

ILIE DAN

811.135.1

D14

**ASPECTE
DIN
ISTORIA
LIMBII ROMÂNE**

Vasiliana '98

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DAN, ILIE

**Aspecte din istoria limbii române / Ilie Dan. - Iași: Vasiliana '98,
2011**

Bibliogr.

ISBN 978-973-116-225-6

ROMÂNA, LIMBĂ ROMANICĂ

Din orice punct de vedere am studia o limbă, principala problemă care se pune în fața cercetătorului (sau chiar a simplului vorbitor interesat) este cea a originii limbii și a evoluției sale ulterioare, ceea ce explică, în bună parte, și stadiul ei actual. A o studia astfel, înseamnă a sublinia ceea ce e specific, original, în cadrul familiei din care face parte și în raport cu limbile vecine¹.

Astăzi toți oamenii de cultură, și nu numai ei, știu că româna este o limbă romanică, vorbită de urmașii coloniștilor și veteranilor romani stabiliți în provinciile dunărene ale Imperiului Roman, ca și de populația autohtonă geto-dacă, de la cucerirea acestor regiuni și până în zilele noastre². De altfel, pentru specialiști, caracterul romanic al limbii noastre e de domeniul evidenței; numeroase contribuții științifice, pe baza unor diverse metode, au demonstrat-o³. Pentru lingviști, româna, datorită unor trăsături specifice (de ordin fonetic, lexical, morfologic), ocupă un loc aparte între limbile romanice, toate continuatoare ale latinei populare vorbite în diferite părți ale Imperiului Roman⁴. Ele sunt în număr de zece

¹ Cf. *Linguistique* (publié sous la direction de Frédéric François), PUF, Paris, 1980; Sextil Pușcariu, *Limba română. I.* 1976; Al. Graur, *Studii de Lingvistică generală*, 1970; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980; Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, ESE, 1977; *Istoria limbii române*, EA, I, 1965.

² Vezi Al. Rosetii, *Istoria limbii române*, EPL, 1968, p. 77: „Limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a imperiului roman, cuprinzând provinciile dunărene romanizate (Dacia, Panonia de sud, Dardania, Moesia superioară și inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii și până în zilele noastre”; *Istoria limbii române*, II, 1969, p. 15; „româna este latina vorbită neîntrerupt în regiunile dunărene”.

³ Două lucrări au realizat sinteza preocupărilor în acest domeniu: Sextil Pușcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, 1920 (și în volumul *Cercetări și studii*, ediție de Ilie Dan, București, 1974, p. 133 - 169) și Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol I. 1965, vol II. 1978.

⁴ Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*; Phillipe Wolff, *Les origines linguistiques de l'Europe occidentale*. Paris, 1970; W.M. Lübke, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, 1920; W. vom Wartburg, *La*

(de la estul la vestul Europei): româna, daimata, italiana, sarda, retoromana (i se mai spune ladină sau romanșă), provensala (sau occitana), franceza, catalana, spaniola și portugheza (unele dintre ele, ca spaniola, portugheza și franceza, sunt vorbite și în alte regiuni ale globului: America de Nord, America Latină, Africa)¹. Dintre acestea, limba dalmată a dispărut (ultimul vorbitor a murit în 1898).

Având toate o origine comună (limba latină **populară** sau **vulgară**), limbile romanice prezintă numeroase asemănări în structura lor. Există însă și deosebiri între ele, deloc neglijabile, cauzate de evoluția diferită a latinei populare dintr-o arie sau alta a Romaniei (acest termen a fost creat în ultimul veac de existență a Imperiului Roman, pentru a denumi teritoriul din Europa locuită de popoarele care vorbeau limba romanilor cuceritori, adică latina)².

Ca și alte limbi romanice, româna este **continuatoare directă** și neîntreruptă a latinei populare, vorbită odinioară în sud-estul european. Răspândirea acesteia din urmă s-a datorat cuceririi și romanizării diferitelor provincii, în care, treptat, s-au impus limba și modul de viață roman³, ceea ce a dus la un rezultat deosebit: latina impusă (ca limbă a cuceritorilor, purtătoare a unei culturi superioare celei a autohtonilor, ea era singurul mijloc de înțelegere între populațiile cucerite și cuceritori) în noua provincie devine, cu timpul, limba maternă. Evoluând treptat, aceasta se va transforma într-o realitate lingvistică nouă (nu era nici latina vorbită, dar nici un dialect al acesteia). Au contribuit la aceasta, pe lângă elemente istorice și social-economice ale timpului (războaie, cuceriri, deznaționalizări, reforme administrative, simbioza etnică, coionizări și mișcări de populație ș.a.), **diferențierea** latinei populare de la o regiune la alta⁴, **evoluția ei „liberă”** în raport cu centul Imperiului ca urmare a scindării acestuia din urmă, fuziunea **elementului etnic** (mai întâi dintre cuceritori și cucerți,

fragmentation linguistique de la Romania, Paris 1967.

¹ Cf. Ecaterina Goga. **Introducere în filologia romanică**, 1980 și Al. Graur, **La romanité du roumain**, EA. 1965.

² Vezi Joseph Herman, *Le latin vulgaire*, Paris, 1975; Pierre Bec, *Manuel pratique, de la philologie romane*, Paris, 1971 și, îndeosebi, H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, 1978.

³ Cf. I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, EȘE, 1981; V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, EȘ. 1974; C.C. Giurescu, *Formarea poporului român*, 1973; A. Armbruster, *Romanitatea românilor – istoria unciei*, 1972; C. Daicoviciu, E. Petrovici. Gh. Ștefan. *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucarest, 1963.

⁴ H. Mihăescu, *op. cit.*, Ecaterina Goga, *op. cit.*, I. Șiadbei. *Le latin dans l'Empire de l'Orient*, 1932.

mai târziu dintre populația romanizată și elementul neromanic), ca și **bilingvismul** și asimilarea treptată a noilor cuceritori (slavi sau germanici), care vor da limbilor romanice, pe plan lingvistic, **suprastratul** (sau **superstratul**) acestora¹. Pentru înțelegerea extinderii și intensității romanizării în diferite regiuni, trebuie să ținem seama și de următoarele fapte: 1) colonizarea romană n-a fost în toate teritoriile cucerite la fel de puternică; 2) nu s-au impus pretutindeni limba și cultura cuceritorilor (exemplul cel mai important îl constituie Grecia).

Specialiștii, ținând cont de diferențierea latinei populare în cadrul României, au numit latina de la baza limbii noastre **latină balcanică**, **latină dunăreană**, **latină orientală**, **latină carpato-dunăreană**, **latină danubiană**². Ea s-a vorbit neîntrerupt în teritoriul **balcano - romanic** sau **romanice orientale**³.

Singura limbă romanică păstrată în estul Europei, izolată de alte limbi romanice în evoluția sa și înconjurată în teritoriile învecinate de limbi având alte origini (slava, maghiara, greaca, turca), româna prezintă deosebiri însemnate față de romanitatea occidentală, chiar și în ceea ce privește adstratul și suprastratul ei. Și mai important este însă felul original în care **s-a moștenit fondul latin**, conservat în unele privințe mai bine decât în alte limbi din vestul României. În plus, româna **a organizat într-un alt mod, original**, o serie de elemente latinești păstrate și în alte limbi romanice. Astfel de fapte au îndreptățit pe specialiști să vorbească, în cadrul unei structuri romanice tipice, de **caracterul arhaic**⁴ al limbii române, de originalitatea ei între limbile romanice „surori”.

Locul aparte pe care româna îl ocupă printre limbile înrudite se explică nu numai prin evoluția fondului latin, prin substratul și superstratul diferit, dar și prin condițiile specifice în care s-a format poporul român⁵. Nu numai deosebirile față de celelalte limbi neolatine sunt importante în

¹ Carlo Tagliavini, *op. cit.*; Vezi și Octavian Nandris, *Substrat, structure et lexicologie*, în *Verba et vocabula*, München, 1968, p. 359-377.

² Asupra acestor termeni ca și a celor utilizați pentru „româna comună”, vezi *Istoria limbii române*, EA, vol II, 1969, p. 17-18

³ Carlo Tagliavini (*op. cit.*, p. 283) clasifică astfel limbile romanice **balcano-romanică** (româna și dalmata) **italo-romanică** (italiana, sarda, ladina); **galo-romanică** (franceza, franco-provensala, provensala și gascona, catalana) și **ibero-romanică** (spaniola și portugheza).

⁴ Sextil Pușcariu vorbea (*Cercetări și studii*, p. 355) de „caracterul conservator al limbii române”.

⁵ Vezi *Istoria României*, EA, I, 1960; C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, 1973 și I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*.



acest caz, ci și felul cum se conservă latinitatea. Din acest punct de vedere, limba română trebuie caracterizată mai întâi prin evoluția specifică a structurii ei latinești, pentru că ea e în primul rând **romanică**, și numai în al doilea rând **altfel romanică**. Izolarea și dezvoltarea într-un mediu lingvistic non-latin explică atât caracterul specific al românei cât și „intensificarea latinității”¹, mai târziu.

Romanitatea limbii noastre este, în primul rând, o consecință istorică; cucerirea și romanizarea provinciilor dunărene, impunerea unei limbi și a unei culturi, simbioza etnică, formarea unei noi populații, caracterul popular, chiar arhaic, al latinei impuse în Dacia. Alexandru Niculescu a arătat, pe bună dreptate, că deosebirile dintre latina daco-moesică ce va deveni română și celelalte structuri latine din Occidentul romanic constau nu numai în opoziția dintre o arie izolată, periferică și ariile centrale, inovatoare; multe deosebiri se află în interiorul latinei înseși, explicându-se prin factori de ordin socio-cultural. „Latina danubiană nu a putut beneficia în timp util, nici de contactul cu latina medievală a Occidentului: ea are, în schimb, legături cu latinitatea Bizanțului, prin Scythia Minor și prin cetățile de pe Dunărea de Jos, care își continuă viața urbană până în secolele VII -VIII”².

Prin urmare, structura latină a limbii române este determinată, în epoca ei de formare, și de elemente sociale și culturale specifice, între care caracterul pastoral și agricol, rustic, al latinei care va deveni limba română (având drept consecință pierderea unor cuvinte latinești păstrate în alte provincii sau evoluții semantice specifice), și aspectul ei esențial popular. Fiind latină, structura limbii române s-a menținut ca atare întotdeauna, pe baza conștiinței continue a locuitorilor că ei vorbesc această limbă, în opoziție cu vecinii lor³.

Și pe plan etnic românii au avut de la început conștiința originii lor comune. „Începutul ideii romanității românești corespunde sfârșitului etnogenezei românilor, încheierii sintezei daco – romane în spațiul carpato-dunărean, momentul din istoria poporului român marcat prin înmatricularea noii realități etnice în tabelul medieval al popoarelor cu un nume propriu (**valachus**). Acest etnicon conține calitatea fundamentală a noului popor: originea sa romană”⁴. Concluzia lui Al. Rosetti rămâne în

¹ Cf. Al. Graur, *La romanité du roumain*; 1965; același, *Evoluția limbii române*, EȘ, 1963.

² Vezi *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol II, EȘE, 1978, p. 15.

³ A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, 1972 (ediția franceză – *La romanité des Roumains* a apărut în 1977).

⁴ *Ibidem*.

întregime valabilă: „în nici unul din momentele evoluției sale, ca și pentru celelalte limbi romanice occidentale, nu poate fi vorba de „formarea” limbii române, căci româna, ca oricare dintre limbile romanice, nu este altceva decât latina vorbită fără întreruperi de la cucerirea romană și până în zilele noastre”¹. Datorită forței „asimilatorii” a limbii române, pătrunderea elementelor non-romanice (din slavă și din alte limbi din Peninsula Balcanică) a determinat păstrarea și întărirea caracterului ei romanice². În acest caz, după opinia lui Al. Niculescu, romanitatea limbii noastre e o problemă de structuri ale limbii, dar și una de structuri socio-culturale. Izolată de timpuriu de latinitate, româna își conservă structura latină, chiar dacă a pierdut o mare parte a culturii latine și s-a apropiat de cultura bizantino-slavă³.

Prin fondul său latin popular – caracteristică esențială – româna prezintă un interes deosebit pentru lingvistica romanică. Dacă romanistul italian M. Bartoli considera româna ca un test de control al apartenenței la vorbirea populară a elementelor latinești din italiană și din alte limbi romanice occidentale⁴, profesorul suedez Alf Lombard, printr-o originală comparație număra româna ca „al patrulea picior al mesei romanice”⁵.

Structura gramaticală a limbii române este, în întregime, latină. Dacă unele aspecte (genul neutru, valori ale diatezei reflexive, vocativul feminin în *o*), au fost puse în discuție, ele sunt fie dezvoltări ale unor categorii existente în latină, fie influențe târzii în românește⁶.

Prin unele aspecte importante legate de fonetică, morfologie și mai ales de lexic, româna ocupă un loc aparte între limbile neolatine. Fondul lexical latin și structura gramaticală latină confirmă concluzia marelui romanist W. Meyer-Lübke: „Caracterul romanice al românei nu poate fi pus la îndoială, ea posedă trăsăturile romanice, ba chiar le posedă în multe privințe mai pure decât celelalte limbi”. Sub aspect popular, din cauza numărului mare de cuvinte nelatinești, româna a fost considerată de către unii învățați „mai puțin romanică” decât limbile „surori”. Așa a procedat

¹ Cf. *Istoria limbii române*, 1968, p. 587.

² „Româna este singura limbă romanică care nu a beneficiat de cultura latină medievală religioasă și laică, dar care s-a apropiat de latinitate prin intermediar non-romanice”, afirmă Alexandru Niculescu (*op. cit.*, p. 25).

³ *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, II, p. 15.

⁴ Cf. *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, 1945.

⁵ Vezi și noua lucrare a romanistului suedez. *La langue roumaine. Une présentation*, Paris, 1974.

⁶ Vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980 și îndeosebi I. Pătruț, *Studii de limbă română și slavistică*, Cluj, 1974, mai ales p. 124-132.

romanistul italian M. Bartoli care afirma că româna este „cea mai fidelă și cea mai infidelă” față de latină; că este, în același timp, „mai romanică”, dar și „mai puțin romanică” decât limbile romanice occidentale¹.

De fapt, noțiunea de **romanice** este absolută și nu suportă grade de comparație. Referindu-se la lexicul limbii române, Sextil Pușcariu ajungea la concluzia că „limba română nu e mai romanică, nici mai puțin romanică decât limba italiană, franceză sau oricare alta, ci pur și simplu romanică fără comparativ, căci noțiunea **romanice** e absolută, ea nu suferă gradație. Românii de azi continuă a vorbi limba romană din estul Imperiului”².

Raportul dintre **roman** și **romanice** privește nu numai iimbiie romanice în ansamblu față de latina populară, ci și istoria fiecăreia dintre ele, comparată cu celelalte limbi neolatine. Din acest punct de vedere, trebuie să ținem seama, pe de o parte, de **moșteniri**, pe de alta, de **inovații**, și unele și altele fiind determinate de condiții istorice, sociale, culturale specifice, începând chiar cu diferențierea latinei populare (acțiunea substratului, influențele străine, simbioza etnică, creațiile lexicale noi, sinonimia și omonimia). Majoritatea specialiștilor au arătat că româna apare ca o limbă care s-a îndepărtat într-o oarecare măsură de originea sa latină. Izolarea și poziția periferică a regiunilor dunărene romanizate ar explica, între altele, caracterul arhaic al românei, dar și „unele concordanțe cu Peninsula Iberică și în spațiu cu limba din Italia de sud și chiar Sardinia”³. Româna prezintă, în primul rând, o serie de **moșteniri** din latină, dar, în același timp, cunoaște și anumite **inovații**, rezultat al condițiilor particulare în care s-a dezvoltat de-a lungul timpului sub influența substratului autohton și a limbilor popoarelor vecine.

Încă Fr. Diez, întemeietorul lingvisticii romanice, a constatat că, deși au o origine comună (latina populară), limbile romanice prezintă și numeroase deosebiri între ele. Chiar dacă a avut în vedere numai 6 limbi (franceza, provensala, spaniola, portugheza, italiana și româna), creatorul lingvisticii romanice și-a dat seama de originalitatea fiecărei limbi romanice în parte, pe plan romanice și indoeuropean, clasificându-le în trei grupe: 1) grupa de est: româna și italiana; 2) grupa de vest: franceza și provensala; 3) grupa de sud -vest: spaniola și portugheza. După cum se observă, în această clasificare predomină criteriul geografic.

¹ *Op. cit.*, p. 142: „il romeno è, in certo modo, il più latino e il meno latino fra i linguaggi neolatini”. Alexandru Niculescu este de părere că acest aspect al limbii noastre se explică prin „dezvoltarea ei periferică și izolată în lumea latină, precum și din dezvoltarea ei într-un mediu lingvistic, social și cultural non-latin (*op. cit.*, p. 12).

² Cf. *Cercetări și studii*, 1974, p. 166.

³ *Idem*, p. 355. Vezi și W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, București, 1930.

O altă clasificare a limbilor romanice, demnă de reținut, este cea a romanistului italian Matteo Bartoli, care îmbină criteriul geografic cu cel al asemănărilor de structură. După el, limbile romanice se împart în două grupuri distincte: 1) grupul **apenino-balcanic** (româna, dalmata, elementele latine din albaneză și dialectele italiene centrale și meridionale); 2) grupul **pirineo-alpin** (din care fac parte celelalte limbi romanice).

Același învățat e de părere că latina populară orientală sau balcanică (de la baza limbii române și a limbii dalmate) prezenta câteva particularități specifice, reflectate de română, și anume: a) căderea consoanelor finale **s, t, m**; b) păstrarea lui **u** scurt accentuat ca **U** (cu câteva excepții), care în vestul României s-a transformat în **o** (ex. lat. **crucem** – rom. **cruce**, it. **croce**, fr. **croix**); c) lipsa în latina populară dunăreană a elementelor latinești savante. După învățatul italian, reprezentant al geografiei lingvistice, dar și al lingvisticii spațiale, aceste trăsături specifice ne îndreptătesc să vorbim de o latină populară orientală sau balcanică.

Având la bază criterii diferite, au fost elaborate și alte clasificări ale limbilor romanice (Vidos, Elckok, Carlo Tagliavini¹, Pierre Bec ș.a.) în intenția de a alătura factorul social-istoric sau geografic celui structural, de **originalitate** pe plan romanic.

Cum e și firesc, limba română prezintă multe asemănări cu celelalte limbi romanice, explicabile prin originea comună. Dar cu mult mai importante sunt deosebiriile dintre română și limbile romanice din apusul Europei. Ele se explică prin trei factori importanți:

- 1) trăsăturile specifice ale latinei populare balcanice, tot mai evidente după scindarea Imperiului Roman;
- 2) influența substratului daco-moesian, tot mai accentuată odată cu slăbirea puterii de romanizare a imperiului;
- 3) **lipsa unui adstrat** latin (în răsărit limba bisericii și a cancelariei a fost pentru mult timp **slavona** sau **slava bisericească**).

Nu trebuie însă să se creadă că deosebiriile limbii române față de alte limbi romanice s-ar datora exclusiv influențelor străine și în primul rând **suprastratului slav**, deoarece „individualitatea limbii române apare clar înainte ca asupra ei să se exercite o influență străină sau alta. Aceasta nu înseamnă că influențele străine nu au avut nici un efect sau că putem să nu ținem seama de ele, ci numai că limba română este un idiom neolatin,

¹ *Originea limbilor neolatine*, p. 279-285.

aceasta fiind singura posibilitate de înțelegere științifică a structurii și evoluției ei”¹.

Iată acum principalele deosebiri dintre limba română și celelalte limbi romanice.

A. Fonetică

- Limba română are două vocale închise (medii) **ă** și **î**, inexistente în alte limbi romanice (o variantă a lui **ă** există, totuși, în portugheză);

- tratamentul grupurilor **ct** și **cs**, care au evoluat în românește la **pt** și **ps** (ca și în albaneză), e diferit de cel cunoscut în alte limbi romanice: lat. **octo** - rom. **opt**; it. **otto**; fir. **huit**; sp. **ocho**;

- consoanele surde intervocalice s-au păstrat ca atare în limba română, pe câtă vreme în limbile romanice din Peninsula Iberică ele au devenit sonore, ca în exemplele:

lat. **civitatem** - rom. **cetate**; sp. **ciudad**;

lat. **focus** - rom. **foc**; sp. **fuego**² etc.

B. Morfologie

Limba română e singura dintre limbile romanice care păstrează vocativul substantivelor masculine în **-e**, de tipul **doamne, frate, bărbate, Petre** (la nume de botez, acesta e întâlnit și în retoromană).

- păstrarea unei forme unice pentru genitiv-dativ, în cazul substantivelor feminine de declinarea I și a II-a:

G. a unei **case**; D. unei **case**; G. a unei **vulpi**, D. unei **vulpi**;

- postpunerea articolului definit (chestiune destul de controversată) diferențiază net limba română de limbile romanice din Vest. De ex: it. **l'uomo**; fr. **l'homme**; sp. **el hombre**; dar rom. **omul**;

- formarea viitorului în limba română cu verbul **a vrea** (în mod analitic, procedeu întâlnit încă în latina populară). Să se compare: fr. je **chanterai**; it. io **cantero** cu rom. **voi cânta** (lat. pop. **voleo cantare**);

- păstrarea genului neutru (în formă și conținut) care s-a „reamenajat” (Rosetti, Graur) în limba română, în care destinența specifică **-uri** provine din lat. **-ora** (**corpora - corpuri**).

¹ Vezi *Istoria limbii române*, EA. vol. II, 1969, p. 16.

² Cf. Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, p. 133-169; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, 1980; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, 1978; O. Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963; Marius Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, EA, 1970.

Așa cum a remarcat Cario Tagliavini, în domeniul **lexicului** „româna se distinge, cum s-a arătat, prin păstrarea unor elemente latine necunoscute Romaniei occidentale și prin inovații semantice în elementele latine existente și în alte limbi romanice”¹.

Faptul că lexicul limbii române cuprinde, alături de elementul latinesc, cuvinte de origine slavă veche și modernă, turcească, grecească, maghiară ș.a. a făcut pe unii specialiști să pună în discuție caracterul „pur” romanic al limbii noastre. În ceea ce privește structura gramaticală, ea reprezintă 100 % gramatica limbii latine (vocativul în o al substantivelor feminine este considerat ca o influență străină în morfologie, dar una recentă²).

Situația specială a românei în cadrul Romaniei se explică istoric. De altfel, chiar păstrarea unor elemente din fondul latin ca și prezența unor cuvinte străine se explică, după cum au demonstrat cercetări mai vechi și mai noi, prin condițiile sociale, istorice și culturale în care s-a format și a evoluat limba română³.

Pe de o parte, trebuie să ținem seama de trăsăturile specifice ale latinei populare vorbite în partea de est a României, de izolarea Daciei față de centrul latinității (Italia și Roma) după scindarea Imperiului Roman⁴. Pe de altă parte, trebuie avute în vedere condițiile particulare în care a evoluat româna până în secolul al XVIII-ea (dominația străină, comunitate economică și culturală cu romanitatea occidentală; modernizarea limbii române în spirit latino-romanice a început abia la sfârșitul celui de al optsprezecelea veac).

Separarea timpurie a strămoșilor românilor din occidentul romanice și împrejurările istorice particulare în care s-au dezvoltat limbile romanice rămân un factor esențial pentru înțelegerea individualității limbii noastre în spațiul romanității. Uneori, tocmai din cauza influențelor străine, exercitate

¹ *Op. cit.*, p. 300. Vezi și Iorgu Iordan, *Importanța limbii române pentru studiile de lingvistică romanică*, în *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, I. București, 1970, p. 67-6.

² Vezi Ion Coteanu, *Morfologia numelui în proto-română (româna comună)*, EA, 1969, I. Pătruț, *op. cit.* și D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, 1961, p. 7-5.

³ Cf. Al. Niculescu, *op. cit.*; I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*, 1981; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, 1980. Nicolac Stoicescu, *Continuitatea românilor*, ESE, 1980. Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană a Bizanțului în veacurile V-VI e.n.*, Iași, 1981.

⁴ H. Mihăiescu, *op. cit.* Vezi lucrarea mai veche a aceluiași autor - *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, EA, 1960.

de-a lungul timpului, mai ales în masa vocabularului, unii învățați au remarcat caracterul ei arhaic, originalitatea și locul pe care româna îl ocupă în grupul romanic. În același timp, unii dintre ei au menționat dificultatea învățării acestei limbi de către străini (există exemple celebre care susțin această afirmație).

Poziția deosebită a limbii noastre în cadrul României se explică prin factori de natură genealogică și istorică, dar și prin cei de natură tipologică. Factorii din altă categorie au fost analizați mai ales de către învățații care au inclus româna în așa-zisa „uniune lingvistică balcanică”¹. Dar limba română nu se diferențiază de celelalte limbi romanice numai prin influențele străine, care sunt altele decât cele pe care le cunosc limbile romanice din vestul României. După cum au demonstrat specialiști de prestigiu ca W. Meyer-Lübke², M. Bartoli³, G. Bonfante⁴, Sextil Pușcariu⁵ și G. Rohlfs⁶, diferențierea limbilor romanice poate fi studiată și în funcție de lexicul latinesc – în ansamblu sau pentru fiecare idiom romanic în parte. Pe acest plan, româna prezintă o situație particulară.

La **spiccata individualità** a românei, de care vorbea M. Bartoli, se explică în toată complexitatea ei, dacă ținem cont de circumstanțele istorice care au făcut din română singura limbă romanică vie, continuatoare, în ciuda vicisitudinilor istorice, a latinei populare vorbite în mod neîntrerupt în partea de est (la nordul și la sudul Dunării) a Imperiului Roman. Pușcariu o numește „limba romană de est”, în timp ce acad. Al. Rosetti vorbește de „latina vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a Imperiului roman, cuprinzând provinciile dunărene romanizate (Dacia,

¹ Vezi K. Sandfeld, *Linguistique balkanique, Problemes et résultats*, Paris, 1930; Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1968 (ediție revizuită și adăugită, 1978); I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ediția a II-a București, 1967.

² În lucrările sale cele mai importante; *Grammaire des langues romanes*, Paris, 1900; *Rumänisch und Romanisch*, București, 1930; *Die lateinschen Sprache in den rumänischen Luddern*, în *Grundriss rung in das Studium der romanischen Philologie*, I, Strasbourg, 1904; 1906; *Einführung in das Studium in den rumänischen Spachiwissenschaft*, Heidelberg, 1920.

³ Cf. *Introduzioni alla neolingustica*, Gebiva, 1925; *La spiccata individualità della lingua romena*, 1927, *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, 1945.

⁴ *La place du roumain parmi les langues romanes*, 1961.

⁵ Vezi *Limba română*, I. București, 1940 (ediție nouă, București, 1976); *Études de linguistique roumaine*, Cluj-Bucarest. 1937; *Cercetări și studii* (ediție îngrijită de Ilie Dan), 1974, p. 133-139; p. 348-359; p. 460-467; p. 488-491

⁶ Lucrarea care interesează discuția de față este *Die Lexikoli Differenzierung der Romanisches Sprache*, München, 1954.

Panonia de sud, Dardania, Moesia superioară și inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii și până în zilele noastre”¹.

(II)

Pentru a determina cât mai exact posibil poziția românei printre limbile romanice, trebuie studiate atât moștenirile și inovațiile din latină, cât și influența substratului și a superstratului. Până în prezent, unii specialiști au studiat lexicul românesc din perspectivă romanică, alții în raport cu latina **balcanică** (sau **orientală**); în ultimul timp se urmărește, pe baza geografiei lingvistice, poziția fiecărui element latin moștenit, atât în cadrul dialectelor și graiurilor românești, cât și în cel al câmpului onomasiologic în care elementul latin stă alături de sinonime de alte origini².

Care sunt principalele aspecte particulare ale lexicului românesc de origine latină ?

În primul rând, trebuie să avem în vedere păstrarea sau dispariția unor cuvinte de origine latină. Din acest punct de vedere, distingem mai multe grupe în vocabularul latinesc al limbii noastre.

Din prima, fac parte elementele latinești care s-au păstrat în celelalte limbi neolatine, dar care au dispărut din română. Dispariția unor astfel de termeni din latină poate fi explicată prin cauze obiective, de natură istorică și lingvistică; în unele cazuri, anumiți termeni nu s-au păstrat datorită întâmplării. În orice caz, cuvintele respective ne permit să avem, într-un anumit fel, o imagine a lexicului latinei populare balcanice și, mai târziu, al „românei primitive” sau „străromânei”. Cercetările care au urmărit (cantitativ) ponderea lexicului românesc de origine latină în vocabularul latinesc comun tuturor limbilor romanice demonstrează că un mare număr de termeni latinești nu s-au păstrat în românește. Numărul acesta este mai mare decât cel din limbile iberice, situate la extremitatea

¹ *Istoria limbii române*, 1968, p. 587.

² Iată studiile cele mai importante în acest domeniu (în afară de bibliografia citată până acum): W. Domaschke, *Der lateinische Wortschatz der Rumänischen*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänischen Sprache zu Leipzig*, XXI-XXV, 1919, p. 65-173; I. A. Candrea, *Elemente latine dispărute din limba română*, București, 1932, *Istoria limbii române*, cap III. *Lexicul* (redactat de I. Fischer), p. 110-173; D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, 1969, p. 7-45, Romulus Todoran, *Despre elementul latin în lexicul dialectelor românești*, în *Actele celui de al XII-lea Congres internațional lingvistică și filologie romanică*, București, vol. 11, 1971, p. 185-191.

vestică a Romaniei. Acest număr (214) este destul de mare și dacă îl raportăm la cele 488 de cuvinte latinești ale limbii române, care alcătuiesc fondul ei panromanice.

Rezultatele aceluiași cercetări arată că cele 214 cuvinte sunt repartizate astfel după părțile de vorbire pe care le reprezintă: 129 de substantive (sau adjective cu valoare de substantiv), 26 de adjective, 5 adverbe, 13 numerale, 38 de verbe și 3 particule¹. Iată câteva exemple: **aetas, alnus, amo, ballo, centum, color, dunc, fons, grandis, lima, mater, nego, ordo, pater, plus, rosa, semper, tabula, uolo**².

Ceea ce interesează în cadrul acestei grupe de termeni este, pe de o parte, originea cuvintelor care au înlocuit pe cele de origine latină și, pe de altă parte, situația derivatelor de aceeași origine în românește.

E de înțeles că anumite elemente lexicale latinești au dispărut într-o primă fază a latinei vorbite, fiind înlocuite tot de cuvinte de origine latină; de termeni daco-moesici sau, mai târziu, de formații de pe teren românesc. Alte cuvinte însă au dispărut într-o fază târzie (**proto-română, română primitivă sau comună**), fiind înlocuiți cu termeni de origine slavă, iar mai târziu de origine greacă, maghiară și turcă (în alte cazuri, dispariția unor termeni latinești a avut loc după despărțirea trunchiului românesc comun în dialecte și graiuri). Uneori, cuvintele care aveau sensuri speciale au fost înlocuite de cele cu o accepție mai largă. Oricum, după opinia lui I. Fischer, pentru cei mai mulți dintre termenii latinești în discuție, sfera lor semantică și realitatea istorică la care se refereau au fost determinante în acest proces.

Un prim strat lexical este alcătuit din elementele latinești care au fost înlocuite încă în latina populară orientală prin termeni de aceeași origine sau proveniți din substrat. Este cazul unor astfel de exemple: **erro** (înlocuit prin **erraticus**), **infans** (prin **fetus**), **pes** (prin **peciolus**), **radix** (prin **radicina**), **uolo** (prin **exuolo**) etc.

Trebuie să presupunem că la un moment dat s-a creat o sinonimie lexicală, cei doi termeni de origine latină circulând concomitent, ca în exemplele: **grandis** (înlocuit prin **mas**, rom. **mai**), **molinus** (prin **mola**, rom. **moară**), **rana** (prin **broască - bruscum**, rom **broască**), **sapio** (prin **scio**, rom. a **ști**, dar fr. **savoir**, it. **sapere**).

Din punctul de vedere al sferelor semantice, majoritatea cuvintelor latinești care s-au păstrat în română se referă la domenii diverse, dar în primul rând la viața materială. Astfel de termeni privesc ocupații

¹ Vezi *Istoria limbii române*, II, p 122-124.

² *Idem*.

(agricultură, comerț, marină), aspecte ale civilizației, religie și armată. Alături de aceștia au dispărut din română și o serie de cuvinte din vorbirea curentă, când termenul sau expresiile familiare au înlocuit pe cei banali, fără valoare expresivă.

Din toate aceste cazuri, se conchide în *Istoria limbii române*, putem să observăm tendințele generale ale evoluției vocabularului latinesc într-o epocă târzie, marcată de simplificare, sărăcie și concurență a termenilor, tendințe care s-au manifestat mai pregnant în regiunile dunărene ale Romaniei, dată fiind izolarea lor și întreruperea contactelor generale și active cu restul Imperiului Roman și cu Roma¹.

I. Fischer e de părere că studiul lexicului latinesc panromanice raportat la limba latină duce la concluzia existenței timpurii a unor diferențieri stilistice între estul și vestul Romaniei, ceea ce explică dispariția a numeroși termeni tehnici sau referitori la profesii în limba română².

Există totuși și termeni latinești care au dispărut din română fără a fi înlocuiți cu alții, cum sunt **falsus** și **forma** (după cum se știe, în română actuală **fals** și **formă** sunt neologisme). În schimb, în majoritatea cazurilor, cuvintele latinești au fost înlocuite fie de formații românești noi (**contentus** prin **mulțumit** „content”, **pious** prin **credincios** „croyant”, **semper** prin **totdeauna** „toujours”), fie prin cuvinte de origine străină-slavă, turcă, maghiară (mai rar): **amare** prin **a iubi** „aimer”, **amicus** prin **prieten** „ami”, **carus** prin **scump** „cher”, **centum** prin **sută** „cent”, **inimicus** prin **dușman** „ennemi”, **negare** prin **tăgădui** „nier” etc.

O a doua grupă în lexicul de origine latină al limbii române este format din cuvintele latinești care s-au păstrat numai în limba noastră. În *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, W. Meyer-Lübke citează 120 de astfel de termeni. Mai târziu Sextil Pușcariu³ și Al. Rosetti⁴ au stabilit liste alfabetice care, în linii generale, au fost acceptate de toți specialiștii (la Pușcariu găsim 120 de termeni, la Rosetti numai 95). Cercetările cele mai recente⁵ au stabilit un număr de 107 cuvinte, dintre care 44 de substantive, 12 adjective, 2 adverbe, 2 pronume, 46 verbe și 1 particulă. Iată doar câteva exemple: **adjutorium** (rom. **ajutor** „secours, aide”), **blanditia**

¹ Aratind că „cea mai pertinentă deosebire dintre română și celelalte limbi romanice din Occident se revelă în lexic”, Alexandru Niculescu consideră că latina populară care s-a impus în Dacia avea „un statut sociocultural vulgar, colocvial” (op. cit., pag. 13).

² *Istoria limbii române*, II, p. 128.

³ Cf. *Cercetări și studii*, p. 156.

⁴ În *Istoria limbii române*, p. 169-180.

⁵ *Istoria limbii române*, II, 1969, p. 116-118.

(blîndețe „douceur”), lingula (lingură „cuillère”), ovis (oaie „brebis; mouton”), placenta (plăcintă „galette”), putridus (putred (“pourris”), caecia (ceață „brouillard”), felix (ferice „heureux”). Unele dintre cuvintele latinești păstrate în română se întâlnesc de asemenea în limba albaneză și în limba dalmată: **conventum** (rom. **cuvânt**, alb. **cuvent**); **secretus** (rom. **secret**, alb. **skrete**, daim, **sakrait**¹); **cingula** (rom. **chingă**, alb. **quingëlë**). Într-un studiu special, *Les éléments latins de la langue albanaise*² H. Mihăescu a arătat că din cele 545 de cuvinte latinești în albaneză, doar 39 de termeni se păstrează în română și în albaneză, în vreme ce numărul cuvintelor panromanice din cele două limbi se ridică la 270.

Elementele latinești din lexicul românesc deosebesc limba română nu numai de alte limbi romanice, ci și de unele limbi din Peninsula Balcanică, în care au pătruns cuvinte de origine latină.

Un cuvânt care merită el însuși un studiu special este termenul **român**³. După cum se știe, româna este singura limbă în care s-a păstrat latinescul **romanus** „roman” ca nume etnic. Faptul se explică prin condițiile social-istorice particulare în care a evoluat poporul român, care a avut tot timpul conștiința romanității sale. Fiind „o insulă romanică” înconjurată de un mediu alogen (din punct de vedere lingvistic), româna a conservat cuvântul latinesc **romanus** ca nume al poporului care o vorbea; acesta dovedea astfel, față de popoarele vecine nonromanice, originea sa; chiar la slavi și la alți vecini, termenii cu care au numit pe români ca popor (**valahi**, **vlahi**, **volohi**) au semnatificat mereu romanice, iar mai târziu **român**.

După Sextil Pușcașu, cuvintele de origine latină păstrate numai în limba română reprezintă peste 5% din totalul fondului lexical latin al limbii noastre⁴.

O a treia categorie în lexicul latinesc al limbii române este reprezentată de termenii care au în această limbă un alt sens decât în celelalte limbi romanice.

Din lista întocmită mai întâi de Sextil Pușcașu, îmbogățită apoi de Al. Rosetti, pe baza unor noi interpretări, pot fi citați termeni ca: **anima** -

¹ S. Pușcariu, *Cercetări și studii*, p. 158-159.

² Publicat în *Revue des études sud-est européennes*, IV, 1966, nr. 1-2; p. 5-33; nr. 3-4, p. 323-325.

³ Cf. C. Tagliavini, *op. cit.*, p. 121-130; G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 249-251 și, îndeosebi, studiul filologic al lui Vasile Arvinte, *Român, românesc, România*, București, 1983.

⁴ „Ideea - mamă a întregii culturi românești e ideea romană” afirma V. Pârvan (*Ideii și forme istorice*, 1920, p. 39). Vezi, de asemenea, discuția amănunțită a problemei la A. Armbruster. *Romanitatea românilor*, București, 1972; *Cercetări și studii*, p. 157.

rom. inimă „coeur” (față de *souffle*), *barbatus* - rom. bărbat „homme, mari” (față de *barbu*), *bucca* - rom. bucă „joue, fesse” (*bouche*), *excalidare* - rom. a (se) scălda „baigner, tremper” (față de *chauffer*), *insegnare* - rom. Însemna „marquer d'un signe” (față de *enseigner*), *intender* rom. Întinde „étendre” (dar *entendre*), *tenerum* - rom. tânăr „jeune” (dar *tendre*), *vindicare* - rom. vindeca „guérir” (dar *libérer, délivrer*)¹ etc.

Unele dintre aceste dezvoltări semantice în română au fost explicate de Pușcariu² prin viața strămoșilor noștri în munți și în păduri. Învățăutul clujean se gândea în primul rând la termenii privind căile de comunicație. În românește, *cale* (lat. *callis*) are sensul latinescului *via* „drum, șosea”, iar lat. *carraria* „drum de care” a devenit în românește *cărare* „sentier”, deoarece, afirmă Pușcariu, nu se puteau trasa în munți drumuri pentru care (terenul fiind accidentat), ci doar simple poteci. În același fel, după opinia savantului citat, termenul latinesc *pons* „pod” a devenit în română *punte* (cu sensul franc, *passerelle*), în timp ce lat. *mergere* „a se scufunda”, „a se afunda” a dat în românește *merge* „marcher, aller” (ca și alb. *mergonj*). Al. Rosetti³ e de acord că semantica unor astfel de cuvinte se explică prin condițiile sociale și istorice ale vieții românilor (predominarea vieții agricole în provincia romană Dacia, teritoriul pe care se vorbea româna a fost de la început situat în extremitatea estică a Imperiului Roman, într-o zonă unde acțiunea substratului și influența limbilor vecine s-au manifestat destul de puternic, o anumită viziune asupra lumii, proprie strămoșilor noștri din Carpați), dar consideră că unii termeni latinești aveau sensurile din românește încă din latina populară (*a merge*, spre exemplu). Iată de ce o evoluție de sens cunosc unele cuvinte latinești nu numai în română, ci și în dialectele italiene meridionale.

Așadar, din perspectiva romanică, lexicul latinesc al limbii române prezintă, pe lângă un *strat activ* (fond panroman), cazuri de *convergențe* și de *divergențe lexicale*⁴. Dar chiar în cadrul celor trei grupe de termeni prezentate mai sus am lăsat deoparte cuvintele care s-au păstrat în românește sub forma derivatelor, iar în alte limbi romanice s-a conservat

¹ *Istoria limbii române*, p. 180-183.

² *Vezi Etudes de linguistique roumaine*, 1937, p. 40-42

³ *Vezi Istoria limbii române*, p. 182-182.

⁴ Cf. Vladimir Makarov, *Différenciations lexicales des langues romanes*, în *Actele celui de al XII-lea congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, I., p. 841-844; Jan Šabršula, *A propos de la différenciation lexicématique des langues romanes*, în *Philologia Pragensia*, IX, 1966, nr. 1, p. 23-24.

cuvântul de bază sau invers. Listele respective ar putea fi îmbogățite sau reduse, fiindcă pentru unii termeni s-a propus o etimologie multiplă, iar alții, considerați latinești în vechile dicționare, provin din substrat (**mare, mire, pînă** etc)¹.

În studiul lexicului latinesc al limbii române o importanță deosebită are geografia lingvistică. Cercetările mai vechi ale lui M. Bartoli și G. Rohlfs au demonstrat că repartiția termenilor de origine latină în vocabularul limbilor romanice se explică, între altele, prin configurația geografică a României și prin relațiile de natură economică și politică între provinciile romanizate, cuvintele fiind răspândite în anumite arii: centrale, izolate, laterale. De aceea situația specială a României în cadrul Romaniei se explică istoric, în primul rând, teritoriul său de formare fiind o arie periferică și izolată, înconjurată de regiuni alogene din punct de vedere lingvistic. Teoria lui Bartoli, potrivit căreia ariile laterale sunt mai conservatoare, se aplică și în cadrul României, în ceea ce privește structura gramaticală, cât și lexicul (Pușcariu o definea „cea mai conservativă” dintre idiomurile romanice). E concluzia pe care o trage și acad. Al. Rosetti. „caracterul conservator al vocabularului românesc de origine latină se explică deci prin criteriul ariei laterale, care a primit până la un anumit moment inovațiile venite din Italia și n-a mai participat la aceste inovații după ruperea contactelor între cele două lumi romane”².

Observații extrem de interesante prilejuiește studiul lexicului latinesc din dialectele limbii române, indiferent dacă acesta este urmărit pe baza metodei statistice sau a criteriului onomasiologic, de un real folos fiind în această privință hărțile *Atlasului lingvistic român*. Aplicarea metodei statistice (I. Coteanu, Romulus Todoran) „duce la rezultate interesante și de o importanță deosebită”³, fie că avem în vedere raporturile interdialectale (dialectele limbii române sunt de tip **divergent**), fie

¹ A se vedea remarcabila lucrare a lui I.I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, Editura Academiei, București, 1970.

² *Istoria limbii române*, 182-183. Iată și alte lucrări importante: Walter von Wartburg, *La fragmentation linguistique de la Romania*, Klincksieck, Paris, 1967; C. Daicoviciu, E. Petrovici, Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucarest, 1963; Al. Graur, *Evoluția limbii române*, București, 1963; Alf. Lombard, *La langue roumaine*, Klincksieck, Paris, 1974; C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973; A. Armbruster, *La românité des Roumains*, București, 1977; Iorgu Iordan, *El lugar de la lengua rumana en la Romania*, în *Beiträge zur romanischen Philologie*, Berlin, I, 1961; Al. Rosetti, *A propos de „La place de la langue roumaine parmi les langues romanes”*, în *Beiträge zur romanischen Philologie*, Berlin, II, 1963.

³ Romulus Todoran. *op. cit.*, p. 186.

specificul fiecărui dialect în parte sau al unor graiuri, din punctul de vedere al fondului lexical latinesc al fiecăruia.

Dacă acceptăm împreună cu Romulus Todoran¹ că limba română are 2188 de cuvinte de origine latină, în cadrul fiecărui dialect acesta se repartizează astfel: dacoromân - 1953 (89,25%), aromân - 1523 (69,60%), meglenoromân - 1024 (46,80%) și istroromân - 584 (26,69%).

După cura se observă, din punct de vedere cantitativ există deosebiri mari între dialecte privitor la ponderea elementului lexical latinesc (între 400- 500 de cuvinte între un dialect și altul). Cu tot aspectul relativ al cifrelor, trebuie să ținem cont în acest caz de evoluția dialectelor românești, în special a celor din sudul Dunării (cu influențe străine puternice, cu texte târzii din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea). Alături de cuvinte latinești care se găsesc în toate cele patru dialecte românești (21,80%), există și unii termeni care sunt cunoscuți numai într-un singur dialect: dacoromân (24,40%), aromân (8,45%), meglenoromân (0, 35%), istroromân (0, 31%)².

După cum a arătat Al. Rosetti, în dialectul aromân sunt 73 de cuvinte latinești, necunoscute celorlalte dialecte. Cităm câteva: **afreață** (**africia**), **arugă** (**ruga**), **apucări** (**aucupare**), **cusurin** (**consobrinus**), **furnu** (**furnus**), **hic** (**ficus**), **pecunju** (**pecunia**), **arup** (**rupes**), **ying'it** (**viginti**)³.

Și cuvintele care se întâlnesc în două (cazul cel mai frecvent) sau în trei dialecte prezintă un interes deosebit pentru lexicologia istorică românească. Numărul elementelor comune pentru dialectele dacoromân, aromân și meglenoromân reprezintă 423 (19, 33 %), iar pentru dialectul dacoromân și aromân 352 (16, 08 %). Din acest punct de vedere, dialectele dacoromân și istroromân merg împreună, iar cel aromân și meglenoromân se grupează separat. Numărul mare de elemente latinești cunoscute numai în dialectul dacoromân „nu se poate explica altfel decât admițând un larg teritoriu de formare a limbii și poporului român, în nordul și sudul Dunării, unde a existat un proces de romanizare și admițând continuitatea elementului romanic pe teritoriul vechii Dacii”⁴.

Din punctul de vedere al repartiției dialectale, anumite cuvinte de origine latină nu cunosc o arie unitară, chiar în cadrul dialectului dacoromân. Unii învățați (S. Pușcariu, E. Gamillscheg, G. Reichenkron, G.

¹ *Op. cit.*, p. 186.

² Romulus Todoran, *op. cit.*, p. 190.

³ Cf. *Istoria limbii române*, p. 172-179.

⁴ Romulus Todoran, *op. cit.* p. 190.

Ivănescu) au tras concluzia că „româna primitiva cunoștea anumite arii lexicale, unele diferențe dintre graiuri existând, după G. Ivănescu, chiar din „latina populară”¹. Hărțile **Atlasului lingvistic român** oferă suficient material pentru susținerea unui asemenea punct de vedere. Cuvinte latinești ca **alium** (rom. dial. ai „usturoi”), **nix** (nea), **pecorarius** (păcurar), **pedester** (pedestru) circulă numai în vestul și sud-vestul României, tocmai în regiunile cele mai populate de coloniștii romani.

În alte cazuri, în jumătatea de nord a țării (Moldova, Maramureș, Transilvania și Crișana) circulă un termen de origine latină, în vreme ce în partea de sud a României se întâlnește un împrumut, mai ales din limbile vorbite în Peninsula Balcanică, precum: **moare** (lat. **muria**) - **zeamă** (grecesc), **cute** (lat. **cos**) - **gresie** (albanez sau traco-dac), **pântece** (lat. **pantex**) - **burtă** (fără etimologie, sau vechi german).

Hărțile atlasului confirmă una din concluziile lui Pușcariu cu privire la păstrarea unui strat mai vechi de elemente latinești în Transilvania: „regiunile vestice și nordice ale teritoriului daco-român, teritoriile în care colonizarea Daciei de către romani era mai intensă, păstrează mai bine elementul latin, vechi”². Așa ne explicăm, între altele, de ce anumiți termeni latinești păstrați numai în română au un caracter dialectal: **agest** „grosse buche”, **astruca** „couvrir, enterrer”, **feri** „feter, respecter”, **sufleca** „retrousser”, **custa** „vivre”, „maintenir en vie” (în expresia din Crișana **Zo te custe** „Dieu te garde”).

În mai multe cazuri, întâlnim o sinonimie lexicală în cadrul aceleiași dialect (în speță, dacoromân). Hărțile atlasului, ca și textele dialectale, ne permit să determinăm două arii distincte, în fiecare fiind cunoscut un cuvânt latinesc. Astfel, în jumătatea de nord a țării este folosit cuvântul **curechi** „chou” (lat. **cauliculus**), iar în jumătatea de sud a fost înregistrat cuvântul **varză** (lat. **viridia**), care a cunoscut o extindere de sens, pentru că în latină înseamnă „legume proaspete, verdețuri”, impus și în limba literară.

În sfârșit, în legătură cu grupele de cuvinte latinești menționate până acum, trebuie să adăugăm că unii termeni sunt astăzi arhaisme, dar le întâlnim frecvent în textele românești din secolul al XVI-lea: **aua** (ad-hoc) „ici”, **nescare** (**nescio qualis**) „quelqu'un”, **neștine** (**nescio quem**) „quelqu'un”, **plasa** (**plausus**) „applaudir” etc.

Deoarece limba română e singura dintre limbile neolatine care au avut foarte puține cuvinte savante de origine latină până în secolul al XIX-

¹ Vezi *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 340-341.

² *Cercetări și studii*, p. 492.

lea, ea poate fi utilizează ca un criteriu de control al caracterului popular al elementelor latinești din celelalte limbi romanice. Pentru aceasta trebuie avut în vedere și fondul panromanice al limbii române, prezentat și analizat în dicționare și lucrări de specialitate¹.

În tot cazul, pentru lexicul de origine latină din limba noastră, trebuie să luăm în considerare trei aspecte: poziția geografică, factorii socio-culturali² și evoluția istorică a poporului român. În acest fel putem observa simplificarea și „ruralizarea” vocabularului limbii latine din estul imperiului, iar mai târziu constituirea unui fond lexical latinesc cu trăsături particulare (evoluții semantice, arhaisme, arii dialectale, suprapuneri și dispariții).

Dar, ca și în cazul celorlalte limbi romanice, fondul lexical panromanice al românei se situează pe primul plan. Termenii de origine latină se referă la aspectele cele mai importante ale vieții materiale și spirituale, ei definesc aspecte fundamentale ale realității, cunosc o largă polisemie, fac parte din locuțiuni și expresii și servesc ca bază pentru cuvinte noi. Dar aspectul cel mai important îl constituie, fără îndoială, frecvența termenilor de origine latină³.

Studiind gramatica sau lexicul limbii noastre, suntem îndreptățiți să conchidem cu Ovid Densusianu: „Limba română, așa cum se prezintă astăzi, ne arată în chip neîndoios că romanizarea teritoriilor pe care s-a născut trebuie să fi fost foarte intensă. Tot ce are ea mai caracteristic poartă o pecete pur latină”⁴.

Deoarece s-a dezvoltat într-un mediu neromanice, româna a suferit, pe plan lexical, influența limbilor vecine, și, în primul rând a celor slave. Dar, așa cum a arătat Al. Graur, aceasta „s-a soldat cu rezultatul paradoxal că româna și-a păstrat mai bine caracterul latin decât celelalte limbi romanice”⁵.

¹ Vezi Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinische Element*, Heidelberg, 1905; I. A. Candrea, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine*, București, 1907-1914 (a - a putea); Tache Papahagi, *Dictionnaire aroumain (macedo-roumain) général et etymologique*, Bucarest, 1974; *Istoria limbii române*, II, 1969, p. 129-173.

² Cf. Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, II, București, 1978, p. 10-18.

³ Vezi, în special, D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, 1961, p. 30-45; C. Dimitriu, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, 1973; A. Juilland, P. M. Edwards, Ileana Juilland, *Frequency Dictionary of Roumain Words*, London, The Hague, Paris, 1965.

⁴ *Istoria limbii române*, Editura Științifică, București, I, 1961, p. 39.

⁵ Cf. *La romanité du roumain*, 1965, p. 67.



În sfârșit, în ceea ce privește fondul latin, chiar inovațiile românei dovedesc caracterul romanic al acesteia. O altă serie de inovații însă o apropie de limbile balcanice, ceea ce a determinat pe unii cercetători (K. Sandfeld, G. Weigand, Al. Rosetti) s-o încadreze în „uniunea lingvistică balcanică” (din care ar face parte limbi diferite ca origine, dar asemănătoare ca structură: româna, bulgara, neogreacă, albaneza și, într-o mică măsură, sârbo-croata). Dar nu prin ceea ce are particular, nu prin influențe sau asemănări cu limbile vecine (toate nelatine) trebuie definită limba română. Ea se definește, dată fiind originea și structura ei, prin **fondul ei latin**.

Structura gramaticală și fondul principal lexical reprezintă temelia și specificul unei limbi. Dacă ne-am imagina limba română ca o construcție impunătoare și durabilă, am remarca faptul că **materialele** cele mai importante - cărămizi, ciment, grinzi, acoperiș (adică **lexicul**), precum și arhitectura ei (adică **gramatica**) sunt de **origine latină**.

Procesul cel mai important pe care romanistica și românistica îl au în vedere este trecerea de la latinitate la romanitate, proces determinat de coordonatele istorice, sociale, politice și culturale. El a cunoscut faze de continuitate și de discontinuitate într-un context socio-cultural specific: evoluția particulară a structurii latine, pătrunderea unor structuri non-latine, asimilarea unor limbi și culturi în cadrul României¹. Aceste aspecte privesc mai întâi o fază **romano-latină**, iar mai târziu cea **romanică**. Romanizarea, diversificarea teritorială a latinei populare (în cadrul unei „unități relative”) și individualizarea fiecărui idiom romanic sunt reperele cele mai importante ale acestui complex proces istoric, social și lingvistic, mai ales în ceea ce privește consecințele romanizării și raportului dintre aceasta și nonromanizare (contactul dintre migratori și lumea romană)².

Istoria poporului și a limbii române este marcată de trei elemente fundamentale: **latinitate, romanitate, continuitate**³.

¹ Vezi Alexandru Niculescu, *op. cit.*, p. 51: „Romanitatea este o structură socio-culturală populară care se impune treptat din sec. X – XI. Latinitatea și romanitatea evoluează, începând de la această epocă, separat ele vor constitui limbi și culturi diferite”.

² Ecaterina Goga, *Introducere în filologia romanici*. 1980.

³ Sextil Pușcariu își încheia *Limba română (I)* cu o concluzie fundamentală: „Noi stăm cu toate rădăcinile noastre de mii de ani, în neîntreruptă continuitate, în solul în care oasele strămoșilor noștri albesc alături de ale neamurilor care au rîvnit la bogățiile țării noastre”.

CONTINUITATEA POPULAȚIEI DACO-ROMANE ÎN DACIA

Un aspect important și adesea controversat al problemei formării limbii și poporului român îl constituie continuitatea populației daco-romane pe teritoriile Daciei romane.

Pornind de la unele afirmații ale unor istorici antici, de la lipsa unor documente care să ateste prezența românilor în actualele teritorii până în Evul Mediu (se vorbește în acest caz de „tăcerea documentelor”) ca și de la alte considerente de ordin istoric, unii specialiști (începând cu medievalistul francez Ferdinand Lot) considerau limba și poporul român o „enigmă” sau un „miracol” istoric. Stadiul actual al cercetărilor ne permite să afirmăm că formarea limbii și a poporului român în spațiul carpato-dunărean și mai ales continuitatea românilor pe meleagurile pe care au locuit din toate timpurile nu are nimic „miraculos”, ci, dimpotrivă, este un proces istoric complex, cu anumite particularități, datorate condițiilor specifice în care limba și poporul român s-au format. Acest proces de etnogeneză românească este asemănător celui de formare a altor popoare și limbi romanice: francez, italian, spaniol, portughez. Ca și în aceste cazuri, în formarea poporului român întâlnim un element etnic de bază (**daco-geții**), peste care s-au suprapus **coloniștii romani** care vorbeau latina populară, iar după realizarea sintezei etnice între cele două elemente de mai sus s-a adăugat influența elementelor migratoare (**slavii**, în spațiul carpato-dunărean), care însă au fost asimilate de populația romanică (în cazul României, slavii au fost asimilați de populația românească, majoritară la nordul Dunării). Deci, o dublă asimilare: a elementului autohton de către cel roman și apoi a elementelor migratoare de către populația romanică în mijlocul căreia s-au așezat.

Dar dacă nimeni nu s-a gândit să conteste continuitatea popoarelor romanice vest-europene pe teritoriile în care s-au format, nu același lucru se poate spune când e vorba de continuitatea populației daco-romane în spațiul carpato-dunărean.

Uneori, contestarea continuității românilor nu s-a bazat pe argumente științifice, pornind de la istorie, ci pe pseudo-argumente, legate de interese politice sau atitudini naționaliste.

Continuitatea daco-romanilor în Dacia privește două aspecte.

Cel dintâi se referă la soarta populației autohtone din Dacia după cucerirea romană. Pe baza unor afirmații ale lui Eutropius și Vopiscus, adversari ai continuității au afirmat că în timpul războaielor cu romanii geto-dacii au fost exterminați și luați drept sclavi pentru Roma.

O asemenea teorie este neștiințifică și reacționară și ea contrazice istoria Romei în perioada ei de expansiune.

Nu trebuie pierdut din vedere faptul că romanii nu au avut nici un interes în exterminarea populației băștinașe, cu atât mai mult cu cât aveau nevoie de ea nu numai pentru exploatarea bogățiilor naturale și cultivarea pământului, ci și pentru apărarea provinciei sau pentru înrolarea unor autohtoni în legiunile romane din diferite părți ale imperiului (sunt chiar numeroase corpuri de armată- afirmă CC. Giurescu- alcătuite din daci, dar cu comandă și organizare romană, în Noricum, Macedonia, Britania).

Nu e posibil să admitem exterminarea populației băștinașe din Dacia, deoarece în nici o provincie cucerită romanii nu au procedat astfel. Dacă un asemenea proces ar fi avut loc, cu siguranță că istoricii vremii (și nu numai cei romani, ai curții imperiale) l-ar fi consemnat.

Privitor la persistența populației dacice există o serie întreagă de argumente istorice, arheologice și lingvistice, clare și concludente.

Astfel istoricul antic Cassius Dio arată că la începutul războiului din perioada 105-106 mulți daci au trecut de partea romanilor. Pe **Columna lui Traian** pot fi văzute astfel de scene de supunere, dar și alte scene reprezentând întoarcerea populației dacice la locuințele ei, unde a continuat să trăiască în condițiile nou create. În inscripțiile latine din Dacia apar o serie de nume dace ca **Brasus, Mucapor, Mucatralia, Duda, Diafes, Duras, Tarsa** (cf. CC. Giurescu, *op. cit.*, p. 57- 58).

O importanță maximă pentru dovedirea continuității populației autohtone au mărturiile arheologice. Așezări sau cimitire dacice s-au găsit în toată fosta provincie Dacia (**Brețcu, Lechința de Mureș, Iernut, Mehadia, Orheiul Bistriței, Soporul de Câmpie, Stolniceni**). La aceasta se adaugă ceramica specifică, de tipul „ceștii dacice”.

Și onomastica Daciei romane (nume de locuri și nume de persoane) ne oferă dovezi în sprijinul existenței unei numeroase populații dacice. E vorba, mai întâi, de numele de ape mari din țara noastră (**Dunăre, Criș, Someș, Olt, Mureș, Tisa, Siret, Prut** ș.a.) care au fost preluate de romani de la daco-geți. Există, apoi, numeroase așezări care, în timpul stăpânirii romane, poartă nume străvechi, de origine dacă: **Sarmizegetusa, Âpulum, Sucidava, Potaissa, Porolissum, Napoca, Germisara, Berzobis, Tibiscum, Dierna, Drobeta, Buridava** etc. Aceste

nume dovedesc în mod cert existența populației dacice care le-a transmis romanilor cuceritori.

După C.C. Giurescu, și răscoalele împotriva dominației romane constituie o mărturie a prezenței populației autohtone (cea mai lungă și mai puternică a avut loc în anii 166-175). Că grosul populației din Dacia Traiană l-au format dacii ne-o dovedesc și cele 170 de cuvinte românești pentru care originea dacă, după majoritatea specialiștilor, este incontestabilă. Acești termeni, care alcătuiesc substratul autohton al limbii române, se referă la toate domeniile vieții materiale și sociale (vor fi prezentați mai târziu).

Persistența elementului dac fiind dovedită, vom conchide împreună cu istoricul C.C. Giurescu:

“Dacă românismul a prins rădăcini atât de puternice și de durabile în stânga Dunării, e fiindcă a câștigat pe acești daci, pe băștinași” (*op. cit.*, p. 51).

Mult mai aprinsă a fost discuția privitoare la soarta populației daco-romane din nordul Dunării după retragerea lui Aurelian și a armatelor sale (271).

Cercetători mai vechi, dar și mai noi (mai ales dintre străini) au negat această continuitate și au susținut că românii s-ar fi format în alte teritorii, de unde ar fi migrat mult mai târziu în spațiul pe care îl ocupă astăzi. Când nu e o simplă haină a unor interese politice imediate, o asemenea teorie e o absurditate din punct de vedere logic și științific.

Timp de aproape două secole problema „continuității populației romanice în Dacia” a format obiectul a numeroase controverse în care alături de spiritul științific slujit de adevărul istoric întâinim și atitudini pătimase, subiective, căutând să nege drepturile istorice ale românilor în nordul Dunării, și îndeosebi în Transilvania.

Istorici sau lingviști ca R. Roesler (*Römische Studien*), P. Hunfaivy, L. Tamás, la care se adaugă recent G. Györffy, István Bakacs, Bela Pápai și alții au îmbrățișat ideea că, sub presiunea populațiilor migratoare care amenințau frontierele imperiului, stăpânirea romană a părăsit Dacia, sub Aurelian, în anul 271. Ca urmare, teritoriul fostei Dacii a fost golit de populație, aceasta strămutându-se de-a dreapta Dunării. Cei care vor fi rămas pe loc au dispărut în mijlocul năvălitorilor. Românii au venit mai târziu din sudul Dunării (prin secolele al XII-lea, al XIII-lea, afirmă autorii citați), găsind în Transilvania o populație maghiară.

De fapt, părăsirea a fost **oficială**, plecând împăratul, autoritățile și cei bogați. Marea masă a populației romanizate a rămas pe loc, continuându-și viața materială și spirituală.

E de mirare cum o asemenea deplasare de oameni (dacă s-ar fi produs) n-a fost consemnată în documente sau în inscripții. E împotriva logicii ca o imensă masă de oameni să-și părăsească la un moment dat casa, pământul și mormintele, pentru a pleca în necunoscut. Nu înțelegem de ce nu se menționează nicăieri împrăștierea acestor oameni în teritoriul de la sudul Dunării.

Alături de studiul limbii române, arheologia oferă dovezi incontestabile pentru continuitatea neîntreruptă a populației daco-romane la nordul Dunării. Lucrările lui C. Daicoviciu, I. Nestor, K. Horedt și mai ales monografia lui D. Protase (*Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, 1966) cuprind exemple grăitoare.

În Transilvania, la Alba Iulia, săpăturile dovedesc că acest centru a fost locuit în secolul al IV-lea și al V-lea. Cimitirul de la Brătei, pe Târnava Mare, arată un ritual de înmormântare **provincial-roman**. Important este și cimitirul de la Noșlac care dovedește continuitatea populației romanice pentru secolele VI-VII. În numeroase localități din Transilvania ceramica are trăsături romane provinciale. Un rol important îl au de asemenea obiectele paleocreștine, care nu puteau aparține în Transilvania decât populației romanizate.

Tezaurele monetare sunt și ele o dovadă a continuității populației daco-romane: în peste 160 de localități s-au descoperit monede din secolele III-V, cele mai multe fiind din bronz, întrebuințate deci de marea masă a populației.

Continuitatea populației romanizate este dovedită arheologic până în secolul al VI-lea pentru Banat și Oltenia. Valul de apărare, numit popular „Brazda lui Novac” (lung de 700 km), ca și cele două poduri peste Dunăre, construite sub Constantin cel Mare, stau mărturie în această privință. Cui ar fi servit aceste construcții, dacă Dacia era „golită” de populație?

Prin prisma rezultatelor arheologice se poate înțelege și dispariția toponimiei romane din Dacia (în special în ceea ce privește **oikonimele** - nume de așezări). Din cauza migratorilor, și mai ales a invaziei hunilor (marcată arheologic prin straturi groase de cenușă), populația romanizată a trecut la o viață agricolă și păstorească cu caracter sedentar limitat, ceea ce a dus la uitarea numelor fostelor centre urbane romane (cf. Vasile Arvinte, *Formarea limbii și a poporului român în lumina cercetărilor recente*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, XVII, 1966, p. 13-35).

Tot pe plan lingvistic, existența, după Roesler, a unor împrumuturi albaneze în limba română nu poate fi o probă că românii s-au format la sudul Dunării în vecinătatea albanezilor, întrucât nu e vorba de

împrumuturi, ci de **moșteniri** dintr-un substrat comun indoeuropean (traco-ilir). Nici absența elementelor vechi germane (primate de ia goți sau de la gepizi) la care se referea Roesler nu constituie un argument împotriva continuității neîntrerupte a strămoșilor românilor la nord de Dunăre.

Când e vorba însă de studiul lexicului românesc, acesta aduce mărturii concludente în sprijinul continuității populației daco-romane în spațiul carpato - danubian. Cuvântul **păcură**, necunoscut celorlalte limbi romanice și nici în sudul Dunării, s-a păstrat numai în stânga fluviului, unde păcura a fost exploatată din vremuri străvechi (termenul a pătruns și în toponimia românească). Mult mai interesante sunt concluziile ce se pot trage din studiul hărților *Atlasului lingvistic român*. Așa cum au arătat lingviști ca K. Jaberg, Emil Petrovici și îndeosebi Sextil Pușcariu (cf. În special studiul *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române*, în vol. *Cercetări și studii*, 1974, p. 416-435), aria vestică a dialectului dacoromân conservă cuvinte de origine latină: **nea** „zăpadă”, **curechi** „varză”, **ai** „usturoi”, **june** „tânăr”, **păcurar** „cioban” etc, tocmai în zona cea mai intens romanizată.

“Dacă românii din România de azi- scrie Pușcariu- ar fi venit din Peninsula Balcanică, în cursul evului de mijloc, cum pretind unii, s-ar putea oare ca ei să fi adus cu sine elemente latine - **din care o parte lipsește în sudul Dunării și să se fi așezat cu ele tocmai în regiunea în care odinioară populația romană era mai deasă?**” (*Cercetări și studii*, p. 431). Tot pe baza hărților *Atlasului lingvistic român*, romanistul german Ernst Garnillscheg a fixat unul din „ținuturile nucleu” (germ. **Kerngebiete**) ale teritoriului de formare a poporului român în regiunea Munților Apuseni. Culturile primitive **Brătei și Ipotești-Cândești** reprezintă pe plan arheologic prima fază a culturii protoromâne **Dridu**, aducând numeroase dovezi în sprijinul continuității.

Pe baza cercetărilor istorice, arheologice, lingvistice și numismatice, se poate trage concluzia continuității neîntrerupte a populației daco-romane din Dacia, care a rămas atașată tradiției și culturii latine în spațiul dintre Dunăre și Carpați, dar și în regiunile din sudul Dunării. Autotohtonia și continuitatea au stăruit de-a lungul veacurilor și în conștiința românilor cu privire la romanitatea lor.

BIBLIOGRAFIE

1. *Istoria României*, I, Editura Academiei R.P.R., 1960.
2. *Istoria poporului român*, Editura Științifică, 1970, p. 37-113.

3. CC. Giurescu, *Formarea poporului român*, 1973.
4. D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, 1966.
5. A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, 1972.
6. C. Daicoviciu, E. Petrovici, Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, 1963.
7. I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în „Revue roumaine d'histoire”, III, 1964, nr. 3, p. 383-423.
8. D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, 1971.
9. M. Comșa, *Contribuții la cunoașterea culturii străromâne în lumina săpăturilor de la Bucov*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, X, 1959, nr. 1, p. 81-99.
10. Vasile Arvinte, *Formarea limbii și a poporului român în lumina cercetărilor recente*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, XVII, 1966, p. 13-35.

ELEMENTELE AUTOHTONE DIN LIMBA ROMÂNĂ

În legătură directă cu continuitatea populației daco-romane în Dacia se află și problema elementului autohton din limba română. Înțelegem prin aceasta ceea ce limba română a păstrat în structura ei din limba celor dintâi strămoși: geto-dacii. Așa cum s-a arătat, populația băștinașă, existentă în Dacia înainte de cucerirea romană, nu a fost exterminată, ci asimilată de către romanii învingători. Din încrucișarea celor două limbi, latina a ieșit învingătoare, dar limba dacilor a dat la rândul ei o serie de elemente care s-au păstrat în noua limbă: româna. Aceste elemente alcătuiesc substratul limbii noastre.

Problema acțiunii substratului în evoluția limbilor indoeuropene a fost extrem de controversată. Dacă unii învățați neagă acțiunea substratului, alții exagerează importanța sa. Ca și în alte cazuri, adevărul se află la mijloc.

Ca și în cazul altor limbi romanice, unde latina s-a suprapus peste limba populației băștinașe din provincia respectivă, și în cazul românei trebuie să acceptăm acțiunea substratului autohton. Dacă în cazul limbii franceze se vorbește de un substrat galic, al celei spaniole de un substrat iberic, pentru română vorbim de un substrat traco - dac sau daco-moesian ("Din punct de vedere geografic, substratul limbii române aparține teritoriului lingvistic daco-moesian" - se afirmă în *Istoria limbii române*, II, 1969, p. 314). Chiar dacă sunt dificultăți în stabilirea acțiunii substratului în limba română, ea trebuie acceptată, căci nu ne-am putea explica altfel de ce latina populară din provinciile dunărene a evoluat diferit de cea din Galia sau Spania. Astfel putem înțelege atitudinea (optimistă !) a unor specialiști care explicau elemente cu origine nesigură sau necunoscută prin substrat, ca și rezerva altora (mai pesimiști !) care invocau lipsa monumentelor din latina băștinașilor.

În tot cazul, în stadiul actual al cercetărilor în acest domeniu (cei care s-au ocupat cu traca, dacia și ilira, precum și de natura raporturilor între aceste trei limbi sunt numeroși, de la Kopitar, Tomaschek, Gustav Meyer la Vladimir Georgiev, G. Reichenkron, I.I. Russu și C. Poghiric,

existența elementelor autohtone (preromane) în limba română a fost dovedită.

Chiar dacă rezultatele (istoric vorbind) sunt inegale și uneori contradictorii, nu mai putem afirma ca Ovid Densusianu că problema influenței graiurilor băștinașe asupra latinei care li s-au suprapus reprezintă „unul dintre capitolele cele mai obscure ale istoriei limbii române”(cf. *Istoria limbii române*, I, 1961, p.20).

În toate lucrările consacrate acestei controversate chestiuni, autorii au avut în vedere trei aspecte:

- 1) istoria, cultura și limba tracilor (daco-geților);
- 2) raporturile lingvistice româno-albaneze;
- 3) moșteniri din substrat în limba română .

Multe discuții contradictorii se refereau la raporturile dintre tracă și iliră, pe de o parte, tracă și dacă, pe de altă parte și, în consecință la întrebarea: care sunt raporturile românei și albanezei față de tracă și iliră? Așa cum se precizează în cel de-al doilea volum al *Istoriei limbii române* (p. 314), limba albaneză continuă ilira, iar ca substrat al limbii române trebuie considerată „limba daco-moesienilor”.

Dintre români, cel dintâi care a afirmat existența unui fond autohton dac în limba noastră a fost D. Cantemir (cu unele etimologii fanteziste!), dar merite importante pentru contribuțiile aduse în elucidarea acestei chestiuni revin lui B. P. Hasdeu, A. Philippide, S. Pușcariu, I. I. Russu G. Ivănescu și C. Poghiric.

Într-un studiu celebru *Cine sunt albanezii?*, Hasdeu, dintr-o perspectivă comparativ istorică, a observat niște asemănări dintre română și albaneză, asemănări care provin dintr-un fond comun indo-european, datorat unei populații care s-a stabilit în Peninsula Balcanică pe la 1800 î.e.n. și ale cărei ramuri mai importante sunt tracii și ilirii. Multe din etimologiile stabilite de Hasdeu sunt valabile și astăzi. Problema raporturilor dintre limbile română și albaneză va fi fost studiată amănunțit de A. Philippide în volumul al doilea din *Originea românilor (Ce spun limbile română și albaneză)*. Învățatul ieșean respinge ideea existenței unor împrumuturi albaneze în română și insistă asupra deosebirilor existente între cele două limbi. Lucrarea de sinză existentă în domeniul respectiv a realizat-o I.I. Russu prin *Limba traco-dacilor* (ed. I, 1959; ed. II, 1967) și *Elemente autohtone în limba română* (1970). Dintre străini o astfel de lucrare a realizat romanistul german G. Reichenkron (*Das Dakische*, Heidelberg, 1966).

Tracii erau un neam indo-european (“cel mai numeros și mai viteaz după inzi”, consemna Herodot), alcătuit din numeroase triburi care

s-au așezat în Peninsula Balcanică în mileniul II î.e.n. Cităm câteva dintre acestea: tracii propriu-ziși, besii, crobyizii, moesii, dardanii, tribalii, dacii, geții, carpii, brygii, odryzii, (vezi lista la A. Philippide, *Originea românilor*, I, p. 269-275). Elementul dominant al acestui conglomerat de triburi a fost cel trac.

Pentru substratul limbii române interesează ramura nordică a tracilor și anume **dacii** (care locuiau în Transilvania) și **geții** (în Muntenia, Oltenia și Dobrogea), tribul liber al **carpilor** (dintre care o parte au fost romanizați mai târziu) ocupând Moldova și Bucovina.

Dacă tracii ocupau nord-estul Peninsulei Balcanice, în sud-vest locuiau ilirii. Limba acestora făcea parte din grupul Kentum, pe câtă vreme traca aparținea grupului Satəm (ca și balto-slava, iraniana, sanscrita).

Pentru a descoperi care sunt moștenirile limbii române din substrat, specialiștii întâmpină numeroase dificultăți. Principala e sărăcia și nesiguranța izvoarelor. Nu există monumente ale limbii băștinașilor. Nu ni s-a păstrat măcar o propoziție din limba dacă, pentru a ne face o idee de flexiune, topică, structură contextuală.

Există totuși câteva monumente fragmentare, care au fost folosite de toți specialiștii. E vorba de glose, nume proprii (de loc și de persoană) și inscripții (a căror traducere e nesigură):

1) **Glose** cu nume de plante în limba dacă (57), menționate în două tratate de botanică medicinală - Dioscorides (sec. I e.n.) și Pseudo-Apuleius (sec III.). În textul celui dintâi, 25 de nume de plante au fost recunoscute de specialiști ca dace (vezi *Istoria limbii române*, II, p. 315).

2) **Numele proprii** (destul de numeroase - 20-50) prezintă dificultăți în stabilirea etimologiei, pentru că nu se cunoaște apelativul din care provin.

3) **Inscripții**, majoritatea cu litere grecești în care sunt notate numai consoanele (de aici dificultatea descifrării lor). Cea mai importantă este cea de pe inelul de aur, descoperit la Ezerovo (Bulgaria) în 1912, rămasă, din păcate, nedescifrată, deși s-au propus mai multe soluții pentru aceasta.

În munții Orăștiei, la Sarmizegetusa, au fost descoperite și două inscripții cu caractere latinești. Cea dintâi cuprinde un singur cuvânt: **Decebalus**, iar cea de-a doua sintagma: *Decebalus per Scorillo*, (aceasta pe un vas de ceramică). C. Daicoviciu a tradus a doua inscripție prin „Decebal fiul lui Scorillo” (ceea ce corespunde adevărului istoric). Dacă se acceptă această traducere, înseamnă că în limba dacă exista cuvântul **per** „copil, fiu”, care e corespondentul latinescului **puer**, având același sens.



Există mărturii că poetul Ovidiu, exilat la Tornis (Constanța) ar fi scris un poem în limba getă, iar împăratul Traian a redactat lucrarea *De bello dacico* (în care se va fi referit sigur la limba geților), dar ambele lucrări s-au pierdut.

Dincolo de puținătatea și caracterul nesigur al monumentelor de limbă dacă, cercetătorii (mai ales cei specializați în etimologie și lingvistică indo-europeană) au stabilit, totuși, unele criterii pentru stabilirea elementelor de substrat ale limbii române:

- a) domeniul în care trebuie să căutăm elementele de substrat este acela al elementelor fără etimologie sau cu etimologie nesigură;
- b) prima comparație trebuie să se facă cu resturile limbii daco-moesiene, chiar dacă acestea sunt precare și nesigure;
- c) trebuie să se facă apel la comparația cu vechile limbi balcanice;
- d) concordanța cu albaneza este concludentă, pentru apartenența la substrat;
- e) când cuvântul nu este atestat în limbile balcanice antice și nici în albaneză, dar nu este moștenit din latină sau împrumutat, comparația cu limbile balcanice și cu armeană e de un real folos;
- f) "înafara limbilor menționate, comparația poate fi extinsă la oricare dintre limbile indoeuropene vechi sau moderne din care româna nu a putut împrumuta direct sau mijlocit, păstrând cu strictețe regulile concordanțelor în plan indo-european între limbile atrase în comparație" (cf. *Istoria limbii române*, II, p. 320).

Fundamentală rămâne, credem, aplicarea metodei comparativ-istorice și criteriul participării elementelor presupuse a proveni din substrat la cele mai vechi transformări fonetice românești.

Pe baza acestor criterii, în etapa actuală a cercetărilor se consideră că aparțin substratului autohton următoarele fapte:

A. Fonetică

- Existența vocalei **ă**, comună limbilor română, bulgară și albaneză. Consoana laringală **h** (care dispăruse din latină: **humerus** - **umăr**), întâlnită în câteva cuvinte comune românei și albanezei (d. ex: rom. **hameș** „lacom”, alb **hamës** ar proveni, după opinia lui Gr. Brîncuș, din substrat).

Evoluția grupurilor latinești **kt, ks** în rom. **pt, ps**, respectiv alb. **ft, fs** (grupurile **kt, ks** erau slabe încă din latină): rom. **luptă**, alb **luftë**.

Și alte fenomene din fonetica românească au fost explicate prin substrat (- l - r - , palatizarea **labialelor**), dar ipoteza acesta n-a fost acceptată.

B. Morfologie

Mai mulți învățați (Hasdeu, Capidan, Bogrea, Pisani) au susținut că **postpunerea articolului** definit în română (în celelalte limbi romanice acesta este antepus) s-ar datora substratului. Alți învățați (N. Drăganu, Sextil Pușcariu, Al. Graur, I. Coteanu) au dovedit că acest fenomen e la origine un fapt al latinei populare, care se explică prin ordinea cuvintelor în frază: **determinat + determinant**. Dacă în vestul României s-a impus topica **iile homo** (de unde fr. *L'homme*, it. *uomo*, sp. *el hombre*), în latina populară orientală topica era **homo iile** (de unde rom. **omulu**, iar mai târziu **omul**). Chiar dacă există unele concordanțe româno - albaneze, acest fenomen nu poate fi explicat prin acțiunea substratului.

După unii cercetători, sistemul de numărare de la 11 la 19 (socotit în general un calc după slavă), particula pronominală **ne** (**cine, mine, sine** - în alb. **në**), formarea viitorului cu auxiliarul a **voi**, înlocuirea infinitivului cu conjunctivul ș.a. au fost atribuite substratului.

Lipsa unor argumente concludente ne determină să nu acceptăm explicația acestora prin substratul daco-moesian.

C. Lexic

În acest domeniu al limbii române, influența substratului este evidentă. După Hasdeu și Al. Rosseti, ar exista în românește 85 de cuvinte autohtone, după Vladimir Georgiev numai 30, iar după I. I. Russu (cel mai autorizat cercetător în materie) cifra cuvintelor provenite din substrat e de 160. După acest ultim cercetător, din cele 160 de cuvinte, 72 sunt comune cu albaneza, iar 90 există numai în română. De obicei cercetătorii împart aceste cuvinte în două grupe: cuvinte românești cu corespondent în albaneză și cuvinte românești fără corespondent în albaneză. Numai C. Poghirc (cf. *Istoria limbii române*, II, p. 327-334) adaugă și o a treia grupă: Cuvintele românești apropiate de cuvintele atestate în daco-moesiană sau în alte limbi vechi balcanice (**argea, bală, baltă, brusture, bumb, burduf, buză, colibă, drum, gorun, mal, mazăre, moș, mânz, scai, strungă, zimbru**).

Iată acum câteva cuvinte românești comune cu albaneza (între 80-100), explicabile prin substrat: **abur** (e), **amurg, baci, balaaur, balegă**,

barză, brad, brâu, bucura, buget, căciulă, căpușă, cătun, ceafă, cioară, cioc, ciupi, coacăză, codru, copac, copil, curpen, farâmbă, fluier, gard, gata, groapă, grumaz, gușă, jumătate, mare (adj), măgură, mire, moș, pârau, rață, scrum, sâmbure, țap, țarc, urdă, vatră, zară ș.a. (vezi întreaga listă în *Istoria limbii române*, II, p. 335 - 354).

Pe baza metodei comparativ-istorice, specialiștii, prin comparația cu alte limbi indo-europene, au identificat existența în românește a unor cuvinte de origine daco-moesină, care nu au un corespondent în limba albaneză. Iată câteva exemple: **băgat, băiat, brinză, burtă, butuc, cârlan, creț, dâmb, doică, genune, melc, mișca, morman, mușca, nițel, prunc, răbda, stână, șoric, țăruș.**

E de prisos să spunem că aproape pentru fiecare din termenii din cele 2 (3) liste au fost propuse în dicționare sau în lucrările de specialitate una sau mai multe etimologii, în unele lucrări lexicologice precizându-se doar **et. nec.** (etimologie necunoscută).

D. Onomastică

O importanță deosebită pentru istoria limbii române au numele de loc și cele de persoană provenite din substrat. Mai ales prima grupă este bine reprezentată. În hidronimia majoră a României majoritatea numelor sunt de origine dacă: **Ampoi, Argeș, Bârzava, Buzău, Cerna, Criș, Dunărea** (G. Ivănescu consideră că tema **Danu** e preindoeuropeană), **Gilort, Jiu, Lotru, Motru, Mureș, Olt** (evoluția a - o, din anticul **Altus** a fost explicată printr-o filieră slavă de unii cercetători), **Prut, Siret, Someș, Timiș, Tisa, Vedea.**

Există și nume de localități care continuă nume autohtone antice, precum: **Abrud, Albac, Cigmău, Drencova, Garvăn, Hârșova, Iași** (s-au propus și alte etimologii), **Mehadia, Oituz, Oltina, Turda** (cf. *Istoria limbii române*, II, p. 356 - 361).

E. Derivare

Până nu demult un singur sufix era considerat ca provenind din substrat: **-esc** (sufix adjectival foarte productiv, arătând originea sau apartenența), care, potrivit opiniei lui Al. Graur ("Romania", LIII, 1927, p. 539-552) provine din sufixul trac **-isko (-isk)**, bine atestat în limbile tracă și daco-moesiană. Recent au fost explicate ca fiind de origine autohtonă și sufixele **-ac, -andru, -ește, -man, oane (?) -uș(ă), -z(ă).**

Numărul elementelor lexicale autohtone va fi fost, desigur, mult mai mare în româna comună. Important e, după cum a arătat Al. Graur, că 22 de cuvinte autohtone intră în fondul principal lexical (vezi **Încercare**

asupra fondului principal lexical al limbii române, 1954, p. 48-55). Elementele lexicale autohtone se referă la părți ale corpului omenesc (buză, ceafă, rânză), relații de familie (copil, mire, moș), la locuință (cătun, colibă, gard, vatră) la păstorit - cele mai numeroase (baci, brânză, căpușă, fluier, mânz, strungă, țap, urdă), la nume de plante și nume de animale (brad, brusture, cioară, copac, curpen, mărar, pupăză, viezure), la forme de relief (baltă, groapă, mal, măgură) etc.

Elementul autohton din limba română (care prezintă aceeași proporție ca cel din franceză, spaniolă și portugheză) a contribuit, pe de o parte, la diferențierea latinei populare orientale (ceea ce Philippide numea „baza fiziologică”), iar pe de altă parte la individualizarea limbii române pe plan romanic.

BIBLIOGRAFIE

1. I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, 1967.
2. I.I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, Editura Academiei R.S.R., 1970.
3. *Istoria limbii române*, vol II, 1969, p. 313-365.
4. H. Daicovciu, *Dacii*, ed. a II - a, București, 1972.
5. Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, I, 1961, p. 20-38.
6. A. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927.
7. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, 1968, p. 203-228.
8. Arion Vraciu, *Considerații asupra elementelor autohtone ale limbii române*, în vol. *Studii de lingvistică generală*, Iași, 1972, p. 91-124.

O PROBLEMĂ CONTROVERSATĂ: FORMAREA LIMBII ROMÂNE

A prezenta cât mai exact procesul de etnogeneză românească înseamnă a răspunde nu numai la întrebarea **cum?**, ci și **unde?** a avut loc acesta.

Dacă în legătură cu caracterul romanic al limbii noastre părerile specialiștilor sunt unanime, în ceea ce privește teritoriul de formare a limbii și a poporului român s-au exprimat puncte de vedere diferite. Aceasta (ca și continuitatea, de care se leagă nemijlocit) a fost una dintre cele mai controversate chestiuni ale istoriei românești, îndeosebi la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în secolul trecut când unii cercetători nu urmăreau stabilirea adevărului istoric, ci justificarea unei politici de exploatare și deznaționalizare (cazul românilor din Transilvania, integrată imperiului austro-ungar) sau pretinsa întâietate a altor neamuri în ținuturile pe care locuiesc astăzi românii.

Or, din cele spuse până acum, a reieșit clar că limba română, creație a poporului român, în condițiile romanizării populației traco-geto-dace din nordul și din sudul Dunării de Jos, reprezintă latina populară vorbită în mod neîntrerupt în aceste regiuni din primele secole ale erei noastre și până astăzi.

Din contribuțiile istoricilor, arheologilor și lingviștilor (români și străini) putem desprinde trei teorii principale cu privire la teritoriul de formare a limbii și poporului român:

1. Limba și poporul român s-au format **exclusiv în sudul Dunării** (teoria imigraționistă, care neagă autohtonitatea românilor în regiunile în care s-au aflat de la început), susținută, polemic și cu argumente care nu rezistă, mai ales de către istorici și lingviști străini, îndeosebi sași și maghiari.

Aici trebuie să deosebim două grupe de cercetări și anume:

- a) unii învățați care susțin acest punct de vedere în mod obiectiv, pe baza studiilor istorice și lingvistice, fără a urmări demonstrarea unei anumite teze puse în slujba intereselor politice. Este cazul învățatului ieșean Alexandru Philippide (*Originea românilor*, I. p.

854) și al lui Ovid Densusianu - parțial (*Istoria limbii române*, I. p. 255)

- b) învățați care susțin această teorie, în mod premeditat și subiectiv, cu argumente pseude-științifice, „căutând să furnizeze politici expansioniste și șovine a claselor exploatatoare din Austro-Ungaria argumente istorice pentru contestarea continuității și a drepturilor noastre, nu numai în Transilvania, ci și între Carpați și Dunăre” (cf. D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, 1961, p. 10)

Această teorie a originii sud-dunărene a limbii și poporului român, susținută de Fr. I. Sulzer, I. C. Engel, B. Kopitar, R. Roesler și P. Hunfalvy nu avea însă numai rațiuni de ordin politic, ci se baza și pe interpretarea unor realități istorice din perioada stăpânirii romane în Peninsula Balcanică.

Reprezentanții teoriei imigraționiste susțin în esență două lucruri:

- limba și poporul român s-au format exclusiv în sudul Dunării;
- românii ar fi imigrat spre nord abia prin secolele al XII-lea și al XIII-lea.

În legătură cu acest ultim aspect, observăm că, dacă pentru Philippide (după care românii s-au revărsat peste Dunăre în două valuri succesive începând din a doua jumătate a sec. VI-lea), secolul al XII-lea marchează sfârșitul migrației românilor din sud în nord, pentru Roesler și ceilalți partizani ai teoriei imigraționiste acest secol reprezintă abia începutul deplasării românilor în stînga Dunării.

În susținerea punctului lor de vedere, susținătorii acestei teorii au invocat o serie de argumente de natură istorică sau lingvistică. Iată-le:

a) Populația băștinașă a fost în întregime exterminată în timpul celor două războaie cu romanii.

b) Este imposibil ca Dacia să se fi romanizat numai în cei 165 de ani (106-271) cât a stat efectiv sub stăpânire romană.

c) Dacia a fost în întregime părăsită de către populația romanizată odată cu retragerea lui Aurelian.

d) Nu există știri despre o populație daco-romană în nordul Dunării până în sec. XI-lea (1025).

e) În nordul Dunării nu există o toponimie de origine latină.

f) În Peninsula Balcanică există grupuri etnice de români, ceea ce ar dovedi, după Roesler, formarea poporului și a limbii române în sudul Dunării.

g) În română există o serie de elemente comune cu albaneza.

h) Lipsa elementelor vechi germane din limba română.

i) Caracterul sud-slav (bulgăresc) al împrumuturilor slave din limba română ar însemna că românii au împrumutat aceste elemente din sudul Dunării.

Din cele spuse în cele precedente cu privire la romanizarea și la continuitatea daco-romană în Dacia, se poate trage concluzia că argumentele înșirate mai sus au fost infirmate de cercetările istorice, arheologice și lingvistice (vezi în special lucrarea lui D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatiei*, 1966 și lucrarea lui C.C. Giurescu, *Formarea poporului român*, 1973).

Precizăm din nou că dovezi clare și categorice confirmă persistența populației daco-gete. Limba latină a pătruns în regiunea Dunării de jos cu aproape două secole înainte de cucerirea Daciei, iar romanizarea nu s-a încheiat la părăsirea oficială a acesteia.

Cât privește așa-numita „tăcere” care nu menționează pe românii din nordul Dunării decât în 1025 (*Analele de la Bari*), trebuie spus că ele nu vorbesc nici de cei din sudul Dunării decât în secolul al X-lea (976 - la cronicarul bizantin Kedrenos) și nici nu pomenesc despre o imigrare în masă a românilor din sud în nordul fluviului (un asemenea eveniment, dacă s-ar fi produs, ar fi fost consemnat de istoricii timpului). Afirmția istoricului Mutaftchiev după care singurul popor din Europa care n-are istorie până la sfârșitul Evului Mediu este poporul român e împotriva logicii și a adevărului istoric, chiar atunci când se invocă argumentul **ex silentio**. Răspunzând unor asemenea afirmații, un istoric român nota: „Nous pouvons conclure de tout cela, sans craindre de méconnaître les régies de l'objectivité historique, à une continuité, qui sans exclure l'apport répété de certains éléments romans transdanubiens, n'en contredit pas moins absolument la thèse insoutenable, selon nous- d'une extermination totale du peuple dace par les Romains, et celle de l'évacuation entière de la Dacie romaine sur l'ordre d'Aurélien” (cf. G. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucurest, 1943, p. 73).

Cât privește elementele slave din română, Emil Petrovici a demonstrat (cf. *Daco-slava*, în „Dacoromania”, XI, 1941, p. 233-277) că slavii care au locuit pe teritoriul țării noastre au vorbit o limbă cu caracter bulgăresc, ceea ce se observă în împrumuturile lexicale și în toponimia de origine slavă de pe teritoriul patriei noastre.

Teoria imigraționistă este neștiințifică și reacționară. 2. Limba și poporul român s-au format **exclusiv la nordul Dunării** (teoria continuității). Au susținut acest punct de vedere D. Cantemir (în *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*), reprezentanții importanți ai Școlii Ardelene (în primul rând Petru Maior), B.P. Hasdeu (care, în *Istoria critică*

a românilor, fixa ca nucleu al teritoriului de formare, Oltenia) și Ilie Bărbulescu. Nici această teorie nu poate fi acceptată, deoarece lasă de o parte teritoriul romanizat din sudul Dunării și dialectele românești din această regiune (aromân, meglenoromân și istroromân). Pe de altă parte, studiul inscripțiilor ne prezintă o zonă intens romanizată în sudul fluviului, cu care romanitatea nord-dunăreană s-a aflat în permanent contact, chiar și după retragerea aureliană. 3. Majoritatea istoricilor și lingviștilor români susțin formarea limbii și a poporului român **atât la nordul cât și la sudul Dunării, nucleul acestui teritoriu constituindu-l teritoriul actual al României**. De această părere sunt: istoricul ceh C. Jireček, istoricii români D. Onciul, A. D. Xenopol, CC. Giurescu, autorii volumului I din *Istoria României* (1960), C. Daicoviciu, precum și lingviști ca Sextil Pușcariu, Al. Graur, Al. Rosetti, Dimitrie Macrea ș.a.

Este sigur că, după retragerea oficială din Dacia, contactul cu Peninsula Balcanică a continuat și s-a intensificat, încât limba română de pe ambele maluri ale Dunării s-a dezvoltat în același sens. Și nu numai că ne-am păstrat ca popor romanic înconjurați de „neamuri aloglote”, dar am cucerit neconținut și alte populații pentru romanitate.

Așadar, Dunărea reprezintă axa teritoriului de formare a limbii și a poporului român („patria primitivă a românilor era pe un teritoriu întins, de-a dreapta și de-a stânga Dunării”, afirma Sextil Pușcariu, în *Limba română*, I, 1976, p. 254).

Care sunt limitele acestui teritoriu?

Un răspuns concis, dar exact, a dat acad. Al. Rosetti (cf. *Istoria limbii române*, 1968, p. 77-78): „Limba română s-a dezvoltat pe o largă bază teritorială romanizată, cuprinzând provincia Dacia nord-dunăreană propriu-zisă, adică, în primul rând: Oltenia, Banatul și Ardealul, și, în al doilea rând, Muntenia și sudul Moldovei, precum și zona sud-dunăreană învecinată de-a lungul fluviului, Dobrogea, iar la vest și sud-vest, provinciile romanizate ce au stat întotdeauna în strâns contact, atât administrativ cât și comercial, cu Dacia: Panonia, Dardania și cele două Moesii”.

Se impun în această privință anumite precizări.

În nordul Dunării, în ceea ce privește Dobrogea, trebuie exclus litoralul românesc, deoarece aici s-a constituit o zonă grecizată, prin coloniile întemeiate încă din sec. VI î.e.n. la **Tomis** (Constanța), **Callatis** (Mangalia), ș.a. În nordul Daciei romane, teritoriul se întindea până la Porolissum (Moigrad, la vreo 25 km de Zalău). Pe baza cercetărilor recente, C. C. Giurescu se consideră îndreptățit să afirme că „stăpânirea romană se întindea și asupra părții de vest a Moldovei” (cf. *Istoria*

poporului român, p. 68). Făcea parte din teritoriul de formare și o zonă de lângă Dunăre, din Muntenia.

Cât privește sudul Dunării, așa cum a arătat și Al. Rosetti, regiunea dintre Dunăre și Balcani făcea parte din teritoriul de formare a limbii și a poporului român.

Concluzia lui Ovid Densusianu (*Istoria limbii române*, I, p. 255) potrivit căreia centrul teritoriului de formare l-ar fi constituit Iliria nu poate fi acceptată.

O mențiune specială merită așa-numita **linie Jireček**, care constituie limita de sud a teritoriului de formare a limbii și poporului român. Studiind inscripțiile latinești și grecești din Peninsula Balcanică (în lucrarea *Die Romanen in den Städten Dalmatiens Während des Mittelalters*, I-III, Wien, 1901-1903), istoricul ceh C. Jireček a delimitat, teritorial, o zonă romanizată de una grecizată în Peninsula Balcanică. Această linie imaginară (valabilă pentru secolele I-IV e.n.) a fost numită de specialiști **linia Jireček**. Ea pleca de la Marea Adriatică (localitatea Lissus, azi Alessio), urma granița dintre Dalmația la nord și Macedonia la sud, continua către răsărit, separând Moesia Superior de Macedonia și apoi de Tracia, pe linia orașelor Prizren, Scutari, Niș, Skoplje, Beta Palanka, Pirot, îndreptându-se spre răsărit pe versantul munților Haemus (Balcani), pe la nord de Serdica (Sofia), despărțind Moesia Inferior la nord de Tracia la sud, până aproape de țărmul Mării Negre și până la vărsarea Dunării în mare (ocolind cetățile grecești de pe litoral). Această linie a fost modificată de A. Philippide și romanistul iugoslav Petar Skok, în sensul existenței unor zone bilingve latino-grecești (mai ales în Tracia).

Deoarece e o limbă romanică, româna nu se putea forma decât în teritoriul romanizat (marcat de inscripțiile latinești), deci la nord de linia stabilită de Jireček.

În sfârșit, o chestiune care a stârnit discuții este cea a graniței de vest a teritoriului romanizat de la baza limbii române. S-au emis, în principal, două teorii:

1. După A. Philippide, studiul inscripțiilor latinești din nord-vestul Peninsulei Balcanice probează existența unei „lacune de romanizare” (cf. *Originea românilor*, I, p. 515-519), situată între râurile Drina și Vrbas, afluenți ai Savei. În această regiune, unde inscripțiile latinești sunt rare sau lipsesc, ar fi trăit altădată strămoșii albanezilor, ceea ce explică faptul că ei nu au fost nici romanizați, nici grecizați. Așadar limita de est a „lacunei de romanizare” (Drina) corespunde cu granița de vest a teritoriului pe care s-au format și limba și poporul român, în timp ce limita de

vest a lacunei (Vrbas) coincide cu granița de est a teritoriului pe care s-au format limba și poporul dalmat.

2. Regretatul Emil Petrovici (cf. **Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii române** - în „Limba română”, IX, 1960, nr. 1 p. 78-83), care a acceptat linia Jireček ca graniță sudică a teritoriului romanității de la baza limbii române, consideră că pentru fixarea limitei de apus trebuie avută în vedere granița dintre graiurile bulgărești și cele sârbești (“Granița de sud-vest a acestui teritoriu coincide aproximativ cu granița actuală dintre Bulgaria și Iugoslavia” - afirmă Emil Petrovici în articolul citat, la p. 82, concluzie întâlnită și în **Istoria României**, I, 1960, p. 792-793). Deoarece româna cunoaște numai izofonele bulgărești **št**, **žd** (în sârbă există **c**, **k**, **ć**; respectiv **g**, **g'**, **d'**), înseamnă că teritoriul romanizat pe care acesta s-a format se întindea până unde existau izofonele bulgărești, care se întâlnesc în elementele vechi slave din cele patru dialecte. În studiul *Limita de vest a teritoriului romanizat de la baza limbii române* (în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, XX, 1969, p. 5 -18; reprodus în *Istoria limbii române*, Iași, 1973, p. 23 - 35), Vasile Arvinte a arătat, pe baza a numeroase argumente, că teoria lui Emil Petrovici nu poate fi acceptată nici din punct de vedere cronologic, nici metodologic: „delimitarea teritoriului romanizat de la baza limbii române, constituind o problemă de răspândire a limbii **latine** în Peninsula Balcanică, nu poate fi raportată și rezolvată din perspectiva contactului cu slavii” (cf. *Istoria limbii române*, Iași 1973, p. 28).

Concluzia studiului lui Vasile Arvinte rămâne în întregime valabilă pentru problema în discuție: „Refăcute cu mult mai târziu pe teritoriul slav de la sudul Dunării, când dislocarea populației romanizate avusese loc, izofonele, **št**, **žd**, de mare însemnătate pentru grupul slav meridional, nu pot spune nimic în problema teritoriului de formare a limbii și poporului român.

În concluzie, granița de vest a teritoriului romanizat pe care s-au format limba și poporul român era identică cu limita de est a „**lacunei de romanizare**” și coincidea cu granița de apus a fostei provincii romane Moesia Superior, de după reforma lui Diocletian. În partea ei centrală, ea urma îndeaproape cursul râului Drina” (*Ibidem*, p. 35).

În cursul timpului, limitele teritoriului de formare a limbii și poporului român au suferit unele modificări mai ales după sec. III - IV când regiunile din nordul Dunării capătă un rol preponderent în teritoriul etnogenezei românești, încât în **Istoria României**, (vol. I, p. 808) se afirmă

următoarele: „poporul român și limba românească, rezultat al romanizării elementului autohton daco-moesic, al asimilării treptate a slavilor și a altor populații așezate pe teritoriul României de azi, s-au format, în ultimele secole ale mileniului I e.n., în spațiul de la nordul Dunării de Jos, având ca teritoriu-nucleu ținuturile de deal și de munte ale Daciei”.

Pe baza cercetărilor recente, putem afirma că limba și poporul român s-au format pe o largă bază teritorială romanizată cuprinzând regiuni din nordul Dunării de Jos (Dacia romană, dar și unele ținuturi din Dacia liberă), cât și din sudul fluviului, arcu carpato-dunărean constituindu-se ca un teritoriu-nucleu, pe care unitatea pământului și neamului românesc a dăinuit neîntrerupt până astăzi.

BIBLIOGRAFIE

1. **Istoria României**, Editura Academiei R.P.R. vol. I, 1960, p. 777-808.
2. C. Daicoviciu, E. Petrovici, Gh. Ștefan, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, București, 1963.
3. C.C. Giurescu, **Formarea poporului român**, 1973.
4. A. Philippide, **Originea românilor**, I - II, Iași, 1923, 1927.
5. Ovid Densusianu, **Istoria limbii române**, I, 1961.
6. Sextil Pușcariu, **Limba română**, 1, 1976, în special p. 232-254, 329-345, 416-420.
7. Al. Rosetti, **Istoria limbii române**, p. 77-78.
8. Vasile Arvinte, **Istoria limbii române**, Iași, 1973, p. 1-35.
9. D. Macrea, **Probleme de lingvistică română**, București, 1961, p. 7-45.

UNELE ASPECTE ALE ARTICOLULUI ROMÂNESC (PRIVIRE ISTORICĂ)

Deși se declină, articolul nu este o parte de vorbire propriu-zisă, ci un instrument gramatical, fără sens lexical, care exprimă raporturi și nu noțiuni. Funcția sa esențială (cum precizează acad. I. Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a 1956, p. 325 și *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, voi. I, 1963, p. 97) constă în individualizarea unui obiect, pentru a putea ști în ce măsură obiectul respectiv este sau nu cunoscut vorbitorilor. De aceea unii autori numesc articolul un mijloc lingvistic de semnalizare (*Signalmittel*), iar alții îl încadrează între „cuvintele semnale cu care limba orientează pe ascultător”. Referindu-se la funcțiile articolului, S. Pușcariu scrie în *Limba română*, voi. I, 1940, p. 116-117: „Rostul articolului în limbă nu este altul decât să prevină pe ascultător, să semnalizeze că persoana sau lucrul de care e vorba nu este **novum**, ci un cineva sau ceva cunoscut de toată lumea”.

Studiul originii și evoluției articolului în limbile romanice, pe baza textelor și a materialului dialectal, oferă cercetătorului concluzii interesante privitoare la raporturile limbii române cu limbile romanice și balcanice. Aceasta cu atât mai mult cu cât, se știe, limba latină nu avea articol (limba greacă îl cunoaște încă din epoca homerică). Existența articolului în română și în celelalte limbi este o noutate a latinei populare, apărută în cursul dezvoltării istorice a limbii latine, din nevoia de precizie.

Deși s-au scris numeroase studii și articole despre articolul roman, există încă unele aspecte controversate, unele lămurite numai în parte, iar altele abandonate fără a fi elucidate. Articolul hotărât românesc ridică trei probleme mai importante, asupra cărora ne vom opri: 1) epoca apariției articolului; 2) articolul în limba română veche și cauzele dispariției lui 1 articol masculin; 3) postpunerea articolului în limba română.

În toate limbile romanice articolul hotărât este descendentul pronomelui demonstrativ latin **iile, illa, illud**. Excepție face sarda, al cărei articol continuă pronumele **ipse**. Trecerea de la pronumele demonstrativ la articol s-a făcut treptat, timp de mai multe secole. Ea a avut loc datorită

anumitor schimbări produse în înțelesul și forma pronumelui **iile**¹. Este destul de dificil a fixa epoca în care **iile** a început să fie întrebuințat ca articol. În orice caz, această întrebuințare este relativ veche, de vreme ce se întâlnește în aproape toate limbile romanice². Pronumele demonstrativ **iile**, **illa**, **illud** și-a pierdut cu vremea valoarea demonstrativă, căpătând în schimb una determinativă, necesară pentru întărirea numelui sau a adjectivului. El joacă rolul unor particule deictice, fiind întrebuințat ca „o întărire morfologică sau sintactică” (cf. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, 1960, p. 153). Așa se explică numeroșii descendenți românești ai pronumelui **iile**: articolul hotărât (**l**, **le**, **a**, **i**), articolul posesiv (**al**, **ai**, **a**, **ale**), pronumele personal de persoana a III-a (**el**, **ea**, **ei**, **ele**), pronumele demonstrativ și determinativ **ă**l și **al** cu numeroase aspecte fonetice dialectale; în compunere cu particulele deictice **ecce** și **eccum**, **iile** a dat naștere în limba română: articolului adjectival (**cel**, **cea**, **cei**, **cele**), pronumelui demonstrativ de depărtare (**acel**, **acea**, **acei**, **acele**), precum și diferitelor forme de pronume demonstrative³.

Articolul a apărut din nevoia de a preciza conținutul numelui și, poate, de a vorbi expresiv. **Iile** a devenit un mijloc de determinare nominală, pentru că, spre deosebire de pronume care este mai concret, articolul și-a pierdut sensul lexical concret, menținându-și doar un sens gramatical. Articolul se gramaticalizează și devine abstract, neputând exista independent de substantiv⁴. Cel mai abstract este articolul hotărât (vorbitorii nici nu mai percep astăzi în **calul**, **casa**, două elemente: **calu+I**, **casă+a**).

Diversi cercetători au încercat să fixeze măcar aproximativ epoca în care valoarea demonstrativă a adjectivelor slăbise și s-a recurs la **iile** pentru întărirea numelui. Unii socot că **iile** apare cu o funcție apropiată de articol încă în latina clasică la scriitori ca Plaut, Quintilian, Petronius, Vitruvius. Dintre români, Ovid Densusianu (*Istoria limbii române*, vol. I, 1961, p. 122) afirma categoric că „alte texte vin să confirme întrebuințarea lui **iile**, **ipse** ca articol chiar din primele secole ale erei noastre”. Despre

¹ Cf. Al. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 45: „Articolul a provenit din pronumele determinativ prin alunecarea înțelesului și anume prin strâmtarea conținutului”.

² Vezi Candrea-Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, 1907, p. 87.

³ Asupra problemei, vezi D. Găzdaru, *Descendenții demonstrativului latin iile în limba română*, Iași, 1929.

⁴ Cf. I. Coteanu, *Contribuții la teoria articolului*, SCL, nr. 1, 1958, p. 17-45 și E. Vasiliu, *Problema articolului și a funcțiilor sale în limba română*, „Limba română”, nr. 1/1952, p. 32-36.

funcția de articol a lui *iile* încă în latina populară vorbea și romanistul W. v. Wartburg (vezi *Évolution et structure de la langue française*, ed. a III-a, Berna, 1946). În latina populară exemplele cu *iile* în funcție de articol se înmulțesc. Pornind de la textele cu vulgarisme și de la cele ale scriitorilor popularizați, unii specialiști susțin că *iile* devenise articol încă în latina clasică, iar alții că abia din secolul al II-lea e.n. exista articolul, la scriitori ca Apuleius și Pelagius (de această părere este și Löffstedt).

Acad. Al. Rosetti afirmă că „amândouă tezele sunt greșite” (*Istoria limbii române*, I, 1960, p. 155), pentru că în aceste texte *iile* își mai păstrează valoarea demonstrativă, cum atestă numeroase exemple din *Peregrinatio Aetheriae*, *Mulomedicina Chironis*, *Vitae patrum*¹, sau e întrebuintat ca o simplă particulă deictică în exemple ca *iile alter*, *illi alii* (R.G. Piotrovski vorbește în acest din urmă caz de *iile* cu valoarea unor echivalenți lexicali)². Despre această stare de lucruri, cu mult înainte, A. Meillet afirma: „aucun texte ne permet de penser que *iile* ou *ipse* soient réduits à la valeur d'article à un moment quelconque de l'antiquité; même les textes «vulgaires» de l'époque des invasions n'ont pas encore de véritable article”³. E. Bourciez [*Eléments de linguistique romane*, 1909, p. 106; 268-269) consideră că „la începutul perioadei romane” demonstrativul *iile* are o „valoare slabă” de articol. Tot ca un fapt latinesc popular consideră articolul Gh. Ivănescu: „articolul *lu...* este de fapt latinesc popular” (cf. *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 309).

Cei mai mulți cercetători se opresc la secolele VII-VIII, ca dată a nașterii articolului roman. „Abia cu începere din secolul al VII-lea se poate vorbi de crearea unui articol propriu-zis. Aceasta e data când articolul apare cu o fizionomie bine determinată în texte” (Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, p. 154)⁴. Acad. Rosetti reia teoria lui C. Racoviță („Bulletin linguistique”, VI, 1938), conform căreia apariția articolului se datorește simplificării declinării. În articolul *Contribuții la teoria articolului*, Ion Coteanu respinge opinia lui Racoviță și Rosetti: „slăbirea flexiunii nominale nu este așadar condiția sau cauza în procesul nașterii articolului și nici articolul nu poate fi cauza slăbirii flexiunii nominale”.

¹ Vezi Rosetti, *Istoria limbii române*, I, p. 154-155.

² Cf. У истоков романского артикля, în „Revue des études sud-est européennes”, tom. I, 1963, nr. 3-4, p. 285-307.

³ Apud Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 155.

⁴ La pagina 155 autorul ajunge la altă concluzie: „Articolul se dezvoltă în latină în secolul al VIII-lea. El corespunde nevoii de expresivitate și apariția lui coincide cu dispariția flexiunii”.

Autorul confirmă că simplificarea declinării și apariția articolului sunt două aspecte diferite ale determinării numelui. O idee interesantă, dar privită cu rezerve de recenzenți¹, a exprimat în 1936 Ernst Gamillscheg în lucrarea *Zum romanischen Artikel und Possesivpronomen*. Învățatul german e de părere că în latină **iile** putea fi articol „veritabil” ca în exemplele **iile Jupiter, illud spondeo, illam primam**, dar și **Gelenkspartikel** „încheietură”, menită „să atragă atenția asupra unui anumit cuvânt ori a mai multora, făcându-l independent din punct de vedere psihic”. **Iile** „Gelenkspartikel” era în poziție atonă în mijlocul sintagmei, în vreme ce **iile** articol „veritabil”, deși încă puțin dezvoltat, are poziție proclitică. După Gamillscheg, în evoluția limbilor romanice se manifestă două tendințe: 1) **iile** articol „veritabil” și-a pierdut orice valoare demonstrativă, trecând în poziția atonă a sintagmei; 2) orice **iile** ajunge proclitic. Aceasta este situația în romanica vestică. În cea estică „articolul veritabil continuă să se deosebească de **Gelenkspartikel** în formă și în funcțiune”. Cu alte cuvinte, în romanica vestică cele două serii ale lui **iile** s-au contopit, iar în cea estică (limba română) ele s-au păstrat. Anul 600 este socotit de cercetătorul mai sus citat ca data de despărțire, în ceea ce privește articolul, dintre romanica vestică și limba română. Ca și S. Pușcariu, Gamillscheg dă o mare importanță accentului și intonației în frază (idee respinsă de R. G. Piotrovski în teza de doctorat, *Формирование артикля в романских языках*, 1960)², considerând că, în urma accentuării mai tari a începutului sintagmei, formele articolului își pierd tonul propriu și se contopesc cu numele determinat. Socotind articolul ca un fapt al latinei populare (600), Gamillscheg conchide: „în întrebuințarea demonstrativelor nu se dezvoltă în limba română nici un fenomen care să nu fi apărut încă în latina vulgară. Dar în limba română s-au păstrat unele fenomene care au dispărut din romanica vestică” (p. 32 din text, în traducerea lui N. Drăganu). Recenzentul clujean respinge teoria lui Gamillscheg, arătând, mai întâi, că atât **iile** articol „veritabil” cât și **iile** „Gelenkspartikel” au aceeași funcție: de a concretiza și prezenta numele. În cazurile în care Gamillscheg vorbea de **iile** articol „veritabil” din care s-a născut procliza, N. Drăganu vedea influența brahilogiei, datorită căreia se exprimă doar culmile gândirii³.

¹ Vezi recenzia amplă a lui Nicolae Drăganu, „Dacoromania”, IX, 1936-38, p. 273-314; Rosetti, *op. cit.*, vol. I, p. 156 (nota); vol. II, p. 97 (nota).

² Apud Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. II, 1962, p. 97.

³ Cf. „Dacoromania”, IX, p. 281-283.

Un punct de vedere, oarecum inedit, în legătură cu data apariției articolului în limbile romanice, se desprinde din amplul studiu al lui R. G. Piotrovski, publicat recent (vezi Y истоков романского артикля în „Revue des études sud-est europeenes”, tom. I, 1963, nr. 3-4, p. 285-307)¹. Pe baza analizei textelor din latina populară și cea medievală, autorul trage câteva concluzii privitoare la articolul romanic: 1) însoțirea anaforică demonstrativ-pronominală se consolidează în latina târzie și protoromanică (sec. IV-IX, XI), constituind izvorul articolului romanic, 2) până în prima jumătate a secolului al VII-lea a existat un **protoarticol** (căci pronumele demonstrativ își păstrase în întregime valoarea pronominală, întrebuințându-se în mod egal alături de determinanții posesivi, relativi și lexicali ai substantivului), 3) din secolul al VH-lea, în perioada de bază a întrebuințării protoarticolului valoarea lui demonstrativă slăbește, ceea ce duce la apariția articolului în limbile romanice: franceză -sec. VIII, italiană - sec. VIII-IX, ibero-romanica - sec. IX, balcano-romanica - sec. X-XI, 4) protoarticolul, prin întrebuințarea sa, are o serie de particularități care îl apropie de pronumele demonstrativ latin și de articolul romanic, dar se și deosebește de acesta.

Unii lingviști au încercat să stabilească și etapele trecerii lui *iile* de la pronume demonstrativ la articol. După P. A. Geijer aceste etape sunt: 1) demonstrativ puternic, 2) determinativ, 3) anaforic, 4) etapa de individualizare sau actualizare (articol propriu-zis). Acestor etape le-ar corespunde, cred, următoarele construcții, care ar explica articolul românesc: 1) **homo - / illu -bonu**, 2) **homo - illu / - bonu**, 3) **homo illu / - bonu**, 4) **omu-lu/bunu >omulu > omul**. Trebuie să admitem că trecerea de la pronume demonstrativ la articol a cunoscut aceleași etape și în cazul în care *iile* era antepus substantivului determinant care a dat naștere articolului proclitic în limbile romanice apusene. Dacă am încerca să stabilim cronologia etapelor admise de P. A. Geijer, aceasta ar fi: 1) demonstrativ puternic - până în sec. II e.n., 2) determinativ - sec. II - sec. IV e.n., 3) anaforic - sec. V - prima jumătate a sec. VII, 4) articol propriu-zis - sec. VII - sec. IX (poate că secolul X-XI, când crede R. G. Piotrovski că apare articolul în limba română, e prea târziu; cei mai mulți autori vorbesc de apariția articolului românesc, înainte de secolul X)². Firește,

¹ Vezi și studiul aceluiași autor, Формирование артикля в романских языках, в „Учение записки” филологическһй, f. II, Кишинев, 1959, p. 3-24.

² Cf. Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*. Paris, 1930, p. 170: „le développement de l'article a du être un fait accompli bien avant le X-e siècle”. Vezi și I. Coteanu, *Despre poziția articolului în limba română*, SCL, nr. 1-2/1956, p. 57-71.

trecerea de la pronume demonstrativ la articol s-a petrecut lent. Se poate admite, din cele arătate mai sus, că de articol propriu-zis în limbile romanice putem vorbi în sec. VII-VIII. La această concluzie ne duce și studiul foneticii istorice a limbii române, căci încă în latina populară de la baza limbii române, **iile** n-a suferit numai o schimbare de sens, ci și anumite modificări de ordin fonetic și analogic. Se știe că datorită căderii consoanelor finale, care a dus și la dispariția formelor de neutru, au loc o serie de modificări în paradigmă, cauzate și de faptul că **iile** a fost încadrat în norma generală a adjectivelor de tipul **bonus, -a, -um**.

În latina populară au dispărut: formele de neutru, nominativul singular **iile**, genitivul masculin și femininul **illius**, genitivul plural feminin **illarum**. Au apărut: dativul masculin **illo** (se găsește la Apuleius), genitiv-dativul masculin singular **illo** (încă Tobler arătase că „toate formele pronomelor romanice în **-ui** sunt creații analogice latinești populare după modelul interogativului **cui**”; Al. Philippide, *Principii de istoria limbii*, p. 79 invocă și analogia cu pronumele **huic**), genitiv-dativul feminin singular **illae**¹. Forma de masculin **illorum** trece de la feminin și capătă funcție de dativ. Alte forme se confundă și se reduc datorită analogiei (vezi D. Găzdaru, *Descendenții demonstrativului latin iile în limba română*, Iași, 1929, p. 14-15). Destul de întrebuințate, formele latinești populare **illui, illaei, illo** sunt atestate în *Corpus inscriptionum latinarum*.

Articolul hotărât² românesc continuă formele latinești populare ale lui **iile**. Evoluția acestor forme este diferită, dacă erau accentuate sau nu în frază, și dacă erau proclitice sau enclitice³. Această evoluție nu s-a petrecut în **iile** izolat, ci atunci când acesta însoțea substantivul, **iile** fiind în cazul articolului hotărât, enclitic și neaccentuat (silaba inițială cade), ca în exemplul:

lupum + illum > lupu + llu > lupullu > lupulu > lupul > lupu.⁴

¹ Vezi O. Densusianu, *Istoria limbii române*, I, p. 101: „Deoarece latina vulgară tindea să uniformizeze declinarea pronomelor cu aceea a substantivelor s-a întâmplat ca alături de dativul **illi**, comun masculinului și femininului, să se creeze cu timpul **illo** pentru masculin, **illae** pentru feminin, după modelul declinării **i** și a **II-a**”.

² În gramaticile românești acest articol a fost numit diferit: hotărâtor (R. Tempea), definit (Vaillant), propriu (I. C. Massim), prescurtat (A. Pumnul), primar (Lambrior), substantival (Philippide), enclitic (Tiktin, Densusianu, Candrea), postpozitiv (Haneș, Adamescu), articolul I (D. Găzdaru). Cf. R. Ionașcu, *Gramaticii români*, Iași, 1914.

³ Pentru originea articolului hotărât, vezi O. Densusianu, *Istoria limbii române*, I, p. 101, Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, p. 121, H. Tiktin, *Gramatica română*, 1945, p. 39.

⁴ Acest **u** este un **u** ultrascurtat întâlnit în poziție finală în dialectul aromân și în unele graiuri dacoromânești. Al doilea **u** este etimologic, transmis prin formele articulate.

Substantivele masculine (și câteva neutre) de declinare a III-a au articolul hotărât **le**: **muntele**, **laptele**, **numele**. Unii învățați au crezut că articolul **le** provine direct din nominativul latinesc **iile**. De această părere au fost Fr. Diez, W. M. Liibke și S. Pușcariu (Cf. și *Dicționarul Academiei*, tom. I, p. 88: „iile pare a se fi păstrat numai ca articol enclitic la declinarea a treia: **le**”). Dacă așa ar sta lucrurile, se naște întrebarea: de ce **iile** s-a păstrat numai în acest caz? Explicația admisă de către majoritatea cercetătorilor este că articolul **le** provine din **lu** < **illu** al cărui final a fost asimilat de vocala **e** din terminația substantivului **câne-lu** > **câne-le**. Este vorba, deci, de un fenomen de asimilație și de unul de analogie cu substantivele de declinare a II-a care au în finală aceeași vocală ca în tema cuvântului: **lupu-lu**¹. Ideea a fost susținută de F. Miklosich, Al. Philippide, O. Densusianu, Al. Rosetti, D. Găzdaru și E. Bourciez². Această situație explică, pe de o parte, păstrarea în limba română veche a numeralelor ordinale de tipul **patrule**, **optule** (întâlnite la Coresi și în *Codicele Voronețean*)³, iar pe de alta, apariția unor noi forme analogice de numeral: **al șase-le**, **al șapte-le** (din mai vechile **al șase-lu**, **al șapte-lu**). Mai târziu, cele în **le**, fiind mai numeroase, au determinat trecerea celor terminate în **-lu** la **-le**: **optu-lu** > **optu-le(a)**, **patru-lu** > **patru-le(a)**⁴. Se știe că forma de feminin singular a articolului hotărât continuă pe **illa** enclitic și neaccentuat, evoluția fiind următoarea: **illa** > **ella** > **alia** (cu **e** neaccentuat transformat în **a**: **ericius** > **arici**, **exudo** > **asud**, **extempero** > **astămpăr**, **aeramen** > **aramă**) > **aua** > **aa** > **a**. Urmărind numai fonetica, D. Găzdaru (*op. cit.*, 80) se întreabă de ce **a** din **illa**, fiind neaccentuat, nu s-a transformat în **ă**, conform unei legi generale și specifice limbii române. Autorul presupune că, deși **illa** era neaccentuat, în sintagmă accentul cădea pe **a** final care nu s-a transformat în **ă**. În realitate, explicația nu este de natură fonetică. Până astăzi **a** final, articol al femininelor (**casa**, **masa**, **cartea**), deși neaccentuat, nu s-a transformat în **ă** din cauze morfologice: **a** este necesar pentru a menține o opoziție stabilită de uz: **ă** nearticulat - **a** articulat: **casă** - **casa**. De acest lucru și-a dat seama încă Al. Philippide, în *Principii de istoria limbii*, p. 18: „Articolul feminin singular **-a** se explică prin diferențierea înțelesului: **casă** nearticulat, **casa** articulat cu cele două

¹ Vezi Rosetti, *op. cit.*, I, p. 122 - nota: „le se explică de asemenea prin **illum**, **lu** cu **u** > **e** după analogia numelor cu același timbru vocalic în finală”.

² Cf. *Éléments de linguistique romane*, p. 269.

³ Exemple la Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, p. 94.

⁴ Vezi D. Găzdaru, *op. cit.*, p. 80-81.

înțelesuri diferențiate numai prin sunetul de la sfârșit” (acest a ca articol feminin există și în portugheză; în fr., it., sp., ret. și sardă și are forma **la**).

Pentru cazul dativ masculin, în limba veche (dialectal și astăzi) se cunosc două forme: **lu** și **lui**¹. În legătură cu **lu**, S. Pușcariu credea (*Der lu Genitiv im Rumänischen*, în „Zeitschrift für romanische Philologie”, XL, 1921), că provine din acuzativul **illum**, iar pe **lui** îl deriva din forma de dativ **illui**. Etimologia a fost combătută de G. Pascu, E. Herzog, I. Iordan și W. M. Lübke. Părerea acestuia din urmă (cf. *Rumänisch und romanisch*, „Analele Academiei”, Memoriile secției literare, seria a III-a, tom V, 1930-31), după care **lu** este urmașul românesc al dativului popular **illo**, a fost admisă și de S. Pușcariu mai târziu. De această părere este și acad. Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, I, p. 121 -nota: în *Limba română în secolul al XVI-lea*, p. 93 - nota, se dă o altă etimologie: „nimic nu se opune ca să admitem că **lu** provine din **lui**: **lui Ion** > **lu Ion**”).

Cercetând textele și formele din dialecte, S. Pușcariu susține în studiul citat următoarele: 1) **lu** este mai vechi și mai răspândit, **lui** este forma cea mai recentă, 2) **lu** este mai răspândit la istroromâni, meglenoromâni și în nord-estul teritoriului dacoromân, în vreme ce **lui** este mai frecvent în sudul dialectului dacoromân și în limba literară, 3) la început, **lu** a fost întrebuințat numai pentru genitiv, iar **lui** pentru dativ.

Nu se poate susține cu învățatul clujean că **lu** este forma mai veche, iar **lui** cea recentă. Din niște exemple comentate de slavistul Ilie Bărbulescu (“Arhiva”, XXX, 1932) se poate constata că **lui** se întâlnește încă în documentele slavo-române din secolul al XV-lea: **săcătura lui Bucur, poiana lui Isac** (într-un document de la Suceava, datat 1491; apud Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, p. 93). Studiul textelor vechi (*Codicele Voronețean*, I. G. Sbierea, Cernăuți, 1885, *Psaltirea Șcheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. al XVI-lea și XVII-lea*, I. A. Candrea, 1916, *Scrisorile de la Bistrița*, 1926 și *Palia de la Orăștie*), confirmă faptul că **lui** era mai frecvent și, deci, mai vechi.

În *Psaltirea Șcheiană*, copiii A și C întrebuințează pe **lui**, copistul B pe **lu**. În *Scrisorile de la Bistrița* apare de 23 de ori **lui** și numai de 4 ori **lu**, cu toate că au fost scrise într-un grai nordic și ar trebui, după opinia lui Pușcariu, să predominie **lu**. A admite, cum proceda Pușcariu, iar mai târziu, Al. Procopovici (“Revista filologică”, an. III, nr. 3, 1929, p. 319), o diferențiere: **lu** pentru genitiv, **lui** pentru dativ, înseamnă a nu ține seama de sistemul declinării românești în care genitivul este egal cu

¹ Vezi exemplele la Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, și la D. Găzdaru, *op. cit.*, p. 91.

dativul. O idee curioasă în legătură cu originea lui **lu** a exprimat Al. Lambrior (*Carte de citire*, Introducere, 1898, ed. a III-a, p. XXV): „Noi credem că acest **lu** în loc de **lui** este o formă de tot arhaică ce ni înfașoșază starea articolului înainte de a se lipi de dânsul parazitul **i** care provine din adverbul latinesc **hic** redus la **i** prin căderea lui **h** și prin căderea lui **c**”.

Forma **lu** trebuie explicată prin fonetică sintactică, ea provenind din **lui** în exemplele în care acesta era urmat de cuvinte care încep cu **i**: **lui Ion** > **lu Ion**. Mai târziu **lu** s-a răspândit și la alte cuvinte care nu aveau un **i** inițial. Această explicație au dat-o: E. Bacmeister, G. Weigand (în „Jahresbericht”, IV, 1897), O. Densusianu (cf. *Istoria limbii române*, I, 112: **lui** și **lu** apar mai clare dacă le considerăm ca fluctuații de fonetică sintactică”), Al. Rosetti, D. Găzdaru.

Limba română veche prezintă unele aspecte deosebite în ceea ce privește articularea numelor proprii și a celor feminine. Numele proprii masculine erau articulate și **I** era notat consecvent (el a dispărut o dată cu **I** de la numele comune). La cazurile oblice, numele proprii aveau articol enclitic: **Lungului**, **Radului**, **Sârbului**, **Lăpușneanului**. Astăzi articolul este antepus: **lui Ion**, **lui Gheorghe** (dialectal această situație se întâlnește la numele proprii feminine, ba chiar și la cele comune, masculine și feminine: **lui Ana**, **lu tata**, **lu mama**, **lui soră-mea**). Forma de dativ a articolului feminin **ei**, **îi**, **ii**, **i** era în textele secolului al XVI-lea distinctă de substantivul cu a cărui terminație se va contopi mai târziu. În textele vechi (începând cu *Cartea de învățătură* a lui Coresi - 1581) se întâlnesc numeroase exemple (discutate încă de T. Cipariu) de tipul: **Sară-ei**, **țără-ei**, **strămoașă-ei**.

După D. Găzdaru (*op. cit.*, p. 96), aceste forme „probează că articolul a fost la început numai proclitic, sau cel puțin că articolul a fost proclitic, nu numai enclitic; articolul **ei** a devenit foarte târziu enclitic, probabil prin secolul XV. Dacă enclisa articolului **ei** s-ar fi produs mai demult, ar fi avut timp până în secolul XVI să se petreacă fenomenul fonetic **ăei** > **ăi** sau **ăei** > **eei** > **ei**, încât în acest secol n-ar mai fi existat exemple reale de felul **Sarăei**, **strămoașăei** etc.” Dar Găzdaru însuși afirmă că formele **ăei** trebuie să fie mai vechi, ele provenind din limba modelului după care se copia, iar cele în **eei** (destul de numeroase în sec. al XVI-lea **gloateei**, **undeei**, **rugăciuneei**, **apeei**, **slaveei**) provin din limba copiștilor. Păstrarea lui **ă** în exemple ca **Ancăei**, **kchccăci** dovedește că în acea vreme articolul **ei** era simțit ca detașat de substantiv. Din analiza unor asemenea exemple, acad. Al. Rosetti conchidea: „procedeul enclizei nu era încă generalizat în secolul al XVI-lea”. Dar cum se poate ca numele masculine să apară cu articolul enclitic încă din secolele X-XI, iar cele

feminine abia în sec. al XVI-lea? Criticând o părere a lui Ion Coteanu, acad. Rosetti (*Istoria limbii române*, I, 1960, p. 156) respingea ideea rupturii între genuri, afirmând că „procliza la numele masculine trebuie să atragă în mod obligatoriu procliza la feminine”. Credem că lucrurile stau la fel și în cazul enclizei. De altfel, și Al. Philippide (*Principii de istoria limbii*, 1894, p. 60) era de părere că „nu cu mult înainte de sec. XVI articolul era așa de mobil prin urmare, încât se putea pune tot atât de bine la începutul ca și la sfârșitul cuvintelor, **ei casă** și **casă ei** erau tot atât de întrebuințate pe atunci”. Pentru lingvistul ieșean, aceste exemple sunt o dovadă că la început substantivele feminine aveau la singular o singură formă la toate cazurile: **casă + ei** (ă a fost asimilat de e din articol) > **caseei** > **casei** (această părere este împărtășită și de T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, 1963, p. 8: „există o singură formă pentru toate cele patru cazuri de singular în declinarea substantivelor feminine de tipul **casa**, **baslica**”).

Existența în texte a articolului **ei** înaintea numelor proprii și a celor comune: **a ei noastre credință, feței ii Mărie, feciorul ii Șoldăneasă, ii Sara, ii Tamara** (cf. I. Tanoviceanu, *Articolul antepus ei, ai, ii, i la numele proprii feminine*, „Arhiva”, VII, 1897, 328-344) a determinat pe mulți autori să afirme că articolul a fost până târziu proclitic în limba română. A spune cu certitudine când s-a contopit articolul **ei** cu substantivul este foarte greu. În orice caz, secolul al XV-lea (Philippide și Găzdaru) sau al XVI-lea (Rosetti) ni se pare destul de târziu. Deja în secolele X-XI apar în documente nume de români cu articolul enclitic. Numeroase exemple au dat C. Jireček, O. Densusianu (cf. *Istoria limbii române*, I, 251-253) și Silviu Dragomir (*Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, 1959). Aceasta, dacă nu admitem părerea lui S. Pușcariu și E. Gamillscheg după care limba română a avut în tot cursul dezvoltării ei istorice procliza și encliza articolului. Mai aproape de adevăr pare a fi opinia lui Al. Lambrior (*Carte de citire*, Introducere, 1898, ed. a III-a, p. XXVII): „Prin urmare lipirea articolului cu numele este anterioară veacului al 13-lea”. Ideea lui Lambrior a fost reluată de I. Coteanu (cf. *Despre poziția articolului în limba română*, SCL, 1-2/1956), care socotea că încă româna comună cunoștea encliza articolului, ea „fiind anterioară sec. al X-lea”. Cu toate acestea, la aromâni articolul feminin (mai rar cel masculin) la genitiv-dativ singular e antepus: **căliba li moași**. Situația o cunosc (pentru masculine) și textele vechi românești: **lu împăratu, lu craiu**, ca și subdialectele bănățean, crișean și maramureșean.

În dialecte și graiuri articolul **I** a dispărut, fiind păstrat doar la aromâni. În textele secolului al XVI-lea fenomenul nu se observă, **I** fiind

notat atât la numele proprii, cât și la cele comune. Fenomenul se întâlnește abia în secolul al XVIII-lea, mai întâi în documentele din Moldova, în special în scrisorile particulare. Primul care a discutat fenomenul a fost Al. Lambrior (*op. cit.*, p. 23-24), care observa următoarele: „Căderea literei l de la articolul bărbătesc (**lupul - lupu, domnul - domnu**), fenomen general și regulat în limba vorbită de astăzi, nu se observă deloc nici chiar în monumentele populare ale veacului al 18-lea”.

Cauza căderii lui l este, după Lambrior, de natură fonetică: „Căderea lui l este un fenomen fonetic, ce se întâmplă când l final e precedat de un u și când nu face parte din silaba intonată: **dómnul - domnu**”. Mai târziu, O. Densusianu (*Istoria limbii române*, II, p. 109), Al. Rosetti (*Limba română în secolul al XVI-lea*, p. 92) și D. Găzdaru (*op. cit.*, 104) invocă fonetica sintactică, în exemple ca **sufletul lui Petru, calul lui Ion, fiul lui Dumnezeu**. Articolul l a dispărut din cauza lui l inițial din cuvântul următor. De altă părere au fost Weigand și Pușcariu care explicau căderea lui l printr-un fenomen de analogie care a creat un paralelism morfologic. Tot prin influența sistemului morfologic explică fenomenul acad. Al. Graur (cf. *Studii de lingvistică generală*, 1960, p. 35-36): fiindcă formele nearticulate erau paralele la singular și plural – **lupu - lupi**, au devenit paralele și cele articulate – **lupul - lupu - lupii**. N. Drăganu propune („Dacoromania”, IX, 1936-1938, p. 312-314) o explicație sintactică. Reluând problema, Andrei Avram (vezi *Despre cauzele dispariției lui l final - articol hotărât*, SCL, nr. 3/1959, p. 457-463) prezintă o statistică pe baza unor texte dialectale din Scărișoara, unde l ca articol se mai păstrează ca o particularitate arhaică. Cercetătorul amintit ajunge la concluzia că l a căzut când preceda cuvinte care încep cu o consoană sau un grup de consoane (deci tot fonetică sintactică): „factorul fonetic a avut un rol în procesul dispariției lui l”, ea fiind favorizată de „tendința de a crea un paralelism între formele articulate și cele nearticulate de la singular și de la plural”. O părere singulară (combătută de N. Drăganu și Al. Graur) a avut Ilie Bacinschi (cf. *Problèmes de linguistique balkanique*, I. *Un aspect de l'article défini en roumain*, Omagiu lui I. Nistor, 1937, Cernăuți, p. 83-93). Acesta presupune că articolul l a dispărut ca urmare a influenței limbii albaneze. Credem că toți factorii amintiți au contribuit la dispariția lui l. Cauza cea mai importantă a fost de natură fonetică: l era final, departe de accent, preceda un cuvânt care începea cu o consoană sau un grup de consoane. Când l căzuse deja, abia atunci a intervenit și tendința de sistem din morfologie, pentru stabilirea paralelismului între formele articulate și nearticulate la cele două numere. Fără îndoială că l a dispărut atunci când vocala u i-a luat locul. În limba

vorbită acest **u** are și astăzi funcția articolului (se găsesc numeroase exemple în *Texte dialectale*, publicare de Emil Petrovici, Sibiu - Leipzig, 1943). Ca urmare a dispariției lui **l**, s-a creat o nouă alternanță morfologică: **om** -nearticulat (unii cercetători vorbesc în acest caz de **articol zero**) și **omu** - articulat. În anumite cazuri căderea lui **l** a dus la confuzii între forme: **codru** (neart.) - **codru** (articulat, cu **l** căzut). Drept consecință s-a impus o nouă opoziție morfologică: **om** (nearticulat, cu **u** final căzut) - **omu** (articulat în limba vorbită). Probabil că din nevoia de a evita confuzia și de a reface sistemul articulat-nearticulat, după căderea articolului, **u** din forma articulată (**omu**) s-a menținut, fiind simțit ca articol (**u** nu este vocală de legătură, cum se spune în unele gramatici, ci este etimologic, transmis prin forma articulată).

O problemă foarte mult discutată de către specialiști este postpunerea articolului. Este o trăsătură care deosebește limba română de limbile romanice (care au articol proclitic). Din acest punct de vedere, limba română se aseamănă cu unele limbi balcanice (bulgara și albaneza). În ciuda numeroaselor studii care s-au scris, problema nu este deplin lămurită. S-au exprimat două păreri în legătură cu postpunerea articolului românesc. Unii susțin că postpunerea articolului (în română, albaneză și bulgară) este un element al substratului. Ei pornesc de la faptul că postpunerea se întâlnește în aceste trei limbi balcanice, care au și alte trăsături comune, explicate în primul rând prin acțiunea unui substrat comun (asupra trăsăturilor balcanice ale limbii române, vezi Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930 și Al. Rosetti, *Istoria limbii române, II - limbile balcanice*, 1964). Între alții, T. Capidan afirma categoric (*Limbă și cultură*, 1943, p. 415): „originea comună a articolului postpus la albanezi, români și bulgari pare mult mai verosimilă”. P. Skok vedea un „acord structural perfect” între declinarea albaneză și cea românească, cu articol hotărât. Recent, W. Giese, (cf. *Balkansyntax oder thrakisches Substrat?*, 1952) explica postpunerea articolului prin substratul trac (apud Rosetti, *Chestiuni de metodă, Fonetică și dialectologie*, III, 1961). Deși amintește de substrat, ca un factor care explică unele trăsături comune limbii române cu limbile balcanice (*Istoria limbii române*, II, 32-33), Al. Rosetti crede că postpunerea articolului în română nu se datorește substratului, ci „a fost provocată de locul ocupat de adjectivul care determină substantivul” (*op. cit.*, p. 92-93). Cunoștințele despre limba tracă sunt extrem de reduse și, în general, nesigure. Nu știm dacă limba tracă a avut articol și nici ce poziție a ocupat el față de substantiv. Chiar dacă am admite influența substratului, ea nu privește decât limbile română și albaneză. „Dacă poate fi vorba de o

acțiune a substratului, atunci ea s-a manifestat numai în română și în albaneză prin așezarea adjectivului determinat după substantiv” (cf. Rosetti, *Istoria limbii române*, II, p. 96). Bulgara, singura limbă slavă care are articol, prezintă o situație deosebită de română și albaneză (ea nu cunoaște articolul proclitic). Din aceste motive, cei mai mulți specialiști au rezervat față de rolul substratului în postpunerea articolului românesc. Așa opinează S. Pușcariu, O. Densusianu (*Istoria limbii române*, II, p. 113 „postpunerea este un fapt care s-a accentuat cu timpul și, în parte, în epoca istorică”), Rosetti, C. Tagliavini, N. Drăganu (în „Dacoromania”, IX, 1936-38, p. 279 „în postpunerea articolului românesc nu poate fi vorba de influența vreunui substrat”) și, mai ales, Al. Graur (cf. *A propos de l'article postposé*, în „Romania”, LV, 1929, *Notes sur l'article postposé en roumain*, în „Romania”, LX, 1934 și *Autour de l'article postposé* în „Bulletin linguistique”, V, 1937).

Cercetări mai noi au dovedit că postpunerea articolului nu se întâlnește numai în limbile română, albaneză și bulgară, ci și în alte limbi. Articolul este postpus în armeană, veche islandeză, daneză, norvegiană și suedeză. Cario Tagliavini (cf. *Sulla questione della pospositione dell'articolo*, în „Dacoromania”, III, p. 515-522), socotește postpunerea articolului ca „un fapt sintactic” și arată că ea se întâlnește în limbile din Caucaz, în ugro-finică, în unele limbi semite, ca și în unele limbi din Africa (“ogni gruppo lingüistico alcune lingue siano soggette al fenomeno della pospositione dell' articolo; la primitiva lingua ugro-finnica abbia poseduto un articolo determinativo enclítico”). Al. Philippide (*Originea românilor*, II, p. 596), credea că „în limba primitivă a grupului slavo-lituan adiectivul a primit un articol postpositiv”. Într-o cercetare despre limba bască (*Das Baskische und Sprachwissenschaft*, Viena, 1925) Hugo Schuchardt constata existența articolului postpus în această limbă preindoeuropeană din Peninsula Iberică.

Pornind de la această trăsătură comună în limbi de origini diferite, în care acțiunea unui substrat comun e imposibil de admis, alți cercetători au explicat encliza articolului printr-un stadiu mai vechi al limbilor indoeuropene. Istoricul Iorga (vezi *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, II, 1915, p. 15), comentând postpunerea în limbile balcanice și în cele scandinave, afirma că articolul postpus românesc s-ar datora influenței goților. Dimpotrivă, Hasdeu (*Cuvente din betrani*, II, 1879, p. 668) credea că articolul postpus se poate explica „printr-un antic amestec etnic între un trib germanic și oarecari elemente balcanice” (deși Hasdeu însuși socotea acest fapt „o pură ipoteză”). V. Bogrea (cf. *In chestia postpunerii articolului*, în „Dacoromania”, II, 1921-22, p. 662-664)

a combătut punctul de vedere exprimat de Iorga, motivând prin faptul că limba gotică nu avea articol. El explica postpunerea în limbile balcanice prin influența unui fond comun traco-ilir-frigian. De fapt, Bogrea relua ipoteza lui E. Lewy ("Orientalische Literaturzeitung", XXV, 1922) care încerca să explice articolul postpus din bulgară prin influența frigienilor, când aceștia se aflau în Bulgaria, ripostând lui Brugmann care considera că bulgarii au luat această particularitate de la armenii din Bulgaria (și H. Barić credea că articolul postpus se explică printr-un fond albano-traco-armean). Părerea lui M. Gaster (cf. *Grundriss der romanische Philologie*, I, 410), care explica unele trăsături ale limbii române socotite de origine traco-dacă (printre care și postpunerea articolului) ca o influență a bulgarilor turanici, a fost criticată încă de O. Densusianu (*Istoria limbii române*, II, 185). Postpunerea articolului a fost interpretată de către G. Guillaume (vezi *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française*, Paris, 1919) ca urmare a vechii ordini a cuvintelor din limba indoeuropeană.

Dar chiar cei care s-au ocupat cu studiul limbilor balcanice și au invocat substratul în explicarea postpunerii articolului, au remarcat anumite deosebiri între limbile română, albaneză și bulgară. Deși la un moment dat înclină să creadă că articolul albanez este mai vechi și a influențat limba română, K. Sandfeld (*Linguistique balkanique*, p. 168-170) observă că „cele trei limbi nu concordă chiar în multe cazuri ale întrebuirii articolului” și conchide referitor la română și albaneză că postpunerea e „un développement commun et simultane dans les deux langues. Nous avons dit que la postposition de l'article défini est un phénomène qui peut se produire un peu partout”. Numai cercetătorul albanez Çabej Eqrem (*Unele probleme ale istoriei limbii albaneze*, SCL, nr. 4/1959) crede că întrebuirarea articolului coincide în limbile română și albaneză și afirmă că postpunerea nu e o evoluție spontană și diferită în cele două limbi. Sunt de semnalat mai întâi anumite deosebiri între limba română și albaneză, pe de o parte, limba bulgară, pe de alta, fapt subliniat încă de O. Densusianu (cf. *Istoria limbii române*, II, p. 114): „albaneza cunoaște în multe cazuri articolul proclitic și are particularități care nu coincid complet cu cele ale articolului românesc; bulgara se deosebește de limba română și albaneză prin faptul că nu cunoaște articolul prepus”. Din punct de vedere al articolului postpus, româna și albaneza apar grupate împreună, pe când bulgara rămâne izolată (cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, II, 1963). Această situație a fost determinată de faptul că româna și albaneza cunosc ordinea substantiv + adjectiv, în vreme ce bulgara

(singura limbă slavă care are articol)¹ preferă topica adjectiv + substantiv (ordine normală în limbile romanice apusene și în cele germanice): rom. **omul bun**, alb. **njeru i dijshe** „omul cel înțelept”, dar bg. **bolnijat koni** „bolnavul cal”. Articolul a apărut mai târziu în limba bulgară, „commence à paraître bien plus tard” (Sandfeld, *op. cit.*, 170). Oare aceste deosebiri între română și bulgară n-ar îndreptăți opinia lui G. Weigand (“Balkan-Archiv”, I, p. VII) care vorbea despre o influență a limbii române asupra limbii bulgare. Dacă postpunerea articolului în limba bulgară ar fi un balcanism (provenind din substrat, datorită conviețuirii în Evul mediu sau influenței culturii bizantine), cum se explică faptul că limba bulgară nu cunoaște articolul proclitic, nici cel adjectival? Pe de altă parte, limba sârbo-croată, care face parte din „uniunea lingvistică balcanică” nu are articol. În studiul *Raporturile românei cu albaneza și cu substratul balcanic* (“Cercetări de lingvistică”, Cluj, VII, 1, 1962, p. 107-127), I. I. Russu respinge ideea substratului care ar explica postpunerea articolului: „postpunerea articolului (în română, albaneză, bulgară) e determinată de ordinea cuvintelor: în primele două limbi e datorată în bună parte unui fapt de ordin sintactic: punerea adjectivului după substantiv, care sigur nu provine din substrat. În bulgară fenomenul e de factură slavă comună. Așadar, în câte trei limbi „balcanice” postpunerea articolului nu e de origine comună”. Poate am putea presupune că articolul postpus în bulgară provine din slava comună (anterior sec. al XII-lea)², în care adjectivul era determinat prin encliză - adjectivele pronominale folosindu-se ca niște cuvinte deictice - (cf. Rosetti, *Istoria limbii române*, II, p. 95); poziția articolului în bulgară s-ar putea explica drept influență a limbii române, cum credea Sandfeld. În orice caz, afirmația lui Bourciez (*op. cit.*, p. 269): „en Orient fut préféré dès le début l'ordre **homo ille**, ce qui peut s'expliquer par des habitudes latines, mais renforcées sans doute par des influences albanaises et bulgares”, nu poate fi admisă, mai ales că întrebuintarea constantă a articolului în bulgară - a arătat Sandfeld - apare abia prin sec. XVI-XVII. Curioasă pare afirmația lui Țonev după care întrebuintarea articolului în bulgară se datorește limbii române, dar postpunerea e un fenomen bulgar. Respingând teoria substratului, R. G. Piotrovski³ explică

¹ M. Miletić a încercat să dovedească existența articolului și în limba polonă. În vechea rusă și în unele dialecte rusești exista un articol postpozitiv, în funcție anaforică.

² De această părere este cercetătorul bulgar Gălăbov.

³ Vezi Rosetti, *Istoria limbii române*, II, p. 97. Cf. și recenzia lucrării lui Piotrovski, în LR, X, 1961, nr. 6, p. 625-626.

postpunerea articolului (despre care crede că nu s-a dezvoltat independent în română, bulgară și albaneză) printr-o influență slavă meridională.

Dar chiar între limba română și albaneză există anumite deosebiri în ceea ce privește articolul hotărât. Hasdeu (*Cuvente din betrani*, II, 1879, 611-682) credea că articolul masculin și feminin la genitiv-dativ se formează în același mod în cele două limbi, prin adăugarea unui sufix la nominativ. Acest sufix ar fi -după Hasdeu - în română **i**, în albaneză **t**: rom. **lui** < **lu** + **i**, **ei** < **a** + **i**; alb. **it**, **ut** < **i** + **t**, **u** + **t**, **et** < **e** + **t**. Bazându-se pe cercetările albanologului Hahn, Al. Philippide (*Principii de istoria limbii*, p. 302-307) observă că nu e vorba de un sufix românesc **i**, ci de forme analogice cu pronumele **cui**. Autorul *Originii românilor* a reluat în opera sa capitală această problemă, dovedind cu numeroase exemple deosebirile ce există în privința articulării între română și albaneză: „Dacă există asemănare între română și albaneză din punct de vedere al punerii articolului la substantiv, asemănare pe care de altfel, o împărtășesc și alte limbi, o mare deosebire are loc din punct de vedere al articulării adjectivului” (cf. *Originea românilor*, Iași, II, 1927, p. 596). Spre deosebire de română, în albaneză adjectivul trebuie să fie articulat și cu articol proclitic. Limbii albaneze nu-i este caracteristic tipul **homo iile iile bonus**, cum credea Hasdeu, reluând o ipoteză a lui Ascoli (din *Studi critici*, II, Roma, 1877, p. 67). În expresia românească **omul cel bun**, substantivul **om** este de două ori determinat, de articolul **1** și de articolul **cel**, care aparține tot substantivului. În albaneză articolul următor aparține adjectivului, căci fără articol, adjectivul nu poate exista: rom. **omul cel bun**, alb. **njeriu i mirë** „omul bunul”. Limba română se deosebește de albaneză și prin felul cum se întrebuințează articolul când substantivul este însoțit de un genitiv articulat. În românește, articolul care se pune înaintea genitivului (**al**, **a**, **ai**, **ale** - care își mai păstrează valoarea pronominală) este altul decât cel dinaintea adjectivului. Limba albaneză folosește în ambele cazuri același articol:

rom. un băiat **al** omului - alb. nje diale i neriut;

rom. băiatul omului - alb. diali i neriut.

Cu alte cuvinte, românul zice „băiatul omului”, iar albanezul „băiatul al omului”. În cazul articulării substantivului însoțit de adjectiv, limba română se caracterizează prin dublarea (**omul cel bun**) sau chiar triplarea articolului (în limba veche doar **omul cel bunul**), fenomen care lipsește la albanezi, care cunosc doar tipul **njeriu i mirë** „omul bunul”. În tot cazul, deosebirile dintre bulgară și română sunt mai mari, în privința articulării, decât cele dintre română și albaneză. Tocmai aceste deosebiri sunt împotriva celor care afirmă că postpunerea articolului este un fapt

evident al „uniunii lingvistice balcanice” și arată cât de dificilă este explicarea acestui fenomen prin substrat.

După cum se vede, nici asemănările dintre limbile română și albaneză nu sunt concludente în ceea ce privește explicarea postpunerii articolului prin substrat, mai ales că nu știm cât de vechi e articolul în albaneză. Existența articolului adjectival numai în aceste limbi nu poate constitui un argument hotărâtor, cum credeau unii specialiști. Demonstrativul **iile** în compunere cu **ecce** apare încă în latina populară în multiple situații. Ca articol adjectival, în limba română el a apărut mai târziu, când s-a simțit nevoia ca și adjectivul să fie determinat de un articol (care, în română, este altul decât cel pentru determinarea substantivului).

O a doua explicație, dată mai recent postpunerii articolului românesc, este aceea a unei dezvoltări interne a acestui fenomen în limba română. Se presupune că încă în latina populară de la baza limbii române exista atât procliza, specifică limbilor romanice apusene, cât și encliza articolului hotărât, care s-a impus în cursul dezvoltării istorice a limbii române. Sextil Pușcariu¹ și Ernst Gamillscheg susțin că în latină erau deopotrivă de obișnuite și procliza și encliza. După cum rezultă din lucrarea lui J. Marouzeau (*L'ordre des mots dans la phrase latine, I. Les groupes nominaux*, Paris, 1922, p. 149-164), în limba latină, de regulă generală, pronumele demonstrativ, fiind determinat, sta înaintea substantivului pe care-l determina. Numai când se subliniază un nume de oraș, al unui personaj sau un nume comun, substantivul ocupă primul loc, iar demonstrativul este postpus². Dovada acestei situații o fac și textele cu vulgarisme. După Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, II, p. 93-94), în *Peregrinatio Aetherae* demonstrativul este proclitic în 194 de cazuri și enclitic în 80 de cazuri (ceea ce nu este puțin!). În numeroase alte texte **iile** apare deseori în urma substantivului pe lângă care stă, în exemple ca următoarele: **spelunca, illa, testulla illa, fulmina illa, hilaritatein illam, consiliu m illud, grege ilo, fungorum iilorum** etc. Poziția normală era deci procliza, moștenită de celelalte limbi romanice, întâlnită sporadic în textele românești din secolul al XVI-lea și în unele graiuri. În limba română postpunerea articolului se explică prin ordinea cuvintelor în frază: determinat + determinant. Deci, în mod normal, determinantul urmează determinatului, lucru evident în ordinea substantiv + adjectiv, cuvânt de

¹ Vezi *Limba română*, I, 1940, p. 168: „în latinește topica **homo iile** era aproape tot atât de obișnuită ca și **iile homo**”.

² Cf. Marouzeau, *op. cit.*, 158: „dans ce cas c'est le substantif, et non le démonstratif, comme on est porté à le croire, qui est mis en relief”.

bază + sufix (sufixul este un fel de determinant și, de asemenea, urmează radicalului; așa se explică de ce derivarea cu sufixe este atât de productivă în limba română): **om bun**; **băiat** + **-el** > **băiețel**, **fier** + **-ar** > **fierar**. Adjectivul urmând, așadar, substantivului, articolul proclitic al adjectivului devine articol enclitic al substantivului, iar pentru determinarea adjectivului s-a creat un nou articol (**cel, cea, cei, cele**). Această idee a fost susținută mai întâi de Al. Graur (cf. *Melanges linguistiques*, 1936, p. 50-60). Autorul admite această explicație și pentru limba albaneză¹ și pentru limbile scandinave care au articolul postpus (numai în bulgară postpunerea nu se poate explica astfel, pentru că aici determinatul urmează determinantului, ca în celelalte limbi romanice și în cele germanice). Explicația propusă de Al. Graur a convins și a fost reluată de către alți cercetători. Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, II, 92-93) afirmă că în română și albaneză „postpunerea articolului a fost provocată de locul ocupat de adjectivul care determina substantivul”, în vreme ce procedeul determinării în bulgară se explică independent de cele două limbi. Gh. Ivănescu (*Problemele capitale ale vechii române literare*, 1948, p. 309+210) dă aceeași explicație postpunerii articolului: „Așadar, noi vedem în tendința românei spre ordinea cuvintelor care constă în substantiv + adjectiv demonstrativ sau determinativ explicarea faptului atât de mult discutat că articolul definit este în românește enclitic”. Sextil Pușcariu își explica preferința limbii române pentru construcția **homo iile** printr-un fapt de natură sintactică: în română fraza trebuie să înceapă cu un cuvânt accentuat, deci cu substantivul². Ideea lui Pușcariu a fost reluată de N. Drăganu³ și D. Găzdaru. După acești autori, evoluția sintagmei latinești **homo illu bonus** a fost următoarea: **homo - illu bonus** > **homo + illu - - bonus** > **homo + lu - bunu** > **omulu bunu** > **omul bun** > **omul cel bun**. Așadar, encliza articolului românesc se explică prin tendințele interne ale limbii române (ordinea cuvintelor în frază), din procliză. Ideea dezvoltării enclizei din procliză a fost reluată recent de către Ion Coteanu⁴: „punctul de plecare pentru înțelegerea postpunerii articolului poate fi procliză”. Autorul crede însă că procliză articolului feminin în sec. al XVI-lea nu continuă un fapt latinesc, ci este un fenomen posterior, caracteristic

¹ Cf. *op. cit.*, 50: „L'article postposé au substantif en roumain, aussi bien qu, en albanais, a son origine dans l'article préposé à l'adjectif suivant”.

² Cf. *Limba română*, I, p. 169: „limba română masează energia de rostire asupra începutului cuvântului și strânge elementele esențiale ale frazei la locul dintâi”. Vezi și *Zum Nachstellung des rumänischen Artikels*, „Z.R.Ph”, LVII, 1937.

³ Vezi „Dacoromania”, IX, p. 273-314.

⁴ Cf. *Despre poziția articolului în limba română*, SCL, nr. 1-2, 1956, p. 57-71.

dacoromânei, printr-o analogie cu sistemul de articulare a numelor proprii masculine¹. Este neîndoiebnic că o vreme s-a menținut în limba română procliza, cum dovedește studiul textelor veci românești și al graiurilor populare. Următoarele fapte vin să confirme afirmația de mai sus:

1) articolul este proclitic în dialectul istroromân: **lu ts'âts'e** „tatăl”; 2) forma de genitiv-dativ stă înaintea numelor proprii masculine (în toate dialectele): **lui Ion, lui Vasile** (și astăzi se întâlnește procliza articolului la numele proprii în cadrul genului personal)²; 3) forma de genitiv-dativ masculin stă înaintea numelor comune în dialectele aromân, meglenoromân și istroromân: **lu ampiratu**; 4) forma de genitiv-dativ, masculin, singular și plural, stă înaintea numelor comune în dialectul dacoromân (în limba veche și în toponimie): **a lui nostru iubit, Valea lui Câine**; 5) forma de genitiv-dativ, feminin, singular, stă înaintea numelor proprii și comune în dialectul dacoromân (în limba veche și în toponimie): **a ei noastre credință, ii Tamar, Fântâna i Mărie**³. După cum se observă, articolul antepus se întâlnește de obicei la cazurile genitiv și dativ, care, în general, nu stau în limba română la începutul propoziției. (De regulă, în topica românească subiectul stă pe primul loc într-o propoziție, el fiind determinat, deci în acest caz determinantul respectiv, articolul, îi succede).

Conchidem că limba română a menținut o vreme și procliza articolului, din care mai târziu s-a dezvoltat encliza. Ea se datorește tendinței limbii române de a plasa elementul principal la începutul propoziției (substantivul), iar determinantul (adjectiv, pronume, articol) în al doilea rând. Tendința este evidentă și la unele pronume și adverbe (adică ele urmează determinatului): **casa noastră, scrie bine**.

Această lege psihologică de topică explică postpunerea articolului hotărât românesc, care nu poate fi explicată prin substratul traco-dac, nici prin criteriul balcanic (deși există unele asemănări). Postpunerea articolului este un fenomen românesc.

Din cercetarea unor aspecte ale articolului românesc se pot trage următoarele concluzii:

¹ Ideea lui Ion Coteanu a fost respinsă de Al. Rosetti în *Istoria limbii române*, I, p. 156: „procliza la numele masculine trebuie să atragă în mod obligatoriu procliză la feminine”. Altminteri, ar trebui să admitem o ruptură între genuri.

² Cf. C. Racoviță, *Sur le genre personnel en roumain*, „Bulletin linguistique”, VII (1940) și Al. Rosetti, *Despre genul neutru și genul personal în limba română*, SCL, 1957, p. 407-413.

³ Vezi întreaga discuție la D. Găzdaru, *Descendenții demonstrativului latin iile în limba română*, 1929, p. 111-117.



1. Deși **ille** apare într-o funcție apropiată de cea a articolului încă în sec. IV, de articol propriu-zis poate fi vorba abia în secolele VII-VIII, când el apare în texte cu o funcție distinctă. Până atunci a existat un protoarticol, care, din punct de vedere al funcției, se află între pronumele demonstrativ latin și articolul romanic. În textele din latina clasică **ille** nu era articol, ci pronume demonstrativ.

2. Numele proprii prezintă aspecte deosebite în ceea ce privește articularea. Dacă în textele secolului al XVI-lea articolul feminin **ei, ii** apare detașat de substantiv și proclitic, nu trebuie să se tragă concluzia că în acea epocă articolul era numai proclitic, cum au afirmat unii cercetători.

3. Articolul **I** a căzut, probabil, prin secolul al XVII-lea din motive de fonetică sintactică la care s-au adăugat și cauze morfologice: restabilirea unui paralelism, la singular și plural, între formele articulate și cele nearticulate.

4. Explicarea postpunerii articolului prin substrat este dificilă. În primul rând, pentru că nu știm aproape nimic despre limba traco-dacă și despre articolul trac. Pe de altă parte, există numeroase deosebiri între cele trei limbi (română, albaneză și bulgară) în care fenomenul s-ar explica printr-un substrat comun, ceea ce ne obligă să socotim postpunerea ca un fenomen care s-a dezvoltat independent în aceste limbi. În limba română encliza s-a dezvoltat din procliza articolului, datorită așezării adjectivului (și a pronumelui demonstrativ) după substantiv. Dacă și traco-dacii au avut în limba lor o asemenea tendință, nu știm. Postpunerea articolului s-a dezvoltat pe teren românesc, după ce a coexistat cu procliza.

BIBLIOGRAFIE

1. I. Coteanu, *Despre poziția articolului în limba română*, „Studii și cercetări lingvistice”, 1956, nr. 1-2, p. 57-71.
2. O. Densusianu, *Istoria limbii române*, 1961, vol. I, p. 101-102, 122, 185; vol. II p. 77-78, 109-114, 242-247.
3. D. Găzdaru, *Descendenții demonstrativului latin iile în limba română*, Iași, 1929.
4. Al. Graur, *Mélanges linguistiques*, Paris, 1936, p. 50-60.
5. Al. Graur, *Autour de Varticle postpose*, „Bulletin linguistique”, V, 1937, p. 204-218.
6. Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 303-320.

7. Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 407-413, 464-467, 490-493, 596-599.
8. Al. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 302-307.
9. Al. Procopovici, *Din istoria pronumelui în limba românească*, „Revista filologică”, Cernăuți, 1927, nr. 1-2, p. 149-166; 1929, nr. 3, p. 318-343.
10. S. Pușcariu, *Limba română*, I, 1940, p. 41, 116-119, 137, 168-169.
11. S. Pușcariu, *Zum Nachstellung des rumänischen Artikels*, „Zeitschrift für romanische Philologie”, LVII, 1937, p. 270-274.
12. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, ed. III-a, 1960, p. 121-122, 153-155; voi. II, 1962, p. 92-97; voi. IV, 1941, p. 63-68.
13. Al. Rosetti, *Limba română în sec. al XVI-lea*, 1932, p. 91-94, 112-115.

UN ASPECT PARTICULAR ÎN MORFOLOGIA ROMÂNEASCĂ: VOCATIVUL

I

Este vocativul un caz?

Mulți cercetători s-au oprit asupra acestui subiect, oferind bogate contribuții în explicarea problemei din care, desigur, punctele de vedere divergente nu lipsesc. Opiniile diferite se observă chiar de la primul pas în încercarea de abordare a subiectului propus: definiția vocativului.

În raport cu celelalte cazuri ale paradigmei nominale și funcțiile sintactice, vocativul, prin locul special pe care-l ocupă în paradigma nominală, se află între cele două opinii extreme: **este sau nu este un caz?**

Vocativul a existat în limbile indo-europene, el făcea parte din cele opt cazuri ale numelui: „Vocativul exprima o chemare, o strigare a unei ființe active. În limbile indo-europene, vocativul are deci echivalent cu o propoziție imperativă: **ascultă, vino**”¹. Autorii acestui citat, Theofil Simenschy și Gheorghe Ivănescu, mai indică faptul că, dacă substantivul care denumea persoana chemată este însoțit de un adjectiv, atunci în locul cazului vocativ apare nominativul și dau un exemplu din Xenofon (Cyroupaideia, III). Procedul acesta de înlocuire se regăsește și în limbile moderne. Din paradigma indo-europeană, vocativul s-a păstrat în limbile gaelică irlandeză, scoțiană, neogreacă, albaneză, bulgară, sârbo-croată, ucraineană, bielorusă, lituaniană, letonă și **română**. Unii lingviști au contestat cazul vocativ în flexiunea nominală: dacă vocativul este totuși un caz, atunci este unul deosebit - al persoanei a II-a, al adresării, este un „imperativ nominal”².

Vocativul în frază apare, de obicei, izolat, putând fi „suplinit” sau „întărit” de imperativ sau interjecții. El are un element specific: intonația.

¹ Theofil Simenschy, Gheorghe Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indo-europene*, 1981, p. 399.

² Alexandru Niculescu, *Note asupra vocativului românesc*, SCL, nr. 3, 1958, apud Ilie Dan, *Contribuții la istoria limbii române*, Editura Junimea, 1983, p. 50.

Într-un context dat, vocativul rămâne izolat, ca formă a adresării nominale și a interjecției.

Ținând seama de faptul dacă vocativul, la nivelul propoziției, exprimă relații și are funcții sintactice și dacă vocativul are desinențe cazuale proprii, unii cercetători cred că vocativul poate fi numit caz (S. Pușcariu, I. Iordan. Al. Graur, L. Vasiliu, I. Coteanu). Alți lingviști susțin că vocativul nu este un caz pe motiv că nu exprimă o relație¹.

În general, definiția dată vocativului este acceptată (cu unele deosebiri de nuanță): „vocativul este un caz care are funcția de chemare, de adresare”², este cazul care exprimă „o chemare adresată cuiva în scopul de a-i atrage atenția asupra unei comunicări”³, are funcțiunea unei propoziții imperative și exprimă o relație de independență”⁴.

O altă concluzie este aceea că vocativul se înrudește prin conținut cu interjecția și imperativul.

Cel dintâi care a observat legătura dintre vocativ și imperativ sau dintre vocativ, imperativ și interjecție a fost P. Trost⁵. S-a demonstrat că interjecția are statut particular pentru că ea poate substitui un vocativ.

Vocativul poate avea funcții sintactice (L. Vasiliu, M. Zdrengea⁶), el poate fi subiect sau apozitie.

Pentru că nu exprimă un raport între două obiecte - condiție minimă pentru existența unui caz - autorii unor studii consideră vocativul „un caz facultativ”⁷, „cazul tipic al adresării”⁸, „este cazul adresării directe, al planului interpelativ, reprezentant implicit al persoanei a II-a”⁹, care nu are „legături sintactice propriu-zise” și este încărcat de afectivitatea interlocutorului”¹⁰.

Ilie Dan propune luarea în considerație, pentru definirea vocativului, a tuturor elementelor ce dovedesc existența unui caz „originea formelor, valorilor contextuale și perspectiva evoluției sale în limba română actuală”.

¹ Alexandru Niculescu, *Note asupra vocativului românesc*, 1958, p. 534.

² Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, 1956, p. 294.

³ *Gramatica Academiei*, 1966, vol. I, p. 78.

⁴ Laura Vasiliu, *Studii de gramatică*, vol. I, 1956, p. 6.

⁵ P. Trost, *Qu' est-ce que le vocatif?*, BL, XV, 1947, p. 57, apud Ilie Dan, *op. cit.*

⁶ Mircea Zdrengea, *Este vocativul un caz?*, SCL, XI, nr. 3, 1960, nr. 3, p. 800.

⁷ I. Iordan, V. Guțu-Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, 1967, p. 62.

⁸ Eugen Câmpeanu, *Substantivul*, EȘE, 1975, p. 170.

⁹ Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Morfologia limbii române*, EȘ, 1974, p. 53.

¹⁰ Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Albatros, 1982, p. 67.

Funcția de chemare, adresare, exista în indo-europeană și „tindea să aibă o formă proprie”¹.

Faptul că în limbile în care s-a păstrat vocativul are sufixe caracteristice arată că în conștiința vorbitorilor funcția sa era deosebită de a altor cazuri, ceea ce a impus forme proprii și unele trăsături particulare: intonație suplimentară specifică și topică mobilă. „Așa se explică de ce acest caz are numeroase forme pentru masculin și feminin, în ciuda tendinței generale de simplificare a flexiunii nominale”². Deși este situat în afara relațiilor sintactice, cazul vocativ dispune de desinențe, articole, lopică, intonație și fonetisme particulare, de efecte stilistice deosebite și nu cunoaște forme decât pentru substantive ce desemnează persoane, ființe sau obiecte personificate (**cuce!, suilete!**).

Din punctul de vedere al relațiilor sintactice, vocativul, de obicei, se situează înafara structurii frazei.

Dacă pentru singular vocativul are sigur desinențe proprii, pentru unii cercetători înseamnă că are funcții sintactice. M. Zdrengea³ crede că vocativul poate avea funcția de subiect într-o propoziție cu predicat exprimat prin verbe la imperativ, iar L. Vasiliu⁴ este de părere că vocativul poate fi subiect, complement direct sau indirect. Prin conținut și aspect formal, vocativul este un caz special al persoanei a II-a, care se apropie în mare măsură de imperativ. El a reprezentat la început o formă de nominativ care, cu timpul, și-a creat afixe proprii și o semnificație expresivă cu efecte stilistice deosebite.

Un argument în plus pentru dovedirea existenței cazului vocativ în limba română este demonstrarea originii și a evoluției desinențelor cazuale de vocativ, aspect ce va fi abordat în capitolul următor.

II

Originea desinențelor vocativului românesc

Structura gramaticală a limbii române, esențial și definitoriu latină, are câteva caracteristici care o individualizează de celelalte limbi romanice.

¹ Theofil Simenschy, *Gramatica lui Panini - sintaxa cazurilor*, „Analele Științifice ale Universității - Iași”, tom. 111, f. 1-2, 1957, p. 230; apud Ilie Dan, *op. cit.*

² Ilie Dan, *Contribuții la istoria limbii române*, Editura Junimea, 1983, p. 54.

³ Mircea Zdrengea, *Este vocativul un caz?*, SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 800-801.

⁴ Laura Vasiliu, *Studii de gramatică*, vol. I, 1956, p. 5-23.

Româna păstrează cele trei declinări ale latinei populare (**casa, lupus, canis**). Româna este singura care a păstrat, în flexiunea ei, formele latine de genitiv-dativ ale substantivelor feminine de declinarea întâi lat. **casa - casae**, rom. **unei case, a unei case**; declinarea a III-a, lat. **vulpis - vulpis**, rom. **unei vulpi, a unei vulpi**. Vocativele **mamă, vecine, doamne**, sunt la fel ca în latină, dar în română există și terminația de vocativ de origine slavă. Limba română mai moștenește din latină în domeniul categoriilor morfologice cele trei genuri, adjectivul și gradul de comparație, cele patru conjugări, numeralul de la **unu** la **zece**, adverbe, prepoziții, conjuncții.

Revenind la vocativ, subliniem că el are un loc aparte între cazuri prin slabele legături cu restul frazei.

Fiind izolat și suplinat în practică de imperativ și interjecții, el intră în dialogurile obișnuite ca o insistență facultativă, iar în enunțurile retorice ca o insistență expresivă, căutată. Din aceste motive, încă din latină s-au redus simțitor numărul și categoriile de cuvinte care mai puteau avea o formă pentru vocativ. Printre ele rămăseseră numai substantivele de declinarea a II-a, dar fără tipul **puer**, confundând vocativul cu nominativul¹. În aproape toate limbile nu s-a păstrat nici o urmă de caz. Numai limba română are forma de vocativ masculin pentru substantivele din fosta declinare a II-a: **bărbate, creștine, cuscre, cumnate, doamne, române, vere**. Ulterior ea a fost extinsă și la unele substantive care provin de la declinarea a III-a (**împărate**). Vocativul s-a menținut la substantivele masculine și datorită faptului că substantive ca **frate, oaspe, părinte** au avut la acest caz aceeași formă cu nominativul. Mai târziu, în daco-română, la ele s-au adăugat nume proprii în **-e**: **Ilie, Vasile, Gheorghe**.

Al. Rosetti susține că vocativul masculin întărit este împrumutat din slavă². Către o asemenea explicație ar duce în primul rând vocativul feminin cu desinența **-o**: **soro. Leano**, care ar arăta, prin simetrie, că și vocativul masculin provine din formele masculine corespunzătoare din slavă, unde era general. Dar între vocativul feminin din dacoromână cu desinența **-o** și cel masculin cu desinența **-e**, există o deosebire foarte importantă. Primul se întâlnește mai des într-o arie sudică a dacoromânei și numai sporadic în câteva puncte geografice din nord, celălalt fiind general.

¹ Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână*, Editura Academiei, 1969, p. 92.

² Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, 1986, p. 303.

Este puțin probabil ca cele două forme să aibă aceeași proveniență. Aromâna, care are și ea câteva vocative feminine în **-o** (**mamo, dado**), nu utilizează această formă la numele proprii, iar la cele comune apare foarte rar (**mamo, soro, dado**)¹.

Teza întăririi vocativului masculin prin nume slave care aveau și ele vocativ în **-e** presupune păstrarea formei latinești, cu o eventuală scădere a frecvenței ei în limba latină.

Limba română a reconstituit vocativul numelor proprii feminine. **Ana** are vocativul **Ană** în regiunile care nu cunosc vocativul în **-o**, iar în celelalte, pe lângă **Ano**, există **Ană**. Vocala **a** din temă a fost identificată cu articolul, încât opoziția de tipul **mamă / mama** a servit ca model opoziției **Ana / Ană**. Uzul daco-românesc a stabilit trei tipuri: masculine, care exclud vocativul articulat (**bărbate, creștine**), masculine care au dezvoltat și un vocativ articulat (**oame, lupe, doamne** au devenit **omule, lupule, domnule**), și masculine provenite din adjective cu forme de vocativ articulat (**frumosule**).

Primul tip continuă modelul latinesc, celelalte sunt ulterioare.

Desinența **-e** de masculin este moștenită din latină (**lupus-lupe**). Vocativul în **-e** a existat în protoromână, înainte de secolul al IX-lea, când s-a intensificat influența slavă². Vocativul în **-e** continuă forma corespunzătoare din latinește a substantivelor de declinare a II-a în **-us**, formă ce lipsește în limbile apusene. Acest fenomen se întâlnește în limba sardă doar la pronumele masculine, în limbile albaneză (la declinarea articulată) și bulgară (**gospodine, pope**)³.

În limba română a secolului al XVI-lea erau formele: **ome, învățătoare, bane, împărate, domne**⁴. Unele vocative s-au păstrat până astăzi în poezia populară (**lupe, cuce, codre**).

Desinența **-ule** de masculin apare alături de desinența **-e**. Aceasta este o formație apărută pe teren românesc; **-ule** s-a constituit după generalizarea articolului hotărât și după amuțirea lui **-l** final, după secolul al XVI-lea. La vocativul formelor nearticulate desinența **-e** s-a adăugat formei articulate, astfel din **băiatul + e** rezultă **băiatule**⁵. Th. Capidan⁶

¹ Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, 1932, p. 394.

² I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână*, Editura Academiei, 1969, p. 94.

³ Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, 1986, p. 303.

⁴ Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *Istoria limbii române literare*, EDIV 1978, p. 62.

⁵ *Istoria limbii române* (coordonator Fl. Dimitrescu), EDP, 1978, p. 210.

⁶ Th. Capidan, *Originea vocativului în -le, Dacoromania*, I, 1921, p. 185, apud Ilie Dan, *op. cit.*

combate părerea că **-le** de la vocativ ar fi interjecția bulgară **le**, deoarece în bulgară aceasta se întrebuințează după substantive feminine.

La substantivele feminine, în latină nu există decât un vocativ în **-a**, desinență omonimă cu aceea a nominativului declinării întâi. Vocativul în **-o** este împrumutat din slavă. Poziția vocativului cu desinența **-o** în aromână, unde nu apare decât la câteva cuvinte, arată că este vorba de o influență slavă nouă și accidentală. Influența slavă s-a exercitat mai pregnant asupra meglenoromânei și istroromânei, după ce acestea s-au desprins din faza de comuniune a idiomurilor, de aceea compararea vocativului în **-o** cu aceste dialecte nu-și are sensul.

Mărturia aromânei este decisivă și vom considera vocativul feminin în **-o** înafara trăsăturilor protoromânei¹. Desinența **-o** apare la feminine, indiferent de originea lor (latine, slave, maghiare).

De menționat că desinența **-o** la imperativ (**vino**) este împrumutată de la vocativul feminin.

Desinența de vocativ plural **-lor** s-a născut prin extinderea desinenței de dativ plural asupra vocativului, în construcții în care dativul poate fi confundat cu vocativul: **vă spun vouă, fraților**. Al Graur² explică apariția formei morfologice ca fiind un „accident de ordin sintactic”. În expresia **vă spun vouă, fraților**, ultimul cuvânt era în dativ, apozitie pe lângă **vouă**. Deoarece însă în românește se construiește un vocativ singular în **-ule, fraților** a putut fi luat drept vocativ plural cu articol. Această formă a putut fi folosită fără să mai fie legată de un dativ precedent (**voi, fraților**). Deci nu intenția de a crea un vocativ plural a creat forma **fraților**, ci aceasta exista de mai înainte, iar sinteza s-a mulțumit s-o folosească.

Formele cu vocativ apar frecvent în secolul al XVI-lea (**blestemaților, fraților**).

Pluralul **-lor** al vocativului a mai fost explicat prin forma turcească otomană **-ler**. Nu se ține seama de această explicație³, pentru că:

1. în turcă **-ler** este desinența generală pentru plural și atunci se pune întrebarea de ce româna ar fi preluat-o tocmai prin vocativ;

2. în turcă forma desinenței este **-ler**, în română **-lor**, deci este o diferență greu de explicat;

3. desinența **-lor** poate fi explicată în interiorul limbii române prin extinderea formei de dativ la vocativ în anumite situații sintactice.

¹ I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână*, Editura Academiei, 1969, p. 95.

² Alexandru Graur, *Studii de lingvistică generală*, Editura Academiei, 1960, p. 147.

³ *Istoria limbii române* (coordonator F. Dimitrescu), EDP, 1978, p. 211.

III

Forme arhaice și regionale

În evoluția sa, cazul vocativ a cunoscut drumul unei categorii vii, creându-și un microsistem propriu la nivelul limbii literare și al graiurilor. Pentru că el reprezintă un aspect arhaic, vom întâlni desigur și numeroase fapte arhaice la nivelul limbii române ca limbaj popular, limbă vorbită și limbă artistică.

În *Psaltirea Hurmuzaki*, *Codicele Voronețean* și *Tetraevanghelul* tipărit de Coresi (1560-1561) se foloseau forme arhaice de vocativ în -e de tipul **ome**, **învățătoare**, **nebune**¹.

După un secol, Dosoftei în *Psaltirea în versuri* (1673), Ion Neculce în *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglică* și autorii *Bibliei de la București* foloseau forme de vocativ masculin nearticulat în -e: **oame**, **păminte** (sic!).

În limba veche existau și forme de vocativ plural fără desinențe: **frați!** (*Tetraevanghelul* lui Coresi), **bărbați!** **ucenici!** (*Cazania* de Coresi, 1581). Formele articulate sunt mai rare: **bogații**, **frații!** (*Codicele Voronețean*). În general, se observă o tendință de folosire a vocativului cu formă de nominativ, tendință foarte veche, manifestată și în latina populară: **amicus**, **vale!** Cu timpul a apărut și tendința de folosire a nominativului în locul formei de vocativ, dar au păstrat vocativul gramatical cu desinență cuvintele care exprimă grade de rudenie, de apropiere (**fiule!**, **cumnate!**, **vecine!**).

Uneori, prin forma de vocativ se realizează diferența semantică între omonime: **soră - soro!** - „rudă”, **soră - soră!** „infirmieră”. În general, vocativul în -o indică un grad de rudenie.

Deși problema vocativului în -o al numelor feminine părea rezolvată, slavistul F. Miklasich, apoi T. Cipariu și Al. Philippide au dat o explicație deosebită: vocativul în -o vine din aglutinarea substantivului cu interjecția -o, după modelul formelor din Moldova. Acest lucru nu se poate admite deoarece interjecția stă în fața substantivului și vocativul în -o nu se întâlnește în nord-estul țării unde circulă forme cu interjecția **hăi**. Pentru că unii specialiști consideră că acest vocativ provine din bulgară (Al. Niculescu, G. Istrate), problema a fost reluată de I. Pătruț în lucrarea

¹ Ștefan Munteanu, Vasile D. Țâra, *Istoria limbii române literare*, EDP, 1978, p. 62.

*Vocativul românesc în -o*¹. Autorul construiește schema demonstrației după răspândirea acestui vocativ în graiurile și dialectele limbii române. Astfel, vocativul în **-o** cunoaște două arii: o arie mare, compactă care cuprinde Dobrogea, Muntenia, sudul Moldovei, Oltenia, Banatul și sudul Ardealului, și o arie mai mică, în nordul țării, în regiunea Maramureșului. Vocativul în **-o** din nordul țării ar putea fi o imitație a vocativului ucrainean, **vocativul** din aria sudică a țării este „român comun”, fiind calchiat după cel bulgăresc. În Moldova și Bucovina, vocativul în **-o** apare sporadic. Urmărind vocativul în **-o**, Ilie Dan² constată, în hărțile *Atlasului lingvistic român* (punctele 343, 348, 351, 361, 364, 370, 388, 391, 294) că pentru numele de rudenie există o singură formă de vocativ în **-o** în punctul 340, Maramureș (**mamo**). În *Atlasul lingvistic român pe regiuni - Maramureș*, în cele douăzeci de localități ale anchetei, doar două prezintă vocativ în **-o**: **tato**, **mamo**.

Acest vocativ apare destul de des încă în culegerile de folclor din zona Maramureșului. Explicarea acestei diferențe între *Atlas* și culegere ar sta în influența limbii literare sau intervenția culegătorului în text.

Vocativul românesc prezintă anumite forme în limbajul familiar sau în graiurile populare, forme diferite de cele menționate în prezenta lucrare până acum.

Formele regionale de vocativ au fost înregistrate prin surse diferite: anchete dialectale, hărțile *Atlasului lingvistic român*, opere literare sau culegeri folclorice. Philippide sesiza existența formelor de vocativ de tipul: **mamăi**, **fatăi** din Moldova, iar S. Pușcariu remarcă prezența interjecțiilor **măi**, **bre**, **fa** ca instrumente gramaticale ce dau vocativului o formă distinctă de cea a nominativului. Și Iorgu Iordan menționează că „vocativul este întovărașit adesea de o interjecție: **măi**, **babă**, **mă**, **hoțule**, **ho**, **zmeule**, **măi fată**, **fă**, **Ileana**. Obișnuit apare, cel puțin în Moldova, **hăi**, care se pune după substantiv și se aglutinează cu acesta, devenind o simplă finală a lui: **cumnățică - hăi**, **mămucăi**, **tătucăi**³. În studiul *Un vocativ regional*⁴ M. Zdrenghia se ocupă de vocativul popular în zona Sebeșului (județul Hunedoara) și în împrejurimile Sibiului. Acest vocativ se termină în **-ău**, **-eu**, **-uleu**. Cercetătorul clujean explica acest vocativ ca provenind din cel obișnuit **urmat de interjecția hău!**, rostite împreună:

¹ I. Pătruț, *Studii de limbă română și slavistică*, 1974, p. 124-132.

² Ilie Dan, *Contribuții la istoria limbii române*, Editura Junimea, 1983, p. 59.

³ Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Editura Științifică, 1975, p. 107.

⁴ Mircea Zdrenghia, *Un vocativ regional*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Editura Academiei, 1958, p. 939-940.

mumă hău! Rostul interjecției este de a mări valoarea expresivă a vocativului. În prima etapă, a fost un vocativ compus care, prin aglutinare, a devenit un vocativ în **-ău, -eu** sau **-uleu**, după cum vocativul se termina în **-ă, -e** sau **-ule**. Vocativul de tipul **mumău, mamău, teteu, vecinău** sunt similare celor din Moldova de tipul **mamăi, fatăi, tatăi**. Această formă poate denumi grade de rudenie (**bunicău, mamău, fărău, moșuleu**) sau substantive proprii nume de botez (**Anău, Vetău, Ghițău**). M. Zdrenghia descoperă chiar forme deosebite: pentru **capră** vocativul este **ciceu**, pentru **drag** (adjectiv) - **dragău**. Autorul menționează că acest tip de vocativ în **-ău, -eu, -uleu** este folosit mai ales de femei și copii.

În nordul țării (zona Suceava) se înregistrează un vocativ popular de formă scurtă la numele de rudenie și de persoană, formele frecvente sunt **ma** (mamă), **ta** (tată), **matú** (mătușă), **Toá** (Toadere), **Vasî** (Vasile), **Pâ** (Pavele)¹. Aceste vocative se formează fără interjecții în cazul gradelor de rudenie, pe când numele de botez apare precedat de interjecții: **măi Gheó, bre Pe** (Petre), **mă Lexá** (Alexandre)². Substantivele feminine, nume de persoană pot apare simple sau precedate de **tú**: **Savé** (Savetă), **Leó** (Eleonoră), **Viró** (Veronică), dar și **tú Savé, tú Iliá** (Ileana). Dacă substantivele nume de persoană sunt urmate de interjecția **hăi**, se folosește forma întreagă a vocativului: **Ileană hăi, fimeie băi**. În cazuri rare, vocativul lung este precedat și urmat de interjecții: **tu, fată, hăi; bre, omule, bre**. Substantivele nume de persoane masculine sunt precedate de **mă, măi, bre**, iar cele feminine de **tu** (**măi Dumî', mă Ioá, tu Mariú, tu Iri**).

Vocativul acesta poate avea o formă scurtă rezultată din ncopca silabei finale a vocativului obișnuit sau a nominativului întrebuințat ca vocativ: **soră, vară, fimeie**. În unele cuvinte la vocativ, silaba inițială poate dispărea: **Elviruță - Viruță - Virú** sau **Niculiță - Culiță - măi Culi**. Uneori poate dispărea silaba finală din cuvânt: **Gheorghe** devine **Gheo**, **Dumitre** devine **Dumi**, **Toadere - Toá**. Accentul cade pe silaba finală: **mâmú, ma, uncé, Mardali** (Magdalenă), **Sanci** (Zamfiră), **Trifá** (Trifane), **Solovă** (Silvestre). Aceste abrevieri capricioase se folosesc pentru „a exprima simpatia sau dragostea față de cineva... fie că se elimină partea primă a cuvântului (**Din din Constantin**), fie partea de mijloc (**Nae**

¹ Ilie Dan, *Contribuții la istoria limbii române*, 1983, p. 62.

² *Idem*, p. 63.

din Nicolae)¹. În cazul numelor de înrudire, fenomenul este identic: **naș** provine din **nănaș**, **tușă** este provenit din **mătușă**².

În Ardeal și Bucovina apar și numeroase forme verbale scurtate **tă** (taci), **iă** (iată), **tré** (trebuie), **am fo**, **mi-oi fá**. Aceste forme scurtate provin din lipsa desinenței **-ez**, **-esc** la unele verbe de conjugarea I și a IV-a (fenomen semnalat și în Banat: **el gânde**).

Aceste vocative sunt frecvente în Maramureș, cu deosebire în aria vecină cu Bucovina, de la Borșa la Vișeu până la Vatra-Dornei. Uneori hărțile³ (din ALR, voi. II, 1942), culegerile de folclor sau alte surse nu indică numai forme de vocativ scurt; de multe ori formele înregistrate sunt identice cu cele din Bucovina: **Unchi** din harta 165, apare și cu formele **măi unte**, **unte**. Harta 198 numită **măi** (cum strigi pe un bătrân?) înregistrează formele **măi D'io** (361), **măi Pé** (351), **măi Iuá** (351), iar în punctele 388, 395, 476, se răspunde cu forma **măi tu**. Uneori, în familie, ca să se dea o notă de prestanță, când copiii sunt de față, în comuna Pârteștii de Jos, soția se adresează cu **măi tu**, **cel bătrân**, iar soțul cu **tu cea bătrână**. Harta 199 fă înregistrează exemple aproape asemănătoare în Maramureș și Bucovina. În comunele Ipotești, Dumbrăveni din jurul Sucevei se întâlnesc formele **tu Ilá**, **tu Marí**. Harta 202 **bade** arată unele variații de formă (**badé**, **badí**) în punctele: 343, 348, 351, 352, 361 și dovedește că forma de vocativ scurt este caracteristică Moldovei de nord. Vocativul scurt se înregistrează și pe harta 205 **bărbate**: **măi Iuă** (354), **măi D'io**, **măi Pá**, **măi Dumi'**. În toate hărțile se află și forme obișnuite de vocativ și **mai ales forme de nominativ egal cu vocativul**⁴.

Putem conchide că originea vocativului scurt trebuie căutată în Maramureș, pentru că aici există cele mai numeroase forme reprezentative. Din Maramureș, fenomenul s-a răspândit în Bucovina și în Moldova de nord. În anchetele făcute, Ilie Dan surprinde și alte exemple semnificative: **măi Ilí**, **bre Nicanò**, **măi Șté**, **Haralú**, **măi Ni**, **Solovă**, **Toá**, **măi Lá**, **Casá** (Casandră), **Floá** (Floare), **Savé**, **Gaci**, **Rací**, **Viró**, **vecí**, **cumă**⁵.

Cercetătorul consideră că în epoca veche, acest vocativ era folosit mai mult în interiorul familiei, având un caracter de afecțiune, apoi s-a generalizat pentru că era ușor de pronunțat și presupunea un efort minim, comoditate, economie și concizie.

¹ Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, 1976, p. 35.

² *Idem*, p. 46.

³ *Atlasul lingvistic român*, vol. II, 1942, apud Ilie Dan, *op. cit.*

⁴ Ilie Dan, *Contribuții la istoria limbii române*, Editura Junimea, 1983, p. 68.

⁵ *Ibidem*.

IV

Vocativul în limba română contemporană

În limba română contemporană, conform normelor stabilite de gramaticile în vigoare, vocativul își păstrează în general formele și desinențele specifice.

Deosebindu-se de celelalte prin faptul că nu este parte de propoziție și nu toate substantivele pot fi folosite la vocativ, vocativul rămâne un caz al chemării sau al adresării. El poate constitui singur o propoziție neanalizabilă (**Ioane!**) sau poate însoți o propoziție, fără a fi integrat în ea ca parte de propoziție (**Ce înseamnă asta, copile?**).

Există gramaticieni care atribuie vocativului funcție sintactică. Astfel, Mioara Avram¹ admite că vocativul poate fi apozitie (**Ioane, puiule** sau **Ai și tu, Ioane, o carte**). După *Gramatica Academiei*, vocativul „nu are rolul nici unei părți de propoziție”², dar aparține propoziției, cu funcția de semnal, de adresare. Asupra problemei discutate s-au emis multe și variate opinii.

Iorgu Iordan și Vladimir Robu³ demonstrează că vocativul este un caz fără funcție sintactică, fără întrebuințare în propoziție și fără semne formale specifice. După unii autori citați, se admite că „vocativul are o poziție funcțională univocă și clar distinctă între celelalte cazuri”, iar funcția esențială a vocativului este aceea de adresare.

În *Gramatica limbii române explicată*, C. Dimitriu⁴ afirmă că „vocativul este în afara funcțiilor sintactice” considerându-l ca raport de incidență (**nu știu, fată, cine bate la ușă**). Substantivul aflat în acest caz nu face parte din propoziție și ca urmare nu poate avea nici o funcție sintactică în cadrul propoziției.

Funcția vocativului se realizează în planul exterior al propoziției pentru că, în procesul comunicării, vocativul aduce „punctul de vedere al vorbitorului, care punct de vedere este echivalent cu o propoziție sau o frază incidentă”⁵ (Exemplu: „Orice gând ai, împărate, și oricum vei fi sosit, / Cât suntem încă pe pace, eu îți zic: Bine-ai venit”).

¹ Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, Editura Academiei, 1986, p. 48.

² *Gramatica Academiei*, 1966, vol. I, p. 79.

³ Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, EDP, 1978, p. 387.

⁴ Corneliu Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată*, Editura Junimea, 1979, p. 14.

⁵ C. Dimitriu, *op. cit.*, p. 69.

În limba actuală, formele specifice de vocativ sunt: cu desinențele -e și -ule pentru masculin singular, cu desinența -o la feminin singular și cu formația **-lor** pentru ambele genuri la plural. În limba română contemporană există tendința ca nominativul să ia locul vocativului cu desinența specifică. *Gramatica Academiei*¹ explică fenomenul prin faptul că vocativul este marcat de intonație și în scris prin virgulă, încât nu mai are nevoie și de desinență.

Un substantiv în vocativ poate avea atât aceleași desinențe, cât și aceleași alternanțe fonetice cu nominativul, exceptând femininele și unele masculine, care pot primi desinența -o (tot excepție este și desinența -e care este comună cu desinența nominativului la substantive de tipul **frate**, dar diferă de a nominativului la substantive de tipul: **băiat - băiete**).

Substantivul în vocativ poate primi articolul (hotărât, nehotărât) cu aceeași formă cu nominativ-acuzativul la singular (excepție este articolul hotărât **-le**, care este la fel cu nominativ-acuzativul la substantivele ca **fratele**, dar diferit de nominativ-acuzativ la substantive ca **omule**, iar la plural la fel ca genitiv-dativul).

Vocativul este considerat, deci, caz independent, ca și nominativul. Independența lui trebuie înțeleasă în sensul că funcția de adresare are ca referință persoana a II-a în mod exclusiv.

Unii lingviști consideră adresarea ca parte de propoziție, deci o unitate a structurii enunțului². Adresarea ar fi „o poziție sintactică de substituie a numelor de persoană în cazul vocativ cerute de verbul predicat la imperativ ori la forma persoanei a II-a a altui mod și timp”³. Între adresare și verb se realizează relația de interdependență în care verbul are numele în cazul vocativ, iar acesta impune verbului acordul de număr și exclusiv de persoana a II-a. În conversația oficială, în care relațiile sociale dintre protagoniștii comunicării impun un anumit protocol, adresarea se realizează printr-o formă de politețe ori prin numele și prenumele colocutorului (prin denumirea funcției, a gradului sau a titlului pe care-l are - **dumneavoastră, domnule profesor**).

Adresarea se realizează și în enunțul al cărui subiect trimite la altă referință sau este un pronume de persoană întâi ori a II-a, numărul plural. În acest caz, relația de interdependență dintre adresare și verbul predicat al propoziției date nu se realizează prin numele în vocativ și prin acordul verbului în număr și persoana a II-a, regim al numărului în vocativ, ci este

¹ *Gramatica Academiei*, 1966, vol. I, p. 79.

² Iorgu Iordan, Vladimir Robii, *Limba română contemporană*, EDP, 1978, p. 586.

³ Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *op. cit.*, p. 587.

mediată printr-o relație **in absentia**. În exemplul **Ioane**, află că eu plec acasă vom explica prin **Ioane**, / află (că) eu plec acasă sau **Ioane** / să știi, tu să știi (că) eu plec acasă.

Văzută astfel, adresarea se poate include, alături de subiect și predicat, ca o clasă sintactică specifică unui anumit tip de enunț a cărui structură o caracterizează și o definește prin însăși prezența ei ce trimite la protagonistul comunicării - colocutorul - numit direct de cazul vocativ. Soluția dată de I. Iordan și V. Robu¹ este diferită de cele propuse de *Gramatica Academiei* sau de alți cercetători. M. Zdrengea în studiile sale consideră vocativul ca subiect al verbului la modul imperativ, iar M. Avram, după cum am menționat², crede că vocativul poate fi apozitie.

În privința adresării, pe lângă numele în cazul vocativ, în vorbirea populară și familiară se admit interjecțiile de adresare către colocutor: **bre**, **fa** (fă), **mă** (măi), fie ca dublete ale numelor, fie ca substitute ale lui.

Adresarea poate avea forme variate, după diferențele de vârstă, de sex, de ierarhie a locului ocupat de fiecare în angrenajul economic, social și cultural.

Vocativul este un caz al numelor de persoană și al celor asimilate de ele. Substantivele nume de animale, inanimate, masculine și feminine și substantivele neutre au cazul vocativ, dacă sunt personificate, „**Codrule, codruțule** / Ce mai faci, **drăguțule?**”

Caracteristica esențială a vocativului este intonația, datorită expresivității lui, el apare în enunțuri imperative și enfatice sau poate forma singur un enunț emfatic cu predicat **in absentia**.

În vorbirea familiară, vocativul apare însoțit de pronumele **tu**, **voi** sau interjecțiile: **fă**, **fa**, **bre**, **mă**, **măi**.

Dacă vocativul are aceeași formă cu a nominativului, singura trăsătură distinctivă este de natură suprasegmentală: **băieți!** față de **băieți**; **copii!** față de **copii**.

Opozițiile cazuale sunt marcate grafic prin semne grafice sau intonație. Vocativul se distinge prin semnul (!), iar intonația îl deosebește de formele identice ale genitivului și dativului plural (**fetelor!** față de **fetelor**).

În limba actuală multe nume proprii masculine circulă cu forma vocativului, adică marcate cu desinența **-e**, fapt ce dovedește rezistența în privința păstrării unor forme distincte de vocativ: **Agapie**, **Antonie**, **Arsene**, **Darie**, **Dimitrie**, **Dionisie**, **Grigore**, **Ilie**, **Manole**, **Pamfile**,

¹ Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *op.cit.*, p. 587.

² Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, 1986, p. 48.

Vasile. Marca vocativului se păstrează de asemenea în cuvinte folosite ca vocative: **bătrâne, cumetre, domnule, moșule, prietene, tovarășe.** Nume de persoană la vocativ cu desinența **-e** sunt și: **Achime, Adame, Alexandre, Anghela, Bogdane, Căline, Iacobe, Lazăre, Marine, Miroane, Pavele, Răzvane, Spiridoane, Ștefane, Toadere, Victore, Zaharie.** În limba română contemporană, vocativul în **-o** se folosește din ce în ce mai rar, fiind concurat de forma nominativului care funcționează și ca vocativ. De asemenea, se manifestă tendința unei opoziții între formele cu articolul **a** și formele nearticulate, cu desinența **-ă** considerată ca marcă a vocativului feminin, alături de desinența **-e**: **Daria -Darie, Măria -Mărie, Olimpia -Olimpie, Adriana -Adriană, Elena -Elenă, Frusina -Frusină, Ioana -Ioană, Paraschiva -Paraschivă**¹.

Topica vocativului nu este fixă, el poate apare la începutul, în mijlocul sau la sfârșitul propoziției sau al frazei. „Intonația specifică vocativului se distinge cel mai bine la începutul propoziției”². Indiferent de topică, vocativul se desparte de propoziție sau frază prin virgulă. Când pentru adresare se folosesc două substantive, al doilea fiind determinantul celuilalt, primul substantiv se pune la vocativ, iar al doilea la nominativ. În vorbirea populară și mai ales familiară se pun adesea la vocativ amândouă numele (**nene Iancule, domnule Nițule**). Uneori este posibilă și construcția cu unul din numele la nominativ (**căpitane Pavel**). Dacă substantivul de folosit la vocativ este determinat de un adjectiv propriu-zis, în vorbirea oficială, solemnă sau doar politicoasă, adjectivul se pune la vocativ, iar substantivul are forma de nominativ cu valoare de vocativ³ (**Stimate învățător**); în vorbirea familiară, substantivul și vocativul se pun la vocativ (**luminate și preaputernice împărate**). Un substantiv urmat de adjectiv, deși se găsește la nominativ, poate avea valoare de vocativ (**Așa ar trebui să urmeze, om bun, zice fiul craiului**, Creangă). Substantivul determinat de un adjectiv posesiv nu primește desinența vocativului (**fiul meu**); același lucru se întâmplă când determinantul este în genitiv (**puiul mamei**)⁴.

Sintetizând prezentul capitol, putem trage concluzia că în limba română actuală există trei tipuri de vocativ⁵: al substantivelor nearticulate, al substantivelor articulate cu desinențe specifice (**-e, -o, -lor**) și ultima

¹ Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, EDP, 1978, p. 386-387.

² *Gramatica Academiei*, 1966, vol. 1, p. 79.

³ *Idem*, p. 80.

⁴ *Idem*, p. 81.

⁵ Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, EDP, 1978, p. 387.

categorie, apărută ca o tendință actuală, vocativ egal cu formele nominativului, marcat neapărat de o intonație specifică.

V

Valorile stilistice ale vocativului

Pentru a vorbi de valorile stilistice ale vocativului, sunt necesare mai întâi câteva lucruri despre stilistică în general. „Obiectul de cercetare al stilisticii lingvistice îl constituie limba, nu stilul, așadar mijloacele de expresie ale întregii colectivități vorbitoare, nu ale unui singur individ sau ale unei singure opere¹.

Cu alte cuvinte, obiectul stilisticii este „întreaga limbă realizată” („parole”)².

Vom urmări în continuare ce valori realizează vocativul în planul limbii vorbite la nivelul limbajului oral și scris.

În limbajul oral, vocativul este prin el însuși o prezență caracteristică, al cărui specific îl constituie dialogul³.

El prezintă și o serie de particularități în raport cu formele și întrebuințările pe care le cunoaște când intervine în limbajul scris. Vocativul are o gamă extrem de amplă de termeni însoțitori care diferă și introduc în enunț diferențieri în funcție de relațiile sociale dintre interlocutori, de atitudinea subiectului vorbitor, de mediul socio-cultural în care se desfășoară comunicarea. Vorbitorul are de ales între substantive ca: **nene, bade, unchi, moș, mătușă, domn, domnișoară, doamnă** sau interjecții **măi, băi, bă**, eventual pronumele tu (specific mai ales comunicării interfeminine). Unele substantive rămân invariabile: **moș Vasile, bade Ioane**, altele se schimbă **unchiu' Mihai** sau **unchiule Minai**. Substantivul **domn** apare frecvent în formă nearticulată, uneori chiar cu structură fonetică redusă: **dom**. În limbajul scris, **domn** și **om** au la vocativ forme proprii: **domnule** și **omule**. În limbajul oral predomină forma omonimă cu nominativul articulat: **domnu**. Întrebuințarea unei anumite forme ține de natura relațiilor sociale dintre cei doi protagoniști sau de anumite stări afective ale vorbitorului și de atitudinea lui față de destinatar. În funcție de aceiași factori, vocativele se diferențiază și prin accent,

¹ Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Editura Științifică, 1975, p. 12.

² L. Sfârlea, *Contribuții la delimitarea stilurilor literare românești*, 1972, p. 145.

³ Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, 1984, p. 55.

intonație și tempoul vorbirii. Ritmul sacadat și accentul pe **a** reflectă nemulțumirea, un tempou rapid, cu o pronunțare precipitată exprimă teama subiectului vorbitor că destinatarul ar putea să nu intre în procesul de comunicare. Limbajul oral se diferențiază stilistic între stilul conversației și stilul beletristic. Stilul conversației presupune în mod necesar elemente lingvistice specifice provocării și desfășurării dialogului. Subiectul vorbitor, pentru a comunica cu destinatarul, însoțește substantivele în vocativ cu unul din termenii apelativi: **domn, domnișoară** (în varianta oficială). Alegerea formelor și construirea sintagmelor vocativului, în varianta familiară, depinde de vârsta protagoniștilor și de mediul social cultural¹. Au o frecvență deosebită vocativele: **Petre, Radule, bunico, tinere** - substantive cu desinențe de vocativ întrebuințate singure sau precedate de interjecție (**măi, mă**). Substantivul propriu poate fi însoțit de termeni ca: **nene, unchiule, moș, tată**.

Româna vorbită, de exemplu, cunoaște următoarele variante ale lui **domn: domnul, domnule, domnu, don, donle, domle**; (unele dintre ele pot fi utilizate și fără a fi însoțite de interjecții specifice, mai ales de către oamenii modești - comercianți, grade inferioare în armată, elevi ș.a.) cea mai frecventă formă în uz rămânând **domnu**.

Dar o adresare (salut) poate fi realizată printr-un ansamblu de elemente lexicale de tipul:

- a) formulă de salut + vocativ;
- b) vocativ + formulă de salut;
- c) formulă de salut + formulă de adresare + vocativ;
- d) formulă de salut + vocativ + adjectiv².

Din astfel de fapte se desprinde următoarea concluzie: „în formulele de salut topica vocativului nu este fixă, el putând ocupa locul inițial, medial (intercalat) sau final”³.

Un alt aspect al folosirii vocativului în grupul de adresare, caracteristic limbii vorbite actuale, îl reprezintă înlocuirea vocativului cu nominativul, ceea ce confirmă o mai veche afirmație a lui Alexandru Graur: „singurul punct unde numele de persoană rămâne în urma celor comune este vocativul... vocativul este prin definiție mult mai folosit pentru numele de persoane decât pentru toate celelalte substantive”⁴.

¹ Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, 1984, p. 124.

² Marica Pietreanu, *Salutul în limba română*, 1984, p. 183.

³ Marica Pietreanu, *op. cit.*, p. 185.

⁴ Al. Graur, *Nume de persoane*, 1965, p. 137-139.

Se cuvine de asemenea remarcat faptul că vocativele afective sunt deosebit de frecvente în vorbirea și mai ales în poezia populară (alături de diminutive), ca în cazurile: **măi bădiță, bădișor, vecină, lele, codrule, codruțule** (întâlnit și la Eminescu); **dorule, bădișorule** etc.¹ Corelația mai strânsă, în stilul conversației familiare, între starea afectivă a subiectului vorbitor și structura enunțului lingvistic, se caracterizează aici în întrebuințarea frecventă a substantivelor injurioase sau disprețuitoare uneori de proveniență adjectivală: **deșteptule, frumosule** etc.

Stilul beletristic din cadrul limbajului oral intră în sfera stilisticii prin rolul pe care îl are în orientarea desfășurării comunicării orale. În stilul beletristic popular **imaginea** ia cel mai frecvent forma **expresiilor idiomatice** (**nu-i ajunge cineva cu prăjina la nas, îndrugă verzi și uscate**). Stilul beletristic popular se realizează în interiorul limbajului oral, prin excelență dialogat. Povestind, subiectul vorbitor se situează în miezul desfășurării narațiunii pe care o dramatizează, făcând-o contemporană ascultătorului, „Vorbitorul popular introduce în plină redare neutră a ideilor o zicală, o exclamație, o întrebare, o apreciere sau o invectivă... dincolo de cuvinte, el vede obiectele și ființele la care se referă... el distribuie laude și mustrări, apreciază și blamează sau filozofează pe marginea lor”².

Desigur, această participare intensă, în care și auditoriul este solicitat cu insistență, la nivel morfologic, solicită forme concrete de desfășurare a narațiunii oral-populare. Pe lângă alte resurse, vocativul are un rol însemnat în fluxul narațiunii vii, intense, realizându-se mai ales prin intermediul dialogului.

În cazul stilului științific, cu excepția nominativului, flexiunea cazuală se caracterizează prin frecvența redusă a cazurilor³. Vocativul este întrebuințat doar în varianta didactică a stilului științific și numai când comunicarea se realizează oral.

În stilul beletristic, prezența vocativului reflectă apropierea acestui stil de stilul conversației sau mai exact infiltrarea stilului conversației în stilul beletristic cult fie ca „stil în stil”, în genul narativ, fie ca modalitate existențială în genul dramatic⁴.

Prezența cazurilor, inclusiv a vocativului, este determinată de obiectul cunoașterii și comunicării estetice: universul uman. Vocativul

¹ M. Pietreanu, *op. cit.*, p. 185-186.

² Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, 1973, p. 109.

³ Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, 1984, p. 144.

⁴ Dumitru Irimia, *op. cit.*, p. 189.

devine mijloc de situare a cosmosului nonuman într-o perspectivă umană sau umanizată, printr-un proces explicit sau implicit de personificare.

Prezența vocativului în stilul publicistic este redusă la materiale speciale: cronica oficială, dialoguri, interviuri¹. În cazul stilului juridico-administrativ, vocativul se remarcă printr-o absență totală în textele juridice și o prezență redusă în varianta juridică orală și cea administrativ-oficială². Specifică este aici forma omonimă cu nominativul **nearticulat**, singular (**inculpat!**) și plural (**cetățeni!**). Există și sintagme cu diferite apelative: **onorată instanță!**

După ce am prezentat succint realizarea vocativului la nivelul fiecărui stil, vom menționa în continuare câteva fenomene stilistice privitoare la vocativ, surprinse de Iorgu Iordan în *Stilistica limbii române*³.

Circulația mare și starea sufletească a vorbitorului (aflat de obicei în situația de subaltern) fac ca substantivul **domnul** să prezinte numeroase particularități morfologice.

Astfel, în limbajul milităresc, vocativul **domnule!** se înlocuiește deseori prin nominativul **domnul** - ultimul considerat mai reverențios. Acest vocativ este de obicei însoțit de un alt nume ce arată funcția sau poziția socială a celui căruia ne adresăm; **domnule** folosit singur este nepoliticos (cum în franceză nepoliticos este considerat **monsieur**, folosit neînsoțit). „Dacă nu știi numele cuiva și totuși trebuie să-l chemi, îi spui **domnu!** și nu **domnule**⁴. Această formulă se întâlnește mai ales în limbajul vânzătorilor. Foarte des **domnu** este mai glumeț și se folosește între prieteni sau cunoscuți cu scopul de a face haz, fără nuanță de supărare. Combinațiile de tipul: **mamă-ta, frate-său** (substantiv + adjectiv posesiv) au, în general, o unitate desăvârșită, având la genitiv-dativ un tratament asemănător substantivelor proprii. În vorbirea familiară și populară întâlnim formele: **a lui frate-său, lui fiul-meu**. În capitolul precedent arătam unele forme speciale de chemare între soți în prezența copiilor. Menționăm aici și fenomenul prin care întrebuintarea lui **mamă** de către soț și a lui **tată** de către soție a devenit obișnuită, indiferent dacă sunt prezenți sau nu copiii. Mai mult, Iorgu Iordan descoperă în zona Buzăului și în sudul Moldovei folosirea combinației cu adjectiv posesiv de persoana a III-a singular, nu la nominativ, ci la vocativ: „**Mama, dă-mi, te rog, dulceața**”². Explicația acestei forme cu persoana schimbată stă în

¹ Dumitru Irimia, *op. cit.*, p. 237.

² Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Editura Științifică, 1975, p. 104-107.

³ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 105.

⁴ *Ibidem*.

faptul că tatăl s-a adresat mai întâi cu forma **mama sa**, adică mama copilului care era de față, apoi combinația s-a unit într-un singur termen fix: **mă-sa**.

Un alt fenomen interesant este utilizarea substantivului **frate**. În Muntenia acest cuvânt se folosește împreună cu posesivul de persoana I și cu valoare de vocativ (**Ești băiat bun, frate-miu**). Combinația **frate-meu** are și o formă scurtă: **fra'miu**.

Numele de botez al cuiva apare când singur, când precedat de adaosul **domnu** (**cucoana** pentru feminin). Prezența acestui adaos pentru o persoană căreia, în mod obișnuit, i se spune pe nume, aduce o nuanță de ironie, de satiră. **Domnul, cucoana** cer și o pronunție specială ca urmare a afectului.

În limbajul afectiv, când vocativul exprimă o calificare, el apare însoțit de propoziția **ce ești** destinată să accentueze conținutul afectiv al comunicării (**fugi de-aici, obraznicule ce ești**). Un caz aparte descoperă Al. Graur - vocativul din unele recitative copilărești în care adjectivul rimează cu substantivul: **Ioane htioane** (htion = slab)¹. Tot Al. Graur surprinde valoarea peiorativă a vocativului cu desinența **-ule** în raport cu desinența **-e**² (**țărane! - țăranule!, birjare - birjarule!**). M. Zdrengea³ consideră vocativele în **-ău, -eu, -uleu** cu valori afective deosebite; astfel vocativele **Anău, Ghîțău, Vetău** au o notă de tandrețe și compătimire specială, exprimă duioșia și apropierea afectivă. Pentru aceste situații de vocativ cu desinențele citate, autorul dă denumirea de „vocativ al intimității”.

Pentru a observa și mai bine valorile stilistice ale vocativului românesc, vom lua în considerare câteva povestiri de Mihail Sadoveanu și povestirile lui I. L. Caragiale din volumul *O făclie de Paște*, Editura Minerva, 1978.

Limba poveștilor lui Sadoveanu se bucură de un farmec deosebit care nu este determinat de numărul mare sau de raritatea unor cuvinte, deși fondul lexical este foarte bogat și variat. Farmecul limbii vine din sensurile noi pe care le au multe cuvinte și din valorile afective care conferă limbii operelor marelui scriitor o particularitate distinctă. Meșteșugul scriitorului presupune o preocupare permanentă pentru limba națională, o înțelegere

¹ Alexandru Graur, *Studii de lingvistică generală*, 1960, p. 197.

² Alexandru Graur, *Melanges linguistique* (Despre vocativul românesc), 1936, p. 98. Aceeași idee este susținută de Ilie Dan și demonstrată în *Contribuții la istoria limbii române*, 1983, p. 60.

³ Mircea Zdrengea, *Un vocativ regional*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, 1958, p. 940.

rară a fenomenelor și, mai ales, o stăpânire perfectă a nuanțelor cu o măsură desăvârșită în întrebuințarea lor.

În general, vocativele sunt rare în povestirile lui Sadoveanu, eroii sunt puternic interiorizați și gândesc mai mult în sine, dialogând mai puțin. Cel mai frecvent apar vocativele numelor de persoană: **vere Costache, Vasile, cucoane Gheorghită, Ilie, Aniță, Ioniță, Reiză, Sanis, bădiță Petrișor, Năstase, Dăvidel, Breghene, Gogule, moș Mitre, Sandule.** Unele vocative folosite de Sadoveanu indică gradele de rudenie: **vere, mătușă, moașă, măi frate, uncheșule, mă nene;** altele cer insistent bunăvoința colocutorului ca acesta să participe la dialog: **omule, boieri dumneavoastră, bădișorule, măi om bun, măi creștinule, mă nene.** Vocativul **domnule**, folosit în *Mergând spre Hârlău, Haia Sanis, 24 Iunie, Roxelana* indică de obicei distanța sau dorința de-a trece peste aceasta în fața unei persoane necunoscute sau cu o anumită funcție specială. Vocativul **doamnă** apare mult mai rar; în textele analizate există un singur vocativ-titlu în povestirea *Roxelana*. În schimb, apare forma frecventă de vocativ **madamo** cu sens depreciativ, disprețuitor, în *Haia Sanis* (în fragmentul în care Sanis își ceartă îndurerat fiica) și forma **madamă** în **Ochii ei arzători de mult s-au stâns (sic!)** (în episodul în care Alexa își amenință cu toporul soția necredincioasă).

Unele forme de vocativ indică, pe măsura desfășurării evenimentelor și a cunoașterii reciproce dintre protagoniștii comunicării, o gradăție cu mare efect stilistic. De exemplu, în povestirea *Mergând spre Hârlău*, călătorii întâlnesc în final o femeie bătrână care seceră, deși boala o obligă să se târască „ca o rămă spre lanul fierbinte”. Vocativele cunosc forme gradate: **babo, mătușă, bătrâno** - aspect ce indică afectivitatea vie a celui ce i se adresează.

De multe ori vocativele sunt specifice Moldovei; aflăm astfel forme regionale: **babă băi, măi om bun, bădică, măi babă.** Observăm mai sus că frecvența vocativului în vorbirea afectivă merge paralel cu întrebuințarea interjecțiilor (însoțite desigur și de o anumită intonație) care la Sadoveanu apar de obicei nedespărțite prin virgulă de substantivul în vocativ.

O formă de adresare frecventă este vocativul **cucoane** (*În pădurea Petrișorului, O istorie de demult*). Vocativele depreciative sunt ocolite în general de Sadoveanu. În *Povestea lui Petrișor, O istorie de demult* și *Pe Deleleu* nu există niciunul, în alte povestiri cel mult două vocative-titlu: în povestirea *într-un sat, odată* vocativul **bețivule**, în fragmentul *în pădurea Petrișorului* vocativul **ticălosule**, iar în *Mergând spre Hârlău*, forma **mișele**. În povestirea *24 Iunie* apare forma familiară **bă ofițerilor**. În

povestirile volumului menționat se găsesc și nume de animale domestice la vocativ: **Roibule** (cal), **Frișca**, **Lipa**, **Lata** (câini).

Notând cu multă (atenție) precizie limba poporului, stilizând-o, Sadoveanu înalță limba artistică la un nivel cu timbru grav și sărbătoresc. Formele prevenitoare ale curteniei, aluziile subtile, maximele intercalate în vorbire întregesc timbrul special al povestirilor. Folosirea mai rară a vocativului dă cursivitate fluxului interior, gândului liber și asigură o largă deschidere spre liniște. Prezența luminoasă ori cenușie a liniștii și a tăcerii degajă valori expresive speciale, sensibilizând constant zonele ascunse ale psihicului uman. Trecând la analiza nuvelor și povestirilor semnate de Caragiale, subliniem de la început deosebirea clară dintre cei doi mari scriitori români în privința stilurilor artistice. Iorgu Iordan¹ îl consideră pe Caragiale reprezentantul cel mai de seamă „pentru vorbirea mahalagiilor în sens larg, adică și moral” și scriitorul ce oferă cele mai numeroase și mai interesante cazuri de limbă.

Volumul consultat cuprinde nuvelele și povestirile următoare *O făclie de Paște*, *Păcat*, *Cănuță, om sucit*, *La hanul lui Mânjoală*, *Două loturi*, *În vreme de război*, *La conac*, *Mamă*, ... *Ion*, *Pastrama trufanda*, *Kir Ianulea*, *Calul dracului* și *Abu-Hassan*.

Nuanțele stilistice ale vocativelor sunt dozate cu extraordinară pătrundere și subtilitate, după categoria socială, situația exterioară și momentul psihologic. Astfel, deosebim vocative prietenoase și familiare: **coane Leiba**, **Jupâne**, **Jidane**, **mamă**, **taică**, **părinte**, **popo**, **flăcăi**, **cucoană** (sau **(co) coană**), **părintele**, **maică**, **băiete**, **omule**, **băbuță**, **stăpâne**. Pe lângă acestea apar vocative cu ton insinuant, uneori enervant și amenințător: **cocoane Fănică** (*La hanul lui Mânjoală*), **stimabile**, **Iudă**, **pârlit ule**, **afurisiților**, **întunecimea-ta**, **mojicule**, **spurcăciune**.

Afecțiunea reală sau ipocrită face apel la numeroase expresii utilizate ca vocativ cu nenumărate sensuri: **nășicule**, **cățea**, **dulăule**, **țângăule**, **secole**, **fetico**.

În proza lui Caragiale există multe vocative cu sens depreciativ, fapt ce demonstrează sursa lexicului unor categorii sociale periferice. Limba personajelor este dură, plină de invective, respectul pentru colocutor este de multe ori absent. Pentru exemplificare folosim textul *Cănuță, om sucit* din care extragem vocativele: **neghiobule**, **nătărăule**, **dobitocule**, **boule**, **măgarule**, **vită**, **loază**, **ticălosule**, **leneșule**, **nemernicule**. După cum se observă, ele provin ori din adjective depreciative (atribuite bietului Cănuță de stăpânii haini), ori din substantive nume de animale. Vocative

¹ Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Editura Științifică, 1975, p. 106-107.

de acest tip se află și în nuvela *Păcat (prostule, nebunule)* sau în povestirea *Două loturi (nenorocito, gasperiță)*. Folosirea intensă a vocativelor se explică prin dominarea celor mulți și simpli de către indivizi inumani uneori, iar această ierarhie, lupta celui mic și umilit de a ieși din sărăcie și tentativa lui de a fi liber față de sistemul social burghez, fac ca individul să înfrunte destinul cu orice riscuri. Pentru Lefter Popescu, de exemplu, soția lui este strigată **cocoană**, dar și **nenorocito**. Deci, același personaj este receptat în mai multe ipostaze și se comportă în mai multe feluri: lui Lefter, personajele i se adresează cu **domnule Popescu, stimabile**, dar și cu **'oțule (sic!), nebunule**. Însuși superiorul lui Lefter face caz când la serviciu subalternii uită să-i spună **domnule șef** și îi spun **domnule Georgescu**.

În *Kir Ianulea* există vocative și mai dure: **râtane, râiosule, pehlivanule**.

Numele proprii la vocativ, în textele menționate, prezintă formele: **Leibă, Iură, Niță, Constandine, Nițule, Cănuță, (co)coană Marghioală, cocoane Fănică, Leftere, nene, Turturene, neică Stavrache, Iusuf, Aroane, Kir Ianulea, Acrivița** (menționăm că particula **Kir** este de origine grecească, este sinonimă cu cuvântul **domn** și însoțește numele de bărbați, mărinind valoarea expresivă cu nuanță de ironie, grație caracterului arhaic). *Kir Ianulea* apare în formele de adresare și diminutival: **lanulică**. În *Calul dracului*, un fenomen aparte este vocativul: **mă terchea-berchea** format din interjecție și substantiv masculin de formă invariabilă.

Vocativele ce exprimă stima sau considerația sunt mai rare: **prietene, măriia-ta și boieri-dumneavoastră, măriile-voastre (sic!), preacinstite domnule, maică-doică**. Acestea se întâlnesc în textele *Poveste, Mamă...* și *Abu-Hassan*, adică textele care tind să se desfășoare asemănător poveștilor cu narațiune de tip popular.

Urmărind răspândirea vocativelor în opera celor doi prozatori, observăm că vocativul are un rol deosebit în realizarea valorilor stilistice ale textului de literatură, măiestria autorilor creând adevărate sărbători ale sensibilității cititorului.

TERMENI CREȘTINI ROMÂNEȘTI DE ORIGINE LATINĂ

I

Aspecte privitoare la creștinismul daco-roman

Istoria poporului român este strâns legată de răspândirea și dezvoltarea creștinismului în teritoriile locuite de acesta. Documentele istorice dovedesc faptul că noua religie a fost propovăduită strămoșilor noștri încă de la începuturile constituirii ei, adică din epoca apostolică.

La Cincizecime apostolii au fost trimiși să propovăduiască credința creștină tuturor neamurilor: „... mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Sfântului Duh (Matei 28, 19). Dintre ei, Sfântul apostol Andrei a predicat în cetățile din Scythia, trecând, fără îndoială și prin Dobrogea. Numai astfel se explică și faptul că primul centru episcopal cunoscut pe teritoriul țării noastre a fost la Tomis, iar tradiția și obiceiurile populare românești consideră pe Sfântul Andrei ca un părinte spiritual al neamului nostru.

Despre Sfântul Apostol Andrei ne-au vorbit mai mulți istorici și scriitori bisericești. Părintele istoriei bisericești, Eusebiu de Cezareea (340), scria: „Când Sfinții Apostoli și ucenici ai Mântuitorului nostru s-au împrăștiat peste tot pământul locuit, Toma, precum spune tradiția, a luat (spre evanghelizare) țara parților, Andrei, Sciția, Despre faptul că sciții se numărau printre cei evanghelizați de Andrei ne vorbește călugărul Epifanie, precum și istoricul Nichifor Calist. La noi, Mitropolitul Dosoftei al Moldovei, în *Viața și petrecerea sfinților*, este primul care scrie despre misiunea măritului Apostol al Domnului¹.

După ce romanii au cucerit Dacia și populații autohtone au stabilit o serie de relații cu cetățile grecești din Asia Mică, Egipt, Palestina etc., unde creștinismul era deja cunoscut, noua învățătură s-a răspândit și în nordul Dunării prin coloniști, militari, negustori etc. Astfel, această religie a fost acceptată de dacii romanizați, încă din primele secole ale erei noastre, deși nu avem documente epigrafice și arheologice sigure în acest

¹ *Sfântul Andrei, Apostolul românilor*, Trinitas, Iași, 1996, p. 16.

sens. Dar aceasta poate fi și o consecință a vremurilor de prigoană cărora creștinismul le-a fost supus, cât și faptului că adepții erau, în marea lor majoritate, oameni săraci care nu-și puteau permite construirea lăcașului de cult.

Important este faptul că la noi, spre deosebire de alte popoare, religia creștină n-a fost impusă pe cale oficială de către stat, ci s-a transmis din om în om.

Creștinismul român s-a născut odată cu procesul de romanizare a Daciei la care a și contribuit foarte mult. După retragerea aureliană (începând cu anul 271 d. Hr.) învățătura creștină pătrunde mai adânc în rândul maselor, cei convertiți la ea putând-o mărturisi fără teamă de legile romane. Se dezvoltă o organizație bisericească, în secolul al IV-lea existând în dreapta Dunării și în Dobrogea mai multe scaune episcopale.

Vechimea creștinismului românesc este pusă în relief și cu ajutorul cuvintelor de origine latină care denumesc noțiuni de bază ale acestei credințe. Merită menționat faptul, subliniat de Mircea Păcurariu, că dintre cuvintele subliniate în *Rugăciunea domnească (Tatăl nostru)* și în *Simbolul credinței (Crezul)*, 90% sunt latine¹.

Deși majoritatea termenilor de acest fel au o etimologie clară, există unii asupra cărora specialiștii nu sunt nici până astăzi de acord. Unul dintre aceștia este, de exemplu, cuvântul **Crăciun**, care are o deosebită importanță în cadrul credinței creștine. În acest caz, lingviști, istorici și teologi au propus mai multe etimologii, unele mai realiste, altele mai fanteziste. Chiar dacă cei mai mulți dintre aceștia consideră termenul de origine latină, există mai multe opinii în legătură cu etimonul, dintre care, cele care rămân în picioare la o analiză mai atentă sunt: **calatio** și **creatio**. **Calatio** a fost propus de Pericle Papahagi și adoptat de Tache Papahagi, Sextil Pușcariu, Theodor Capidan, Petru Gârboviceanu, Ion Ionescu etc.² În limba latină el însemna „convocarea poporului de către conducătorii spirituali”, la fiecare început de lună, pentru a anunța sărbătorile din luna respectivă. Cea mai importantă, **calatio**, era cea de la 1 ianuarie, când se anunțau sărbătorile de peste an. Cum la început Nașterea Domnului se prăznuia la 6 ianuarie (suprapunându-se cu Boboteaza), creștinii care primiseră de curând noua învățătură au denumit cu termenul de **calatio**

¹ M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. I, Editura B.O.R., București, 1992, p. 72.

² D. Bălășa, *Cuvântul românesc „Crăciun” în antroponimie, toponimie, folclor și etimologie*, M.O., Nr. 1-2, Craiova, 1973, p. 118.



această sărbătoare. (Abia spre sfârșitul sec. al IV-lea d. Hr. sărbătoarea Nașterii Domnului a fost stabilită la 25 decembrie).

Al doilea etimon (**creatio**) este propus de Aron Densusianu și însușit de Ovid Densusianu, Alexandru Rosetti, Alexandru Graur, având sensul de „creare”¹. Acestuia i se obiectează faptul că trimite spre concepția ariană conform căreia Iisus Hristos a fost „creat din nimic” de Dumnezeu, ceea ce vine în contradicție cu cele stabilite la Sinodul I Ecumenic de la Niceea (325), care fixează dogma nașterii Mântuitorului în *Simbolul credinței* („Și într-unul Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Unul născut, care din Tatăl S-a născut, mai înainte de toți vecii; lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut iar nu făcut, Cel de o ființă cu Tatăl, prin care toate s-au făcut...”²

O parte din cercetători consemnează ambele etimonuri, fără a opta pentru unul din ele (ex. D. Macrea).

Constantin C. Diclescu susține un alt etimon, **earnatio** (**incarnatonis**), care este un termen teologic ce aparține Sfinților Părinți și, ca urmare, a intrat mai târziu în limbă, neputând suferi schimbările fonetice care ar fi fost necesare pentru a ajunge la forma de **Crăciun**.

Alți specialiști au încercat să impună etimologii slave (Fr. Miklosich), alții trace sau grecești (M. Gârnițeanu), dar fără să aibă un argument convingător.

Un alt termen care creează probleme este **biserică** (<lat. **basilica**). El este discutat în comparație cu **ecclesia**, pe care Vasile Pârvan îl consideră mai vechi decât primul (**basilica**), introdus la noi în sec. al IV-lea de către misionari latini cu sensul de „templu, casa lui Dumnezeu”. Mai întâi cuvântul denumea la romani edificiul în care se făcea judecata. Pe vremea lui Constantin cel Mare, care a acordat libertate de manifestare creștinismului (313), aceste clădiri numite **basilice**, au fost cedate creștinilor pentru săvârșirea cultului lor. Paralel cu acest termen se folosea în Apus și cel de **ecclesia** (specific creștin), cu sensul de „comunitatea credincioșilor”, apoi cu cei de „locăș de cult”, înlocuind treptat pe **basilica**³.

Există divergențe și în cazul altor cuvinte cum ar fi: **creștin** și **păgân**.

¹ *Ibidem*.

² În rugăciunea *Crezul* (la ortodocși).

³ V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-român*, Atelierele „Socec&Comp”, București, 1.911, p. 91.

Nu trebuie trecut cu vederea faptul că numeroși termeni creștini sunt anteriori acestei religii, fiind folosiți în lumea romană păgână. În această situație sunt: **biserică, a comânda, păgân, a priveghea, Crăciun, Florii, Paști, Rusalii** etc. Aceștia și-au modificat înțelesul odată cu suprapunerea unor noțiuni și practici religioase creștine peste cele păgâne. Alții, însă, au un înțeles exclusiv creștin neavând nici o legătură cu perioadele anterioare. Așa sunt: **a boteza, creștin, a creștina** etc.

Plecând de la faptul că în limba română nu există unii termeni prezenți în Apus, precum **ecclesia, fides, oratio, patre** etc, iar alții, folosiți pentru desemnarea acelorași noțiuni, sunt diferiți, trebuie să deducem că strămoșii noștri nu au primit religia creștină prin misionari oficiali, care, fără îndoială, ar fi impus o serie de cuvinte asemenea celor din limbile romanice occidentale, Părintele Dumitru Stăniloae afirmă că „termenii noștri creștini fundamentali, deși latini, sunt deosebiți de termenii ce-au iradiat de la Roma în fundamentali, deși latini, sunt deosebiți de termenii ce-au iradiat de la Roma în tot Occidentul latin”¹.

Terminologia creștină de origine latină din lumea noastră este mai săracă în domeniul organizării bisericești și al cultului. Acesta însă nu este un argument convingător în favoarea ideii inexistenței la noi a unei organizări bisericești, ci poate fi o consecință a introducerii limbii slave în biserica română, ceea ce a dus la înlocuirea unor termeni latini cu alții similari din slava veche. Totuși, termenii creștini de origine latină păstrați în limba noastră ne arată că poporul român era deja creștin la venirea slavilor, contribuind chiar la creștinarea acestora.

Trebuie menționat și faptul că mulți termeni care se referă fie la obiecte religioase, fie la reprezentanți ai clerului sau practici religioase sunt de origine latină și îi întâlnim și în toponimia românească, ceea ce denotă faptul că au o mare răspândire în limba română. Întâlnim nume topice de tipul: **Altarul, Biserica, Crucea, Mormintele, Dumnezeu** etc.

Deci, românul, născut creștin, nu va uita acest lucru și nu se va lepăda de religia sa, păstrând-o ca până acum.

¹ D. Stăniloae, *Vechimea și spiritualitatea termenilor creștini români în solidaritate cu ale limbii române în general*, „B.O.R.”, Nr. 3-4, 1979, p. 563.

II

Termeni creștini de origine latină

Dovezi despre vechimea creștinismului la români, au a fost - după cum spunea N. Iorga - „unul din mijloacele prin care au întemeiat poporul nostru al românilor”¹ au rămas și în limbă. Toți termenii creștini de origine latină îi vom grupa astfel:

A. Obiecte, veșminte și locuri de cult

1. ALTAR: „Deci, dacă îți vei aduce darul tău la altar și acolo îți vei aduce aminte că fratele tău are ceva împotriva ta, lasă darul tău acolo, înaintea altarului, și mergi întâi și împacă-te cu fratele tău și apoi, venind adu darul tău.” (Matei 5, 23-24)

Exegeză:

1. s.n. Acea parte a bisericii în care preotul săvârșește Sfânta Liturghie și care, fiind așezată în partea dinspre răsărit, e despărțită prin catapeteasmă de restul bisericii, rezervat credincioșilor;

2. Azi se întrebuințează și cu sensul împrumutat din antichitate, de: „masă de iarbă, de piatră etc., pe care se aduceau în vechime jertfele zeilor”;

Figurat: a) biserică, religie b) cununie religioasă **Etimologie:** lat. **altarium** sau **altare** Acestui termen îi corespunde: it. **altare**, sic. **autari**, eng. **uter**, prov. **altar**, fr. **autel**.

2. APOCALIPS: „Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul” (titlu din *Biblie*)

Exegeză: s.n. Parte din Noul Testament în care este înfățișat în chip alegoric sfârșitul lumii, viziune fantastică a sfârșitului lumii în religia creștină.

Expresii: **Stil de apocalips** = foarte greu de înțeles, obscur

Etimologie: lat. **apocalypsis** - din greacă.

3. BIBLIE: „Biblia, adică dumnezeiasca scriptură ale cei vechi și ale cei noao leage” (*Biblia* 1688, titlu)

¹ N. Iorga, *Istoria bisericii române*, Editura Ministerului de culte, București, 1938, p. 15.

Exegeză: s.f. Cartea sacră a mozaismului și a creștinismului, alcătuită din **Vechiul Testament** și **Noul Testament**, acesta din urmă fiind recunoscut numai de creștini;

Figurat: carte voluminoasă

Etimologie: lat. **biblia** (< gr. βιβλία, pl. βιβλίων, diminutivul lui βιβλος „carte”, Biblia fiind cartea prin excelență a creștinilor)

4. BISERICĂ: „Și au stat acolo un an întreg, adunându-se în biserică și învățând mult popor” (Fapte 11, 26).

“Și s-a făcut în ziua aceea prigoană mare împotriva Bisericii din Ierusalim” (Fapte 8, 1) **Exegeză:** s.f.

1. (Concret) Clădire zidită anume pentru celebrarea unui cult creștin, al oricărui cult religios, casa Domnului;

2. (Abstract) Comunitatea creștinilor care au același cult dumnezeiesc;

3. (Impropriu, numai în *Codicele Voronețean*) Adunarea celor care adoră pe Dumnezeu creștinilor; adunare, mulțime de (creștini).

Expresii:

un flueră-n biserică = gură-cască, prost;

nedus la biserică = 1. necioplit, bătăran;

2. om care nu știe multe, cu care o pățești repede, cam într-o parte;

a fi ușă (cruce, lemn) de biserică = sfânt, curat, neprihănit; drept, cinstit

a veni de la biserică = a veni de la cârciumă, a fi beat.

Termenul are mai multe forme arhaice: **băsearecă, besearecă, beserecă, bisearică**

Etimologie: lat. **basilica** (gr. βασιλική)

Acest termen a fost introdus la noi prin misionarii latini, după anul 350 d. Hr. „căci mai înainte - spune Vasile Pârvan - nu exista **basilica**”¹.

Basilica era termen popular numai în părțile de răsărit ale Imperiului Roman, căci în Apus se întrebuița **ecclesia**, de aceea într-o parte găsim derivate numai din cel dintâi: retoroman **baselgia**, vegliot **basalca**, valtelin **baselga**, bellinz **baserga**, român **biserică**, iar în cealaltă numai din cel de-al doilea: italian **chiesa**, sard. **chejia**, provensal **gleisa**, francez **église** etc.

¹ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 91.

5. CÂNDELĂ: „Împărăția cerurilor se va asemana cu zece fecioare, care luând candelile lor, au ieșit în întâmpinarea mirelui” (Matei 25, 1).

Exegeză: s.f. Lampă cu ulei care dă o lumină slabă și care se pune de obicei la icoane sau la morminte.

Etimologie: lat. *candela* (prin mijlocire slavă).

6. CANDELABRU: în mijlocul naosului fiecărei biserici este suspendat un candelabru

Exegeză: s.n. Obiect bogat ornamentat, suspendat, cu mai multe brațe pentru lumânări sau becuri electrice, folosit mai ales în biserică.

Etimologie: lat. *candelabrum*.

7. CATEDRALĂ: Catedrala din Iași are Hramul Sfânta Parascheva, pe care îl sărbătorește în fiecare an la 14 octombrie.

Exegeză: s.f. Biserică (mare) în care serviciul religios este oficiat, de obicei, de un (archi)episcop **Etimologie:** lat. *cathedralis*

8. CRUCE: „Iar când au săvârșit toate scrise despre El, coborându-L de pe cruce, L-au pus în mormânt” (Fapte, 14, 12).

Exegeză: 1. s.f. Spânzurătoare (făcută dintr-o bucată de lemn mai lungă, înfiptă în pământ, de-a curmezișul căreia, la jumătate sau mai sus, era fixată orizontal, o altă bucată mai scurtă, cu brațe egale) întrebuințată în antichitate ca mijloc de tortură (prin legarea sau pironirea cu cuie a brațelor întinse pe scândura orizontală și a picioarelor pe stâlpul vertical) pentru o anumită categorie de condamnați la moarte prin răstignire;

2. Semnul pe care a fost răstignit Mântuitorul;

3. Semnul simbolic distinctiv al creștinătății;

crucea roșie = semnul distinctiv (cruce roșie pe fond alb) indicând, în război, neutralitatea ambulanțelor pe temeiul Convenției de la Geneva.

4. Obiect (de lemn, de piatră, de metal) în forma sfintei cruci, căreia i se atribuie proprietăți divine, ca aceea de a sfinți locul în care se găsește, de a feri pe om de primejdie, de a goni pe necuratul.

Spec. a) Crucifixul (reprezentând elementul de tortură și pe Mântuitorul răstignit pe el) pe care preotul îl poartă în mână (ca pe un simbol) în diferite momente în cursul serviciului divin și pe care credincioșii îl sărută, închinându-i-se.

b) Monumentul (în formă de cruce) ridicat de oameni evlavioși la răspântia sau la marginea drumurilor, la fântâni sau pe locul unde s-au întâmplat nenorociri mari; troiță.

c) crucea bisericii (în vârful turnului bisericii) spre a arăta că e o biserică drept credincioasă.

d) crucea casei (pe vârful casei la creștini).

e) Monumentul, stâlpul în formă de cruce, ridicat pe locul unde e înmormântat un creștin; semnul crucii săpat pe piatra mormântului.

Expresii:

A umbla cu crucea-n sân = a fi om cu frica lui Dumnezeu, evlavios, drept, cinstit, incoruptibil, nefățarnic.

A nu fi cruce de-nchinat = a nu fi cinstit.

A găti cu crucea = a muri.

Cruce de aur (în Moldova și Bucovina) = invocație, pentru a feri de necuratul, când se pomenește numele diavolului.

Cruce de voinic = bărbat în toată puterea, fără frică, viteaz.

Frăție de cruce = tovărășie, prietenie până la moarte. Nume dat unor sărbători prăznuite în cinstea „crucii”.

Crucea (mare) = înălțarea Sfintei Cruci, Ziua Crucii (14 sept.)

Crucea (mică) = Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul (29 aug.)

Etimologie: lat. *crux* - *cruce*

“Această etimologie arată că românii se închinau la cruce înainte de a fi auzit de krestii slavon ori de σταυροί grecesc”.¹

La macedo-români termenul are forma de cruce, dar istroromânii au termenul de criju ce provine din paleo-slavul krizi „crux”; în limba română corespondentul acestui termen fiind cârjă „toiagul pastoral în forma crucii”.

9. CUNUNĂ: „Și L-au îmbrăcat în purpură și, împletindu-I o cunună de spini, l-au pus-o pe cap” (Marcu 15, 17)

Exegeză: s.f. 1. Împletitură, coroană făcută din flori sau rămurele de prun, mirt etc., ce se pune pe capetele mirilor în timpul cununiei; coroană de metal întrebuințată în același scop.

2. Coroană de spini așezată (în batjocură) pe capul lui Iisus (care se chema regele iudeilor).

Etimologie: lat. *corona*

În alte limbi termenul cunoaște următoarele forme: mrm. *curună*, it., pv., sp. *corona*, fr. *couronne*

¹ C. C. Diculescu, *Vechimea creștinismului la români*, Tipografia cărților bisericești, București, 1910, p. 12.

10. LUMÂNARE: Fiecare dintre noi pune câte o lumânare pentru sufletele morților

Exegeză: s.f. Vălătuc de ceară, de seu, de stearină, de parafină ș.a., cu un fitil în mijloc, care, când îl aprinzi, arde și luminează.

Expresii: Pe la aprinsul lumânărilor = **pe înserate, pe înnoptate.**

Drept ca lumânarea = **foarte drept, în poziție verticală.**

A ținea cuiva lumânarea = **a fi pe lângă el când e aproape să moară.**

După sfânt și lumânare = **după persoană așa și considerația arătată ei.**

Etimologie: lat. **luminare.**

Termenul din limba franceză este **lumière**, iar vsp. **lumnera**

11. MORMÂNT: „Mormintele s-au deschis și multe trupuri ale sfinților adormiți s-au sculat” (Matei 27, 52).

Exegeză: s.n. Locul unde e îngropat cineva (indiferent dacă are monument sau nu).

Figurat: Loc întunecat și trist.

Etimologie: Termenul nu derivă de-a dreptul din latinul **monumentum**, ci dintr-una din formele posterioare **monimentum** sau **morimentum**, ce se citesc pe inscripțiile funerare din catacombele romane. Etimologia populară, care a pus în legătură pe **monumentum** cu **morior**, a dat naștere formei **morimentum**. „Este influența fonetică a unui cuvânt asupra unui alt cuvânt, înlesnită prin asemănarea materială a ambelor și provocată prin asociațiunea lor ideologică. Tot așa în mesolatinul **moriment** dintr-o inscripțiune și al nostru **mormânt** sonul **n** din latinul **monumentum** ar fi rezistat de a trece în **r**, dacă destin ați unea funerară a monumentelor nu făcea să se nască o etimologie poporană de le **morior** sau **mortuus**”¹.

La macedo-români termenul este **mărmântu**, la retoromani **mulimait**, v. lombardul **molimento** și la sicilienii **mulimentu**.

12. SFÂNTA SCRIPTURĂ: „... și bucurosu a asculta cuvântu lu Dumnezeu sfânta evanghelie, și alte toate sfintele scripturi, carele-su noauă de folosu sufletului, să le cetimu și să le ascultămu”².

Exegeză: 1. s.f. Carte sfântă care cuprinde Vechiul și Noul Testament, Biblie.

¹ B. P. Hasdeu, *Cuvinte creștine „Columna lui Traian „*, 1882, p. 546.

² Coresi, *Carte cu învățătură*, vol. I, București, Atelierele „Socec”, 1914, p. 123.

2. Preceptele, legile propovăduite de această carte sau de religia creștină.
Etimologie: lat. *Scriptura*

13. TÂMPLĂ

Exegeză: s.f. lemnăria care desparte altarul de public, numit și *catapeteasmă* și care e poleită și ornată cu icoane. Are în mijloc o ușă cu două canaturi numite **porțile împărătești** și două uși laterale cu un singur canat, **porțile îngerești**. **Etimologie:** lat. *templa*.

În italiană avem **tempio**, iar în pv., fr., cat. **temple**.

B. Nume de sărbători și de sfinți

1. **BÂRBURĂ:** „Borboasele sau barbura... se facă așa: fiecare femeie face semnul crucii cu degetul arătător muiat în miere sau zahăr pe fața copiilor ce n-au făcut vărsat pentru ca să le iasă vărsatul dulce ca mierea sau zahărul” (Chiajdu-Bâsca, Buzău).

Exegeză: s.f. în ziua de 4 decembrie, biserica ortodoxă serbează amintirea sfintei Barbure care a suferit martiriul în timpul persecuției lui Maximilian (286-305), coregentul lui Dioclețian. Ziua aceasta împreună cu următoarele două (Sf. Sava și Sf. Nicolae Corăbierul) sunt, în credința poporului nostru, „zilele bubatului” și se țin ca sfinte. Femeile de la țară, în ziua acestei martire, au obiceiul de a face turtă cu nuci unsă pe deasupra cu miere sau apă zaharisită numită turtă Barburei. Tot aici are loc și îmbărburarea, adică facerea semnului sfintei cruci pe fruntea, bărbia și obrajii copiilor cu degetul înmuiat în miere, „spre a fi feriți de rele”.

Etimologie: lat. *Barbara* (gr. *βάρβαρα*)

2. **BOBOTEAZĂ:** „La bobotează strigam chiraleisa de clocotea satul”¹.

Exegeză: s.f. Sărbătoare creștină la 6 ianuarie, când se consideră că ar fi avut loc botezul Mântuitorului Iisus Hristos.

Figurat: belea, trăsnaie

Expresii: Gerul Bobotezei = frig foarte mare.

La Bobotează brăzdează = crește ziua binișor.

Etimologie: Bobotează s-a dezvoltat dintr-o formă *αποβαπτιζα*, care corespunde infinitivului grecesc: [το] αποβαπτιζειν (τοσσταυρού) „afundarea [crucii] în apă”, adică din **apă** + **botează**. Heliade îl consideră pe **bobotează** din sl. *bogii*². „Existența cuvântului numai în daco și

¹ I. Creangă, *Amintiri din copilărie*, Tipografia serviciului geografic, Iași, 1918, p. 9.

² I. Heliade Rădulescu, *Vocabular de vorbe străine în limba română*, București, 1847, p. 3.

macedo-română - **bubuteadă** - dovedește că avem înaintea un element grec propriu latinei balcanice”¹.

3. CĂRNELEAGĂ: „în săptămâna Hărții sau Cărneleagă moș Vasile aducea feciorului său trei purcei grijiți gata”².

Exegeză: s.f. Cărneleagă însemna la început ultima zi a săptămânii de carne sau de harți, când mâncarea cărnii se **leagă**, adică nu se mai permite pentru viitor, începând postul. Prin extensie s-a numit apoi **cărneleagă** toată săptămâna de carne, iar pluralul **cărnelegi** a început să însemne întreg dulcele Crăciunului. Același drum semasiologic l-a urmat italianul **carnevale**, care la început însemna ultima zi a săptămânii de carne, adică în care se ia rămas bun - **vale!** - de la mâncarea cărnii.

Acest termen și-a modificat înțelesul din cauza sinonimelor: **lăsatul de sec, lăsatul de carne, latinește laxio carnis, carnem - laxare.**

Etimologie: lat. **carne** [m] **ligat**

4. CĂȘLEAGĂ: „Trec cășlegile, încep nunțile” (pop.).

Exegeză: s.f. Însemna la început ultima zi a săptămânii albe sau a brânzei, când se **leagă**, adică nu se mai permite pentru viitor, mâncare de lapte, ouă și brânzeturi. Mai târziu s-a numit așa toată săptămâna, iar pluralul **cășlegi** s-a extins la întreg dulcele Crăciunului și apoi la tot timpul de peste an când se mănâncă de dulce. Astfel se zice **cășlegile Crăciunului, ale Pastelul, ale Sănții Mării** etc. Cauza pentru care este întrebuințat mai des acest termen decât cel anterior a fost faptul ca nu cumva întrebuințând expresia **cărnelegi**, să creadă cineva că este îndreptățit să mănânce brânză sau caș. Termenul **cășlegi** este mai precis deoarece se înțelege că dacă este legat cașul cu atât mai vârtos carnea. **Etimologie:** **caș + leagă**, după modelul lui **cărneleagă**, cuvântul **carne** fiind înlocuit cu **caș**. Înțelesul verbului **a lega** este aici de „a opri, a zice”. **Etimologie:** lat. **caseum-ligat**

5. CIURICĂ: „Ne temem de Ciurică” (pop.).

Exegeză: s.f. Sărbătoare populară ce cade la 15 iulie și pe care unii o socotesc de origine păgână. Ciuric, împreună cu mama sa Iulița a suferit martiriul în timpul domniei lui Dioclețian. Amintirea acestui martir era respectată mai ales de femei, care considerau că le face căsnicia mai bună și le dă un trai bun cu soții lor.

¹ *Ibidem.*

² I. Creangă, *op. cit.*, p. 9.

Etimologie: lat. *Cyrico[dies]*

6. CRĂCIUN: „Când veneau cele două grupuri, câte treizeci-patruzeci de băieți fugeam înaintea popii, de rupeam omătul de la o casă la alta, și la Crăciun nechezam ca mânjii”.¹

Exegeză: s.n. 1. Sărbătoarea nașterii Mântuitorului Iisus Hristos (25 decembrie)

s.m. 2. (adesea sub forma **Moș Crăciun**): Figură mitică închipuită ca un om bătrân cu barbă mare, albă, plină de ninsoare, foarte bun, care aduce daruri în ajunul Crăciunului.

3. Icoana care închipuiește nașterea Mântuitorului și cu care umblă în unele părți preoții sau țârcovnicii pe la casele oamenilor.

4. **Moșii de Crăciun** = pomană din mână, adică acele daruri pe care le face și le aduce gospodina la alte case, spre a le da de pomană pentru sufletul răposaților ei.

Expresii - Crăciunul mic = Anul Nou, ziua Sfântului Vasile; **Crăciunul sătul** = datina tăiatului porcilor la Crăciun. **Etimologie:** Dintre toate etimologiile propuse: **carnationem** (cea mai veche), **crastinum** (B. P. Hasdeu), **cristi jejunum** (H. Schuchardt), **creationem** (Ov. Densusianu), **calotionem** (P. Papahagi), nici una nu este sigură. CC. Diculescu vrea să ne convingă însă că termenul derivă din lat. **Încarnationis** și spune că „aceasta fiind adevărata origine a numirii **Crăciun**, celelalte etimologii propuse trebuie înlăturate ca unele care nu se razimă pe nimic”.²

La macedo-români avem forma **Cărciun**, dar în alte limbi, surori cu româna, termenul a trebuit să dispară în fața sinonimelor derivate din **natalis**: it. **natale**, retorom. **nadei**, fr. **noël** etc. Există însă în vechea provensală sub forma **encamacium**, cum și în vechea franceză îl întâlnim fără silaba inițială, ca și în românește, **carnación** sau **carnasion**.

7. DUMINICĂ: „Că acea luminată duminică ce-au trecut, Hristosu din moarte învinse, începătoriu neputredu morților fu...”³

Exegeză: s.f. Ultima zi a săptămânii folosită de obicei ca zi de repaos și în care creștinii iau parte la Sfânta Liturghie ce se săvârșește de către preoți în fiecare biserică.

Etimologie: lat. **dominica**

¹ I. Creangă, *Op. cit.*, p. 9.

² C. C. Diculescu, *Op. cit.*, p. 20.

³ Coresi, *op. cit.*, p. 126.



În ultimii ani ai secolului al IV-lea, **dies dominicus** a înlocuit **dies Solis** și s-a răspândit apoi în popor în următoarele două secole.

“Această creștinizare a sărbătorii săptămânale stă în legătură cu întreaga mișcare creștină împotriva păgânismului și cu edictele imperiale ordonând prigonirea cultelor păgâne”¹.

8. FLORII: Duminica Floriilor este o sărbătoare de primăvară.

Exegeză: s.f. Duminica înainte de Paști sau ultima duminică din Postul Mare, pe care Biserica Ortodoxă o sărbătorește cu o deosebită solemnitate, în amintirea intrării triumfale a Domnului nostru Iisus Hristos în Ierusalim și a întâmpinării Lui de către locuitorii acestui oraș cu ramuri de finic. În această zi se împart în biserică mături care amintesc de ramurile de finic din Ierusalim. Se mai numește și **Duminica Floriilor** sau **Duminica Florilor**, **Staurile florii**, **Duminica vlăstarilor** (Transilvania), latinește **Dies florum sive palmarum**, francez **Pâques fleuries** etc.

“Ca nume, întrucâtva și ca timp, Floriile amintesc sărbătoarea păgână Floralia ce cădea pe la sfârșitul lunii Aprilie și începutul lui Mai”².

Etimologie: lat. **floriliá**, singular **florilis**, nu din **flos** „floare” adj. **floralis** în românește.

9. ÎNDREA (UNDREA): Anul calendaristic se încheie cu luna lui Indrea.

Exegeză: s.f. Sărbătoarea Sfântului Andrei, apostolul care a răspândit creștinismul pe teritoriul patriei noastre, mai precis în Dobrogea de astăzi.

Expresii - luna lui Undrea - numele popular al lunii decembrie. Denumirea lunilor cu nume de sfinți există în multe limbi. Astfel în albaneză **Sân Endreu**, hi **Indră** „Decembrie”, it. sard **samet Andria**, vsl. **andrejsciak**, ungurește **szent András hava** etc.

10. PAȘTE: Că aproape sântii paștele, fraților, partea ceaia dulcia și buna apropiere-se, și ceaia ce se-au nevoitu, înainte le se punu cununile”³.

Exegeză: s.f. PAȘTI (s.n.) 1. „La jidani, mare sărbătoare în primăvară în amintirea trecerii prin Marea Roșie și a îngerului exterminator, care, în noaptea când au fugit din Egipt, i-a ucis pe toți copiii

¹ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 107-108.

² C.C. Diculescu, *op. cit.*, p. 12.

³ Coresî, *op. cit.*, p. 88.

născuți ai Egiptenilor, dar care a cruțat casele jidanilor, însemnate cu sânge de miel. 2. La creștini, o mare sărbătoare în primăvară în amintirea învierii lui Iisus Hristos, adică a trecerii sale de la moarte la viață. Paștele se celebrează trei zile la ortodocși și două zile la catolici și protestanți, în prima Duminică după lună plină care urmează după echinocțiul de primăvară și cade totdeauna între 21 martie și 26 aprilie, adică într-un spațiu de 36 de zile. Uneori poate fi și mai târziu, chiar la începutul lunii mai. De Paște depind toate sărbătorile cu dată schimbătoare. La Paște se obișnuiește să se mănânce ouă roșii, cozonaci și pască.

Pascală la început însemna un fel de calendar perpetuu în care se indica epoca Paștelor și a celorlalte sărbători; astăzi vorba are mai mult înțelesul de „cartea norocului”, în care se ghicește norocul fiecăruia.

Expresii: **La Paștele calului** = niciodată;

Din joi în Paști = foarte rar;

Nu e în toate zilele Paștele = nu e chilipir în toate zilele;

Etimologie: lat. **pascha** (πασχα din ebraicul pesah)

În limba franceză **Pâques** = „Paștele creștinilor”, iar singularul **Pâque** e folosit pentru „Paștele evreilor”.

În românește, singularul **pască** are, ca și ruteanul **paska**, sensul special de „turlă de Paște”.

În alte limbi termenul are formele: it. **Pasqua**, prov. **Pasca**, **Pasqua**, span. **Pascua**, vsl., rus. **Pascha**.

11. PĂRESIMI: „Au bătut pregiu curtea din câșlegi până la miază-păresime”¹.

Exegeză: s.f. pl.: A patruzecia zi după Paște, sau întreg postul Paștelor, scurtat în **Păresi**.

Miezi-păresi = mijlocul postului Paștelor.

Etimologie: lat. **quadragesimae**, singular **quadragesima**.

Pentru **miezi-păresi** limba latină are termenul **media quadragesima**, iar franceza **mi-carême**.

Paralele romanice: eng. **quaraisma**, lomb., sp. **quaresma**, fr. **carême**. Macedo-românii au **păresini**, istro-românii **kurizmă**, albanezii **kreșma** etc.

¹ M. Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aron-Vodă încoace*, E. P. L., 1950. p. 126.

12. RUSALII: „Iară în praznicul Rusaliilor, duse-se Iisus în Ierusalimu”¹.

Exegeză: s.f. 1. Le serbează poporul timp de aproape o săptămână începând din Duminica a șaptea după Paște. În sâmbăta Rusaliilor românii obișnuiesc să împartă pentru morți vase pline cu mâncare și vin încununat cu flori -rămășița unei datini străvechi ce exista în Tracia. „Obiceiul de a mânca în anumite zile pe lângă morminte - zice un arheolog francez - și de a răspândi acolo rose nu era o datină cuprinsă numai în Tracia. În diferite părți ale Italiei regăsim sărbătoarea mortuară a roselor sub numele de **rosalia** și de **dies rosationis**; ofrandele depuse pe morminte sunt desemnate cu vorbele **escae** și **rosae**, **escae rosales**, **propinatio per rosam**. Formula **ad monumentum vescentus** e asemenea consacrată pentru ospățul comemorativ”².

2. Ființe mitice, duhuri rele.

Etimologie: lat. **rosalia** ce se trage din grecescul ροσσαλία, din care provine și paleoslavicul **rusaliia** și sârbescul **rusalie**, rusalii.

Meglenoromânii au forma **rusală**, aromânii **arusale**, albanezii **rșai**.

Popoarele catolice folosesc derivate din πεντηχοστη = cincizecime: franc. **Pentecôte**, ital. **Pentecoste**.

13. SÂMÉDRU: „Le și supărase turcilor a mai oști fiind vreme de toamnă, pe la sămetru”³.

Exegeză: s.m. (pop.) Numele unei sărbători creștine celebrate la 26 octombrie.

Etimologie: Sân + Medru (de la numele propriu Dumitru), lat. **San[ctus] [De]metrius**.

14. SÂNGHEÓRGHE (SÂN+GIORZ): „Au trimis darabani după sângeorz într-o săptămână”⁴.

Exegeză: s.m. (pop.) Numele unei sărbători creștine celebrate la 23 aprilie, când la țară se împodobesc porțile caselor cu ramuri înverzite, ca simbol al venirii primăverii. În Bucovina, crenguțele sunt înfipite într-o brazdiță cu iarbă verde.

¹ Coresi, *op. cit.*, p. 145.

² L. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887, p. 46.

³ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1959, p. 22.

⁴ I. Neculce, *op. cit.*, p. 36.

Etimologie: Săn + Gheorghe (nume propriu) < lat. San[ctus] Georgius care a dat și forma sânjor = „ramură de fag înfrunzit pe care o înfing țaranii dinaintea caselor, grădinilor și porților în ajunul sântului Gheorghe”¹.

15. SÂNÎCOARĂ: „De Sânicoară este așteptat (moș Nicolae) mai ales de copii pentru a le pune cadouri în pantofi”.

Exegeză: s.m. (pop.) Numele a două sărbători creștine celebrate una la 6 decembrie, iar cealaltă la 9 decembrie.

Etimologie: Săn + Nicoară (nume propriu), lat. San[ctus] Nicolas.

16. SÂNPETRU: Postul sânpetrului e la fel de folositor ca și celelalte posturi mai mari.

Exegeză: s.m. (pop.) Numele unei sărbători creștine celebrate la 29 iunie, înainte de care se ține și post. **Etimologie:** Săn + Petru (n. pr.). lat. San[ctus] Petrus.

17. SÂNTĂMĂRIA: Este o vorbă în popor că după Santa Măria nu faci nimic cu pălăria, îți trebuie căciulă.

Exegeză: s.f. (pop.) Numele unei sărbători creștine celebrate la 15 august (Sântă Măria mare = Adormirea Maicii Domnului) și la 8 septembrie (Sântă Măria mică = Nașterea Maicii Domnului).

Etimologie: Sântă + Măria (n. pr.), lat. Sancta Măria

18. SÂNZIENE: La 24 iunie, zi numită de popor sânzienne sau drăgaică, femeile nu lucrează.

Exegeză: s.f. (pop.) Numele popular al unei sărbători ce se celebrează la 24 iunie, Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul.

Etimologie: lat. San[cto] Joannos, [dies] San[cto] Joannes Dies

19. SĂRBĂTOARE: în zi de sărbătoare nici un creștin nu lucrează, ci se odihnește.

Exegeză: s.f. Zi de ceremonie religioasă, ca zilele sfinților, Crăciunul, Paștele, Înălțarea etc.

Etimologie: lat. dies servatoria, prescurtare din conservatoria, zi închinată zeilor care apărau trupește și sufletește pe om.

¹ CC. Diculescu, *op. cit.*, p, 22.



(*servo*, -are = a păzi, a ține), „Cultul zeilor «conservatori» - deci păzitori - s-a moștenit, într-o altă formă, și în creștinism, în cultul sfinților și al martirilor, considerați și ei ca apărători ai credinciosului în orice fel de suferințe, trupeșii și sufletești. Astfel, întocmai ca **dies dominica** a intrat și acest cuvânt în terminologia creștină românească”¹. Macedoromânii au **sarbitore**.

20. SÂMBĂȚĂ: „Căci cei ce locuiesc în Ierusalim și căpeteniile lor, necunoscându-L și osândindu-L, au împlinit glasurile proorocilor, care se citesc în fiecare sâmbătă” (Fp. 3, 27).

Exegeză: s.f. A șaptea zi a săptămânii evreiești și a șasea a celei creștinești.

Expresii: Sâmbăta morților = sâmbăta din ajunul Paștelor.

A purta cuiva sâmbetele = a-l urî, a-i dori moartea.

A-ți lipsi o sâmbătă = a-ți lipsi o doagă, a fi ca un nebun.

A se duce pe apa sâmbetei = a se duce la iad, a se pierde.

A mai avea o sâmbătă = a avea puțin de trăit.

Etimologie: lat. **sabbatum**, dar nu direct, ci dintr-o formă nazalizată - **sambatum**.

Cercetători precum Cihac, Densusianu, Pușcariu au afirmat că neexistența în celelalte limbi romanice de azi a unor forme provenite din **sambatum** a condus la presupunerea că româna ar fi împrumutat acest cuvânt din limba slavilor, creștinați cu mult mai târziu decât românii. C.C. Diclescu susține că fenomenul s-a petrecut tocmai invers, „căci existența unei forme amplificate cu **m** chiar în latina vulgară nu poate fi supusă îndoielii”¹.

“Din panonicul **sambat uni** derivă vechi germanul **sambaz** (tag), n. german **samstag**, din forma feminină **sâmbăta** comună atât Daciei, Reției cât și Galiei au purces supraengadinul **samba**, subengadinul **sonda**, cum și formele franceze vechi și dialectale **sambaidi**, **sambedi**, **sambadi**, **somadi**. Fn. francez **samedi**. Formele nazalizate ale aceluiași cuvânt semitic s-au mai produs în neopersană: **schamba** și în abisină. Formele neolatine și cele germane sunt desigur independente de acestea”².

¹ CC. Diclescu, *op. cit.*, p. 18.

² CC. Diclescu, *op. cit.*, p. 18.

21. TĂIEREA CAPULUI SFÂNTULUI IOAN BOTEZĂTORUL: „Era dimineață, în ziua de tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul...”¹

Exegeză: s.f. Numele unei sărbători religioase celebrate în ziua de 29 august.

Etimologie: derivat din *tăia*, vb., I, - lat. *taliare*.

C. Practici religioase

1. AJUNA: E bine să ajunăm în zilele de miercuri și vineri, precum și în timpul posturilor.

Exegeză: vb. I, 1. A mânca de sec, de post.

2. A nu mânca nimic, a ține post negru.

Etimologie: lat. pop. *ajunare* (disimilat din *jejunare*)

2. BLESTEMA: „Iar Eu vă zic vouă: iubiți pe vrăjmașii voștri, binecuvântați pe cei ce vă blestemă, faceți bine celor ce vă urăsc și rugați-vă pentru cei ce vă vatămă și vă prigonesc” (Mt. 5, 44)

Exegeză: vb. I, 1: A cârți sau bârfi, înjurând de cele sfinte, a săvârși o blasfemie; a dosădi, a sudui.

2. A se ruga ca să ajungă pe cineva vreo nenorocire; a invoca mânia lui Dumnezeu asupra cuiva; a afurisi.

3. A cârți împotriva lui, a-și aduce aminte de el, afurisind.

4. A se numi pe sine blestemat, a-și blestema sau afurisi zilele.

5. A se înjura, invocând blestemul lui Dumnezeu pentru cazul călcării de jurământ, a se afurisi, a se lega cu blestem sau cu jurământ.

Printre formele arhaice întâlnim: **blestăma, blăstăma, blăstema.**

“Să nu blăstemați”.²

Etimologie: lat. pop. *blastimare*, în loc de *blasphemare*, grec *blasjhmein*.

În celelalte limbi romanice, forma **blastimare** mai e continuată de sicilianul **biastimare**, provensalul **blastimar**, spaniolul **lastimar**, catalanul **blastimar**, retoromanul **blastemar**, italianul **biastemmare**.

Substantivul **blestem** reproduce un tip **blastemiuni** în loc de **blasphemia**.

¹ I. Creangă, *op. cit.*, p. 69.

² Coresi, *op. cit.*, p. 96.

3. BOTEZA: „Iar botezându-se Iisus, când ieșea din apă, îndată cerurile s-au deschis și Duhul lui Dumnezeu și-au văzut pogorându-se ca un porumbel și venind peste El” (Matei 3, 16).

Exegeză: vb. I. 1. A săvârși actul botezului, a creștina pe cineva prin botez; A supune un copil actului botezului.

2. A face pe cineva să primească botezul, să se creștineze, a pune să se dea botezul cuiva, a converti la creștinism.

3. A stropi cu aghiazmă (persoane, vite, case etc.) în ajunul Bobotezii și la Bobotează, la prima zi a fiecărei luni, la sfeștanie etc.

4. A fi naș sau nașă la botezul cuiva.

5. A pune cuiva un nume (de batjocură, de glumă), a porecli.

Figurat: A uda: „Și-acolo-i boteză ploaia”.

II. Refl. 1. A primi botezul, a se creștina.

2. A se duce (către preot) spre a fi stropit cu aghiazmă.

Expresii: Nu e botezat cu toată apa = nu e cu mințile întregi;

Nu mai odată-s botezat = nu știu multe;

Jidan botezat = creștin cu apucături rele;

A boteza laptele, vinul, rachiul = a-l subția cu apă pentru a fi mai mult;

Nașul botează, nașul cutează = se zice când o rudă îndrăznește la altă rudă.

Etimologie: lat. **baptizo**, -are (bautizo), la rândul său din grecul baptizen, care, de la sensul general de „a cufunda în apă” sau de „a uda” pe care îl avea cuvântul în grecoitatea clasică, fu restrâns la creștinism la o anumită cufundare simbolic-religioasă.

Macedoromânii au, din aceeași sorginte, forma **patedzu**, istroromânii **batez** și **botez**

Urmărind harta 1 din anexe, realizată **conform** hărții 298 din ALRM I, observăm că termenul este folosit în toată țara, având doar modificări ale sunetului **Z** (d, ț, z etc.); și chiar și la aromâni și meglenoromâni.

4. CANONIZA: Sfântul Ștefan cel Mare a fost canonizat în anul 2001.

Exegeză: vb., I. 1. A stabili prin lege, prin canoane; a orândui, a prescrie, a regula, a ordona;

2. (Despre oameni) A așeza, a pune, a trece o persoană decedată în rândul sfinților, a beatifica; (despre cărți) a declara că e în **conformitate** cu canoanele bisericii.

3. A da cuiva canon, a canoni, a pedepsi.

Expresii: **Limbă necanonisită** = fără canoane (reguli gramaticale), nefixată din punct de vedere gramatical.

Etimologie: lat. **canonizo, -are**

5. COLINDĂ

Exegeză: Cântec pe care-l cântă băieții (mai ales) în ajunul Crăciunului umblând din casă-n casă și-n care vestesc nașterea Mântuitorului Iisus Hristos.

Expresii: **A umbla cu colinda** = (fig.) a umblă rătăcind.

Referitor la istoricul colindelor s-a scris mult și s-au emis multe păreri. Cei mai mulți sunt de părere că acest gen de cântare este vechi „de mii de ani” și a rămas de la romani. „Vechile sărbători păgâne de la începutul lui ianuarie, așa numitele calendare, s-au prefăcut în sărbători creștine”, pentru care s-au creat cântece noi „la început religioase, iar mai apoi și lumești. Aceste cântece sunt colindate. Colindele religioase cuprind în ele viața Mântuitorului de la naștere și până la răstignire, ca și cântecele de stea - iar colindele lumești sunt potrivite oamenilor și vieții lor gospodărești și familiare”¹.

Alt cercetător, vorbind despre **colinde**, afirmă că sunt „rămășițe de datini păgâne romane ce s-au familiarizat în Creștinism...”²

Tiberiu Alexandru scrie că „Vechimea colindelor se măsoară cu vechimea noastră în adâncul istoriei”.

Etimologie: lat. **colindae**, lat. cultă **calenda** sau **Kalendar**. La sloveni avem **kolede**, la bulgari **kolodu**, **kolede**, **kolende**.

6. COMÂNDA: „De această purtătoare de lumină săptămână și de cinstita zi a învierii și de biruirea spășitorului Domnului nostru prăznuitu-se-au cu lumina și cu glasuri de bucurie comăndatu-se-au”³.

Exegeză: vb. I. A îngriji de sufletele celor răposați prin îngropare cuviincioasă, cu pomană (comând) și prin slujbe și parastase, ce face pomenile pentru odihna sufletului, a îngriji de sufletul cuiva, a-i purta comăndul.

Etimologie: lat. **commendare**.

Cuvântul e un rest al cultului păgân, deoarece ospețele acestea sunt urmele jertfelor ce se aduceau zeilor. Însă încă din Evul Mediu termenul

¹ P. Petroșan și I. Mardare, *Colinde și cântece de stea*, București, 1937, p. 7.

² *Dicționarul enciclopedic*, Timișoara, 1935, p. 71.

³ Coresi, *op. cit.*, p. 126.

dobândise deja sensul de „pomană, prinos sau rugăciune făcute în memoria răposaților”.

7. CREDINȚA: în lipsa unui preot, fiecare creștin poate credința un copil botezându-l cu apă sau chiar țărână.

Exegeză: vb. I. A (în)creștina.

Etimologie: Derivă din **credință** (<lat. pop. **credentia**)

8. CUMINECA: „în cuminecătură și într-aceste cuvinte cine va crede, acela elu va putea dobândi și va primi ce făgăduiește Dumnezeu într-aceste cuvinte: ertăciunea păcatelor”¹.

Exegeză: vb. I. A se împărtăși cu Sfintele Taine, a da (a primi), după spovedanie, din partea preotului, împărtășania (cuminecătura, euharistia), constând din vin și pâine sfințită (simbolizând sângele și trupul Mântuitorului) spre a (se) curăți de păcate, a (se) griji.

2. A spăla un păcat prin cuminecătură.

3. A se face părtaș, a avea parte de..., a se împărtăși.

4. A fi inițiat în tainele unei credințe, a aparține (unei biserici), a se împreuna (cu Sfânta Biserică).

Etimologie: lat. pop. **communecare** (lat. clasică **communicare**)

Primul sens al termenului latin **communicare** a fost cel general „a împărtăși”; mai târziu a dobândit sensul particular de „a lua parte sau a se împărtăși cu Sfintele Taine”. De aceea unele limbi romanice au conservat ambele sensuri, diferențiind cuvântul în două forme colaterale: spaniola **comunicar** și **comulgar**, portugheza **communicar** și **commungar**, provensala **comunicaru** și **comengar**, franceza **communiquer** și **communier**.

Pentru aceeași noțiune religioasă limba românească mai posedă și alte expresii: împărtășire, euharistie (pentru cuminecătură).

9. CUNUNĂ: Numai preotul are dreptul de a cununa, nu și diaconul.

Exegeză: vb. I. 1. A pune cununa pe capul mirelui și miresei, ca simbol ai cununiei.

2. (Despre părinți) A uni legitim (prin căsătorie) un bărbat cu o femeie, a însura (un băiat), a mărita (o fată).

3. (Despre preoți) A îndeplini serviciul religios al cununiei, a consfinți prin acest serviciu căsătoria cuiva.

¹ Coresi, *op. cit.*, p. 112.

4. (Despre nuni) A asista pe cineva (ca nun) la cununie, a face serviciul de nun în timpul serviciului religios al cununiei.

Expresii: A nu fi cununat cu cineva = a nu avea nici o obligație morală față de cineva.

Etimologie: lat. **coronare**.

Latinul **coronare** devenit **cununare** s-a păstrat numai ca termen tehnic bisericesc. Deși de origine păgână, uzul încununării tinerilor la căsătorie de către preot datează din timpurile primare ale creștinismului¹.

La albanezi avem **kunoreum** „a încorona”, dar **kunorzuem** „a cununa pe mire cu mireasa”.

Termenul este întâlnit și în limbile prov., cat., span., **coronar**, franceză **courouner**.

10. FRÚPT: Călugării de la Muntele Athos nu mănâncă de frupt.

Exegeză: s.n. Mâncare de lapte, ouă, carne, pește sau derivate ale lor, de la care creștinii ortodocși sunt opriți în timpul posturilor.

Etimologie: lat. **fructus**

Are corespondent și în alte limbi romanice: it. **frutto**, pv. **fruch**, fr. **fruit**, cat. **fruyt**, sp. **frucho**.

11. ÎNCHINA: „Iar ele apropiindu-se au cuprins picioarele Lui și I s-au închinat” (Matei 28, 9).

Exegeză: vb. I. Refl. A-și apleca genunchii și capul (mai ales înaintea divinității) în semn de venerație, săvârșind acte creștinești precum rugăciuni, metanii, cruci etc; a face rugăciuni, a se ruga (la Dumnezeu), a-și spune rugăciunea.

2. A-și face semnul crucii; a face să se roage.

Expresii: A închina o mănăstire = a o hărăzi unei patriarhii sau Sfântului Munte, împreună cu toate veniturile.

Etimologie: lat. **inclino, -are** „a apleca, a înclina”.

Dezvoltarea semantică a verbului românesc pare a se datora bisericii orientale, căci ea se găsește și la greci și la slavi; în italiană avem **înclinare**, în pv. **enclinar**, și v. fr. **encliner**.

12. NÚNTĂ: „Feace nuntă fiului său”².

Exegeză: s.f. Căsătorie (religioasă); ceremonial (și petrecere) cu prilejul unei căsătorii (religioase).

¹ E. Popovici, *Istoria bisericească*, București, 1901, p. 365.

² Coresî, *op. cit.*, p. 302.

Etimologie: lat. **nuptiae** care a dat în it. **nozze**, pv. **nossas** și fr. **noces**.

13. PASCĂ: în ziua când sărbătorim Paștile se mănâncă cozonac, pască și ouă roșii.

Exegeză: s.f. 1. Colacul pregătit special pe care îl aduc credincioșii la Biserică în noaptea învierii Domnului, spre a fi sfințit.

Anafora ce se dă la înviere.

Pască evreiască = un fel de turtă de cocă (azimă) pe care și-o fac evreii la Paștile lor și care este foarte tare.

Etimologie: E un cuvânt de origine ebraică (**pesăh**), trecut în limba greacă (**pasca**) odată cu creștinismul și de aici în cea latină **pascha**. Termenul românesc provine din cel latin.

14. PRIVEGHEĂ: „Drept aceea, privegheați, căci nu știți nici ziua nici ceasul când vine Fiul Omului” (Matei 25, 13).

Exegeză: vb. I. 1. Intrans. A petrece (noaptea) în rugăciuni, în reculegere și în meditație.

2. Trans. A sta treaz noaptea la un mort (potrivit unor practici religioase).

Etimologie: lat. **pervigilare**

15. PRIVEGHÉRE:

Exegeză: s.f. 1. Petrecere (a nopții) în rugăciuni, în reculegere și în meditație; (învechit) priveghitură;

2. Serviciu religios care se face în seara din ajunul unei sărbători, într-o biserică sau într-o mănăstire; serviciu religios de noapte care se oficiază în diverse împrejurări; priveghi, denie;

3. Veghere a unui mort (potrivit unor practici religioase).

Etimologie: din rom. **perveghea**

16. PRIVÉGHI:

Exegeză: s.n. Datina de a sta de veghe în ajunul unei sărbători sau veghere a unui mort.

Etimologie: lat. **per-vigilium**

17. RĂPOSĂ: „... spre elu a mă roposa place-mi și mi-e cu ogoadă”¹.

¹ Coresi, *op. cit.*, p. 126.

Exegeză: vb. I. „A se odihni, a muri” e un înțeles ce se datorește învățăturii creștine după care moartea e socotită nu ca o distrugere a ființei omului, ci ca un „somn” sau „odihnă”¹.

Etimologie: lat. **re-pausare** = „a se odihni de tot”.

În alte limbi romanice avem: it. **riposare**, sp. **reposar**, pg. **repauser**.

18. RUGĂ: „Iar când stați de vă rugați, iertați orice aveți împotriva cuiva ca și Tatăl cel din Ceruri să vă ierte vouă greșalele voastre” (Marcu, 11, 25)

Exegeză: vb. 1 Refl. (în practicile religioase) A spune o rugăciune, a invoca divinitatea, a se închina.

Etimologie: lat. **rogare**; istroromâni: **rugare**.

19. RUGĂCIUNE: „Rugăciunea lui Mânase, regele lui Iuda, când se afla el ca rob în Babilon” (titlul unui capitol din **Biblie**).

Exegeză: s.f. Cerere, mulțumire sau laudă adresată de credincioși divinității (oral sau în minte, liber sau după text), închinare, rugă, rugare, rugămintă.

Etimologie: lat. **rogatio, -onis, -onem**.

20. SERBA: Cel care nu serbează nu este creștin.

Exegeză: vb. I. Intr. A ține o sărbătoare, a sărbători, a celebra.

Etimologie: lat. **servare** „a păstra, a ține”.

21. TOCA: Când toacă la biserică e semn că va începe slujba.

Exegeză: vb. 1. Intrans. A bate toaca.

Etimologie: lat. **toccare**.

D. Acte din sfera moralei

1. BLASFEMIE: Blasfemia e un păcat împotriva cinstirii lui Dumnezeu.

Exegeză: Defăimarea religiei, a dogmelor și a obiectelor de cult; defăimarea lucrurilor sfinte. **Etimologie:** lat. **blasphemia**.

2. CRÉDE: „Cel ce va crede și se va boteza se va mântui: iar cel ce nu va crede se va osândi” (Marcu 16, 16).

¹ Coresi, *op. cit.*, p. 15.

Exegeză: vb. A admite existența lui Dumnezeu și a primi dogmele bisericii.

Expresii: **Cred și eu** = nu-i de mirare, desigur;

A nu crede ochilor = a nu crede ceea ce vezi cu ochii;

A-i veni a crede = a fi gata, dispus să creadă.

Etimologie: lat. **credere**, formă care s-a păstrat în limba italiană (**credere**), dar care a suferit unele transformări în alte limbi romanice: pv. **crezer**, **creire**, fr. **croire**, sp. **creer**, pg. **crer**.

3. EREZIE: „Ereziile antitrinitare se pot grupa în patru categorii și anume monarhianismul, subordinaționismul, triteismul și unitarianismul”¹.

Exegeză: s.f. Doctrina sau credința religioasă care ia naștere în sânul unei biserici, abătându-se de la dogmele consacrate și care este condamnată de biserica respectivă.

Figurat: rătăcire, greșală.

Etimologie: termenul vechi grecesc **aireisi** a dat în limba latină **haeresis**, din care provin românescul **erezie**, it. **eresia** și fr. **heresie**.

4. FĂRĂDELÉGE: „Mai vârtos mă spală de fărădelegea mea și de păcatul meu mă curățește” (Psalmul 50, 3).

Exegeză: s.f. faptă potrivnică legii creștine, nelegiuire, sacrilegiu; faptă nevrednică sau păcătoasă, crimă, mișelie.

Etimologie: Compus din **fără**, **de** și **lege**.

5. JURĂ: A noua poruncă spune: „Să nu juri strâmb”.

Exegeză: vb. I. 1. A afirma sau declara sub jurământ, a întări, confirma prin jurământ la judecată, o depozitie, o mărturie.

2. A se afurisi, a se blestema.

3. A fi ispitit să faci un jurământ, a crede cu tărie că..., a avea o încredere oarbă în cineva, a-și pune mâna în foc.

Etimologie: lat. **juro**, **-are**.

6. LÉGE: „Ci toate câte voiți să vă faceți vouă oamenii, asemenea și voi faceți lor, că aceasta este legea și proorociei” (Matei 7, 12).

¹ Isidor Todoran și Ioan Zăgrean, *Teologia dogmatică*, Editura B.O.R., București, 1991, p. 133.

Exegeză: s.f. În concepția românului acest termen înseamnă mai întâi legea creștină, legea legilor și mai apoi i s-a adăugat și sensul de lege în genere, ori nomocanon (legi civile bisericești).

1. act al autorității supreme care regulează, permite sau interzice;
2. totalitatea legilor;
3. obligațiunile vieții civile;
4. principii invariabile care regulează ordinea lumii fizice:

legile naturii; legea naturală = îndatorirea de a nu face altuia ceea ce nu am vrea să ni se facă nouă; **legea divină** = precepte pozitive date prin revelație; **Legea veche** = Vechiul Testament;

5. religie, confesiune religioasă;
6. credință, obicei.

7. **Etimologie:** lat. *lex, legis*.

În alte limbi romanice termenul are următoarele forme: it. *legge*, pv. pg. *Iei*, fr. *loi*, cat. *iey*, span. *iey*.

7. **PĂCĂT:** „îndrăznește, fiule! Iertate sunt păcatele tale” (Matei 9, 2).

Exegeză: s.n. Călcare (gravă) a unei legi sau a unei porunci bisericești, abatere de la norma religioasă, fărădelege; Abatere de la preceptele morale, de la ceea ce este bun sau drept, faptă vinovată, greșeală, vină, vinovăție, pacoste (învechit).

Expresii: **Ce e drept nu e păcat** = e permis a face o faptă bună, a afirma un adevăr.

A-ți plânge păcatele = a regreta ce ai comis **A-ți trage păcatele** = a expia ce ai comis **A cădea, a intra în păcat** = a comite un păcat **Păcat de Dumnezeu** = e mare păcat **Mai știi păcatul?! = se prea poate, e posibil** **A te paște păcatul** = a te aștepta nenorocirea din cauza faptelor tale

Etimologie: lat. *peccatum*, care în limba italiană a evoluat la *peccato*.

E. Societatea creștină

1. **CREȘTÍN, -Ă:** „Și în Antiohia, întâia oară, ucenicii s-au numit creștini” (Fp. 11, 26).

Exegeză: s.m. 1. Cel care e botezat în religia lui Hristos și se ține de ea.

2. om sau femeie (de treabă, cumsecade, de care ți-e milă, naiv, de rând), individ sau nevastă.

Expresii: **Suflet de creștin** = creștin

Era creștină = în care anii se calculează de la nașterea lui Hristos.

Etimologie: Termenul român **creștin** împreună cu macedoromânul **criscin**, alb. **cășteră**, **gärsten** derivă din latina vulgară **chrestianus**, de unde și francezul **chretien**.

2. CREȘTINĂTATE: „Creștinătatea cea dreaptă”¹.

Exegeză: s.f. 1. (în limba veche și în poezia populară) = religia creștină, credința sau legea creștinească.

2. Toți creștinii, toate țările sau toate popoarele creștine din lume, obștea creștinească.

Etimologie: lat. **christianitas**, -atem.

3. CUMĂTRU, -A: „Nu se cuvine nici e lucru cinstit sau primit ca călugărul sau călugărița să primească copii dă pe Sfântul botez, adică să se facă cumetri, sau să ție cununi la miri, adică să se cunune” (Drept canonic).

Exegeză: s.m. 1. Cel ce s-a înrudit eu altul botezându-i copilul.

2. Tovarăș (în bine sau rău).

Figurat = aplicat la animale în fabule: **cumătrul lup**, **cumătră vulpe**.

Cumătră = femeie guralivă și bârfitoare.

Etimologie: lat. **compater (compater):** con „împreună”, **pater** = „părinte”

Compater atât ca formă cât și ca înțeles e o creație a limbii latine bisericești și s-a extins și în alte limbi precum: it. **compare**, fr. **compere**, alb. **kumptăr**.

4. FIN, -Ă: Nașul este părintele spiritual al finului.

Exegeză: s.m. și f. Cel botezat în raport de nașul lui. Cel cununat în raport cu nunii lui, cu care și stă într-o intimă rudenie sufletească.

Etimologie: lat. **filiatus**, un derivat al lui **filius**, propriu latinei balcanice și însemnând „fiu spiritual”, de unde și albanezul **fijan**.

5. NĂȘ, -Ă: S-au călugărit, și la postrig i-au fost nănaș împăratul”².

Exegeză: s.m. și f. 1. (în practica bisericii creștine) Persoană care ține pruncul în brațe în timpul botezului (devenind astfel rudă cu familia lui) și care de obicei dă și prenumele copilului; (reg)nan, moș, moașă.

¹ Coresi, *op. cit.*, p. 3.

² Dosoftei, *op. cit.*, p. 31.

(învechit, rar) Cel care asistă pe un monah la actul călugăririi.

Figurat: Autor... „Cine e nașul acestei prostii”.

Expresii: A-și găsi nașul = a întâlni o persoană „periculoasă”.

Etimologie: Nun - suf. -aș.

6. NÚN, -Ă: „Și când nunul a gustat apa care se făcuse vin și nu știa de unde este, ci numai slujitorii care scosese răpa știa, a chemat nunul pe mire” (Ioan 2, 9).

Exegeză: s.m. și f. Nume dat în ziua căsătoriei, fiecăreia dintre persoanele care asistă pe miri la cununia religioasă și care sunt solicitate să îndeplinească obligațiile cerute de ritualul creștin; naș.

Etimologie: lat. **nonnus, nonna** - „tată adoptiv”, „mamă adoptivă”, care în limba italiană au dat **nonno** și **nonna**.

Privind harta nr. 2 anexată la sfârșitul lucrării, realizată conform hărții nr. 374 din A.L.R.M.I., observăm că în unele părți ale țării noastre întâlnim termenul **nun** sau **nun mare** (mai ales în Moldova), iar în altele termenii **naș, nănaș, nunaș**.

7. PĂGÂN, -Ă: „Dar iudeii care n-au crezut au răsculat și au înrăit sufletele păgânilor împotriva fraților” (Fapte 14,12).

Exegeză: s.m. și f. 1. Cel ce adoră mai mulți zei.

2. Epitet aplicat de popor neamurilor necreștine (turci, evrei) sau neortodoxe (nemți, unguri).

Fig. Om crud și nelegiuit.

Adj. Care aparține unei religii politeiste sau cultului idolilor, care se referă la o astfel de religie. Care aparține civilizației antice greco-romane, care se referă la antichitatea greco-romană, care aparține unei alte religii decât cea creștină; care aparține păgânilor sau se referă la ei.

3. Persoană care se abate de la dogmele unei religii, în special de la cea ortodoxă; eretic, schismatic; persoană care nu are nici o credință religioasă, ateu.

Etimologie: lat. **paganus**.

Ca derivat din **pagus** „sat” în limba clasică, **paganus** avea înțelesul de „sătean”.

Istoria cuvântului **păgân** este, deci, un document al treptatei răspândiri a creștinismului: mai întâi în centrele mari, la orașe și apoi la sate. Într-un timp când creștinismul era cunoscut numai la orașe; locuitorii satelor - **pagani** - se închinau încă vechilor zeități.

Paralele romanice: it. **pagano**, fr. **payen**, pg. **pagão**.



8. PRÉOT: „Atunci apostolii și preoții, cu toată Biserica, au hotărât să aleagă bărbați dintre ei și să-i trimită la Antiohia, cu Pavel și cu Barnaba” (Fapte 15, 22).

Exegeză: s.m. Persoană care săvârșește ritualurile unui cult religios; (în biserica creștină) persoană din cler care oficiază serviciile religioase și îndeplinește toate formele cultului divin.

Etimologie: lat. **presbyter** (πρεσβυτερος), **presbiter**.

Din forma populară **presbiter** provin italianul **prete**, sic. **previte**, albanezul **proft**, iar din cea literară **presbyter** derivă vechi provensalul, span., port. **prese**, fr. **pretre**, germ. **priester**. Macedoromânii au **preftu**, istroromânii **prevt**.

O altă numire a preotului ortodox, **părinte**, din lat. **parentem** corespunde semasiologic vorbei popă.

9. PREOȚIE: „Spre deosebire de toate celelalte Taine, preoția este Taina prin care o persoană e consacrată în scopul de a săvârși toate celelalte taine”¹.

Exegeză: s.f. 1. calitate, demnitatea de preot; funcția pe care o îndeplinește un preot; darul cu care este investit un preot.

Expresii: A **lepăda din preoție** = „a răspopi”

Etimologie: -preot-suf-ie

10. ROMÂN: „Mă, române” (pop).

Exegeză: s.m. „Cuvântul **român** cere și sensul „creștin (ortodox)”, iar derivatul **românesc**, -ească, înseamnă și „creștinesc, -ască”, în expresia lege românească „lege creștinească”.

Despre faptul că acest cuvânt în tradiția poporului român mai înseamnă și „creștin” au scris mulți filologi.

“Dumneavoastră știți foarte bine - zice sfântosul nostru unchiaș - că Românul, când vede pe cineva din neamurile apusene, fie el catolic, protestant sau ori-ce o fi el acolo, îi zice „neamț”. Dacă știe că este d-ai papei de la Roma îi zice „papistaș”; iar dacă vede că nu ține posturile, îi zice „spurcă-Miercuri” ori „letin”. Românul socotește de creștini adevărați numai pe cei ce se țin de legea noastră pravoslavnică, adică dreptcredincioasă, el înțelege **creștin** drept credincios ca și dânsul. Mai mult nu știe”².

¹ Isidor Todoran și I. Zăgrean, *op. cit.*, p. 351.

² V. Arvinte, *Român, românesc, România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 48.

F. Lumea transcedentală

1. ATOTPUTERNIC: Făcând rugă la Atotputernicul Dumnezeu ca să-l întărească cu ajutorul cel de sus, au ieșit din biserică”¹.

Exegeză: adj. 1. Cu putere nelimitată; care poate orice.

2. (subst.) Nume dat lui Dumnezeu.

Etimologie: rom. **a-tot-puternic**

2. CÉR: „Fericiți cei prigoniți pentru dreptate, că a lor este împărăția cerurilor” (Matei 5, 10).

Exegeză: s.n. 1. Bolta albastră care se află deasupra noastră; aer, atmosferă.

2. Locul unde tronează dumnezeirea și unde merg sufletele dreptilor; paradis, rai.

Fig. Dumnezeu, providența.

Expresii: **A răscoli cerul și pământul** = a face tot posibilul, toate încercările.

A ridica în cer = a lăuda mult.

Etimologie: lat. **caelum**.

Pentru exprimarea noțiunii cu înțeles creștin, toate limbile întrebunțează pluralul: grecește: οὐρανοί, lat. **coeli**, v. german **himila**, v. slav. **nebesa** etc.

3. DRÁC: „Și călțunii dau la picioare, ca să se păzească de scorpie și de dracul, purtătoriulu de moarte, și gata să fie spre evanghelie și spre folosul oamenilor”².

Exegeză: s.m. diavol, spirit rău, reprezentat în **Biblie** sub formă de șarpe.

Expresii: **Un drac de copil** = un copil neastâmpărat.

Om al dracului = om rău, veninos.

Frig al dracului = frig mare.

Al dracului de mult = foarte mult.

Dracul gol, drac împielit = persoană rea sau pricepută la rele.

Calul dracilor = femeie rea.

A face pe dracu-n patru = a face tot posibilul.

A fugi ca dracul de tămâie = a evita ceva.

A fi ca dracu pe uscat = a fi foarte urât.

¹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 144.

² Coresi, *op. cit.*, p. 30.

A avea pe dracu în tine = a fi nebun.

A te duce dracului = fig. A muri.

A scăpa de dracu și a da de tată-su = a scăpa de un rău și a da peste altul mai mare.

A cere pe dracu și pe tatăl-său = a cere un preț exorbitant.

Unde și-a înțărcat dracu copiii ? = nicăieri

La dracu-n praznic = foarte departe

La mama dracului = departe

A băga în draci = A amenința, a speria.

Etimologie: lat. **drāco, -onis** = „șarpe, balaur”

“Traducția înțelesului de la noțiunea de „șarpe” la cea de „spirit rău” se datorește învățaturii creștine, după care șarpele este animalul sub forma căruia te împlițează de obicei demonul. În Cartea facerii (3, 1-8) se spune că spiritul cel rău, care a amăgit pe strămoșa Eva, avea chip de șarpe”¹.

În **Biblie** mai e întâlnit și sub alt nume: **satană, diavol, cel rău, demon**, dar care au etimon grec.

“Piei, satano, căci scris este: „Domnului Dumnezeului tău să te închini și Lui singur să-I slujești” (Matei 4, 11).

“Atunci L-a lăsat diavolul și iată îngerii, venind la El. Îi slujeau” (Matei 4, 12).

“Nu vă împotriviți celui rău” (Matei 5, 39).

“Mulți îmi vor zice în ziua aceea: Doamne, Doamne, au nu în numele tău am proorocit și nu în numele tău am scos demoni și nu în numele Tău minuni am făcut” (Matei 7, 22).

Paralele romanice: it. **drago**, sard. **dragn**, neo. prov. **drac**.

4. DUMNEZÉU: „Auzind acestea, au tăcut și au slăvit pe Dumnezeu” (Fp. 11, 88).

Exegeză: s.m. Ființă supremă, în religiile monoteiste, creator și cârmuitor al lumii, principiu fundamental al existenței și al ordinii universale; divinitate, zeu.

Expresii: **Bătut de Dumnezeu** = năpăstuit, nenorocit.

Încotro te-a îndrepta Dumnezeu = la voia întâmplării, oriunde.

Cum dă Dumnezeu = cum se întâmplă; prost, rău.

A porni (a merge) cu Dumnezeu = a merge în pace, sănătos.

Cu Dumnezeu înainte! = noroc! succes!

¹ C. C. Diclescu, *op. cit.*, p. 6.

A nu avea nici un Dumnezeu = a nu crede în nimic, a nu avea nici un sens, nici o valoare, nici un gust.

A lăsa în plata lui Dumnezeu = a lăsa pe cineva în pace, la voia întâmplării.

A se ruga de toți Dumnezeii = a se ruga cu insistență, a implora.

Parcă a prins pe Dumnezeu de picior = cu un mare și neașteptat noroc.

Dumnezeu știe! = nu se știe.

Dumnezeule! = exclamație de spaimă, de durere, deznădejde, entuziasm, mirare.

Pentru numele lui Dumnezeu = exclamație de implorare, dezaprobare.

Ce Dumnezeu! = exclamație de necaz, nemulțumire.

Să dea Dumnezeu! = să se îplinească ceva ce doresc.

Etimologie: lat. **domine deus**

“Pentru numele divinității creștine propriu-se, pentru singurul zeu adevărat, limba romană a admis, ca și celelalte limbi romanice, o compozițiune a lui **deus** cu vocativul cristalizat **domine** și astfel a rezultat: **Dumnezeu**, arhaic **Dumnezău**, macedorom. **Dumnidzău**, **Dumnedză**: it. **Domene-ddio**, **Domine-ddio** scurtat în **Iddlio**, prov. **Domini-Dieus** vechi, vechi fr. **Dame-dieu**”¹.

Domine deus, în forma veche, populară, **Domne deus** e o invocație păgână care a fost primită apoi și de creștinism.

5. INFERN: Creștinii cred într-un infern, hindușii credeau în șapte.

Exegeză: 1. Loc imaginar unde ar sălășlui sufletele celor păcătoși după moarte, supuse la chinuri veșnice; iad, gheenă, tartar.

Fig. loc sau stare de tortură sufletească, de suferință, iad.

Etimologie: lat. **infernus**

6. ÎMPĂRĂT: „Ca în tine, împărate și Dumnezeul nostru, veselindu-ne să te proslăvim”².

Exegeză: s.m. Stăpânul lumii, Dumnezeu.

Etimologie: lat. **imperator**.

¹ L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 53.

² Coresi, *op. cit.*, p. 210.

7. ÎNGER: „Și iată un înger al Domnului a venit deodată, iar în cameră a strălucit lumină” (Fapte 11, 26).

Exegeză: s.m. 1. Ființă supranaturală cu aripi înzestrată cu calități excepționale socotită ca mediator între credincioși și Dumnezeu.

Fig. Persoană care, prin frumusețea sa fizică și sufletească, prin bunătatea și virtuțile sale se apropie de perfecțiune.

Expresii: **Tare de înger** = care rezistă, nu cedează, nu se lasă înduișat sau intimidat, curajos, rezistent, cu voință fermă.

Slab de înger = care nu rezistă, lipsit de voință, care cedează ușor.

Etimologie: lat. **angelus**, grec. **aggeloz**.

De la noțiunea generală de „trimis”, pe care o aveau termenul **aggelos** în antichitatea greacă păgână, s-a trecut la cea specială de „trimis al lui Dumnezeu”. Creștinismului i se datorează schimbarea înțelesului, precum și răspândirea termenului în alte limbi: it. **angelo**, engadiu **aungel**, prov., cat., span. **angel**, fr. **ange**.

8. JUDECĂTOR: Dumnezeu Judecătorul (titlu de capitol)¹

Exegeză: s.m. (Bis) Dumnezeu (care le vede pe toate și le judecă).

Etimologie: lat. **judicatorius**, -a, -um

9. PĂRINTE: „Și Iisus, strigând cu glas tare, a zis: Părinte, în mâinile Tale încredințez duhul Meu” (Luca 23, 46)

Exegeză: s.m. **Fig.** (în limbajul bisericesc) Dumnezeu (considerat drept protector al oamenilor).

Etimologie: lat. **parens, ntis**.

Paralele romanice: it., pg. **parente**, fr. **parent**, sp. **periente**.

10. ȘARPE: „Pentru toți care cu trupul au căzut înșelăciunei șarpelui, dreptu acesteia, trupulu-n Iisus munci”².

Exegeză: s.m. (în concepții religioase, cu aluzie la legenda biblică) Diavolul

Etimologie: lat. **serpens**.

11. TĂTĂ: „Fiți, dar, voi desăvârșiți, precum Tatăl vostru Cel ceresc desăvârșit este” (Matei 5, 48).

Exegeză: s.m. (în credința creștină) Dumnezeu.

Etimologie: lat. **tata**, -anis.

¹ I. Todoran și I. Zăgrean, *op. cit.*, p. 365

² Coresi, *op. cit.*, p. 202.

BIBLIOGRAFIE

1. V. Arvinte, *Român, românesc. România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
2. D. Bălașa, *Cuvântul românesc „Crăciun” în antroponimic, toponimie, folclor și etimologie*, „Mitropolia Olteniei”, XXV, Nr. 1-2, Craiova, 1973.
3. G. Ghițu, *Cuvinte creștine în limba română*, „Columna lui Traian”, Tipografia Academiei Române, București, 1882.
4. G.F. Căușianu, *Creștinismul românului oglindit în graiul său*, „Ramuri”, Craiova, 1894.
5. *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1984.
6. *Dicționarul limbii române*, tonul I, partea I, A-B, Editura Academiei Române, Librăriile „Socec&Comp.”, București, 1913; tomul I, partea a II-a, C, 1914, tomul II, partea I. F-J, București, 1934, tomul II, partea a II-a, fascicula I, J-Lacustru, Tipografia Ziarului „Universul”, București, 1937.
7. Const. C. Diculescu, *Vechimea creștinismului la români. Argumentul filologic*, Tipografia cărților bisericești, București, 1910.
8. P. Gârboveanu, *Creștinismul daco-roman*, „Biserica Ortodoxă Română”, XXV, nr. 1, 1911.
9. I. Ionescu, *Privire asupra cuvintelor cu sens religios din fondul principal lexical al limbii române*, „Mitropolia Olteniei”, VIII, nr. 6-7, Craiova, 1956.
10. N. Iorga, *Istoria bisericii române și a vieții religioase a românilor*, I, Editura Ministerului de culte, București, 1928.
11. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 1980.
12. *Micul Atlas lingvistic român*, partea I (ALRM I), vol. II, 1942.
13. M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992.
14. V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, Atelierele Grafice „Socec&Comp.”, București, 1911.
15. A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Institutul de arte grafice „Presa bună”, Iași, 1939.
16. *Sfântul Andrei, Apostolul românilor*, Editura Trinitas, Iași, 1996.
17. D. Stăniloae, *Vechimea și spiritualitatea termenilor creștini români în solidaritate cu alte limbi romane*, „Biserica Ortodoxă Română”, XCVII, nr. 3-4, 1979.
18. L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, 1925.

ASPECTE PARTICULARE ALE LEXICULUI ROMÂNESC DE ORIGINE LATINĂ

Poziția deosebită a limbii noastre în cadrul României se explică prin factori de natură genealogică și istorică, dar și prin cei de natură tipologică. Cei din ultima categorie au fost analizați mai ales de către învățații care au inclus româna în așa zisa „uniune lingvistică balcanică”¹, dar limba română nu ne diferențiază de celelalte limbi romanice numai prin influențele străine, care sunt altele decât cele pe care le cunosc limbile romanice din vestul României. După cum au demonstrat specialiști de prestigiu ca W. Meyer-Ltibke², M. Bartoli³, G. Bonfante⁴, Sestil Pușcariu⁵ și G. Rohlfs⁶, diferențierea limbilor romanice poate fi studiată și în funcție de lexicul latinesc, în ansamblu, sau pentru fiecare idiom romanice în parte. Pe acest plan, româna prezintă o situație particulară.

La spiccata individualità a românei, de care vorbea M. Bartoli, se explică în toată complexitatea ei, dacă ținem cont de circumstanțele istorice care au făcut din română singura limbă romanice vie, continuatoare, în ciuda vicisitudinilor istorice, a latinei populare vorbite în mod neîntrerupt

¹ Vezi K. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930; Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1968 (ediție revăzută și adăugită, 1978); I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ediția a 11-a, București, 1967.

² În lucrările sale cele mai importante: *Grammaire des langues romanes*, Paris, 1900; *Rumänisch und Rumänisch*, București, 1930; *Die lateinische Sprache in den romanischen Ländern*, în *Grundriss der romanischen Philologie*, I. Strasbourg, 1904-1906; *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Heidelberg, 1920.

³ Cf. *Introduzioni alla neolinguistica*, Geneva, 1925; *La spiccata individualità della lingua romena*, 1927; *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, 1945.

⁴ *Le place du roumain parmi les langues romanes*, 1962.

⁵ Vezi *Limba română*, I, București, 1940 (ediție nouă, București, 1976); *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937; *Cercetări și studii* (ediție îngrijită de Ilie Dan), 1974, p. 133-169; p. 348-359; p. 460-467; p. 488-492.

⁶ Lucrarea care interesează discuția de față este *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprache*, München, 1954.

în partea de est (la nordul și la sudul Dunării) a Imperiului Roman. Pușcariu o numește „limba romană de est”, în timp ce acad. Al. Rosetti vorbește de „latina vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a imperiului roman, cuprinzând provinciile dunărene romanizate (Dacia, Panonia de sud, Dardania, Moesia superioară și inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii și până în zilele noastre”¹.

Pentru a determina cât mai exact posibil poziția românei printre limbile romanice, trebuie studiate atât moștenirile și inovațiile din latină, cât și influența substratului și a superstratului. Până în prezent, unii specialiști au studiat lexicul românesc din perspectivă romanică, alții în raport cu latina balcanică (sau orientală); în ultimul timp se urmărește, pe baza geografiei lingvistice, poziția fiecărui element latin moștenit, atât în cadrul dialectelor și graiurilor românești, cât și în cel al câmpului onomasiologic în care elementul latin stă alături de sinonime de alte origini².

Care sunt principalele aspecte particulare ale lexicului românesc de origine latină?

În primul rând, trebuie să avem în vedere păstrarea sau dispariția unor cuvinte de origine latină. Din acest punct de vedere, distingem mai multe grupe în vocabularul latinesc al limbii noastre. Din prima, fac parte elementele latinești care s-au păstrat în celelalte limbi neolatine, dar care au dispărut din română.

Dispariția unor astfel de termeni din latină poate fi explicată prin cauze obiective, de natură istorică și lingvistică; în unele cazuri, anumiți termeni nu s-au păstrat datorită întâmplării, în orice caz, cuvintele respective ne permit să avem, într-un anumit fel, o imagine a lexicului latinei populare balcanice, și, mai târziu, al „românei primitive” sau „străromânei”. Cercetările care au urmărit (cantitativ) ponderea lexicului românesc de origine latină în vocabularul latinesc comun tuturor limbilor romanice demonstrează că un mare număr de termeni latinești nu s-au

¹ *Istoria limbii române*, 1968, p. 587.

² Iată studiile cele mai importante în acest domeniu (în afară de bibliografia citată până acum): W. Domaschke, *Der lateinische Wortschatz der Rumänischen*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänischen Sprache zu Leipzig*, XX1-XXV, 1919, p. 65-173; I. A. Candrea, *Elemente latine dispărute din limba română*, București, 1932; *Istoria limbii române*, Editura Academiei R.S.R., vol. II, București, 1969, cap. III *Lexicul* (redactat de I. Fischer), p. 110-173; D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, 1961, p. 7-45; Romulus Todoran, *Despre elementul latin în lexicul dialectelor românești*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, București, vol. II, 1971, p. 185-191.

păstrat în românește. Numărul acesta este mai mare decât cel din limbile iberice, situate în extremitatea vestică a Romaniei. Acest număr (214) este destul de mare, și, dacă îl raportăm la cele 488 de cuvinte latinești ale limbii române, care alcătuiesc fondul ei panroman.

Rezultatele aceluiași cercetări arată că cele 214 cuvinte sunt repartizate astfel, după părțile de vorbire pe care le reprezintă: 129 de substantive (sau adjective cu valoare de substantiv), 26 de adjective, 5 adverbe, 13 numerale, 38 de verbe și 3 particule¹. Iată câteva exemple: **aetas, alnus, a mo, ballo, centum, color, dune, fons, grandis, hortus, lima, mater, nego, ordo, pater, plus, rosa, semper, tabula, udo**².

Ceea ce interesează în cadrul acestei grupe de termeni este, pe de o parte, originea cuvintelor care au înlocuit pe cele de origine latină și, pe de altă parte, situația derivatelor de aceeași origine în românește.

E de înțeles că anumite elemente lexicale latinești au dispărut într-o primă fază a latinei vorbite, fiind înlocuite tot de cuvinte de origine latină, de termeni daco-moesici sau, mai târziu, de formații pe teren românesc. Alte cuvinte însă au dispărut într-o fază târzie (protoromână, română primitivă sau comună), fiind înlocuiți cu termeni de origine slavă, iar mai târziu, de origine greacă, maghiară și turcă (în alte cazuri, dispariția unor termeni latinești a avut loc după despărțirea trunchiului românesc comun în dialecte și graiuri). Uneori, cuvintele care aveau sensuri speciale au fost înlocuite de cele cu o accepție mai largă. În tot cazul, după opinia lui I. Fischer, pentru cei mai mulți dintre termenii latinești în discuție, sfera lor semantică și realitatea istorică la care se refereau au fost determinante în acest proces.

Un prim strat lexical este alcătuit din elemente latinești care au fost înlocuite încă în latina populară orientală prin termeni de aceeași origine sau provenienți din substrat. Este cazul unor astfel de exemple: **erro** (înlocuit prin **erraticus**), **infans** (prin **fetus**), **pes** (prin **peciolus**), **radix** (prin **radicina**), **uolo** (prin **exuolo**) etc.

Trebuie să presupunem că la un moment dat s-a creat o sinonimie lexicală, cei doi termeni de origine latină circulând în același timp, ca în exemplele: **grandis** (înlocuit prin **mas**, rom. **mai**), **molinus** (prin **mola**, rom. **moară**), **rana** (prin **broasca-bruscum**, rom. **broască**), **sapio** (prin **scio**, rom. **a ști**, dar fr. **savoir**, it. **sapere**).

Din punct de vedere al sferelor semantice, majoritatea cuvintelor latinești care nu s-au păstrat în română se referă la domenii diverse, dar, în

¹ Vezi *Istoria limbii române*, II, p. 122-124.

² Vezi și excelenta lucrare a lui I. Fischer, intitulată *Latina dunăreană*, E.Ș.E., 1985.



primul rând, la viața materială. Astfel de termeni privesc ocupații (agricultură, comerț, marină), aspecte ale civilizației, religie și armată.

Alături de aceștia au dispărut din română și o serie de cuvinte din vorbirea curentă, când termenii sau expresiile familiare au înlocuit pe cei banali, fără nici o valoare expresivă.

Din toate aceste cazuri, se conchide în *Istoria limbii române*, putem să observăm tendințele generale ale evoluției vocabularului românesc într-o epocă târzie, marcată de simplificare, sărăcie și concurență a termenilor, tendințe care s-au manifestat mai pregnant în regiunile dunărene ale României, dată fiind izolarea lor și întreruperea contactelor generale și active cu restul Imperiului Roman și cu Roma¹.

I. Fischer e de părere că studiul lexicului latinesc panromanice raportat la limba latină duce la concluzia existenței timpurii a unor diferențieri stilistice între estul și vestul Romaniei, ceea ce explică dispariția a numeroși termeni tehnici sau referitori la profesii în limba română².

Există, totuși, și termeni latinești care au dispărut din română fără a fi înlocuiți cu alții, cum sunt **falsus** și **forma** (după cum se știe, în româna actuală **fals** și **formă** sunt neologisme). În schimb, în majoritatea cazurilor, cuvintele latinești au fost înlocuite fie de formații românești noi (**contentus** prin **mulțumit** „content”, **pious** prin **credincios** „croyant”, **semper** prin **totdeauna** „toujours”), fie prin cuvinte de origine străină - slavă, turcă, maghiară (mai rar): **amare** prin **a iubi** „aimer”, **amicus** prin **prieten** „ami”, **carus** prin **scump** „cher”, **centum** prin **sută** „cent”, **inimicus** prin **dușman** „ennemi”, **negare** prin **tăgădui** „nier” etc.

O a doua grupă în lexicul de origine latină al limbii române este formată din cuvintele latinești care s-au păstrat numai în limba noastră. În *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, W. Meyer-Liibke citează 120 de astfel de termeni. Mai târziu, Sextil Pușcariu³ și Al. Rosetti⁴ au stabilit liste alfabetice care, în linii generale, au fost acceptate de toți specialiștii (la Pușcariu găsim 120 de termeni, la Rosetti numai 95). Cercetările cele mai recente⁵ au stabilit un număr de 107 cuvinte, dintre care 44 de substantive, 12 adjective, 2 adverbe, 2 pronume, 46 verbe și 1 particulă. Iată doar

¹ Arătând că „cea mai pertinentă deosebire dintre română și celelalte limbi romanice din Occident se relevă în lexic”, Alexandru Niculescu consideră că latina populară care s-a impus în Dacia avea „un statut socio-cultural vulgar, colocvial” (*op. cit.*, p. 13).

² *Istoria limbii române*, II, p. 128.

³ Cf. *Cercetări și studii*, p. 156.

⁴ În *Istoria limbii române*, p. 169-180.

⁵ *Istoria limbii române*, II, 1969, p. 116-118.

câteva exemple: **adjutorium** (rom. **ajutor** „secours, aide”), **blanditia** (**blândețe**, „douceur”), **lingua** (lingură, „cuillère”), **ovis** (oaie „brebis, mouton”), **placenta** (plăcintă „galette”), **caecia** (ceață „brouillard”), **felix** (ferice „heureux”), **putridus** (putred „pourri”). Unele din cuvintele latinești păstrate numai în română se întâlnesc de asemenea în limba albaneză și în limba dalmată (**conventum** - rom. **cuvânt**, alb. **cuvent**), **secretus** (rom. **secret**, alb. **skrete**, dalm. **sakrait**)¹; **cingula** (rom. **chingă**, alb. **quingëlë**). Într-un studiu special, *Les éléments latins de la langue albanaise*², H. Mihăescu a arătat că din cele 545 de cuvinte latinești în albaneză, doar 39 de termeni se păstrează în română și în albaneză, în vreme ce numărul cuvintelor panromanice din cele două limbi se ridică la 270.

Elementele latinești din lexicul românesc nu deosebesc însă limba română de alte limbi romanice, ci și de unele limbi din Peninsula Balcanică, în care au pătruns cuvinte de origine latină.

Un cuvânt care merită el însuși un studiu special este termenul **român**³. După cum se știe, româna este singura limbă în care s-a păstrat latinescul **romanus** „roman” ca nume etnic. Faptul se explică prin condițiile social-istorice particulare în care a evoluat poporul român, care a avut tot timpul conștiința romanității sale. Fiind „o insulă romanică” înconjurată de un mediu alogen (din punct de vedere lingvistic), româna a conservat cuvântul latinesc **romanus** ca nume al poporului care o vorbea; acesta își dovedea astfel, față de popoarele vecine nonromanice, originea sa chiar la slavi și la alți vecini, termenii cu care au numit pe români ca popor (**valahi**, **vlahi**, **volohi**) au semnatificat mereu „romanice”, iar mai târziu „român”.

După Sextil Pușcariu, cuvintele de origine latină păstrate numai în limba română reprezintă peste 5% din totalul fondului lexical latin al limbii noastre⁴.

O a treia categorie în lexicul latinesc al limbii române este reprezentată de termenii care au în această limbă un alt sens decât în celelalte limbi romanice.

¹ S. Pușcariu, *Cercetări și studii*, p. 158-159.

² Publicat în *Revue des études sud-est européennes*, IV, 1966, nr. 1-2, p. 5-33; nr. 3-4, p. 323-353.

³ Cf. C. Tagliavini, *op. cit.*, p. 121-130; G. Ivănescu, p. 249-251. Vezi și Vasile Arvinte, *Român, românesc, România*, E.Ș.E., 1983.

⁴ „Ideea-mamă a întregii culturi românești e ideea romană” afirmă V. Pârvan (*Ideii și forme istorice*, 1920, p. 39). Vezi, de asemenea, discuția amănunțită a problemei la A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, București, 1972: *Cercetări și studii*, p. 157.

Din lista întocmită mai întâi de Sextil Pușcariu, îmbogățită apoi de Al. Rosetti, pe baza unor noi interpretări, pot fi citați termeni ca: **anima** - rom. **inimă** „coeur” (față de **soufle**), **barbatus** - rom. **bărbat** „homme, mari” (față de **barbu**), **bucea** -rom. **bucă** „jous, fesse” (**bouche**), **excalidare** - rom. **a (se) scălda** „baigner, tremper” (față de **chauffer**), **însegnare** - rom. **Însemna** „marquer d'un signe” (față de **enseigner**), **intendere** -rom. **întinde** „étendre” (dar **entendre**), **tenerum** - rom. **tânăr** „jeune” (dar **tendré**), **vindicare** - rom. **vindeca** „guérir” (dar **libérer, délivrer**)¹ etc.

Unele dintre aceste dezvoltări semantice în română au fost explicate de Pușcariu² prin viața strămoșilor noștri în munți și în păduri. Învățătură clujean se gândea, în primul rând, la termenii privitori la căile de comunicație. În românește, **cale** (lat. **callis**) are sensul latinescului **via** „drum, șosea”, iar lat. **carraria** „drum de care” a devenit în românește **cărare** „sentier”, deoarece, afirmă Pușcariu, nu se puteau trasa în munți drumuri pentru care (terenul fiind accidentat), ci doar simple poteci, în același fel, după opinia savantului citat, termenul latinesc **pons** „pod” a devenit în română **punte** (cu sensul franc, **passerelle**), în timp ce lat. **mergere** „a se scufunda”, „a plonja”, „a se afunda” a dat în românește **merge** „marcher, aller” (ca și alb. **mergonj**). Al. Rosetti³ e de acord că semantica unor astfel de cuvinte se explică prin condițiile sociale și istorice ale vieții românilor (predominarea vieții agricole din provincia romană Dacia, teritoriul pe care se vorbea româna a fost de la început situat în extremitatea vestică a Imperiului Roman, într-o zonă unde acțiunea substratului și influența limbilor vecine s-au manifestat destul de puternic, o anumită viziune asupra lumii proprie strămoșilor noștri din Carpați), dar consideră că unii termeni latinești aveau sensurile din românește încă din latina populară (**a merge**, spre exemplu), lată de ce o evoluție de sens cunosc unele cuvinte latinești nu numai în română, ci și în albaneză și în dialectele italiene meridionale.

Așadar, din perspectivă romanică, lexicul latinesc al limbii române prezintă, pe lângă un strat activ (fond panroman), cazuri de convergențe și de divergențe lexicale⁴. Dar chiar în cadrul celor trei grupe de termeni

¹ *Istoria limbii române*, p. 180-183.

² *Vezi Etudes de linguistique roumaine*, 1937, p. 40-42.

³ *Vezi Istoria limbii române*, p. 182-183.

⁴ Cf. Vladimir Makarov, *Différenciations lexicales des langues romanes*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, 1. p. 841-844; Jan Sabršula, *A propos de la différenciation lexicématique des langues romanes*, în *Philologia Pragensia*, IX, 1966, nr. 1, p. 23-24. O sinteză în această privință a apărut

prezența mai sus, am lăsat deoparte cuvintele care s-au păstrat în românește sub forma derivatelor, iar în alte limbi romanice, s-a conservat cuvântul de bază sau invers. Listele respective ar putea fi îmbogățite sau reduse, fiindcă pentru unii termeni s-a propus o etimologie multiplă, iar alții, considerați latinești în vechile dicționare, provin din substrat (**mare, mire, pânză** etc.)¹.

În studiul lexicului latinesc al limbii române, o importanță deosebită are geografia lingvistică. Cercetările mai vechi ale lui M. Bartoli și G. Rohlfs au demonstrat că repartitia termenilor de origine latină în vocabularul limbilor romanice se explică, între altele, prin configurația geografică a Romaniei și prin relațiile de natură economică și politică între provinciile romanizate, cuvintele fiind răspândite în anumite arii: centrale, izolate, laterale. De aceea, situația specială a românei în cadrul Romaniei se explică istoric, în primul rând, teritoriul său de formare fiind o arie periferică și izolată, înconjurată de regiuni alogene din punct de vedere lingvistic. Teoria lui Bartoli, potrivit căreia ariile laterale sunt mai conservatoare, se aplică și în cazul românei, atât în ceea ce privește structura gramaticală, cât și lexicul (Pușcariu o definea „cea mai conservativă” dintre idiomurile romanice). E concluzia pe care o trage și acad. Al. Rosetti: „caracterul conservator al vocabularului românesc de origine latină se explică deci prin criteriul ariei laterale, care a primit până la un anumit moment inovațiile venite din Italia și n-a mai participat la aceste inovații după ruperea contactelor între cele două lumi romane”².

Observații extrem de interesante prilejuiește studiul lexicului latinesc din dialectele limbii române, indiferent dacă acesta este urmărit pe baza metodei statistice sau a criteriului onomasiologic, de un real folos fiind în această privință hărțile *Atlasului lingvistic român*. Aplicarea metodei statistice (I. Coteanu, Romulus Todoran) duce la rezultate

recent, coordonator fiind Marius Sala, *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, E.Ș.E., 1988.

¹ A se vedea remarcabila lucrare a lui I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, Editura Academiei, București, 1970.

² *Istoria limbii române*, 183-183. Iată și alte lucrări importante: Walter von Wartburg, *La fragmentation linguistique de la Romania*, Klincksieck, Paris, 1967; C. Daicoviciu, E. Petrovici, Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucarest, 1963; Al. Graur, *Evoluția limbii române*, București, 1963; Al. Lombard, *La langue roumaine*, Klincksieck, Paris, 1974; C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973; A. Armbruster, *La romanité des Roumains*, București, 1977; Iorgu Iordan, *El lugar de la lengua rumana en la Romania*, în *Beiträge zur romanischen Philologie*, Berlin, I, 1961; Al. Rosetti, *A propos de „La place de la langue roumaine parmi les langues romanes”*, în *Beiträge zur romanischen Philologie*, Berlin, II, 1963.

interesante și de o importanță deosebită”¹, fie că avem în vedere raporturile interdialectale (dialectele limbii române sunt de tip divergent), fie specificul fiecărui dialect în parte sau al unor graiuri, din punct de vedere al fondului lexical latinesc al fiecăruia.

Dacă acceptăm, împreună cu Romulus Todoran², că limba română are 2188 de cuvinte de origine latină, în cadrul fiecărui dialect acestea se repartizează astfel: dacoromân 1953 (89,25%), aromân - 1523 (69,60%), meglenoromân - 1024 (46,80%) și istroromân - 584 (26,69%).

După cum se observă, din punct de vedere cantitativ, există deosebiri mari între dialecte, privitor la ponderea clementului lexical latinesc (între 400-500 de cuvinte între un dialect și altul). Cu tot aspectul relativ al cifrelor, trebuie să ținem cont în acest caz de evoluția dialectelor românești, în special a celor din sudul Dunării (cu influențe străine puternice, cu texte târzii din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea). Alături de cuvinte latinești care se găsesc în toate cele patru dialecte românești (21,80%), există și unii termeni care sunt cunoscuți numai într-un singur dialect: dacoromân (24,40%), aromân (8,45%), meglenoromân (0,35%), istroromân (0,31%)³.

După cum a arătat Al. Rosetti, în dialectul aromân sunt 73 de cuvinte latinești, necunoscute celorlalte dialecte. Cităm câteva: **afreață** (**africia**), **arugă** (**rugă**), **apucari** (**aucupare**), **cusurin** (**consobrinus**), **furnu** (**furnus**), **hic** (**ficus**), **pecunju** (**pecunia**), **arup** (**rupes**), **yinhit** (**viginti**)⁴.

Și cuvintele latinești care se întâlnesc în două (cazul cel mai frecvent) sau în trei dialecte prezintă un interes deosebit pentru lexicologia și dialectologia istorică românească. Numărul elementelor comune pentru dialectele dacoromân, aromân și meglenoromân reprezintă 423 (19,33%), iar pentru dialectul dacoromân și aromân 352 (16,08%). Din acest punct de vedere, dialectele dacoromân și istroromân merg împreună, iar cel aromân și meglenoromân se grupează separat. Numărul mare de elemente latinești cunoscute numai în dialectul dacoromân „nu se poate explica altfel decât admițând un larg teritoriu de formare a limbii și poporului român, în nordul și sudul Dunării, unde a existat un proces de romanizare și admițând continuitatea elementului romanic pe teritoriul vechii Dacii”⁵.

¹ Romulus Todoran, *Contribuții de dialectologie română*, E.Ș.E., 1984, p. 134-139.

² *Op. cit.*, p. 186.

³ Romulus Todoran, *op. cit.*, p. 190.

⁴ Cf. *Istoria limbii române*, p. 172-179.

⁵ Romulus Todoran, *op. cit.*, p. 190.

Din punctul de vedere al repartiției dialectale, anumite cuvinte de origine latină nu cunosc o arie unitară, chiar în cadrul dialectului dacoromân. Unii învățați (S. Pușcariu, E. Gamillscheg, G. Reichenkron, G. Ivănescu) au tras concluzia că „româna primitivă” cunoștea anumite arii lexicale, unele diferențe dintre graiuri existând, după G. Ivănescu, chiar în „latina populară”¹.

Hărțile *Atlasului lingvistic român* oferă suficient material pentru susținerea unui asemenea punct de vedere. Cuvinte latinești ca **alium** (rom. dial. **ai** „usturoi”), **nix** (**nea**), **pecorarius** (**păcurar**), **pedester** (**pedestru**) circulă numai în vestul și sud-vestul României, tocmai în regiunile cele mai populate de coloniștii romani.

În alte cazuri, în jumătatea de nord a țării (Moldova, Maramureș, Transilvania și Crișana) circulă un termen de origine latină, în vreme ce în partea de sud a României se întâlnește un împrumut, mai ales din limbile vorbite în Peninsula Balcanică, precum: **moare** (lat. **muria**) - **zeamă** (grecesc), **cute** (lat. **cos**) - **gresie** (albanez sau traco-dac), **pântec** (lat. **pantex**) - burtă (fată etimologie sau vechi german).

Hărțile atlasului confirmă una din concluziile lui Pușcariu cu privire la păstrarea unui strat mai vechi de elemente latinești în Transilvania: „regiunile vestice și nordice ale teritoriului dacoromân, teritoriile în care colonizarea Daciei de către romani fu cea mai intensă, păstrează mai bine elementul latin vechi”². Așa ne explicăm, între altele, de ce anumiți termeni latinești păstrați numai în română au un caracter dialectal: **agest** „grosse buche”, **astruca** „couver, enterrer”, **feri** „feter, raspecter”, **sufleca** „retrousser”, **custa** „vivre”, „maintenir en vie” (în expresia din Crișana **Zo te custe**: „Dieu te garde”).

În mai puține cazuri întâlnim o sinonimie lexicală în cadrul aceluiași dialect (în speță, dacoromân). Hărțile atlasului, ca și textele dialectale, ne permit să delimităm două arii distincte, în fiecare fiind cunoscut un cuvânt latinesc. Astfel, în jumătatea de nord a țării este folosit cuvântul **curechi** „chou” (lat. **cauliculus**), iar în jumătatea de sud a fost înregistrat cuvântul **varză** (lat. **viridia**), care a cunoscut o extindere de sens, pentru că în latină însemna „legume proaspete, verdețuri”), impus și în limba literară.

În sfârșit, în legătură cu grupele de cuvinte latinești menționate până acum, trebuie să adăugăm că unii termeni sunt astăzi arhaisme, dar îi întâlnim frecvent în textele românești din secolul al XVI-lea: **aua** (**ad-hoc**),

¹ Vezi *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 340-341.

² *Cercetări și studii*, p. 492.



„ici”, **nescare** (**nescio cualis**) „quelqu’ un”, **neştine** (**nescio quem**) „quelqu’ un”, **plasa** (**plausus**) „aplaudir” etc.

Deoarece limba română e singura dintre limbile neolatine care a avut foarte puține cuvinte savante de origine latină până în secolul al XIX-lea, ea poate fi utilizată ca un criteriu de control al caracterului popular al elementelor latinești din celelalte limbi romanice. Pentru aceasta, trebuie avut în vedere și fondul panromanice al limbii române, prezentat și analizat în dicționare și lucrări de specialitate¹. În tot cazul, pentru lexicul de origine latină din limba noastră, trebuie să luăm în considerare trei aspecte: poziția geografică, factorii socio-culturali² și evoluția istorică a poporului român. În acest fel, putem observa simplificarea și „ruralizarea” vocabularului limbii latine din estul imperiului, iar mai târziu constituirea unui fond lexical latinesc cu trăsături particulare (evoluții semantice, arhaisme, arii dialectale, suprapuneri și dispariții).

Dar, ca și în cazul celorlalte limbi romanice, fondul lexical panromanice al românei se situează pe primul plan. Termenii de origine latină se referă la aspectele cele mai importante ale vieții materiale și spirituale, ei definesc aspecte fundamentale ale realității, cunosc o largă polisemie, fac parte din locuțiuni și expresii și servesc ca bază pentru cuvinte noi. Dar aspectul cel mai important îl constituie, fără îndoială, frecvența termenilor de origine latină³.

Studiind gramatica sau lexicul limbii noastre, îndreptățiți suntem să conchidem cu Ovid Densusianu: „Limba română, așa cum se prezintă astăzi, ne arată în chip neîndoios că romanizarea teritoriilor pe care s-a născut trebuie să fi fost foarte intensă. Tot ce are ea mai caracteristic poartă o pecete pur latină⁴”.

¹ Vezi Sextil Pușcariu, *Etymologisches wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinische Element*, Heidelberg, 1905; I. A. Candrea, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine*, București, 1907-1924 (a - a putea); Tache Papahagi, *Dictionnaire aroumain (macédo roumain), général et etymologique*, Bucarest, 1974; *Istoria limbii române*, 11, 1969, p. 129-173; Alf Lombard, *La langue roumaine. Une présentation*, Paris, 1974, VII, vorbește de „la grande importance de cette langue”.

² Cf. Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 11, București, 1978, p. 10-18.

³ Vezi, în special, D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, 1961, p. 30-45; C. Dimitriu, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, 1973; A. Juilland, P. M. Edwards, Ileana Juilland, *Frequency Dictionary of Roumanian Words*, The Hague, Paris, 1965.

⁴ *Istoria limbii române*, Editura științifică, București, I, 1961, p. 39.

Deoarece s-a dezvoltat într-un mediu neromanic, româna a suferit, pe plan lexical, influența limbilor vecine, și în primul rând a celor slave. Dar, așa cum a arătat Al. Graur, aceasta „s-a soldat cu rezultatul paradoxal că româna și-a păstrat mai bine caracterul latin decât celelalte limbi romanice”¹?

În sfârșit, în ceea ce privește fondul latin, chiar inovațiile românei dovedesc caracterul romanic al acesteia. O altă serie de inovații însă o apropie de limbile balcanice, ceea ce a determinat pe unii cercetători (K. Sandfeld, G. Weigand, Al. Rosetti) s-o încadreze în „uniunea lingvistică balcanică” (din care ar face parte limbi diferite ca origine, dar asemănătoare ca structură: româna, bulgara, neogreacă, albaneza și, într-o mică măsură, sârbo-croata). Dar nu prin ceea ce are particular, nu prin influențe sau asemănări cu limbile vecine (toate nelatine) trebuie definită limba română. Ea se definește, dată fiind originea și structura ei, prin fondul ei latin.

Structura gramaticală și fondul principal lexical reprezintă temelia și specificul unei limbi.

Dacă ne-am imagina limba română ca o construcție impunătoare și durabilă, am remarca faptul că materialele cele mai importante - cărămizi, ciment, grinzi, acoperiș (adică lexicul), precum și arhitectura ei (adică gramatica) sunt de origine latină.

Procesul cel mai important pe care romanistica și românistica îl au în vedere este trecerea de la latinitate la romanitate, proces determinat de coordonatele istorice, sociale, politice și culturale. El a cunoscut faze de continuitate și de discontinuitate într-un context socio-cultural specific: evoluția particulară a structurii latine, pătrunderea unor structuri non-latine, asimilarea unor limbi și culturi în cadrul României². Aceste aspecte privesc mai întâi o fază romano-latină, iar mai târziu cea romanică. Romanizarea, diversificarea teritorială a latinei populare (în cadrul unei „unități relative”) și individualizarea fiecărui idiom romanic sunt reperele cele mai importante ale acestui complex proces istoric, social și lingvistic, mai ales în ceea ce privește consecințele romanizării și raporturile dintre aceasta și non-romanizare (contactul dintre migratori și lumea romană)³.

¹ Cf. *La românité du roumain*, 1965, p. 67.

² Vezi Alexandru Niculescu, *op. cit.*, p. 51: „Romanitatea este o structură socio-culturală populară care se impune treptat din sec. X-XI. Latinitatea și romanitatea evoluează, începând de la această epocă separat, ele vor constitui limbi și culturi diferite”.

³ Ecaterina Goga, *Introducere în filologia romanică*, 1980.

Ele susțin, în cadrul unei continuități romanice neîntrerupte în zona carpato-danubiano-pontică, afirmația lui Sextil Pușcariu¹: „Noi stăm înfipti cu toate rădăcinile noastre, de mii de ani, în neîntreruptă continuitate, în solul în care oasele strămoșilor noștri albesc alături de ale neamurilor care au râvnit la bogăția țării noastre”.

¹ Vezi *Limba română*, 1976, p. 417.

TOPONIMIE ȘI ANTROPONIMIE ROMÂNEASCĂ

TOPONIME ȘI ANTROPONIME

Alături de apelative (în primul rând termenii entopici), de împrumuturi din alte limbi și de formații românești având la baza nume comune, o categorie importantă de nume de locuri reprezintă cele numite **personale**. Există, dealtfel, ca și în cazul relației apelativ-nume de loc, un raport reciproc între toponime și antroponime.¹ Reciprocitatea acestui din urmă raport este dovedită de o serie de toponime formate de la un nume de persoană - simplu sau derivat (nume de familie, prenume, poreclă) iar pe de altă parte, de numeroasele nume de persoană românești (în special de familie) care au la bază un toponim².

Este important să constatăm că procesul „transformării” unor nume de persoană în nume de locuri se petrece permanent, pe baza unor criterii lingvistice privitoare la specificitatea numelor proprii și la formații topici caracteristici pentru limba noastră. Există însă în acest domeniu o anumită deosebire: pe câtă vreme numele de persoană pot apărea ca toponime, simple sau însoțite de sufixe și elemente derivate, numele de persoană formate de la numele de loc au în structura lor un toponim și un sufix specializat³. Pe de altă parte, în cazul toponimiei, numele de persoană pot apărea și în diferite structuri, exprimând raporturi de posesiune sau fiind construcții cu recțiune directă, antroponimul aflându-se în cazurile genitiv sau acuzativ, ceea ce nu se întâmplă la numele de persoană care au la bază un toponim.

Un alt aspect demn de menționat rezidă în faptul că, de obicei, cele mai multe toponime românești formate pe baza unor nume de persoană se referă la localități. Am putea spune că, indiferent de originea lor, există în această privință câteva sufixe specializate: **-ești, -eni (-ani), -ari, -ăuți**⁴. La acest din urmă aspect se referea Sever Pop când afirma: „On peut donc

¹ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.

² Cf. Șt. Pașca, *Nume de persoană și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936.

³ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, 1963, p. 395-538.

⁴ Cf. Ioan Pătruș, *Nume de persoană și nume de locuri românești*, Ed. Științifică, 1984; Iorgu Iordan, *op. cit.*; Ilie Dan, *Contribuții la istoria limbii române*, 1983.

reconnaître comme le trait le plus caractéristique du roumain la formation du nom de villages d'après des noms de famille jadis les plus répandus, en leur ajoutant le suffixe collectif **-ești**.¹

În cazul toponimelor provenite din antroponime trebuie să invocăm nu numai trăsăturile lor lingvistice (atât de evidente în cazul apelativelor), ci și condițiile social-istorice ale epocii în care au apărut. Numeroase nume de sate românești care au la bază un antroponim, urmat de sufixele **-ești** sau **-eni**, trebuie puse în legătură de către toponomast fie cu sistemul de întemeiere a așezărilor rurale românești², fie cu unele aspecte caracteristice vieții feudale din Moldova și Țara Românească (organizare administrativă și fiscală, relații dintre boieri și țărani, dintre țărani și mănăstiri, ierarhie socială, imigrări de populație dintr-o provincie în alta, simbioza etnică etc.)³.

Datorită faptului că numele de loc nu apar accidental, ci în cadrul unei colectivități, înțelegem de ce pentru identificarea și individualizarea realităților înconjurătoare vorbitorii au avut în vedere considerente referitoare la relief, floră, faună etc, dar și raporturile dintre **om** și **natură**. Trebuie însă să deosebim în această direcție modul de formare a toponimelor, pe care le putem numi **antroponimice**, procedee diferite de la o epocă istorică la alta, condiționate nu numai de mentalitatea oamenilor în ceea ce privește procesul **denumirii**, ci și de realitățile concrete ale așezărilor omenești respective⁴. În această privință, pentru epoca veche din istoria Țărilor Române putem identifica într-o serie de cazuri numele persoanei de la care s-a format un nume de loc. Acesta (întemeietor, cumpărător sau proprietar vremelnice ai unei moșii sau așezări) este de foarte multe ori o persoană reală care poate fi identificată pe baza documentelor istorice.⁵ Situația este întrucâtva asemănătoare pentru secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, când însă nu predomină numele de localități în **-ești** sau **-eni**, ci acele formate de la numele unor proprietari, boieri și arendași, dar cu alte sufixe. O altă situație cunosc microtoponimele, care, în general, marchează un raport de proprietate și,

¹ Sever Pop, *Les problèmes de la toponymie et de l'anthroponymie roumaine*.

² Vezi Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, București, 1907, p. 31; H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. 1, Ed. Acad. R.P.R., București, 1958, p. 346.

³ Cf. Ion Donat, *Considerații istorice asupra toponimiei românești*, LR, nr. 6, 1964, p. 615-621.

⁴ Vezi Iorgu Iordan, *Observații cu privire la raporturile dintre toponime și antroponime*, în „Limba română”, nr. 3, 1975, p. 211-214.

⁵ I. Donat, *op. cit.* și Ilie Dan, *Contribuții la istoria limbii române*, p. 188-193.



drept consecință, numele de persoană (dar și prenumele de multe ori) apar la cazurile genitiv și acuzativ.¹

În sfârșit, alta este situația pentru secolul nostru, când numele unor localități (sate, comune și orașe) a fost înlocuit pe cale administrativă cu numele și prenumele unor scriitori, artiști, oameni politici și personaje istorice reale din țară sau străine. Ne gândim la nume de loc precum **Tudor Vladimirescu, George Enescu, Ștefan cel Mare, Ciprian Porumbescu, Mihail Kogălniceanu** etc.

Dacă pe lingvist îl interesează în mod strict semnificația, originea, structura fonetică și funcția gramaticală, evidente în cazul apelativelor, el nu poate trece cu vederea un nume topic considerat drept cuvânt, atunci când el este format de la un nume de familie sau de la numele unei persoane reale, care pentru istoric, bunăoară, prezintă o importanță de prim ordin. Așadar, pentru toponimele care conțin nume de persoană, cercetarea se dovedește un auxiliar necesar, iar apelul la documente istorice este obligatoriu. Mai grea este în această privință nu atât identificarea (atât cât e posibilă) a persoanei al cărei nume îl conține toponimul, cât stabilirea originii propriu-zise a numelui de persoană. Înțelegem prin aceasta nu originea geografică (locală) și istorică a unei persoane, ci originea strict lingvistică a numelui pe care acesta îl poartă. Și în cazul numelor moștenite, etimologia nu este totdeauna ușor de stabilit. Spre deosebire de apelative, forma fonetică a numelor de persoană întâlnite în toponimie are mai puțină importanță și ea poate fi avută în vedere pentru cazurile în care numele comune dintr-o zonă dată nu prezintă anumite evoluții fonetice. Totuși, forma unora dintre aceste antroponime e importantă atunci când apare în documente istorice sigure (și în mod deosebit când atestarea istorică o probează, cu schimbările acesteia de la o epocă la alta, de la o regiune la alta sau pentru situațiile când unele fenomene fonetice nu mai apar azi în apelative).

Situația este cu totul diferită în ceea ce privește morfologia antroponimelor întâlnite în toponimele personale. Știut fiind că numele de persoană au, în genere, o poziție specială în cadrul gramaticii (privitoare la gen, la articol, la raportul singular-plural), nu trebuie să uităm totuși că în unele situații antroponimele cunosc un paralelism cu apelativele. Este cazul să amintim, spre exemplu, raportul interesant dintre pluralul numelor de persoană și numele de loc cu aspect de plural.² E suficient să menționăm,

¹ Iorgu Iordan, *op. cit.*, cu numeroase exemple.

² Cf. Viorica Florea, *Observații asupra sensului numelui propriu*, în voi. *Studii de onomastică*, 1981, p. 47-57; Ilie Dan, *Contribuții la istoria limbii române*, Iași, 1983, p.

aici, **lonești** (pluralul de la **Ionescu**) față de **Ploiești** (acesta din urmă nu reprezintă pentru vorbitorul contemporan pluralul unui **Ploaie** sau **Ploiescu**, chiar dacă din punct de vedere istoric numele acestui oraș provine de la un boier, **Ploaie**, atestat documentar).¹

Chiar dacă există o identitate între numele comune și cele de persoană (mai ales când acestea din urmă sunt porecle), aceasta privește originea, și nu semnificația.

În asemenea cazuri avem de a face cu o falsă sinonimie, care ar explica greșit toponimele personale, dacă n-am ține seama de aspectul diacronic și de posibilitatea folosirii unor nume de loc ca nume de persoană (nu ne interesează aici supranume sau pseudonime de tipul **Constantinescu-Iași**, **Popescu-Sireteanu**, **Ionescu-Argeș** etc).

Tot în legătură cu cele de mai sus trebuie să invocăm și „coloritul” regional al antroponimelor de la baza numelor de loc. Diferențele în această privință între cele trei provincii istorice românești se explică și prin preferința vorbitorilor dintr-o arie geografică pentru unul sau altul dintre procedeele de formare a numelor de locuri de la numele de persoană. E important de asemenea să subliniem că o astfel de alegere poate fi explicată și prin faptul că până în secolul al XIX-lea sistemul popular de denumire din Moldova și Țara Românească nu cunoștea decât un singur termen: **prenumele**. Aceasta și explică frecvența folosire în aceste provincii a sufixelor **-ești** și **-eni**, cu unele diferențe totuși, de la o perioadă istorică la alta. Cercetarea documentelor istorice pune în evidență importanța etnonimelor (unele dintre acestea puteau fi și porecle) pentru formarea numelor de familie și, pe baza acestora, târziu, a numelor de locuri. E interesant de constatat că astfel de toponime apar obișnuit cu forme de singular, ca în cunoscutele exemple: **Gotul**, **Lipovanul**, **Neamțu**, **Rusca**, **Sasca**, **Tatarca**, **Ungurașul**.²

Cum ne-o dovedesc documentele istorice și situația din multe limbi europene (inclusiv latina), numele de persoană erau la un moment dat mai diverse (dealtfel, cum opina Al. Graur, ele pot fi întâlnite într-o limbă dată)³, ceea ce explică, după părerea noastră, și faptul că, la început, ele apăreau singure (fără determinări și fără sufixe) ca toponime. Situația este

117-129.

¹ Vezi Viorica Florea, *Raportul dintre înțelesul numelor de locuri și cel al numelor comune corespunzătoare*, LR, 3, 1975, p. 215-219.

² Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 263-293.

³ Vezi Al. Graur, *Nume de locuri*, Ed. Științifică, 1972.

similară și în ceea ce privește onomastica franceză din epoca romană și galo-romană.

Din punctul de vedere al teoriei numelui propriu, toponimele provenite din antroponime au uneori un caracter nemotivat sau motivat, deoarece nu țin seama de formele de relief, de faună, de floră, geografie economică etc., ceea ce îndreptățește afirmația lui E. Nègre: „De même des noms de lieux tirés des noms de personnes sont arbitraires car ce n'est que par exception qu'ils dépendent de l'aspect vu de l'histoire de lieu.”¹

Dacă e să stabilim o cronologie în evoluția raportului nume de loc - nume de persoană, aceasta ar fi următoarea: **antroponim-toponim** (fără vreo modificare formală); **antroponim** transformat în **nume de localitate** (prin derivare cu sufixe); **nume de persoană** devenit **nume de loc** prin compunere (cu alt nume propriu sau, mai ales, cu un apelativ), **nume de persoană** de la baza toponimului (folosit singur sau ca derivat) în cadrul **microtoponimiei**, denumind accidente de teren (dealuri, văi, pâraie, poieni, fanețe, drumuri etc).

Așa cum a arătat Ioan Pătruț², există însă și unele deosebiri, de ordin cantitativ sau calitativ, între cele două sectoare ale onomasticii, toponimie și antroponimie: mai întâi, antroponimele sunt „general sau larg răspândite”, în timp ce numeroase toponime prezintă o formă rară sau unică; în al doilea rând, numele de locuri sunt mai rezistente, se modifică greu, pe câtă vreme antroponimele, în funcție de factori istorici, sociali și culturali, sunt supuse unor permanente și adesea importante modificări.

Nu e lipsit de importanță, în aceeași ordine de idei, și faptul că unele antroponime (mai vechi sau mai noi sau chiar dispărute) nici nu sunt înregistrate în lucrările de specialitate, toponimele pe baza cărora s-au format probând existența reală sau posibilă a unor astfel de nume de persoană, încât același autor menționat anterior conchide: „Unele antroponime la care raportează numele de localități sunt într-adevăr rare sau neașteptate.”³

Reciprocitatea dintre numele de persoană și numele de loc în limba română, indiferent dacă cele dintâi sunt echivalente ca formă iar toponimele apar ca derivate cu sufixe sau cuvinte compuse, este pusă în evidență și de un triplu raport: **antroponim-toponim-antroponim** (nume de familie): **Ploaie - Ploiești - Ploieșteanu; Vlad - Vlădeni - Vlădeanu**,

¹ E. Nègre, *Les noms de lieux en France*, Paris, 1963, p. 11.

² Ioan Pătruț, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, E.Ș.E., București, 1984, p. 26.

³ *Idem*.

dar același raport poate cunoaște și o altă relație cronologică între cei trei termeni: **nume de loc - nume de persoană (Suceava - Suceveni - Suceveanu; Galați - Gălățeni -Gălățeanu)**. În ultimele două secole (dar pentru cazuri izolate, fenomenul poate fi mult mai vechi), datorită deselor migrări din arcul intercarpatic în Moldova, Muntenia, Oltenia și Dobrogea, raportul dintre toponime și antroponime a cunoscut mai ales relația **nume de loc - nume de persoană: Brașov -Brașoveanu; Ardeal - Ardeleanu; Lugoj - Lugojanu**.¹

Dacă este adevărat că, în general, pentru toponimia românească, cele mai numeroase nume de locuri formate de la antroponime sunt cele care au la bază un nume de persoană sufixat, limba română cunoaște și un raport **toponim -antroponim**, și în ceea ce privește oiconimele. Numeroase exemple judicios analizate, cu justificarea unor noi etimologii, se găsesc în lucrarea **Nume de persoane și nume de locuri românești** de Ioan Pătruț.²

E nevoie să realizăm o distincție și în ceea ce privește genul numelor de persoane care stau la baza numelor de locuri. Mai ales în ceea ce privește numele de localități, antroponimele de gen masculin sunt preponderente. Faptul acesta se explică prin aceea că bărbații, mai ales în epoca veche, au avut un rol social deosebit (inclusiv în întemeierea satelor, fie de la un „strămoș”, fie de la cea dintâi familie stabilită în regiunea respectivă), și prin vechile cutume nescrise ale dreptului românesc.³ Această situație nu exclude însă masiva prezență a unor nume feminine de persoană în toponimia românească, mai ales când e vorba de ceea ce francezii numesc **lieux-dits**.⁴ Această situație, raportată la circumstanțele proprietății, se explică prin factori de natură social-istorică și economică. Este cazul numeroaselor toponime formate cu ajutorul sufixelor **-oaia, -easa**, întâlnite în toate provinciile românești, cu referire la raporturile de proprietate: **Bălănoaia, Drăghineasa, Comăneasa, Găgeasca, Găneasa, Manoleasa, Rădoaia, Zbieroaia** etc.

O diferență notabilă există și în ceea ce privește situația numelor de persoană masculine și feminine cu formă neschimbată, cele dintâi având evident o situație predominantă. Acest fapt se explică prin aceea că „un nume de loc care are la bază un nume de persoană masculin este viu în

¹ Vezi Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, E.Ș.E., 1977; I.I. Nistor, *Emigrări de peste munți*, 1915; C. Racoviță, *Migrațiuni din Ardeal peste Carpați în lumina toponimiei*, în „Geopolitica și geoistoria”, nr. 1, 1942, p. 69-73.

² Vezi I. Pătruț, *Onomastică românească*, E.Ș.E., București, 1980.

³ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 234.

⁴ A. Dauzat, *La toponymie française*, Paris, 1971.

conștiința vorbitorilor, pentru că este raportat la o persoană cunoscută și importantă”¹.

Dacă numele de locuri care au la bază un antroponim pun nu puține probleme lingvistului (în raport cu etimologia și cu tipologia formantului topic), situația este mai simplă când este vorba de antroponime derivate de la nume de localități, ca în cazurile **Focșăneanu, Piteșteanu, Sibianu, Suceveanu, Turdeanu** etc. Numai că în aceste situații, caracterul în întregime motivat al toponimului este trecut pe un pian secundar, deoarece, să zicem, **Nemțeanu** nu înseamnă **Ion, Dumitru, Vasile**, originari sau locuitori din județul Neamț (județul sau localitatea), deci o anumită persoană localizată și prin radical și sufix, ci **oricare** individ care locuiește în județul sau orașul respectiv. Am putea spune că în această situație nume de familie ca **Gălățeanu** și **Râșnoveanu** sunt simțite pentru lingvist ca adjective, și nu ca nume proprii individualizatoare. În puține cazuri întâlnim în toponimia românească și nume de persoană care își au originea, cu formă de singular, într-un nume de loc cu formă de plural, ca antroponimul **Bădărău**, care, potrivit opiniei lui Iorgu Iordan, provine în mod sigur din numele topic **Bădărăi** (sat în județul Iași). Se pune aici problema originii **locale** sau **personale** a unor toponime formate din nume de persoană².

Numeroase și diverse situații privind raportul toponim-antroponim pot fi întâlnite și în alte limbi, în general cunoscute. Există încă din antichitate toponime formate de la numele unor persoane istorice, personalități politice, unele dintre aceste nume fiind impuse în epoca modernă, pe cale oficială³.

În sfârșit, foarte interesante pentru lingvist, istoric și etnograf sunt acele nume de locuri antroponimice al căror radical este un apelativ general cunoscut în graiul uzual. Exemple ca **Budăi, Frasin, Găvăneasa** ș.a. sunt convingătoare în această privință.⁴

Atât din punct de vedere lingvistic și istoric cât și cel diacronic și sincronic, importantul raport între nume de loc - nume de persoană în toponimia românească privește și răspândirea unor sufixe specializate, în denumirea localităților românești.⁵

¹ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 237.

² Cf. Iorgu Iordan, *Observații cu privire la raporturile dintre toponime și antroponime*, LR, 3/1975, p. 233-236.

³ Vezi Al. Graur, *Nume de locuri*, 1972, p. 47 și Ovid Densusianu, *Opere*, vol. VI, p. 112.

⁴ Vezi Ilie Dan, *Contribuții la istoria limbii române*, p. 183.

⁵ Ilie Dan, *op. cit.*, p. 149.



În ceea ce privește sufixele din toponimia românească, exemple, clasificări și etimologii pot fi găsite în lucrările lui G. Pascu¹ și Iorgu Iordan². Noi ne vom limita la urmărirea vechimii și răspândirea sufixelor celor mai frecvent folosite pentru formarea numelor de localități. Evident, nu vom da liste complete, ci vom urmări, comparativ, situația din veacurile XV-XVII³ și, statistic, repartitia acestor sufixe în cele trei provincii istorice românești: Moldova, Țara Românească și Transilvania.

În consecință, vom începe discuția cu situația unui sufix specializat pentru formarea numelor de localități din limba română: **-ești**. Este, cu siguranță, în acest domeniu, cel mai vechi și mai răspândit⁴. De obicei, cu ajutorul lui se formează noi toponime de la un nume de persoană (sunt formanții topici cu ponderea cea mai mare în toponimia românească), referindu-se nu numai la localități (existente sau dispărute), ci și la unele accidente de teren. Cauzele care au determinat marea productivitate a acestui sufix în toponimie sunt de natură istorică și socială⁵. În această situație, sufixele **-ești** și **-eni** (de acestea din urmă ne vom ocupa mai jos) sunt întrebuințate în același timp pentru formarea de noi toponime (desigur că există și nume de sate care provin direct dintr-un antroponim, neînsoțit de sufix)⁶. Așa cum a arătat Iorgu Iordan⁷, **-ești** indică originea **personală** a locuitorilor, iar **-eni** (**-ani**) e specializat în indicarea originii **locale**.

Atestările istorice sunt de mare interes pentru vechimea localităților în **-ești**. Compararea acestor mențiuni documentare cu datele din unele dicționare speciale⁸ permite urmărirea evoluției în timp (ca număr, concurență și substituie) a acestora, precum și stabilirea deosebirilor existente între Moldova, Țara Românească și Transilvania.

¹ *Sufixe românești*, București, 1916.

² *Vezi Toponimia românească*, București, 1963, p. 395-481.

³ Iată principalele colecții folosite: *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului*, vol. I (1387-1620), București, 1957; *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhiva istorică centrală a statului*, vol. I (1369 - 1600), București, 1957; Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, voi. I-II, Iași, 1931-1932; Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, București, 1967-1968.

⁴ Cf. Emil Petrovici, *Vechimea atestării sufixului -esc (pl. -ești)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, fasc. 2, 1969, p. 131-133.

⁵ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 154-160.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Op. cit.*, p. 159-160.

⁸ Avem în vedere *Marele dicționar geografic al României (MDGR)*, 5 vol., București, 1898-1902.

Margareta Ștefănescu citează toponimul **Felește (Felești)** ca având cea mai veche atestare (într-un document din 1364)¹. Emil Petrovici este însă de părere că cea mai veche localitate în **-ești** aparține Banatului: **Radest (Rădești)**, numele unui sat de lână Lugoj, dispărut astăzi, menționat într-un document din 1369².

Ținând seama de faptul că în documentele din Banat sufixul **-ești** este redat prin **-esd, -osd, -est, -ost**, Ioan și Malvina Pătruș au demonstrat că, de fapt, în Banat există alte două localități în **-ești**, care sunt mai vechi decât cele menționate anterior. Este vorba de **Fylesd (Filești)**, atestat în 1326 în regiunea Hunedoarei (el apare în aceeași formă încă la 1293)³ și **Hodosd (Hodești)**, menționat în 1214.

În ceea ce privește Țara Românească, documentele înregistrează și aici localități în **-ești** încă din secolul al XIV-lea. Cea dintâi e menționată într-un act domnesc în 1385: **Dăbacești**⁴. Un an mai târziu apar numele de sate **Trufești, Dușești și Godinești**, iar în 1387 o specificare din documentul istoric respectiv arată felul cum satele își luau numele după cel al întemeietorului: „Partea lui **Dăbăcescu din Dăbăcești**”.

Nu cu mult diferită este situația numelor de loc în **-ești** din Moldova, în sensul că primele atestări documentare aparțin sfârșitului veacului al XIV-lea: la 1398 întâlnim un nume de sat **Vlădești pe Siret**⁵. Trei sate în **-ești** (situate pe Tazlăul Sărat) apar într-un document din 1399: **Dolieștii, Lontineștii și Măzănești**⁶.

E de presupus, ca și pentru alte sate din Moldova care sunt menționate în documentele din perioada 1380-1400, că ele sunt mai vechi ca așezări omenești, „cel puțin din vremea descălicatului” (Mihai Costăchescu). După anul 1400 (într-un document din acest an întâlnim numele de sate **Șurinești, Mânjești, Toderești, Șerbotești, Iacobești**, pe apa Vasluiului), numărul localităților în **-ești** crește tot mai mult. C. Cihodaru⁷ a dovedit existența a 280 de sate moldovenești (unele dintre ele au dispărut) al căror nume stă în legătură cu întemeietorul lor. Cele mai multe sunt formate cu sufixul **-ești**: **Cozmești, Mircești, Dâmbești**,

¹ Apud Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 157.

² Cf. *op. cit.*, p. 33-34.

³ Coriolan Suciș, *op. cit.*, vol. I, p. 330.

⁴ *Catalogul documentelor Țării Românești*, vol. I, 1957, p. 1.

⁵ Cf. *Catalogul documentelor moldovenești*, vol. I, 1957, p. 1.

⁶ Vezi Mihai Costăchescu, *op. cit.*, 1931, p. 2.

⁷ Cf. *Judecia și cnezatul în Moldova*, în „Analele științifice ale Universității din Iași”, Istorie, tomul XI, 1965, p. 9-40.

Dănești, Drăgănești, Sinești, Răcești, Bârzești, Liești, Timișești, Ivești, Borosăști, Tomești, Solești, Românești, Pârtești, Mândrești ș.a.¹

Comparând, pe baza documentelor istorice, situația localităților în **-ești** din Moldova și Țara Românească (perioada 1370-1600), constatăm că toponimele în **-ești** sunt mai numeroase în Moldova (641) în raport cu cealaltă provincie (528). Situația este exact inversă pentru perioada mai recentă. Pe baza MDGR, ajungem la concluzia lui Iorgu Iordan: „**-ești** este mai frecvent în Muntenia, iar **-ani (-eni)** mai frecvent în Moldova”². Statistic, lucrurile se prezintă astfel: în Țara Românească - 2668 de nume; în Moldova, doar 1720. Revelatoare este, în această privință, și frecvența aceluiași topic în cele două provincii: **Popești**, spre exemplu, apare (după MDGR) de 68 de ori în Muntenia, iar în Moldova numai de 10 ori³. Nu înțelegem de ce Iorgu Iordan găsește în același dicționar și pentru aceeași localitate (**Popești**) 75 de exemple pentru Țara Românească și 14 pentru Moldova⁴. Mai interesant ni se pare toponimul **Ionești** care apare de 22 de ori în Țara Românească, dar lipsește în Moldova. Unele neconcordanțe se pot explica fie prin teritoriul la care se referă MDGR, fie prin amatorismul unora dintre autorii de dicționare geografice ale unor județe.

Din cauză că pentru Transilvania ne-am bazat doar pe lucrarea lui Coriolan Suciu, care cuprinde numai nume de sate, e posibil ca numărul localităților în **-ești** să nu corespundă întocmai realității. E vorba totuși, de o cifră notabilă: 570.

Oricum, chiar și pe baza celor două dicționare, sufixul **-ești** este cel mai bine reprezentat în toponimia românească (4958 de cazuri).

Din aceeași perspectivă, vom urmări acum situația sufixului **-eni (-ani)** atât pe baza documentelor, cât și a dicționarelor menționate. Mai întâi, două observații: numeroase derivate în **-eni (-ani)** pot exprima atât originea personală, cât și pe cea locală⁵. Pe de altă parte, așa cum a

¹ Exemple numeroase se găsesc în Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 161-176.

² Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 160-161.

³ Datele sunt luate din MDGR și se referă la sfârșitul secolului al XIX-lea.

⁴ Iorgu Iordan afirmă la p. 161 din lucrarea citată că „din peste 70 de toponime Popești, numai 10 sunt moldovenești”, în vreme ce la p. 544 aflăm că numai în Țara Românească există 75 de toponime Popești (!).

⁵ Pentru această provincie nu avem un dicționar geografic general (ca pentru Bucovina sau Basarabia). Sufixul **-ești** este bine reprezentat, așa cum o probează documentele și cercetările pe teren, în Maramureș. După opinia lui E. Janitsek, din cele 67 de localități maramureșene 13 sunt formate de la un nume de persoană cu sufixul **-ești** (**Budești, Călinești, Dragomirești, Ciulești, Nănești** ș.a.), multe fiind atestate încă din sec. al XIV-lea. Cf. *Toponime cu sufixul -esc (la plural -ești)*, *Studii de onomastică*, voi. III, Cluj-Napoca, 1982, p. 134-143.

demonstrat Dragoș Moldovanu¹, astfel de nume nu trebuie confundate cu cele formate de la antroponime în **-an**, provenind din slavă, cu formă de plural.

Și toponimele în **-eni (-ani)** apar încă din secolul al XIII-lea. Cel dintâi exemplu îl găsim, pentru Transilvania, în lucrarea lui Suci: **Seryan** (1232)², care reapare în anul 1489, dar cu forma **Seryeni** (sat dispărut din Banat). Același autor menționează localitatea bănățeană **Zechien** (1256), păstrată până astăzi, dar cu forma **Seceani**.

În Moldova, primul exemplu de acest fel datează din anul 1400. E vorba de **Lățcani**, pe apa Vasluiului (forma actuală e **Lețcani**, nume existent și lângă Iași, dar satul e recent).

Cea dintâi atestare pentru Țara Românească e reprezentantă de satul **Groșani** (1392).

După 1400, exemplele se înmulțesc considerabil în toate provinciile românești³.

Și documentele istorice și MDGR probează că acest sufix este mai răspândit în Moldova decât în Țara Românească, concluzie la care a ajuns și Iorgu Iordan⁴. Pentru perioada veche, la care ne referim în lucrarea de față, situația localităților cu **-eni (-ani)** se prezintă numeric astfel: pentru Moldova - 400, pentru Țara Românească - 314. MDGR arată că situația, pentru sfârșitul secolului al XIX-lea, era inversă: localitățile în **-eni (-ani)** erau mai numeroase în Țara Românească (1514) decât în Moldova (1321). Situația se explică, pe de o parte, prin teritoriul mai întins al Țării Românești în acel timp (cu Oltenia și Dobrogea), pe de altă parte, prin schimbările intervenite în organizarea satelor, ca și prin formarea unor nume de localități de la antroponime de tipul **Prundeanu, Glodeanu, Munteanu** (deci **Prundeni, Glodeni, Munteni**). Există, ce e drept, și unele preferințe, de la o provincie la alta. De exemplu, toponime ca **Popeni, Munteni, Rădeni** apar în mai puține cazuri în Țara Românească decât în Moldova: **Munteni** - de 21 de ori în Moldova și numai de 4 ori în provincia de la sud de Milcov. În schimb, **Munteni** și **Rădeni** apar doar o singură dată în Transilvania.

Numărul localităților în **-eni (-ani)** în această provincie este relativ mare (426), mai ales dacă ținem seama de faptul că, așa cum am mai

¹ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 158.

² Vezi *Legile formative ale toponimelor românești cu radical antroponomic*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, 1970, p. 36, unde sunt citate exemple de tipul **Dușani, Ciurcani, Negovani**.

³ *Op. cit.*, vol. II, p. 401.

⁴ Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.* și MDGR.

menționat, dicționarul lui Coriolan Suciu cuprinde numai nume de localități.

Pe baza celor prezentate, se observă că sufixul **-eni (-ani)** este al doilea ca importanță în toponimia românească, numărul total al localităților formate cu acesta fiind de 3261.¹

Interesante constatări se pot face și cu privire la rangul de frecvență (notat în paranteză) al unor nume topice sufixate. Iată câteva exemple importante:

1. **-ești**

a. **Moldova:** Averești (12), Bălănești (13), Berești (14), Bogdănești (12), Cristești (20), Grozești (11), Mogoșești (12), Petrești (10), Popești (10);

b. **Țara Românească:** Albești (31), Bădești (11), Bălănești (21), Cernătești (14), Gândești (15), Costești (26), Drăgănești (17), Golești (14), Popești (65), Șerbănești (19);

c. **Transilvania:** Avrămești (4), Cornești (7), Mihăiești (4), Românești (5), Tomești (5)².

2. **-eni**

a. **Moldova:** Băleni (8), Broșteni (20), Deleni (21), Movileni (14), Munteni (21), Podoleni (11), Rădeni (11), Ungureni (12);

b. **Țara Românească:** Bădeni (24), Călugăreni (12), Copăcenii (15), Coșoveni (12), Coțofeni (14), Deleni (12), Fundeni (15), Mărgineni (13), Olteni (16), Podeni (14), Văleni (13);

c. **Transilvania:** Călugăreni (3), Crișeni (5), Deleni (5), Mărgineni (5), Suseni (6), Văleni (12).

E de reținut că un nume ca **Popești** apare de 75 de ori în toponimia românească.

Deoarece ne-am limitat cercetarea numai la două sufixe (cele mai productive din toponimia românească) și numai pe baza anumitor izvoare, e lesne de înțeles că o lucrare de sinteză cu privire la repartitia acestor două sufixe în vremea noastră e imposibil de realizat. Cifrele date de noi sunt incomplete și au o valoare relativă. Numai după publicarea dicționarului toponimic al României, o nouă cercetare, de proporții, va putea urmări răspândirea în timp și spațiu a celor mai importante sufixe din toponimia românească.

Din cele discutate mai sus, rezultă că numele de loc provenite din nume de persoană (cu formă identică sau derivată) reprezintă cea mai

¹ *Op. cit.*, p. 159-160.

² Ne referim numai la epoca veche, deci până la 1620.

importantă grupă din cadrul toponimiei social-istorice, alături de nume de popoare, de cele sociale, profesionale și oiconimice¹. Raportul dintre cele două grupe de nume proprii este complex, de multe ori pus în legătură cu condițiile sociale-istorice și el privește mai multe posibilități de realizare a cunoscutei triade, fundamentală pentru studiul numelor proprii: **obiect - referent - semn lingvistic**².

Cu privire la toponimele terminate în **-ești** au existat puncte de vedere deosebite, în funcție de opțiunea autorilor respectivi pentru o analiză lingvistică sau una istorică³. Cei care consideră că, la origine, satele noastre și-au luat numele după strămoșul care le-a întemeiat sunt de părere că numele unui asemenea sat are în aparență o valoare de plural, întrucât la început el se referea la urmașii aceluia străbun. În acest caz, toponimul cu caracter antroponimic poate servi ca argument istoric, iar atestarea documentară confirmă (nu în toate cazurile) existența aceluia întemeietor, „moș”, de la care provine numele satului respectiv⁴. Alți autori sunt de părere că până în secolul al XVII-lea trebuie să facem, pentru toponimia românească, o diferență între **tipul personal** și cel **descriptiv**. Toponimele în **-ești** aparțin primei serii și se caracterizează, așa cum a arătat Dragoș Moldovanu,⁵ prin două trăsături: a) lipsa unui plural direct; b) folosirea unor sufixe specializate în formarea toponimelor de la nume de persoane. Se adaugă acestora, cel puțin într-o primă etapă a istoriei limbii române, și exclusivitatea genului masculin al unor astfel de toponime „personale” sau „patrionimice”, de tipul **Mircești, Bogdănești, Blindești, Filipești, Timișești** etc. Aspectul de plural al unor astfel de toponime privește aproape exclusiv numele de localități. Firește, documentele istorice de după secolul al XVII-lea oferă și alternanța toponimică: **plural (toponim) - singular (antroponim) - singular feminin (toponim) - Berești - Berescu - Bereasca**⁶. În cele mai multe cazuri, radicalul antroponimic al numelor de

¹ Frecvența scăzută a toponimelor din Transilvania se explică prin faptul că Suciu are în vedere numai localitățile din această provincie. O hartă publicată de Sextil Pușcariu în *Limba română*, vol. I (ed. 1940, p. 388; ed. 1976, p. 335), arată că și pentru epoca noastră numele cu **-ești** se întâlnesc în Crișana, în sudul și vestul Transilvaniei și în nordul Banatului (harta a fost întocmită de Emil Petrovici).

² Vezi A.I. Eremia, *Nume de locuri*, p. 237.

³ Ilie Dan, *op. cit.*

⁴ H.H. Stahl, *op. cit.* „Un argument deseori invocat în sprijinul acestui fel de a vedea este cel al toponimiei de caracter antroponimic. Într-adevăr, muntele este românesc și poartă nume care derivă din nume de oameni.”

⁵ Dragoș Moldovanu, *Principii ale lexicografiei toponimice*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tom. XXII. 1973, p. 73-79.

⁶ *Idem.*

loc este nemotivat. Opozițiile create evidențiază faptul că sufixul **-ești**, într-o fază primară, nu poate fi folosit pentru formantii topici care au la bază un apelativ. În această categorie de specialiști se înscrie și Emil Petrovici, care afirmă: „într-o epocă mai veche însă, când populația românească era încă în mica măsură sedentară, formațiile în **-ești** desemnau cu siguranță descendenții unui **moș** formând un cătun care se mută dintr-un loc într-altul.”¹ Ulterior a avut loc o „iradiere” a numelor de locuri (paralel cu cele de persoană) datorită migrații lor și colonizărilor, explicabile prin cauze istorice și sociale bine cunoscute.

Paralel, au apărut și acele nume topice care sunt posibile derivate personale. Multe dintre numele de sate românești au stat până la mijlocul secolului al XX-lea în legătură cu numele persoanelor care le stăpâneau, chiar dacă toponimele respective erau doar în aparență niște socionime plurale. Analiza cronologică și spațială folosită pentru formarea de toponime personale permite să se pună în evidență structura formantului topic, valoarea locativă sau personală a sufixelor respective precum și frecvența utilizării acestora în timp și în spațiu.²

Un punct de vedere mai nou a exprimat Gh. Bolocan³ care consideră că toponimele în **-ești** au la bază un nume comun, acesta fiind un nume de grup format dintr-un adjectiv în **-esc** cu valoare posesivă. Cercetarea documentelor istorice și specificul sufixării toponimice personale în limba română ne determină însă să nu acceptăm concluzia autorului: „toponimele în **-ești**, **-ar(i)** ca și cele în **-ani** reprezintă nu nume cu grup de sens de apartenență sau de localizare, având la bază un nume de persoană sau de loc, ci un cuvânt comun”⁴.

Interesantă și complexă, cu implicații istorice, sociale și lingvistice, natura raporturilor dintre numele de loc și numele de persoană reprezintă o coordonată esențială în acest domeniu care privește atât aspecte teoretice cât și dimensiuni istorice de mare importanță și originalitate pentru istoria limbii și a poporului român.

¹ Cf. Emil Petrovici, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, București, 1964; *Idem*, *Studii de dialectologie și toponimie*, E.A., 1970.

² Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 362.

³ Vezi Gh. Bolocan, *Modele derivate în toponimie*, LR, nr. 3, 1975, p. 187-196.

⁴ *Idem*.

RAPORTUL DINTRE APELATIVE ȘI TOPONIME

Așa cum am arătat în alte studii, izvorul cel mai important pentru toponimia românească îl constituie termenii din limba comună (cel mai adesea substantive și adjective), numiți *apelative*. Cei mai mulți dintre aceștia, deoarece indică „natura accidentelor de teren”¹, fac parte din nomenclatura geografică. Graiurile populare românești cunosc o mare bogăție și varietate de termeni care desemnează noțiuni geografice obișnuite. Iată de ce geografil, cu mult înaintea lingviștilor, s-au ocupat cu studiul apelativelor, urmărind în primul rând legătura dintre toponimie și geografie, raportul dintre apelative și toponime.

Cercetarea numelor de locuri din țara noastră ne arată că numeroase toponime au existat ca nume apelative în vorbirea curentă a românilor din diferite ținuturi. Unele dintre aceste apelative au dispărut însă, termenii respectivi păstrându-se doar în nomenclatura topică. Pe drept cuvânt, Iorgu Iordan ajungea la concluzia că „foarte multe toponime există ori au existat ca nume apelative în limba de toate zilele. Este clar că izvorul lor trebuie căutat totdeauna și fără nici o șovăire în lexicul vorbirii curente”².

Din punct de vedere al etimologiei, apelativele de la baza multor nume topice (moșteniri și împrumuturi) sunt de proveniență diversă. În unele cazuri, trebuie să admitem că în graiul dintr-o regiune, o perioadă de timp, au circulat paralel atât apelative cât și numele topic format pe baza lui. Iată de ce numele de locuri „trebuie tratate la fel cu elementele lexicale propriu-zise, așadar ca cuvinte românești în sens strict”³.

Pe lângă numele geografice proprii, care „desemnează individul, nu speța”⁴, există în limba română și numele geografice comune, adică

¹ Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 1.

² *Idem.* p. 7.

³ Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 7.

⁴ Cf. Ion Roșianu, *Despre numele proprii și conținutul lor*, CL, XVII, 1972, nr. 2, p. 295-307 și Viorel Păltineanu, *Numele propriu - semn lingvistic*, StUBB, 1971, fasc. I, p. 95-98.

termenii entopici¹, care desemnează speța și nu individul: *culme, deal, iaz, lac, munte, pădure, poiană, potecă, râu, trecătoare* ș. a.²

Uneori, apelativele pot preceda (exprimat sau subînțeles) un nume propriu. Putem spune *râul Olt*, sau *Olt, Carpați* sau *Munții Carpați*. Între numele geografice proprii și cele comune „există o legătură, în sensul că foarte multe nume toponimice au fost la origine simple apelative”³, mai ales numele de munți și de ape.

În decursul timpului, a avut loc un proces continuu de transformare a apelativelor în toponime proces care este viu și în zilele noastre. În cazul toponimelor provenite din apelative, se impune cunoașterea etimologiei termenilor respectivi pentru a ști din ce limbă provin și care a fost semnificația inițială a acestor apelative. Drept urmare, apelativele prezintă o importanță excepțională pentru geografi, întrucât, mai ales când sunt termeni vii în limba comună, ele exprimă raporturile dintre om și mediul înconjurător, altfel spus, felul în care o populație „interpretează” natura. Devenind toponime, multe apelative și-au pierdut sensul inițial, chiar dacă un timp ele au putut fi folosite cu dubla valoare, „de cuvinte obișnuite și de toponimice”⁴. Termeni ca *Dunăre, Siret* sau *Carpați* au fost la origine *termeni elementari* (E.M. Murzaev) care însemnau „apă care curge” și, respectiv „stâncă, munte”. Ca nume proprii însă, cele două toponime nu mai au nici un înțeles pentru vorbitorii de limbă română. Numai pentru lingvist, când numele de locuri provin din apelative, toponimele prezintă același interes ca și cuvintele obișnuite. Chiar și în aceste cazuri, un apelativ care s-a transformat în toponim a căpătat o relativă stabilitate și, în consecință, el nu suportă modificările la care au fost supuse cuvintele din limba comună.

Situația oarecum specială a unor astfel de toponime l-a dus pe Iordan la următoarea concluzie: „În modul acesta toponimia seamănă cu epocile trecute ale unei limbi fixate în texte, deoarece conservă stări lingvistice care au dispărut cu vremea. Nu numai pentru istoric și etnolog este ea o arhivă nescrisă, cum am afirmat la un moment dat, în decursul

¹ Dragoș Moldovanu, autor al unui *Chestionar toponimic și entopic general cu un glosar de entopice onomasiologic* (Iași, 1978, p. 3), definește astfel termenul entopic: „expresia lingvistică a clasei geografice”.

² Vezi Marin Petrișor, *Cu privire la raportul dintre toponimic și apelativ*, 1967, p. 4.

³ Ion Conea, *Toponimia*, în *Monografia geografică a Republicii Populare Române*, vol. 1, 1960, p. 65-92.

⁴ Gh. Dragu, *Toponimie geografică*, 1973, p. 29, afirmă: „Esențială este însă descoperirea modului în care apelativele respective au devenit nume proprii”.

acestei expunerii, ci și pentru lingvist”¹. O importanță mult mai mare din punct de vedere lingvistic prezintă însă numele topice propriu-zise, adică acele care au fost împrumutate ca atare, neexistând în limba respectivă ca elemente ale lexicului curent. Aceste împrumuturi probează existența unor contacte sau simbioze etnice între români și popoarele vecine din limba cărora cei dintâi au împrumutat nu numai apelative, ci și nume de locuri.

Transformarea apelativelor în toponime se explică într-o perioadă de început prin nevoia vorbitorilor de a diferenția accidentele de teren sau fenomenele geografice, de a individualiza un *munte*, un *deal*, o *câmpie*, un *râu*, o *vale*.

Un nume de loc, prin felul în care a luat naștere, se poate încadra în trei categorii:

1. apelative (termeni entopici) care își păstrează „independența” semantică;

2. apelative care sunt, în aproape egală măsură, din punctul de vedere al specializării și socializării, termeni comuni, dar și termeni topici;

3. toponime propriu-zise, ca rezultat al toponimizării apelativelor (entopicelelor)².

Numărul numelor topice dintr-o limbă s-a îmbogățit cu cuvinte noi, create în mod treptat (în foarte multe cazuri este imposibil de stabilit epoca istorică în care a avut loc acest proces) pe baza vechiului fond de cuvinte sau a împrumuturilor din limbile vecine. Pornind de la descrierea sau definirea³ cât mai concisă a unor realități din mediul înconjurător, vorbitorii au avut în vedere aspectele caracteristice ale lor, folosind de multe ori adăugarea unor determinative la termenii de bază: *mare*, *mic*, *vechi*, *nou*, *de sus*, *de jos*, *din deal*, *din vale*, *de munte*, *de câmpie*. În cele mai multe limbi de pe glob, numele de locuri au inclus de la început două elemente foarte importante:

1. elementul *generic* (forma de relief, fenomenul hidrografic sau orografic, adică *dealul*, *câmpia*, *râul*);

2. elementul *specific*, prin care se individualizează realitatea geografică respectivă (prin descriere, prin raportarea la o persoană sau la

¹ *Toponimia românească*, p. 8.

² Cf. Emilian N. Buretea, *Unele aspecte ale relației dintre toponimic și apelativ în toponimia din Oltenia*, LR, XXIV, 1975, nr. 3, p. 207-214; M. Sala, *Cu privire la unele determinative din toponimia românească*, LR XIII, 1964, nr. 1, p. 61.

³ Cf. Viorica Florea, *Despre înțelesul numelor proprii*, CL, XVII, 1972, nr. 1, p. 169-177 și *Contribuții la problema înțelesului numelor proprii*, LR, XXIII, 1974, nr. 5, p. 403-408.

un fapt social-istoric: *Pârâul Negru, Timișești, Fântâna Șoldăneasă, Păcurari, Pitarul, Vânători*).

Când a apărut un toponim oarecare, relația dintre acesta și „denotat” a avut un *caracter motivat*, din punct de vedere geografic, socio-cultural sau lingvistic. În principiu, aproape fiecare substantiv sau adjectiv poate să denumească un loc, devenind toponim. Dintre acestea, cei mai vechi și mai des folosiți sunt termenii geografici populari¹.

Dar chiar și în cazul toponimelor care provin din apelative entopice (altele își au originea în nume de persoană sau chiar nume de locuri), ele se formează pe baza unor elemente existente în limbă și potrivit unor reguli gramaticale specifice, care contribuie la singularizarea apelativelor (articolul hotărât, adjectivizarea substantivelor, folosirea prepozițiilor, a adverbilor).

Se admite, în general, de către specialiști că există o serie de paralelisme între evoluția *toponimelor*² și cea a *apelativelor*, întrucât „numele proprii sunt supuse în evoluția lor acelorași reguli ca apelativele”³.

Aceste concordanțe între apelative și toponime pot fi de natură fonetică, morfologică, lexicală și derivativă. Ocupându-se special de raportul dintre evoluția apelativelor și cea a toponimelor, Marius Sala invocă o serie de exemple (între altele, palatalizarea labialelor, trecerea formei de articol *lui* la *lu*) care determină arii ale apelativelor și numelor de locuri, dar și zone de tranziție în privința celor două categorii de fapte⁴.

Același autor explică unele *tautologii toponimice*⁵ pe baza unor *sinonime* provenite din aceeași limbă, într-o arie în care se întâlnesc mai

¹ Cf. Ion Conea, *Toponimia și cercetarea toponimică în cadrul geografiei*, 1969, p. 245, și D. Pușchilă, *Observațiuni cu privire la terminologia geografică populară și la toponimie*, „Anuar de geografie și antropogeografie” (1910-1911), 1911.

² Un toponim este „orice apelativ sau ansamblu lexical solidar care îndeplinește o funcție denominativă socializată. Exercițarea funcției este indiciul categorial al toponimului, în timp ce caracterul socializat este diferența specifică”. Cf. Dragoș Moldovanu, *Principii ale lexicografiei toponimice*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, XXIII, 1972, p. 76.

³ Vezi Mariua Sala, *În legătură cu raportul dintre evoluția apelativelor și a toponimelor*, SCL, IX, 1958, p. 337-348. Vezi și Viorica Florea, *Raportul dintre înțelesul numelor de locuri și cel al numelor comune corespunzătoare*, LR, XXIV, 1975, nr. 3, p. 216.

⁴ *Idem.* Vezi și Viorica Florea, *Raportul dintre înțelesul numelor de locuri și cel al numelor comune corespunzătoare*, LR, XXIV, 1975, nr. 3, p. 216.

⁵ Cf. *Probleme de toponimie* (I, II), LR, XIII, 1964, nr. 2, p. 169-173; nr. 3, p. 267-274. Vezi și M. Homorodean, *Cu privire la tautologiile toponimice*, *Studii și materiale de*

multe apelative dialectale. Seria sinonimică *păgui - vârful - țiflă* explică tautologii toponimice ca: *Dealul Chicirei, Vârful Păguitorului, Vârful Țiflei*.

Cazurile de *neconcordanță* dintre toponime și apelative privesc în mod deosebit evoluția fonetică a acestora. Dacă ținem seama de poziția „periferică” a numelor de locuri în sistemul limbii, de toponimele străine împrumutate, precum și de numele de locuri formate pe teren românesc pe baza unor apelative existente, putem constata o serie de diferențieri fonetice. Astfel, unele toponime străine se adaptează (dar incomplet) sistemului morfologic românesc, ca în exemplele *Bisoca* și *Hliboca*, în care o accentuat nu s-a diftongat¹.

Când e vorba de toponime formate pe baza unor apelative² din limba română, are loc, în timp, o pierdere a legăturii etimologice, în care caz toponimul e izolat de restul vocabularului, numind „un obiect individual determinat”³. Golirea de sens și abstractizarea plasează toponimele într-o zonă specială a vocabularului, distinctă în primul rând din punct de vedere formal, ceea ce explică, în egală măsură, „conservatorismul” numelor de locuri și păstrarea unor forme arhaice în toponimia românească.

În această situație, relația dintre *nume propriu* și *nume comun*⁴ nu mai există. Se întâmplă însă, în mai puține cazuri, e adevărat, ca și numele topice să evolueze în mod diferit în raport cu apelativele pe baza cărora s-au format. Fenomenul cel mai important însă pentru istoria limbii îl reprezintă păstrarea fostelor apelative cu o formă mai veche numai în toponimie, ca în exemplele *Cerboanele, Dzimbru, Lupa, Ursa*⁵. Raportul dintre apelative și toponime permite studiul unor vechi construcții sau valori morfologice, ca în cunoscutele toponime *Baia de Criș* și *Curtea de Argeș*, în care prepoziția *de* păstrează vechiul sens de „pe”⁶.

onomastică, 1969, p. 69-74.

¹ Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*; *idem*, *Diftongarea lui é și ó în pozițiile ă, e*, Iași, 1920.

² Vezi Ecaterina Mihăilă, *Despre geneza și funcția numelor proprii*, LR, XXVII, 1978, nr. 3, p. 267-278.

³ *Idem*.

⁴ Cf. Al. Graur, *Între numele proprii și cele comune*, LR, XIX, 1970, nr. 5, p. 461-462.

⁵ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 376-377. Vezi și O. Densusianu, *Opere*, I, 1978, p. 467-477.

⁶ *Idem*. Vezi și Mariua Sala. *În legătură cu raportul dintre evoluția apelativelor și a toponimelor*, SCL, IX, 1958, p. 337-348 și Viorica Florea, *Raportul dintre înțelesul numelor de locuri și cel al numelor comune corespunzătoare*, LR, XXIV, 1975, nr. 3, p. 215-220.



Alte neconcordanțe constatate în evoluția apelativelor și a toponimelor se explică prin faptul că apelativele în cauză au fost aduse din alte regiuni sub forma unor nume de persoană care au devenit toponime (ele au la bază nume de animale sau de plante). Astfel, toponimul *Huluba* din Muntenia nu are la bază, cum s-ar crede, apelativul *hulub*, „porumbel” din Moldova, ci un nume de persoană *Hulub*, acesta din urmă explicând și numele de loc *Hulubești*, întâlnit tot în Muntenia.

În sfârșit, unele neconcordanțe privitoare la raportul dintre apelative și toponime pot fi explicate prin influența limbii literare, mai ales când e vorba de acte oficiale ale administrației, în care întâlnim uneori forme literarizate, greșeli de grafie sau de tipar. Marius Sala citează, între altele, numele localităților *Beiuș* și *Reșița* ale căror forme populare sunt *Biuș* și *Recita*. Iată, prin urmare, că toponimia păstrează fie particularități dialectale, fie fapte de limbă dispărute din româna comună. De aceea, ea a fost asemănată „cu epocile trecute ale unei limbi fixate în texte, fiindcă păstrează stări lingvistice care au dispărut din limbă”¹.

Pornind de la definiția numelui propriu dată de Sorensen, Viorica Florea e de părere că înțelesul unui toponim „este altul decât înțelesul numelui comun corespunzător”². Ea crede că înțelesul unui nume de loc poate fi definit ca un ansamblu semnificativ de semne care reflectă caracteristicile distinctive ale unui obiect în raport cu altele. În acest caz, toponimul are un alt sens decât cel al numelui comun corespunzător. De exemplu, *Izvoarele* (numele unui sat) nu înseamnă „izvoare”, ci „sat cu anumite caracteristici, printre care și aceea că este situat lângă izvoare”³. Când e vorba de „îmbinările toponimice”, acestea sunt formate dintr-un termen entopic, ce desemnează o formă geografică, și un determinam format din unul sau mai multe cuvinte: *Dealul Mare* înseamnă, prin urmare, „deal” (cu o anumită caracteristică - este mare), pe câtă vreme îmbinarea celor două apelative *dealu mare* - are două înțelesuri: „deal” și „mare”.

Este evident că un nume topic are la bază un semn precis. Astfel, *Brazi* are la bază semnul toponimic „așezare”. Cu privire la raportul dintre toponim și numele comun corespunzător, Viorica Florea afirmă că cel din urmă „desemnează sau indică o caracteristică a locului, această

¹ J. Kurylowiez (*La position linguistique du nom propre, Onomastica II*, 1956, nr.2, p. 1-14) considera numele topice „un stadiu morfologic depășit”, în timp ce Charles Rostaing (*Les noms de lieux*, 1958, p. 6) vorbea de „fosile toponimice”.

² *Op. cit.*

³ *Idem*

caracteristică contribuie, în calitate de sem (pe lângă a alte seme), la formarea ansamblului semnificativ al toponimului”¹. Rezultă de aici că înțelesul numelui comun e o componentă semantică a toponimului, fiind inclus în numele de loc la baza căruia stă (*Poiana* include „poiană”).

Faptul că înțelesul numelui de loc nu coincide cu cel al apelativului corespunzător se explică prin factorul istoric. Ca să ne limităm la un singur exemplu, precizăm că un sat a fost numit *Mănăstirea*, pentru că era proprietatea unei mănăstiri. Dacă la început numele comun de la baza unui toponim desemnează printr-un sem relevant trăsătura distinctivă a unui loc, cu timpul, din cauza unor schimbări naturale, se produc prefaceri ale locurilor, ceea ce determină schimbarea semnificației unor nume de locuri. În astfel de cazuri, alte caracteristici distinctive trec pe primul plan în ansamblul semnificativ al toponimului. În aceste condiții, spre exemplu, *Mănăstirea* poate însemna „satul de sub munte” sau „satul de lângă fabrica de cherestea”. Acum nu mai există legătura între numele propriu și cel comun care stă la baza lui, deci *Mănăstirea* nu mai e „sat, proprietate a unei mănăstiri”, iar *Brazi* nu poate fi definit astăzi prin „așezare cu brazi”². Din acest moment, numele de loc capătă o semnificație proprie, independentă de cea a numelui comun pe baza căruia s-a format.

Concluziile studiului semnat de Viorica Florea demonstrează că înțelesul numelui de loc este altul decât cel al numelui comun corespunzător, întrucât numele de loc are o formă proprie a semnificației, iar înțelesul toponimului este o categorie istorică. „Inițial, numele comun desemnează caracteristica dominantă a locului, această caracteristică funcționează ca semul cel mai relevant al ansamblului semnificativ al toponimului. Cu timpul, caracteristica în discuție poate deveni lipsită de importanță, ea nu mai concurează ca sem relevant la definirea înțelesului toponimic sau poate menține valoarea distinctivă, funcția de semn relevant”³.

Multe din apelativele pe baza cărora s-au format numele de loc se referă la caracteristicile geografice, istorice și social-economice ale unei regiuni oarecare⁴. Studiul numelor de locuri este însă și mai important din

¹ E vorba de constituenți semantici cu valoare de distincție.

² Viorica Florea, *op. cit.*, p. 217.

³ J. Kurylowycz ajungea, astfel, la concluzia că „interesul lingvistic al raportului dintre numele comun și numele propriu nu începe decât în momentul când între aceste două grupuri de substantive concrete se stabilește o diferență formală” (*Op. cit.*, p. 4).

⁴ Spre deosebire de apelative, toponimele au, pe plan semantic, ca trăsătură fundamentală, individualizarea cu caracter diferențial. Cf. Victor Vascenco, *Sens referențial, sens denotativ și sens conotativ. Cu privire specială asupra onomasticii*,

punct de vedere lingvistic, deoarece, alături de natura terenului, stările sociale din trecut și psihologia socială, toponimia oferă prețioase indicații pentru cunoașterea particularităților dialectale. Și din punct de vedere lexical, unii termeni vechi românești s-au păstrat numai în numele de locuri: apelativul *mitoc* „proprietatea exterioară a unei mănăstiri” se păstrează numai în nume de locuri ca *Mitoc*, *Metoc*, *Mitocul Dragomirnei*. Unele apelative dispărute, dar păstrate în toponimie, se referă la animale sau plante dispărute. Toponime ca *Boura*, *Zimbrul* și *Brebu* amintesc aria de răspândire a trei animale pe teritoriul țării noastre: *bour*, *zimbru*, *breb*¹.

Când e vorba de nume topice de origine străină, e important să știm dacă acestea au fost împrumutate ca atare sau au fost create de români pe baza unor apelative de origine diversă. Referindu-se la toponimele de origine slavă din limba română, Emil Petro vi ci a demonstrat că trebuie să deosebim toponimele *slave propriu-zise* de cele numite *pseudo-slave*². Acestea din urmă sunt formații românești.

Unii cercetători ai toponimiei românești au avut în vedere în stabilirea originii numelor topice existența sau lipsa apelativelor care stau la baza acestor numiri. Potrivit acestui criteriu, un nume topic este românesc (adică a fost creat de români), dacă în limba română (sau într-un grai local) există sau a existat apelativul de la baza toponimului. Procedând astfel, proporția toponimelor românești în raport cu cele de alte origini este evident preponderentă. Dacă Emil Petrovici considera că în microtoponimia românească întâlnim 80% nume topice create de români, Marius Sala e de părere că „hidronimia reprezintă aproximativ 80% din numele românești”³.

Se înțelege că apelativele cele mai numeroase în cadrul toponimiei sunt reprezentate de *termenii entopici*. Pe baza acestora s-au format numele de loc, pe care Iorgu Iordan le grupează sub numele de *topografice*⁴. E vorba de numirile topice care au ca punct de plecare natura topografică a

SO, 1, 1976, p. 7.

¹ Cf. C. Vâlsan, *Toponimia din punct de vedere geografic. Distribuțiunea în România a trei animale azi dispărute*, „Buletinul Societății de Geografie”, tom. LVII, 1938; Nicolae Drăganu (*Toponimie și istorie*, 1928, p. 16-17) ajunge la concluzia (invocând exemple cu *Cerbul*, *Cocorul*, *Lupoaica*, *Ursoaica*, *Valea Boului*, *Boura*, *Valea Ursului*, *Valea Vacii*, *Zimbrul*) că numirile topice, mai ales cele din munți, „date după animalele care trăiesc sau au trăit odinioară pe acolo, ori cu care se aseamănă, sunt foarte dese la noi, ca și la slavi, la nemți și la alte popoare”.

² Cf. *Studii de dialectologie și toponimie*, 1970, p. 249.

³ Vezi *Probleme de toponimie*, LR, 1964, nr. 2, p. 169-173.

⁴ În *Toponimia românească*, p. 18-153.

locurilor, adică forma, aşezarea, culoarea sau altă particularitate. Toponimele numeroase din această grupă au la bază aspectul material al unui obiect, şi ele corespund mentalităţii populare. Cel mai adesea, accidente de teren sunt determinate „cu termeni din lexicul curent: *apă, deal, munte, pârâu, poiană, şes, vale* etc. În alte cazuri, unor astfel de apelative li se adaugă un determinant (substantiv, adjectiv, prepoziţie), pentru a reliefa una sau mai multe particularităţi exterioare ale locului respectiv. Fără îndoială, când un nume apelativ stă la baza unui toponim legat de accidente ale solului sau de numele unei aşezări umane, cel dintâi este mai vechi. După Iorgu Iordan, numele de locuri grupate în categoria *topografice* cuprind mai multe grupe:

1. nume care descriu forma sau aspectul exterior al locului;
2. nume care evocă natura terenului aparţinând localităţii respective sau aflată în apropierea ei;
3. nume topice care arată o însuşire a locului;
4. toponimice care arată poziţia locului faţă de punctele cardinale, faţă de altitudinea solului sau faţă de localităţile învecinate.

Concepute ca o descriere extrem de concisă, toponimele sunt în multe cazuri direct legate de condiţiile geografice, geologice, istorice şi culturale în care o comunitate etnică trăieşte. De aceea, toponimia studiază şi factorii activi ai denumirilor geografice pe baza cercetărilor unor ştiinţe precum geografia, geologia, botanica, zoologia, istoria (universală şi locală), arheologia. Pe baza apelativelor, locurile sunt denumite de către oamenii dintr-o regiune, de către vecini sau de către populaţiile străine aflate în trecere sau stabilite pentru o vreme pe un teritoriu ocupat de o populaţie autohtonă.

În general, numele de loc apar în mod spontan; unele dintre ele corespund în întregime locului denumit; altele sunt date pentru a deosebi o realitate în cadrul mediului înconjurător. Dar nu numai realitatea imediată contează în apariţia unui nume de loc. Trebuie să avem în vedere şi psihologia populară. De obicei, pentru denumirea realităţii înconjurătoare, se folosesc, pe lângă caracteristicile reliefului, nume de localităţi, de râuri, lacuri şi munţi; unele toponime sunt date după construcţia în jurul căreia s-a format o localitate, după o persoană importantă sau după numele unei localităţi învecinate¹.

¹ Ecaterina Mihăilă (*op. cit.*, p. 273) e de părere că toponimele „formate pe baza sistemului primar de semne al limbii şi motivate ca geneză, îşi pierd motivarea datorită funcţiei de identificare. Considerate sincronice, ele apar într-un raport de completă arbitraritate faţă de referentul individual”. Toponimizarea apelativelor este marcată de

Un număr mare de toponime au la bază apelative care denumesc localități, ape și forme de relief (pozitive sau negative).

Din cadrul acestora, o mare importanță prezintă pentru lingvist¹ termenii de *geografie populară*. Îndeosebi în microtoponimie, care este opera unei populații care trăiește pe un anumit teritoriu, termenii de geografie populară sunt foarte bine reprezentați. Sistemul entopic al limbii noastre cuprinde cuvintele care circulă în limba literară sau în graiuri, dar și cuvinte care au circulat cândva în limba comună, dar astăzi se găsesc numai în toponimie.

Geografii au adus contribuții importante la cunoașterea termenilor entopici, care se află într-un raport direct cu sistemul toponimic românesc. După Gh. Bolocan², termenii entopici se referă la:

- a. *forma de relief* (coaste, culmi, creste, stânci, înălțimi, șiruri de înălțimi, trecători, păduri);
- b. *hidronimie* (ape curgătoare sau stătătoare);
- c. *activități ale omului* (legate de: sol, animale, vegetație, agricultură, căi de comunicație);
- d. *fenomene meteorologice* (vânturi, ploi, expunere la soare).

În cazul unor toponime, la baza lor stă un apelativ folosit prin intermediul numelor de persoană.

Se admite, în principiu, că fiecare cuvânt din limba noastră poate fi utilizat pentru a denumi un loc oarecare. Cercetarea materialului topic demonstrează însă că anumite elemente sunt selectate pentru formarea de nume de locuri. Există chiar termeni entopici care nu stau la baza unor toponime. Câmpul terminologic care cuprinde apelativele de la baza toponimelor a fost numit în mod diferit: *terminologie topică*, *terminologie geografică populară*, *terminologie geografică locală*, *terminologie geografică românească*³.

Indiferent de terminologia folosită, termenii entopici „sunt în legătură cu situația topografică, cu hidrografia locală, cu expunerea către

trecerea de la caracterul *motivată și semnificativ* la cel *arbitrar și indicativ*.

¹ A. Dauzat (*La toponymie française*, p. 12) împărțea toponimele în trei categorii: 1. nume cu valoare toponimică, descriptivă (cu metaforă sau fără metaforă); 2. toponime formate de la nume de persoane; 3. nume de loc având la bază cuvinte dispărute, inspirate de credințe mitologice sau totemice.

² Sistemul entopic al limbii române și rolul lui în toponimie, LR, XXV, 1976, nr. 2, p. 205-208.

³ I. Conea, *Toponimia*, în *Monografia geografică a Republicii Populare Române*, I, 1960, p. 65-92 și *Toponimia și cercetarea toponimică în cadrul geografiei*, în *Îndrumător de cercetări geografice*, 1969.

soare, cu așezările omenești și cu alte fenomene geografice ale solului”¹. Termenii entopici pot fi grupați în trei clase distincte:

1. „termenii generali întâlniți în limba literară și în majoritatea graiurilor limbii române (*munte, vârf lac, baltă, pârâu, râu, vale* etc);

2. termeni folosiți în limba literară și unele graiuri, însă cu alt sens;

3. termeni care nu se întâlnesc în limba literară, având o răspândire strict locală”².

Referindu-se la termenii populari hidrografici, Gh. Bolocan îi grupează în trei mari secțiuni, stabilind în cadrul fiecăreia alte grupe terminologice:

1. *termeni pentru denumirea cursurilor de ape curgătoare* (cu debit permanent; cu debit temporar; care seacă în timpul verii);

2. termeni pentru denumirea unor părți sau a unor aspecte ale apelor curgătoare (locul unde, iese apa din pământ formând un pârâu; locul unde un izvor sau un pârâu dispăre sub pământ pentru a reapărea în alt loc; un loc înalt care desparte izvorul în două ape; izvoare amenajate; firicel de apă curgătoare);

3. *termeni pentru apele stătătoare* (o apă stătătoare, neadâncă, în regiune inundată în care se păstrează apa revărsată; gâturi lungi și înguste umplute cu apă stătătoare; apă mocirloasă acoperită cu vegetație bogată și care vara seacă; loc bătos cu noroi, mocirlă; un lac mai mic pe coasta unui deal sau munte)³.

În adunarea și clasificarea termenilor entopici românești o importanță capitală o au anchetele pe teren. Acestea contribuie nu numai la înregistrarea unui număr impresionant de termeni, dar și la stabilirea cu exactitate a sensului și seriilor sinonimice. Un mare număr de termeni entopici (aproximativ 40%) au o circulație restrânsă, un caracter local, fiind rareori folosiți ca bază pentru formarea toponimelor. Termenii entopici sunt întrebuințați în toponimie fie ca apelativ cu funcție toponimică la singular sau la plural, fie în toponime compuse, în funcție de diferite grupe de toponime (hidronime, oronime, oikonime). Termenii entopici sunt reprezentați în mod inegal, numărul cel mai mare întâlnindu-se în cadrul oronimiei, iar cel mai mic în cadrul hidronimiei⁴.

¹ Gh. Bolocan, *op. cit.*

² *Idem.*

³ Vezi și Gh. Bolocan, *Dicționarul entopic al limbii române*, SCL, XXVI, nr. 5, p. 467-472.

⁴ Cf. Gh. Bolocan, *Structura numelor de sate românești*, LR, XXV, 1976, nr. 6, p. 593-608. După cum a arătat Iorgu Iordan (*Toponimia românească*, p. 1), termenii entopici

În microtoponimie e de multe ori dificil să facem deosebirea dintre un termen entopic de bază și toponimul corespunzător. Chiar și pentru etimologie, e importantă *răspândirea geografică a unui termen entopic*. Din acest punct de vedere, putem deosebi și aici termeni cu etimologie cunoscută, formații românești și termeni cu etimologie nesigură. Varietatea dialectală a terminologiei entopice explică seriile de sinonime în acest domeniu și obligă la cercetări pe teren, pentru a stabili cu exactitate grupa din care face parte un anumit termen entopic.

Pe baza unor astfel de anchete, Gh. Bolocan¹¹ a înregistrat următoarea serie sinonimică pentru entopicul *rediu* „pădure tânără, lăstăriș, tufiș”: *bare, braniște, buhăriș, bunget, cecară, codru, corla (coru), corni, cioplani, cuhalm (cohalm), dumbravă, gărână, hațeg, hățiș, huceag, ișceag, inda, jâpet, lăstar, lăstăriș, leasă, lehie, leș, lesnic, luminiș, luncăriș, mladă, mlădoacă, mlăjeț, muzucari, nămet, oșlag, pădure, pădurice, păduriță, pâlc, poale, puiet, plantație, rădișcă, rădiște, sădiște, săditură, smidă (sihlă), târș, târșăriș, târșari, tufăriș, țihlă, țihliș, țigliș, zăbran, zbenghi*.

Folosirea apelativelor în formarea numelor de locuri are în vedere două elemente: un *element generic* (formă de relief, fenomen hidrografic, unitate teritorială) și un *element specific*, care descrie prin individualizare un loc oarecare. Dacă numele geografice comune desemnează specia (deal, pădure, râu, vale etc), toponimele se referă la *individualități geografice*. Unii termeni entopici din graiurile populare au pătruns și în terminologia geografică științifică². Dacă exceptăm numeroase nume de așezări omenești, de munți și de pâraie, marea majoritate a toponimelor provin din apelative.

Pe lângă anchetele pe teren, pentru înregistrarea terminologiei geografice populare trebuie folosite ca surse și glosarele dialectale, căci, așa cum arăta D. Pușchilă: „omul din popor se izbește la fiecare pas de fenomenele ce-l preocupă pe geograf, ele îi atrag luare-aminte ca având o importanță practică pentru el, și, în mod firesc, a ajuns să le dea nume fiecăruia”³. De mai multă vreme geografii au înregistrat numeroase apelative legate de morfologie sau de hidrografie, care se întâlnesc și în

„fac parte din nomenclatura geografică consacrată”.

¹ Vezi *Sistemul entopic al limbii române și rolul lui în toponimie*, p. 206-207.

² Cf. Al. Graur, *Nume de locuri*, și Gh. Dragu, *Toponimie geografică*.

³ Vezi *Observații cu privire la terminologia geografică populară și la toponimie*, „Anuar de geografie și antropografie”, 11, 1911, p. 157-170.

toponimia românească: *munte, plai, codru, măgură, deal, movilă, pisc, groapă, vale, râu¹, pârâu, gârlă, baltă, iaz, iezer, lac.*

Toponomastul ucrainean V. A. Jucikevici, care grupează apelativele în *termeni de generalizare* și *termeni de detaliere*, consideră că termenii geografici prezintă în toponimia limbilor slave mai multe situații:

- a. transformarea lor în numiri geografice;
- b. formarea de toponime cu ajutorul determinativelor;
- c. crearea de toponime prin derivarea specifică;
- d. transformarea acestor termeni în toponime, prin încorporarea lor în alte nume topice².

Atât din punct de vedere al originii și evoluției numelor de locuri din limba română, cât și pentru înțelegerea procesului complex de transformare a apelativelor în toponime, raportul dintre apelative și toponime reprezintă o coordonată esențială în studiul toponimiei românești.

¹ Cf. Zd. Wittoch, *La terminologie des eaux en roumain*, RRL, XX, 1975, nr. 1, p. 71-84.

² Vezi *Obsčeaia toponimika*, Minsk, 1968.

IMPLICAȚII ISTORICE ÎN STUDIUL TOPONIMIEI ROMÂNEȘTI



Toponimia și istoria constituie în cercetare un *domeniu* interferent. Criteriul lingvistic și cel istoric sunt absolut necesare pentru analiza toponimiei dintr-o regiune dată. În nu puține lucrări ale istoricilor sau ale lingviștilor se vorbește, îndreptățit, de *toponimie istorică*¹.

Într-adevăr, toponimia este istorică, mai întâi pentru că numele de loc nu sunt *întâmplătoare*, ele sunt generate de anumite cauze pe care istoria le descoperă, le analizează și le explică în cadrul unui proces mult mai amplu. Toponimia este istorică, apoi, pentru că numele de locuri evoluează în cursul timpului, deci sunt dinamice. Numeroase nume topice pot fi considerate o *mărturie istorică de ordin lingvistic*, chiar și atunci când vechiul nume este înlocuit, uitat sau tradus (dar și acest proces este determinat istoric). Funcția noului nume de loc, care nu de puține ori reprezintă o reflectare a unui fapt istoric sau social, rămâne aceeași: diferențierea unui element al realității înconjurătoare dintr-un șir de fapte similare.

E de remarcat apoi că până și în stabilirea etimologiei numelor de locuri cercetătorul nu poate să neglijeze cauzele care explică apariția, schimbarea sau dispariția unor toponime. Aceste cauze sunt, într-un sens larg, totdeauna de natură istorică. Numele vechi precum și cele din toponimia actuală reprezintă o toponimie istorică, fie că o raportăm pe aceasta la cauzele care au determinat apariția ei, fie că o urmărim cronologic, evolutiv, cu *schimbări cantitative și calitative* de la o etapă la alta (și pentru aceasta, apelul la documentele istorice se impune în toate cazurile).

Toponimia unei regiuni oarecare poate fi considerată sincronic o *imagine lingvistică a istoriei* (care reprezintă un factor principal, geografia

¹ Vezi Emil Petrovici, *Toponymie et histoire*, „Revue roumaine d'histoire”, IV, 1965, nr. 1, p. 3-13, Iorgu Iordan, *op. cit.*, passim și Ion Donat, *Considerații istorice asupra toponimiei românești*; LR, XIII, 1964, nr. 6, p. 615-621 ; XIV, 1965, nr. 2, p. 273-284; nr. 6, p. 671-675.

fiind unul derivat) unei regiuni date. Deoarece toponimia există numai în legătură cu societatea omenească și cu istoria acesteia, un specialist de seamă în acest domeniu a tras concluzia că „fiecare numire geografică este istoria exprimată prin legile limbii”¹.

Reperete istorice, în unele cazuri foarte precise, în altele rezumându-se doar la indicații prezumtive care ar trebui probate tocmai prin studiul numelor de locuri, ajută cercetătorul să secționeze structura toponimiei unei limbi, adică să stabilească *straturi*, *zone de interferență*, *o cronologie toponimică*, precum și *direcția expansiunii toponimice*.

Așadar, pornind de la datele istorice pe care le completează, cercetătorul studiază *sistemul topic* al unui limbi (în cazul nostru, al românei). În toponimie, *aspectul diacronic* este inclus în *originea* și *evoluția* unui nume de loc. Obiectul fundamental ca ramură a lingvisticii îl constituie studiul numelor topice din punctul de vedere al apariției și „destinului” lor. Dar în privința originii, nu toate toponimele sunt clare. Se impune de aceea o anumită prudență, deoarece există numeroase coincidențe, apropieri formale cu totul întâmplătoare precum și posibilitatea redusă de a cunoaște cu exactitate locul unor așezări, drumuri, hotare, pâraie și movile, menționate în diverse documente istorice.

Denominația geografică este *condiționată istoric* (prin situație economică, factori demografici, relații de proprietate etc), deoarece numele de locuri nu sunt întâmplătoare (cu rari excepții greu de stabilit), nici prin originea lor, nici prin încadrarea lor în sistemul limbii respective.

Chiar dacă o considerăm o știință autonomă, toponimia servește istoria și este la rândul ei servită de aceasta. Există de altfel câteva exemple care evidențiază *condiționarea istorică* a numelor de locuri: *apariția* lor, *stabilitatea* unora (ele s-au păstrat ca niște resturi arheologice în cadrul denominației geografice chiar și atunci când realitatea pe care o denumeau dispăruse demult), *dispariția* altora în împrejurări social-istorice date.

Prin urmare, un nume topic este un *fapt istoric* de mai mare sau mai mică importanță și vechime, dar, în același timp, el se prezintă și ca un *fapt lingvistic*, care face parte dintr-un microsistem topic și din *sistemul limbii* respective².

În puține cazuri, lingviștii au neglijat cel dintâi aspect, iar istoricii, cu rare excepții, au trecut cu vederea interpretarea lingvistică a materialului

¹ Cf. V. Nikonov, *Vvededenije v toponimiku*, Moskva, 1965 și V.A. Zucichevici, *Toponimika*, Minsk, 1965, p. 57.

² Vezi V.A. Nikonov, *op. cit.*, și Ilie Dan, *Nume proprii și nume comune*, în vol. *Contribuții la istoria limbii române*, Iași, 1983, p. 117-129.

topic. Dacă suntem de acord că un nume topic este un document pentru istorie, trebuie să precizăm că e vorba de un *document lingvistic*.

Deci, raportul dintre toponimie și istorie nu trebuie interpretat niciodată în mod unilateral, căci un nume topic reprezintă un element lingvistic, dar și o expresie a istoriei unui mediu geografic.

Dacă cercetarea documentelor istorice (de orice natură ar fi ele) este absolut necesară pentru studiul complex al toponimiei, se impune un examen critic al surselor documentare, pentru a stabili, de exemplu, care nume de loc pot fi considerate ca având valoarea unor documente pentru o anumită epocă și o anumită regiune.

Din cele spuse până acum, rezultă că în studiul unui *peisaj* sau *spectru toponimic*¹ își dau întâlnire metodele *lingvisticii*, ale *istoriei* și ale *geografiei*.

Cea dintâi trebuie să răspundă la întrebarea: *cum e numit?* (cu ce mijloace) un loc; geografia și istoria răspund la întrebarea: *ce e numit?*, iar la întrebarea: *de ce e numit astfel?* răspund toate cele trei discipline. O analiză profundă a toponimiei, ținând seama de semnificația și de forma fiecărui nume de loc, se poate realiza prin folosirea simultană a metodelor lingvistice, istorice și geografice. Procedând astfel, putem să cunoaștem procesul apariției numelor de locuri ca o *interpretare condiționată istoric* (nu în toate cazurile) a *realității* și a *mentalității* celor care le-au creat (germ. *Namengeber*)².

Pentru problemele istorice concrete, privitoare la istoria unei localități sau a unei regiuni, la originea locuitorilor sau la mișcările *metanastasice* (deplasări în interiorul țării)³, toponimia aduce în multe cazuri *mărturii sigure*. Fără a exagera valoarea numelor de locuri ca probe istorice, cercetătorul are în vedere mai ales *faptele toponimice*, ceea ce îi permite, ca în geologie, realizarea unei *stratigrafii*.

Acest lucru înseamnă, pe de o parte, studiul numelor topice pe origini, iar de pe altă parte, stabilirea, fie și aproximativ, a „vârstei” numelor de locuri dintr-o arie geografică (e vorba, în primul rând, de numele așezărilor omenești). Cercetările de până acum pentru toponimia din întreaga Europă au dovedit că unele nume de locuri sunt neclare și

¹ V. A. Nikonov, *op. cit.*, p. 28.

² Termenul de origine germană a fost utilizat pentru prima dată la noi de Emil Petrovici.

³ Vezi Ion Conea, *Toponimia. Aspectele ei geografice*, în *Monografia geografică a Republicii Populare Române*, I, București, 1960, p. 65-92, Ion Donat, *Câteva aspecte geografice ale toponimiei românești*, „Fonetica și dialectologie”, IV, 1962, p. 301 - 131; Filofteia Modoran, *Toponime care reflectă mișcări de populație românească pe teritoriul țării noastre*, LR, XXXI, 1982, nr. 1, p. 85-92.

destul de vechi, pe câtă vreme, altele sunt mai complicate sau de proveniență recentă. Cunoașterea *conținutului semantic* al cuvântului care a devenit toponim (există și situații când acesta nu mai poate fi recunoscut) ne poate dovedi *vechimea* unui nume de loc, așa cum unele *elemente formative* pot prezenta indicii cu privire la epoca apariției unor *formanți topici* caracteristici pentru numele de localități din țara noastră (toponime formate din sufixele *-ești, -eni, -ăuți, ș. a.*)¹

Având în vedere cele două principii de bază - *onomasiologic* și *formativ* - cercetătorul poate studia cu ajutorul toponimiei și procesul de *populare* a unui *teritoriu*, *originea locuitorilor* dintr-o regiune, *relațiile de proprietate* și de *rudenie* (mai ales în ceea ce privește raportul *nume de familie - nume de sat*, toponimia românească prezintă aspecte foarte interesante și complexe)².

Dar toponimia nu prezintă importanță numai ca document istoric, ci și pentru geografia economică, întrucât ea ne poate oferi informații prețioase asupra ocupației locuitorilor, cu privire la drumurile comerciale și la dezvoltarea târgurilor și orașelor³. Atât pentru etimologie cât și pentru urmărirea evoluției unui nume topic, cercetătorul trebuie să se adreseze documentelor istorice, pornind întotdeauna de la *cele mai vechi atestări*. După opinia lui V. Bogrea, documentele istorice „oferă adesea forma arhaică, primordială, sau măcar una intermediară, care denunță originea. Mai mult: fără ele, etimologiile cele mai plauzibile în aparență pot fi de fapt false și, din contra ... cele mai neverosimile - se pot dovedi juste”⁴.

Un astfel de procedeu trebuie aplicat mai ales în cazul numelor de sate, care provin din termeni entopici, din apelative și îndeosebi din patronimice, acestea din urmă indicând pe *fondatorul satului*, sau pe *proprietarul* locului pe care s-a întemeiat așezarea sau pe posesorul căruia

¹ Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 395-481. G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916; Viorica Florea, *Sufixul în toponimie*, în *Studii de onomastică*, I, 1976, p. 184-207; Dragoș Moldovanu, *Legile formative ale toponimelor românești cu radical antroponimic. I. Formații de plural*, „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, XXI, 1970, p. 15-47; Gh. Bolocan, *Derivarea toponimică și etimologică*, AO, I, 1981, p. 275-264; M. Homorodean, *Derivate compuse în toponimie*, CL, XXIII, 1978, nr. 1, p. 57-61; I. Pătrăuț, *Onomastică românească*, 1980.

² Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 154-180; N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, EA, 1963; Iorgu Iordan, *Observații cu privire la raporturile dintre toponimie și antroponimie*, LR, XXIV, 1975, nr. 3, p. 233-238.

³ Cf. C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, 1935; *idem*, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, 1967; *Istoria României*, I, 1960, 11, 1962; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, EȘE, 1982.

⁴ Vezi și volumul *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971, p. 299-300.

i-a fost donat satul. În unele cazuri, sursele istorice dovedesc că numele de sate formate pe baza unui nume de persoană nu sunt în mod obligatoriu și cele mai vechi, originare, fiindcă adesea, numele unui *nou proprietar* (care nu este întemeietorul acelui sat) a înlocuit *numele mai vechi al fondatorului*¹.

Din punct de vedere *istoric, evolutiv*, prin compararea numelor actuale cu toponimele din documentele scrise, se pot trage importante concluzii, fie cu privire la *stabilitatea* numelor de loc (unele dintre acestea au o vechime de 5 - 8 secole), fie cu privire la *dispariția* altora. Constatăm în tot cursul istoriei numeroase schimbări în toponimia unei regiuni și în primul rând în *toponimia minoră* sau în *microtoponimie*².

Schimbările social - economice și legile evolutive ale limbii condiționează schimbările istorice în microtoponimie.

Astfel de schimbări pot fi cantitative și calitative. În cel dintâi caz, e vorba de creșterea, scăderea sau redistribuirea numărului de toponime. Această mișcare interioară în microsistemul topic al unei zone poate fi determinată de venirea unei populații noi, de creșterea numărului de locuințe, cătune și sate, de stabilirea unor noi raporturi de proprietate într-un moment istoric dat³. Se constată și fenomenul invers, și anume dispariția treptată și condiționată a unor nume topice în noi condiții istorico-sociale. Drept urmare, unele toponime ies cu totul din uz, fie prin dispariția realității pe care o numeau (sat, cătun pârâu, movilă), fie prin înlocuirea cu denumiri noi. Uneori, e posibil ca numele unei realități dispărute să fie transferat alteia recente.

Schimbările calitative se referă la structura internă, la sensul și trăsăturile lingvistice (fonetică, morfologie, sintaxă, derivare) ale numelor de locuri. Însăși microtoponimia nu e o simplă grămadă de nume, ci un sistem alcătuit și evoluat din punct de vedere istoric.

¹ Cu privire la condițiile istorice și modul cum s-au format și s-au numit satele românești, a se vedea: Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, vol. I, 1907; H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, 1958; II, 1959; V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, 1957; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 154-312.

² Cf. Vasile Ioniță, *Macrotoponimie și microtoponimie*, în vol. *Nume de locuri din Banat*, 1982, p. 23-26; V.A. Niktov, *op. cit.*; *Mikrotoponimija*, Moskva, 1967, p. 61-62. Termenul *microtoponimie*, deși folosit de mai multă vreme în lucrările de specialitate, nu e înregistrat în *DEX* și nici în *DN*.

³ Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 183-189; V. Šmilauer, *Uvod do toponomastiky*, Praha, 1963.

Pentru a constata schimbările istorice ce s-au petecut în microtoponimie, trebuie să comparăm *numele de locuri actuale* cu cele întâlnite în *izvoarele scrise*. În acestea, întâlnim adesea termeni dialectali¹, azi dispăruți, referitori la instituțiile feudale, la împărțirea pământului, la taxele fiscale² etc. Tot pe baza izvoarelor scrise, cercetătorul poate cunoaște realitatea istorică a unei epoci azi dispărută, dar a cărei amintire o păstrează unele nume topice, deși condițiile social - istorice, economice și culturale sunt cu totul altele.

Dar importanța cea mare a documentelor pentru cercetările de toponimie românească rezidă în faptul că sursele istorice ne fac cunoscute forma inițială și sensul unui nume de loc, dar mai ales *vechile tipuri formative* specifice (*radical - apelativ, termen entopic, toponim, nume de persoană, sufixe, prefixe*), păstrate într-o măsură mai mare sau mai mică până în zilele noastre. Prezența unor nume de așezări omenești în documentele istorice poate oferi indicii în ceea ce privește *intensitatea și specificul dinamicii etnice* care se reflectă, evident, și în toponimia istorică românească. Fie că e vorba de o vale, o comună, un sat, un județ, sau o provincie istorică, complexitatea vieții sociale, marcată de migrări, simbioze și asimilări etnice, a lăsat urme sigure în toponimia țării noastre³.

Pentru unele nume de locuri, atestările documentare prezintă mare importanță pentru explicarea etiologiei, etimologiei și evoluției termenului topic respectiv. Referindu-se la asemenea situații, Nicolae Drăganu afirma că deseori forma cea mai veche este o cheie sigură pentru explicarea

¹ Vezi V.A. Nikonov, *Toponymie et dialectologie*, „Revue internationale d'onomastique”, XIII, 1961, nr. 3, p. 161-174; Marius Sala. *În legătură cu raportul dintre evoluția apelativelor și a toponimelor*, SCL, IX, 1958, nr. 3, p. 337-350; Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 539-560; Al. Graur, *Nume de locuri*, 1972; Gheorghe Moldoveanu, *Raportul dintre toponimie și graiurile locale, cu referire la bazinul Milcovului (județul Vrancea)*, SO, 111, p. 184-193; Tudor Oancă, *Toponime care prezintă fenomenul palatalizării labialelor în Oltenia*, LR; XXIX, 1980, nr. 5, p. 525-527; Radu Sp. Popescu, *Fapte dialectale în onomastica din nord-vestul Olteniei*, „Analele Universității din Craiova”, V, 1977, p. 9-14, VI, 1978, p. 15-18.

² Numeroase exemple se găsesc la Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 204-231 și la Ion Donat, *Considerații istorice asupra toponimiei românești*.

³ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 261, e de părere că toponimia țării noastre „prezintă o bogăție remarcabilă de numiri amintitoare a multelor și feluritelor popoare cunoscute de români în cursul secolelor”. La o concluzie similară a ajuns și Emil Petrovici: „Studiul numelor de locuri de diverse origini ne va ajuta să elucidăm problemele simbiozei românilor cu alic grupuri etnice și condițiile, precum și epoca asimilării acestora în masa românească”.

etimologică a numelui și ne ferește de greșeli”¹. E nevoie ca cercetătorul să desprindă dintr-un context de fapte istorice, dintr-o serie de *omologii toponimice*², unul sau mai multe care au condiționat apariția unei nume de loc oarecare. Aspecte ca *sensul și forma inițială, epoca apariției sau dispariției* unui nume topic, *paralelismul unor termeni, suprapunerile și traduceri, particularitățile fonetice* specifice unui grai, toate acestea pot fi lămurite dintr-o perspectivă istorică (chiar dacă nu întotdeauna și nu în totalitate) pe baza mărturiilor trecutului românesc.

Atestările documentare raportate la situația actuală de pe teren a unor locuri permit stabilirea poziției geografice a unor vechi sate dispărute în anumite împrejurări istorice. Așa a procedat, de exemplu, istoricul Teodor Bălan în lucrarea *Satele dispărute din Bucovina* (1937), ca și alți istorici, geografi și lingviști.

În multe cazuri, izvoarele istorice oferă unele repere necesare pentru localizarea pe teren a unor numiri de sate, care apar deseori în documente descrise vag, uneori chiar tară nume, alteori ca *siliști și poieni*, pe care mai târziu s-au întemeiat așezări omenești, devenite astăzi sate și comune.

O constatare interesantă în această direcție este următoarea: prin *toponimie istorică* nu trebuie să înțelegem numai *numele așezărilor omenești*, deoarece în izvoarele scrise se fac numeroase referințe și la numele de locuri pe care Iorgu Iordan le numește topografice³, cele mai multe dintre ele păstrate până în zilele noastre. Deoarece majoritatea dintre ele au la bază nume de persoană (întemeietor de sat, proprietar, stăpân, cel dintâi locuitor dintr-o regiune dată etc), explicația originii și a evoluției numelor de locuri de *acest* fel este completă și convingătoare, dacă se pornește de la datele oferite de *documentele istorice* (publicate, păstrate în manuscris la Arhivele Statului sau în colecții particulare), mai ales în cadrul microtoponimiei. Cercetătorul toponimiei românești trebuie să-și amintească tot timpul avertismentul unui mare specialist în acest domeniu - Emil Petrovici: „în nici un caz, istoricii nu trebuie să procedeze singuri, fără ajutorul lingviștilor la studiul numelor de locuri și să tragă din aceasta concluzii privitoare la istoria unei regiuni, a unei țări, a unui popor. În

¹ Vezi *Răspândirea și vechimea românilor pe baza toponimiei și a onomasticii*, 1924, p. 4.

² Nikonov, *op. cit*; Gh. Dragu, *op. cit*, p. 13.

³ Vezi *Toponimia românească*, p. 18-153.

schimb, nici cercetătorii toponimici nu se pot dispensa de ajutorul istoricilor”¹.

În numeroase cazuri, numele de locuri sunt mai vechi decât cele de persoană și sunt adesea preluate de la o populație mai veche sau date de către una nouă, formată din coloniști veniți din alte regiuni. Asta și explică de ce există încă numeroase toponime cu etimologice necunoscută, cu toate că în cercetarea originii numelor de locuri studiul istoriei și al preistoriei chiar poate fi deosebit de util².

Pentru toponimia multor limbi din Europa este necesar să avem în vedere nu numai forma actuală a unor nume de loc, ci și formele vechi prezente în documentele istorice³. Interesează deopotrivă și cunoașterea *foneticii regionale*⁴, pe baza căreia specialistul încearcă să cerceteze originea unui nume de loc.

Sunt și situații când, pentru deosebirea unor nume de localități omonime, nevoia de precizie a dus la folosirea unor procedee (adăugarea unui sufix, a unui determinativ ce pune în valoare un element specific al localității, cu privire la relief, la construcții civile, la cultură sau la ocupații). Și amestecul de forme pentru un nume topic interesează pe cercetător, mai ales pentru regiunile în care au avut loc simbioze etnice, ceea ce a avut ca efect prezența unor elemente alogene, alături de cele băștinașe în toponimia zonei respective.

Pentru unele nume de locuri de origine străină date de populațiile care au locuit altădată în anumite regiuni ale patriei noastre trebuie să deosebim cuvintele străine, folosite de români pentru crearea de toponime, de numele topice împrumutate ca atare din limba populațiilor străine respective. Pentru a ne limita la un singur exemplu, creatorii numelor de locuri *Dumbrava* sau *Poiana* sunt români, în vreme ce numele topice

¹ *Studii de dialectologie și toponimie*, p. 241.

² Vezi și Al. Graur, *Nume de locuri*, p. 10-11.

³ În afară de *Documente privind istoria României, Documenta Romaniae Histórica, Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului*, de mare interes, sunt și colecțiile lui N. Iorga, Mihai Costăchescu, Ioan Bogdan și Gh. Ghibănescu, ca și *Dicționarul localităților istorice din Transilvania* de Coriolan Suciu.

⁴ Cf. Charles Rostaing, *Les noms de lieux*, Paris, 1958, p. 10 : „La connaissance de la phonétique regionale est indispensable au toponymiste”; E. Negre, *Les noms de lieux en France*, Paris, 1963, p. 189 : „D'ailleurs la toponymie dialectale, en plus de son intérêt par elle-même, apporte des éléments de solution de première importance à des problèmes linguistique et historiques”; Albert Dauzat, *op. cit.*, p. 24: „La phonétique joue un rôle primordiale. Chaque nom de lieu a obéi aux-lois phonétiques de la langue parlée dans la région”.

Bistrița, Ilfov, Prahova, Teleajen au fost împrumutate ca nume proprii (ele nu au nici un sens pentru vorbitorii de limbă română).

Cunoașterea *istoriei locale* (realizată pe baza unor discipline auxiliare ale istoriei) este cu atât mai importantă pentru *epoca feudală*, ale cărei aspecte social - istorice au lăsat adesea urme în toponimia românească, ca și în cea franceză, italiană, germană și în cea din Peninsula Balcanică. Pentru toponimia românească, cercetările de preistorie au fost mai puțin invocate, această disciplină având ea însăși nevoie de viitoare cercetări serioase pentru coroborarea datelor oferite de arheologie, antropologie și istorie propriu-zisă. Explicarea unor nume de locuri prin limbi pre-indoeuropene¹ se bazează de multe ori pe forme obscure, reconstituite chiar, cum e cazul cu limbile din Peninsula Balcanică și, parțial, cu româna.

Așa cum a arătat Emil Petrovici, în etapa actuală studiul numelor de locuri din țara noastră trebuie să elucideze problemele legate de condițiile și epoca *simbiozei românilor* cu *alte grupări* etnice și, în primul rând, să reliefeze efectele pe care le-a avut *asimilarea* acestor grupuri de către populația românească. Lucrul este valabil și pentru numele de locuri de origine străină (slavă, pecenegă, cumană, maghiară etc.) cu ajutorul cărora putem să recunoaștem populațiile care au locuit într-o anumită regiune și care au numit cele dintâi, locurile respective. Dacă este adevărat că toponimia ca știință tânără, „doit utiliser tous les concours”², pentru stabilirea etimologiei unui nume de loc trebuie să cunoaștem mai întâi *înțelesul* termenului respectiv și, dacă e posibil, *împrejurările* care au dus la apariția acelui toponim.

Dar, în același timp, trebuie să ținem cont de *legile fonetice specifice*, care exercită rolul de control al exacității unor etimologii, pentru că altfel imaginația și fantezia pot propune etimologii îndoielnice, neconforme cu realitatea sau chiar imposibile atât din punct de vedere al conținutului, cât și în ceea ce privește evoluția sunetelor care compun numele de loc în discuție. Iată de ce suntem de acord cu acad. Al. Graur care afirmă că problemele ridicate de *etimologia numelor de locuri* sunt mai dificile chiar decât cele referitoare la numele de persoană (și acest fapt dovedește că toponimia este în primul rând o disciplină lingvistică).

Ca și în cazul cuvintelor obișnuite, apelative, dintr-o limbă, pentru a stabili etimologia unui nume topic trebuie să avem în vedere, cum a arătat încă* de multă vreme - în 1929 - Antoine Meillet - atât *forma* cât și

¹ Al. Graur, *Nume de locuri*, 1972.

² A. Dauzat, *op. cit.*

sensul termenului respectiv. Altfel întâlnim o serie de etimologii fanteziste, pentru nume de persoană și nume de loc din țara noastră: *Negoiu* a fost explicat printr-un latinesc *Nivonius*; *Vlah* ar proveni din latinescul *Flaccus* (poreclă); *Slatina* a fost explicat prin *Stella Latina*, „steaua latină”; *Târgoviște* ar proveni dintr-un latinesc inexistent *Tergum Vestae* („orașul zeiței Vesta”); *Caracal* a fost explicat prin numele împăratului *Caracalla*. În realitate, acești termeni sunt de origine slavă (*Negoiu*, *Vlah*, *Slatina*, *Târgoviște*) și de origine pecenego-cumană (*Caracal* „cetate, fortăreață, neagră”). Mai ales în perioada dominării curentului latinist în secolul al XI-lea a existat tendința explicării unor topice românești prin cuvinte de origine latină: *Adjud* (*Ad Iudaeos* „la evrei”), *Bârlad* (*Verum Latium*, „adevăratul Latium”), *Bistrița* (*Bis Terția* „de două ori a treia”), *Dâmbovița* (*ambae vites* „ambele vițe”). Aceste etimologii sunt, evident, ridicole.

Cel care se ocupă de studiul toponimiei trebuie să cunoască la fața locului *poziția, forma și vecinătatea* unor aspecte ale realității, *individualizate în toponimie*. La acestea trebuie să se adauge utilizarea *informațiilor locuitorilor* cu privire la originea sau istoria unor toponime. Trebuie folosite mai ales *legendele toponimice*¹, care circulă de secole prin viu grai. Dacă unele dintre acestea au la bază un adevăr istoric sau un fapt concret, real, altele sunt invenții ale unor locuitori (preoți, învățători, țărani), de multe ori sub influența lecturii unor lucrări cu caracter literar sau istoric. Când se sprijină pe un adevăr istoric atestat documentar, astfel de informații ne pot oferi cheia unei etimologii. Dacă însă sunt create de către „învățați” ai unei localități, din dorința de a arăta originea „frumoasă” sau „veche” a unor localități sau nume de locuri, ele nu pot fi folosite, mai ales că pornesc de la coincidențe sau invocă fapte care nu s-au petrecut într-o epocă istorică dată în zona respectivă. Așadar, un sever examen critic se impune pentru aceste legende, dar și pentru documentele istorice atunci când sunt *îndoielnice, neclare* sau chiar false.

Dintr-o perspectivă istorică, putem spune că evoluția numelor de locuri prezintă trei aspecte mai importante:

1. denumirea originară sau sensul primitiv;
2. substituirea sau înlocuirea unui nume prin altul;
3. *transformări ale unui toponim* (în primul rând modificări fonetice și morfo-sintactice).

În ceea ce privește sensul inițial al unui toponim, este nevoie să cunoaștem, pe de o parte, limba în care acesta a fost creat (dacă e posibil) și, pe de altă parte, epoca formației sale, fie și în mod aproximativ.

¹ Un astfel de volum a publicat, pentru Vrancea, S. Hârnea.

Denumirea unor realități, este, în general, spontană, realizată mai mult sau mai puțin inconștient de către o colectivitate. Ea poate fi însă și sistematică atunci când este urmarea unui act gândit al oficialităților. Dacă avem în vedere numai sensul inițial, elementele denumirii unui loc stau în legătură cu *geografia* (particularitățile topografice), cu *omul* (numele unui fondator, al unui proprietar) sau cu unele *caracteristici abstracte* și de ordin istoric (instituții, credințe, organizație socială etc).

În cazul multor nume de loc din limba românească există o strânsă legătură între toponimie și numele de persoană. Dealtfel, un anumit număr de exemple trece dintr-o categorie în cealaltă, și invers. Toți învățații sunt de acord că *numele de locuri* sunt mai stabile (acad. Al. Graur le socrate „mai durabile”) decât cele de persoană. O altă deosebire între aceste două grupe de nume proprii este, potrivit opiniei lui Al. Graur, următoarea: numele de locuri sunt în număr finit, în timp ce cele de persoane sunt în număr infinit, „întrucât se schimbă mereu și în fiecare moment apar altele, în proporții de masă”¹.

Pornind de la ideea importanței toponimiei ca document istoric pentru poporul român, un cercetător afirma recent că nimeni nu poate contesta faptul că „toponimia pe teritoriul țării noastre poate fi documentată ca existând fără întrerupere în toate perioadele noastre istorice bine distincte: preromană, romană, postauriliană, antestatală și sfârșind cu aceea a statelor românești întemeiate statornic în sec. XII-XIV. O lungă și neîntreruptă continuitate.”²

Numeroase nume de locuri românești sunt legate de *geografia istorică* a teritoriului pe care l-au stăpânit românii, ele dovedind fie originea și păstrarea unor vechi nume traco-romane, fie adaptarea și asimilarea unor nume străine, în cadrul unei continuități de viață etnică și socială. În același timp, instituțiile social-politice și juridice din perioada de formare a poporului român și a statelor feudale se reflectă și în toponimia atestată documentar.

În elucidarea problemelor pe care le ridică toponimia unei regiuni oarecare, de un real folos sunt și *cercetările arheologice*. Prea puțini istorici sau lingviști au abordat însă studiul toponimiei din această perspectivă. Datele oferite de arheologie pot servi toponomastului mai ales când e vorba de toponime care amintesc *foste așezări, vechi cetăți, întărituri, valuri de pământ* ș.a. Mai ales pentru epocile pentru care nu avem documente istorice, faptele de toponimie „pot fi puse din punctul de

¹ Al. Graur, *Nume de locuri*.

² Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*

vedere al importanței lor, alături de rezultatele obținute prin cercetări arheologice, pentru că, așa cum s-a spus, toponimia reprezintă istoria nescrisă a unui popor... Diferitele urme de fortificații, șanțuri care au rămas până astăzi și care au nume sunt amintirea materială a acestor întâmplări din trecut”¹.

Unul dintre puținii specialiști care au avut în vedere raportul complex dintre *toponimie*, *istorie* și *arheologie* este Ion Donat. Acesta, referindu-se la importanța arheologiei pentru studiul toponimiei, este de părere că „există posibilitatea ca în ariile cu nume topice de o anumită origine să se conserve până azi elementele de limbă și de cultură materială, sau să se găsească în pământ resturi arheologice de aceeași origine cu toponimicele”². Astfel, chiar dacă multe nume de așezări din Moldova sunt atestate documentar în secolul al XV-lea și al XVI-lea, cercetările arheologice dovedesc că unele dintre aceste așezări sunt anterioare epocii când apar pentru prima oară în documente.

Raportul dintre *toponimie* și *istorie* este unul *reciproc, condiționat și logic*. Până la un punct, toponimia reprezintă istoria unei regiuni, iar istoria însăși cuprinde elemente ale biografiei numelor de locuri din zona geografică respectivă.

Cu ajutorul istoriei și al arheologiei se poate realiza o *stratificare a toponimiei*, pe baza unor anumite criterii (*origine, structură, tip formativ*). Pentru stabilirea stratificării toponimice, trebuie să ținem seama de faptul că numele de loc *istorice și sociale sunt dinamice*, deci se schimbă mult mai ușor decât cele *topografice*. Pentru alte nume topice, constatăm o serie de *goluri documentare*, în sensul că ele sunt transmise prin viu grai și se păstrează până astăzi, deși pentru o perioadă de timp lipsesc atestările istorice referitoare la ele.

De asemenea, trebuie să reținem că toponimia unei zone nu este numai o *image descriptivă* a acelei regiuni, ci și, într-un anume fel, o *istorie* a acesteia. Iată de ce întâlnim nume de proveniență diversă, unele fără o etimologie precisă, altele condiționate istoric în sens strict. Stabilirea etimologiei unui nume de loc se face adesea pe baza celor mai vechi atestări istorice, ceea ce nu de puține ori poate explica numele actual sau cel oficial.

De un real folos sunt și *traducerile* unor nume românești în alte limbi, situație explicabilă prin factori social-istorici, mai ales în provincii ca Transilvania și Bucovina. Chiar și din punct de vedere al originii,

¹ Donat, *op. cit.*

² *Idem.*

trebuie să deosebim numele de *locuri vechi, împrumutate, formațiile românești, creațiile recente, etimologiile populare, metaforele toponimice și toponimele anecdotice* (acestea din urmă nu au un caracter motivat, ele stau adesea în legătură cu întâmplări sau situații de moment, raportate de impresiile vorbitorului la numele topice).

Un anume raport se constată și între *toponimie și dialectologie*, cu toate că în cercetarea lingvistică s-a realizat puțin în această direcție.

Așa cum a arătat A. Dauzat, *numele de loc evoluează după legile fonetice specifice diferitelor regiuni*. Deoarece transformările la care e supusă limba se reflectă și în toponimie, aceasta ne interesează nu numai pe *planul vertical, al istoriei*, ci și pe *planul orizontal, al geografiei și al repartiției* faptelor de limbă, întrucât „numele proprii sunt supuse în evoluția lor acelorași reguli ca apelativele”¹. E lesne să înțelegem, prin urmare, că *ariile toponimice* pot contribui la descoperirea *elementelor dialectale*. Uneori dialectologia este singura disciplină care poate să explice semnificația sau evoluția formală a unui nume de loc. În urma migrațiilor și a cuceririlor, în cursul istoriei numele de locuri își schimbă forma, cu excepția numelor de ape care sunt foarte rezistente. Evoluția normală sau substituirea unor nume topice poate fi explicată uneori apelându-se la cercetările dialectale, pe lângă cele istorice sau arheologice.

La rândul ei, dialectologia folosește materialul topic, fie pentru a fixa cronologia unor fenomene, fie pentru a proba existența unor fapte caracteristice într-o fază primară sau intermediară. Extrem de interesante sunt ariile toponimice raportate la ariile dialectale ale apelativelor. Ca și în cazul acestora din urmă, *repartiția pe hartă* a unor nume de loc conturează *arii bine delimitate*, dar și unele *zone de tranziție*. Există apoi, în alte situații, o serie de *neconcordanțe între ariile dialectale și ariile toponimice*. În general, din cauza caracterului lor *arhaic* și mai puțin mobil, numele de locuri sunt răspândite pe o arie mai puțin întinsă decât cea a apelativelor corespunzătoare. Încă W. Meyer-Lübke a arătat că putem delimita granițele unui fenomen întâlnit în apelative cu ajutorul toponimiei. De cele mai multe ori, isoglosa unui nume topic trasează o *arie proprie* care nu coincide cu cea a *frontierelor politice*, nici cu cea a *graiului* respectiv (în măsura în care acestea din urmă pot fi riguros delimitate).

Interesante constatări se pot face cu privire la raportul dintre microsistemul apelativelor și cel al toponimelor dintr-o zonă geografică dată. Din această cauză, cunoașterea *foneticii regionale*, a particularităților unui grai, în general, este absolut necesară pentru a realiza o analiză

¹ Iorgu Iordan, *op. cit.*

complexă a ceea ce un specialist francez numea „toponimia dialectală” (E. Negre). Pentru lingvist, este foarte importantă forma dialectală a unui nume topic, pentru că de multe ori aceasta este cea autentică și cea mai veche. Formele *literare* și mai ales cele *oficiale* prezintă de cele mai multe ori, mai ales când e vorba de nume de localități, un aspect hibrid, impus pe cale *administrativă*. În alte cazuri, constatăm - după cum a arătat I. Pătruț - diferențe „între numirile oficiale ale unor localități și numele lor din limba locală vorbită”¹. În raport cu forma dialectală, cea literară cunoaște următoarele situații:

1. este *identică* cu cea dialectală;
2. *înlocuiește* forma dialectală;
3. este *impusă prin cancelarie* (pe cale administrativă);
4. *corectează* forma dialectală, când motive de ordin semantic cer acest lucru (înțeles peiorativ).

Amestecul unor forme poate să se datoreze nu numai raportului *oficial-popular*, ci și unor mișcări de populații dintr-o regiune geografică în alta, ceea ce duce la un transfer de nume topice în noua arie în care s-au stabilit migratorii sau la folosirea unor apelative cunoscute în vechea arie pentru a denumi aspecte ale noilor realități geografice. Este cazul, între altele, al migrațiilor ardelenesti în Moldova și în Țara Românească, precum și al deplasării unor români nu numai în interiorul patriei noastre, ci și, cum a arătat Nicolae Drăganu în *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și onomasticii* (1933), în ținuturile vecine.

Așadar, principalele aspecte ale studiului *istoric și dialectal* al numelor de locuri rămân *etiologia, etimologia, semantica, și morfologia*. În urmărirea aspectului fonetic și a structurii morfologice, se folosesc *metode lingvistice și extralingvistice* (metoda comparativ-istorică, structurală, tipologică, statistică și cartografică). Utilizarea acestor metode permite tragerea unor concluzii privitoare la *numărul, frecvența, originea și răspândirea teritorială a diferitelor tipuri de nume de locuri* {pronime, hidronime, floronime, zoonime, etnonime, oikonime; sociale, profesionale, naturale, psihologice; simple, compuse, primare, derivate etc.).

În unele cazuri, chiar *repartiția sufixelor toponimice* ne ajută în studiul unor aspecte referitoare la popularea unui ținut sau la mișcările de populație într-o epocă și într-o zonă dată. Deoarece toponimele sunt fixate în graiul unui anumit teritoriu, fiind și mai rezistente, pe baza lor pot fi urmărite vechile frontiere teritoriale.

¹ Vezi *Onomastică românească*.

Astfel de granițe pot fi stabilite în cadrul toponimiei pentru un *radical*, pentru un *afix* sau pentru un *model derivativ*. Folosind rezultatele cercetărilor dialectale, toponomastul poate fixa *centrul* de unde *iradiază* un nume de loc sau un procedeu de formare a toponimelor.

Trebuie deosebite, totuși, în toponimia unei arii geografice apelativele de numele topice propriu-zise. Toponimia minoră este mai aproape de apelative și, drept urmare, ea prezintă importanță și pentru dialectologia istorică. Unele cercetări lingvistice confirmă și existența unor *insule toponimice*, explicabile prin cauze istorice date (colonizări, migrații, condiții identice de viață).

Un fenomen important, cu implicații de ordin istoric și lingvistic, îl constituie *coexistența denumirilor* topice, ceea ce are ca rezultat o bogată sinonimie. Deoarece un nume topic face parte dintr-un șir toponimic (V. Nikonov), o denumire geografică se explică prin alta, prin comparație, pentru că și în domeniul toponimiei acționează *legea contrastului*. Studiul sufixelor și al construcțiilor prepoziționale dovedește că e dificil de stabilit o graniță precisă între apelative și nume proprii. Un nume de loc nu trebuie explicat de sine stătător, ci într-o serie, pe baza faptelor istorice și lingvistice.

A surprins de aceea afirmația unui specialist polonez -W. Taszyczki - din 1961, care e de părere că toponimia e o ramură a lingvisticii, dar ea nu poate fi folosită de istorici, întrucât aceștia, necunoscând metodele lingvistice, pot să interpreteze greșit numele de locuri. Al. Graur, pe baza unor argumente convingătoare, a contestat valabilitatea acestui punct de vedere¹.

Deoarece păstrează fapte dispărute din limba comună, mai ales în ceea ce privește particularitățile fonetice și morfologice dialectale, toponimia servește și *istoria limbii române*. Ea aduce prețioase informații cu privire la rolul împrumuturilor și la influențele reciproce. E destul de greu de urmărit evolutiv toponimia unei limbi, fapt pentru care studiul ei se realizează de obicei sincron, mai ales că pentru multe nume topice nu cunoaștem epoca apariției lor.

Rezolvarea cu succes a unor dificile probleme pe care le ridică toponimia implică o cercetare sincronă și diacronică a faptelor, pornindu-se de la numele al căror caracter motivat este evident și de la *termeni entopici dialectali*.

Din punct de vedere evolutiv, istoric, există numeroase schimbări în toponimie, datorate unei *reinterpretări a numelor neînțelese*,

¹ *Op. cit.*

înregistrării oficiale deformată, necunoașterii unei limbi străine ca și dispariției cauzelor care au dus la apariția unui nume topic sau *redenominării* pe cale oficială a localităților. Nenumăratele schimbări care pot fi constatate în toponimie (mai ales cele fonetice și morfo-sintactice) prezintă un interes lingvistic imediat. Putem spune, în concluzie, că toponimia *se interferează cu istoria, geografia, istoria limbii, arheologia, dialectologia și etimologia*. Rezultă de aici că cercetătorul numelor de locuri nu trebuie să fie un istoric, un geograf sau un lingvist, ci un *toponomast*. Colaborarea între diferite discipline este în acest domeniu nu numai posibilă, dar și necesară.

Schimbările istorice în micro toponimie pot fi constatate prin compararea materialului topic viu cu cel înregistrat în diverse acte și documente. *Schimbările* acestea se produc fie în *structura* toponimelor, fie în *modul* lor de *formare*. Ca urmare, trebuie să deosebim numele topice *primare*, care sunt nemijlocite și arată o însușire a obiectului denumit, de toponimele *derivate*, în cazul cărora există o diferență între obiecte și denumiri. În microtoponimie ca și în documentele istorice întâlnim și o serie de termeni dialectali din domeniul geografiei fizice sau economice care în epoca veche aveau statut de apelativ.

Într-o cercetare toponimică trebuie urmărită și *frecvența* termenilor entopici. Cercetarea pe teren și consultarea documentelor istorice demonstrează apariția unor termeni noi, dispariția sau modificarea altora, mai ales când e vorba de numele satelor românești.

Dezvoltarea economică și culturală a unei regiuni a lăsat, fără îndoială, urme și în numele de locuri din zona respectivă. Ion Donat, spre exemplu, a stabilit, în legătură cu numele așezărilor românești din Țara Românească, trei categorii de toponime:

1. formate de la nume de popoare;
2. care indică mișcări de populație și colonizări;
3. provenite din calificări peiorative¹.

Toponimia reflectă și deosebirile existente între *munte, deal și câmpie*, în ceea ce privește dezvoltarea economică și demografică. Potrivit opiniei lui Ion Donat, numele de sate din cele trei grupări menționate au fost date de către români pe baza unui nume etnic (*Cumani, Ruși, Sârbi*), pe baza unor termeni referitori la mișcările de populație (*Bâjenari, Pribegi, Slobozia*) sau pe baza unor calificative peiorative (*Afurisiți, Blegi, Flămânzi, Spurcați*). Aceste nume se referă la „caracterul,

¹ Cf. *Câteva aspecte geografice ale toponimiei din Țara Românească*. FD, IV, 1962, p. 103-131.

direcția și intensitatea regională a mișcărilor de populație și a fenomenelor de colonizare, petrecute în spațiul dintre Carpați și Dunăre, într-un răstimp de aproximativ șase veacuri”¹.

Un aspect istoric al toponimiei îl constituie și *transcrierea denumirilor geografice*². Deoarece în secolele trecute în unele provincii românești limba oficială era una străină (latina, maghiara, germana), unele nume topice apar în actele administrative cu forme diferite de cele cunoscute în vorbirea curentă. Mai ales aspectul fonetic al toponimelor cunoaște fie modificări pur formale, fie schimbări datorate unei analize a conținutului toponimului. În documentele străine sunt redată o serie de sunete (ă, î, ê, ĝ, ħ), unele grafii prezentând însă indicii cu privire la pronunția dialectală românească a numelor topice respective³. Și aici, apelul la documentele istorice este necesar și util.

Mai recent, M. Homorodean⁴ consideră că în reprezentarea mediului geografic de către vorbitori în planul numelui propriu există două tendințe: una *descriptivă* și alta *explicativă*. Numele din a doua categorie au semnificații mitologice, toponimele create astfel fiind niște forme condensate ale *legendelor geografice*. Semnificația inițială (mitologică) a unor astfel de toponime poate fi descoperită, potrivit opiniei cercetătorului clujean, dacă avem în vedere *sensul propriu și figurat* al termenilor ce stau la baza toponimiei, *natura locurilor, frecvența acestor toponime, numărul sinonimelor sau corespondentelor* din toponimia altor popoare. Dacă pentru arheologie astfel de nume de locuri (*Bâtca Doamnei, Cetatea Fetei, Șanțurile*) pot servi drept repere în identificarea unor foste așezări, importanța folclorică a lor rezidă în faptul că ele *atestă și localizează* o serie de motive folclorice (*Cetatea Zânelor, Pietrele Muierilor, Frumoasa, Mândra*).

Așadar, materialul pe care trebuie să-l înregistreze și să îl analizeze toponomastul este de trei feluri: *istoric, geografic și dialectal*.

¹ *Idem.*

² Vezi Al. Graur, *Nume de locuri*, p. 162-177; Gh. Dragu, *Toponimie geografică*, p. 75-88, A. Bârsan, *Normalizarea numelor geografice în România*, SCG, 1972, nr. 2, p. 225-233; *idem*, *Reglementarea grafiei numelor geografice străine în România*, LST, p. 154-160.

³ Cf. Marius Sala, în SCL, 1958, p. 337-348.

⁴ Vezi *Criterii de denominare în toponimia populară*, SC Geogr., XXV, 1975, p. 68-76 și Sabin Vlad, *Observații asupra sistemului popular în toponimie*, CL, XXV, 1980, nr. 1, p. 55-59.

LEXICUL DIALECTAL ÎN TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ

Ca domeniu interdisciplinar, toponimia se bazează pe rezultatele unor discipline conexe (istoria, geografia, arheologia, etnografia, ș.a), cu care se află adesea într-un raport de determinare reciprocă¹, dar se revendică în primul rând ca o ramură a lingvisticii², operând, prin urmare, cu metodele acesteia, adecvate unui capitol special (cu o situație periferică în sistem)³, și anume numele proprii⁴.

Nu puțini au fost specialiștii în acest domeniu (A. Lognon, A. Dauzat, Ch. Rostaing, V. A. Nikonov, I. A. Candrea, N. Drăganu, Iorgu Iordan, Emil Petrovici, ș.a.) care, convinși fiind că toponimia reprezintă „un auxiliar al istoriei”⁵ sau „un rezultat al veacurilor”⁶, să nu fi remarcat totuși strânsa legătură care există între toponimie și **dialectologie**⁷. Dar, pentru toponimia românească, cel puțin, abia în ultimul timp au fost

¹ Cf. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, 1963; Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, 1970; Al. Graur, *Nume de locuri*, 1972; Marius I. Oros, *Despre caracterul specific al toponimiei*, în *Studii de onomastică*, III, 1982, p. 194-202.

² Al. Graur, *Toponimia - știință de graniță*, în „Analele Universității din București”, XXI, 1972, nr. 1-2, p. 67: „Esențialul în toponimie este de natură lingvistică”; I. A. Candrea, *Probleme de toponimie*, 1931, p. 6: „singurul care se poate sluji cu mult folos de prețiosul material ce i-l oferă toponimia este filologul”. Vezi și Albert Dauzat, *La toponymie française*, 1971, p. 24: „La toponymie est une science linguistique”.

³ Vezi Sabina Teiuș, *Referitor la sfera și locul onomasticii în lingvistică*, în *Studii și materiale de onomastică*, I, 1969, p. 7-11.

⁴ Cf. Ion Roșianu, *Despre numele proprii și conținutul loc*, în CI., XVII, 1972, nr. 2, p. 295-307; Viorica Floarea, *Observații asupra sensului numelui propriu*, în *Studii de onomastică*, II, 1981, p. 47-57; Viorei Păltineanu, *Numele propriu - semn lingvistic*, în StUBB, séries philologia, fasciculus, 1, 1971, p. 95-98.

⁵ Cf. V. A. Nikonov, *Toponymie et diactologie*, în RIO, XIII, 1961, nr. 3, p. 161-174; M. I. Oros, *Toponimia sincronă și diacronică*, în LSt, 1971, p. 109-120; Iorgu Iordan, *Încercare de bibliografie toponimică românească*, în „Buletinul Societății române de geografie”, tom. XLVI, 1927, p. 3.

⁶ „Analele Dobrogei”, II, 1921, p. 129.

⁷ Nikonov, *op. cit.* Vezi și Ch. Nauton, *Dialectologie et toponymie*, în „Revue de linguistique romane”, XII, 1958, p. 50-54.

elaborate o serie de studii¹, care, pe baza relației mai sus amintite, au urmărit felul în care trăsăturile dialectale se reflectă în structura numelor de locuri, deși importanța toponimiei pentru dialectologie (cea istorică, în primul rând) a fost insistent evidențiată, în special în ceea ce privește rolul foneticii regionale în această sferă a lexicului. Ne permitem să reamintim, în această ordine de idei, afirmațiile tranșante ale unor specialiști francezi. „La phonétique joue un rôle primordiale. Chaque nom de lieu a obéi aux lois phonétiques de la langue parlée dans la région” - Albert Dauzat²; „La connaissance de la phonétique régionale est indispensable au toponymiste” - Charles Rostaing³; „D'ailleurs la toponymie dialectale, en plus de son intérêt par elle - même, apporte des éléments de solution de première importance à des problèmes linguistiques et historiques” - Ernst Năgref⁴.

Și unele studii de toponimie românească din ultimele două decenii⁵ au confirmat, pe baza unor fapte dialectale din diferite regiuni ale României, aserțiunile învățaților menționați anterior. E adevărat că, în această direcție, puținătatea contribuțiilor, ca și lipsa acestora pentru multe arii geografice din România nu ne permit, totuși, tragerea unor concluzii definitive (după cum se știe, acum se efectuează anchetele pentru **Dicționarul toponimic al României**⁶), care să reliefeze specificul toponimiei ca „grai al pământului”⁷, dar, și „comportamentul” lingvistic al numelor de locuri, și în primul rând felul în care faptele dialectale (la nivel fonetic, morfo-sintactic, derivativ și lexical) sunt reflectate în denumirea realității înconjurătoare.

¹ Vezi, în special, cele trei volume de *Studii de onomastică* (1976, 1981, 1982), precum și Radu Sp. Popescu, *Fapte dialectale în onomastica din nord-vestul Olteniei*, în „Analele Universității din Craiova”, V, 1977, p. 9-14; VI, 1978, p. 15-18.

² *La toponymie française*, p. 24.

³ Vezi *Les noms de lieux*, Paris, 1958, p. 10.

⁴ Cf. *Les noms de lieux en France*, Paris, 1963, p. 189.

⁵ Pe lângă lucrările semnate de Al. Graur, Emil Petrovici, Ion Ioniță, Mircea Homorodean, utile sunt contribuțiile din volumul *Studii și materiale de onomastică*, precum și cele publicate în LR și CL.

⁶ Vezi Gh. Bolocan, Cristian Ionescu, *Dicționarul toponimic al României*, în LR, XXIV, 1975, nr. 3, p. 197-206; Ion Donat, *Pentru un dicționar toponimic românesc*, în LR, XVII, 1968, nr. 2, p. 141-146; *Despre problema elaborării unui dicționar toponimic românesc*, în CL, XIII, 1968, nr. 2, p. 355-359; D. Loșonți, I. Roșianu, *Principii și norme de culegere a materialului pentru „Dicționarul toponimic al Transilvaniei”*, în SO, II, 1981, p. 92-104.

⁷ Expresia a fost folosită, la noi, întâia oară, de G. Giuglea. Vezi și A. I. Eremia, *Graiul pământului*, Chișinău, 1981.

Nu ne propunem acum o cercetare parțială dedicată unei arii geografice restrânse sau una exhaustivă din acest punct de vedere, al raportului dintre toponimie și dialectologie¹. Unele contribuții notabile (fie în lucrări de sinteză semnate de Iorgu Iordan, Emil Petrovici, Al. Graur, Mircea Homorodean, Vasile Ioniță, Ilie Dan, fie în cercetările adunate în cele opt volume de **Studii de onomastică**²) oferă un material interesant și puncte de vedere acceptabile.

În mod deosebit, cercetările pe teren pentru lucrările de dialectologie (în primul rând pentru **Noul Atlas lingvistic român**) și de toponimie au dovedit convergența metodelor folosite de dialectologie și de toponimie, atât pe plan diacronic, evolutiv, cât și pe plan sincron, descriptiv, criteriul răspândirii teritoriale a termenilor (arii, isoglose, zone de tranziție etc.) situându-se pe primul plan.

În cercetările mai vechi (românești și străine) s-au scos în relief în mod deosebit faptele de natură fonetică și morfologică cu caracter dialectal pe care toponimia (uneori numai ea) le păstrează. Ele dovedesc că și toponimele, ca și antroponimele dintr-un grai oarecare³, se încadrează în trăsăturile distincte ale acestui microsistem. Tocmai pornind de la raportul reciproc dintre dialectologie și toponimie, specialistul va putea urmări sensul, difuziunea, forma fonetică și legătura care există (sau a existat cândva) între un apelativ și un nume de loc⁴, încadrat graiului din localitatea sau zona respectivă, știut fiind că „graiul modelează în special forma toponimelor”⁵.

Mai recent, alți autori români⁶ au avut în vedere rolul, ponderea și specificul lexicului dialectal (origine, onomasiologie, vechime, frecvență)

¹ Cf. Jean-Claude Bouvier, *Quelques réflexions sur l'apport de la toponymie à la dialectologie*, în *Mélanges offerts à Charles Rostaing*, Liège. 1974, p. 79-87; idem, *Les dénominations du „ruisseau” dans les parlers provençaux*, în „Revue de linguistique romane”, 38, 1974, p. 59-74; Hippolyte Cochcris, *Origine et formation des noms de lieu*, Paris, s.a., p. 4: „C'est peut-être dans la nomenclature géographique qu'il existe le plus de traces des langues, aujourd'hui perdues pour nous”; J. Chaurand, *Toponymie et dialectologie*, Paris, 1968, p. 390-405.

² Pe lângă *Studii de onomastică*, vezi și *Probleme de onomastică*, Cluj-Napoca, 1980.

³ Cf. Gheorghe Moldoveanu, *Raportul dintre toponimele și graiurile locale cu referire la bazinul Milcovului (județul Vrancea)*, în SO, 111, 1981, p. 184-193, și Al. Cristureanu, *Concordanțe între antroponimie și dialectologie*, idem, p. 41-53.

⁴ Vezi Gaston Tuaillon, *Comportements de recherche en dialectologie française*. În CNRS, Paris, 1976.

⁵ *Apud* Rodica Suflețel, *Lexic dialectal în toponimia din sud-estul Banatului*, în SO, 11, 1981, p. 193.

⁶ Rodica Suflețel, *op. cit.*, p. 192-203; Emilian N. Bureștea, *Unele aspecte ale relației*

întâlnit în toponimia românească. În unele cazuri, numai inventarierea și analiza completă a lexicului local poate explica etimologia, semnificația și vechimea unui nume topic. Am putea vorbi, în această situație, mai ales în cadrul microtoponimiei, dialectal în cadrul numelor de locuri. În această perspectivă, se poate afirma că toponimia oferă un material prețios dialectologiei. E de la sine înțeles că în cazul apelativelor din graiuri care se păstrează în toponimie (uneori apelativul circulă și astăzi, altele el a dispărut din graiul comun¹) se reflectă, cel mai adesea, și particularitățile fonetice (în mai mare măsură decât cele morfo-sintactice). În cazul anchetelor toponimice o importanță deosebită trebuie acordată termenilor entopici², o mare bogăție și varietate (serii sinonimice, paralelisme, termeni de bază - derivate sau diminutive, tautologii sau false tautologii toponimice³) întâlnindu-se în toate regiunile României, cu deosebire pentru numele de ape (curgătoare sau stătătoare), de dealuri și de pante sau coaste.

O primă chestiune de importanță majoră care implică în egală măsură toponimia și dialectologia este cea privitoare la raportul dintre evoluția apelativelor și cea a toponimelor corespunzătoare, așa cum a arătat Marius Sala într-un studiu special⁴. În general, se constată o concordanță între ariile toponimice și cele dialectale, așa cum au afirmat de multă vreme A. Dauzat⁵ și E. Muret⁶, de vreme ce, în cele mai multe cazuri, numele de locuri cunosc aceleași transformări ca și apelativele dintr-o

dintre toponimic și apelativ în toponimia din Oltenia, în LR, XXIV, 1975, nr. 3, p. 207-214.

¹ Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 496: „Devenind toponimice, elementele lexicale și-au păstrat, în general, aspectul și sensul pe care le aveau în momentul când au căpătat această nouă funcțiune. Dar ca apelative propriu-zise, ele au suferit adesea diverse modificări, care n-au putut atinge și toponimele corespunzătoare, dată fiind relativa izolare a acestora”

² Cf. Gh. Bolocan, *Sistemul entopic al limbii române și rolul lui în toponimie*, în LR, XXV, 1976, nr. 2, p. 205-208; Dragoș Moldovanu, *Chestionar toponimic și entopic general cu un glosar de entopice onomasiologie*, Iași. 1978 (multigr).

³ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 4; M. Homorodean, *Cu privire la tautologiile toponimice*, în *Studii și materiale de onomastică*, 1969, p. 69-74; idem, *Tautologii toponimice propriu-zise sau aparente? (cu privire specială la toponimia românească)*, în ACILFR, XII. 1970, p. 1143-1147.

⁴ În legătură cu raportul dintre evoluția apelativelor și a toponimelor, în SCL, IX, 1958, nr. 3, p. 337-348.

⁵ Cf. *La toponymie française*, p. 28.

⁶ *Les noms de lieu dans les langues romanes*, Paris, 1930, p. 36: „les noms propres obéissent dans leur évolution aux mêmes tendances, sont soumis aux mêmes règles que les autres mots”.

limbă¹. Același principiu a fost demonstrat, pentru toponimia românească, de Iorgu Iordan și Emil Petrovici, cu ajutorul geografiei lingvistice, pornindu-se de la forma dialectală a toponimului „qui a une importance particuliere en ces cas”². Cum e și normal, aceste concordanțe între evoluția apelativelor și cea a toponimelor sunt numeroase și pot fi remarcate în fonetică, morfologie, derivare și lexic. Firește, cercetătorul toponimiei trebuie să se bazeze nu numai pe cunoașterea istoriei, geografiei și a graiului localității, ci și pe materialul dialectal din **Atlasul lingvistic român**, pe textele și glosarele dialectale și culegerile de folclor. Vom constata astfel, împreună cu Iorgu Iordan și Marius Sala, că toponimie ca **Pisica - Mîța, Perjul - Pruni, Prisacă - Stupina** cunosc, în Moldova și în Muntenia, aceeași arie ca a apelativelor de la baza lor (unele perfect sinonime, altele cu sensuri apropiate sau chiar opuse, ca în cazul **Păcurari - Dohotăria**): **pisică - mîță, perjă - prună, prisacă - stupină**.

Dar, ca și pentru apelative, și în toponimie întâlnim zone de tranziție. Pentru numele de locuri, problema privește două aspecte: 1) în ce măsură zona de tranziție a apelativelor coincide cu aceeași zonă a toponimelor care s-au format pe baza lor?; 2) în ce arii se întâlnesc toponime formate pe baza unor apelative aparținând unor graiuri (vecine) distincte și cum se explică prezența celor două grupe de nume de locuri?

Pentru primul aspect, cum s-a și remarcat deja, cu unele excepții, aria apelativelor coincide cu cea a toponimelor. Există în fiecare grai (sau subgrai) o serie de apelative (în majoritate termeni entopici) specifice întregii regiuni sau unor arii delimitate de particularitățile lingvistice revelatoare care stau la baza numelor de locuri respective. În lucrarea sa **Toponimia românească**³, Iorgu Iordan a analizat o serie de toponime care au la bază nume comune specifice unei regiuni: **Adunați, Atîrnați, Cătina, Dud, Rudarul, Mărăcini, Ograda, Padina** (Muntenia, Oltenia, Banat); **Bahna, Curechiștea, Holmul, Huluba, Rediul, Știubeieni** (Moldova).

Rodica Sufiețel⁴ a urmărit lexicul dialectal în toponimia din sud-estul Banatului (zonă căreia i-a consacrat mai multe studii) și a observat că în această regiune se întâlnesc termeni dialectali specifici pentru întreaga

¹ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 7: „Foarte multe toponime exista ori au existat ca nume apelative în limba de toate zilele. Este clar că izvorul lor trebuie căutat totdeauna și tară nici o șovăire în lexicul vorbirii curente”.

² Cf. Marius Sala, *Contribuions onomastiques*, p. 67.

³ Vezi p. 553-560.

⁴ Rodica Sufiețel, *Lexic dialectal în toponimia din sud-estul Banatului*, în SO, II, 1981, p. 193.

provincie sau numai unor anumite arii care, s-au toponimizat: **bădîn**, **casap**, **ferizu**, **priurez**, **staur**; **subăr**, **covercă**, **rug** „măceș”.

Pentru aceeași zonă, numeroase exemple, competent analizate, se găsesc în lucrarea Nume de locuri din Banat de Vasile Ioniță (1982)¹.

Dintr-o serie de studii și articole publicate de T. Oancă² și Radu Sp. Popescu³ se cunosc numeroase apelative specifice Olteniei care stau la baza unor toponime: **bord** „piatră mare”, **grumuleu** „deal mic”, **cornet** „loc stîncos”, **bulz** „stîncă”. Și pentru alte regiuni ale țării (Transilvania⁴, Maramureș⁵, Bucovina⁶), se constată că unele toponime s-au format pe baza apelativelor care circulă numai în zonele respective: **culare**, „trecătoare înaltă”, **gruî** „bot de deal”, **rîu** „canal de moară”, **zgăvîrdă** „loc scobit”, **zleamăn**, „movilă, semn de hotar”; **bărc** „pășune, luncă”, **tău** „băltoacă”; **răt** „fânaț”, **duleu** „răzor”, **dubină** „loc cu stejari”, **tog** „parcelă de pămînt”; **bereznic** „pădurar”, **ciuhă** „sperietoare”, **rohatcă** „barieră”, **țomp** „vîrf ascuțit” ș.a.

Și hărțile *Atlasului lingvistic român* probează ariile unor termeni entopici care se suprapun cu cele ale toponimelor corespunzătoare. Astfel, harta 611 din *ALR* s.n., vol. II, **exploatare de pădure**, cuprinde o arie - șlag, hoșliag, șlog, oșlag - în Bucovina și în Banat (termeni de origine germană); alta - **tăietură** - în estul Banatului și Transilvania propriu - zisă (formație românească); alta - **văgaș** - în Crișana (de origine maghiară) și una - **butin** - în Maramureș (de origine ucraineană)⁷. Harta 628 - **rîpă** - din *Micul Atlas lingvistic român*, s.n., vol. II, delimitează numai în Bucovina o arie - **corhană** și **hrapă** -, termeni pe care îi întâlnim, așa cum am arătat într-o altă lucrare⁸, numai în toponimia acestei regiuni.

O listă a toponimelor din *Atlasul lingvistic român* (ancheta Petrovici) confirmă ideea că în funcție de termenii entopici dialectali se formează și o serie de toponime în localitățile din rețeaua de anchetă.

¹ Vezi și studiul aceluiași autor *Relicte lexicale în toponimia Banatului*, în *SO*, I, 1976, p. 208-221.

² *Aspecte ale realității entopic-toponim în Cîmpia Băileștiului*, în „*Analele Universității din Craiova*”. VIII, 1980, p. 45-51.

³ Pe lângă studiul citat, vezi și *Unitatea limbii române, premisă a unității naționale*, în „*Analele Universității din Craiova*”, III, 1978, p. 49-52.

⁴ Vezi Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980.

⁵ Pentru discuția de față interesează lucrările lui E. Janitsek, M. I. Oros și S. Bodzei din *Studii de onomastică*.

⁶ Ilie Dan, *Toponimie și continuitate în Moldova de Nord*, Iași, 1980.

⁷ Vezi Gheorghe Pop, *Elemente neologice în graiul maramureșean*, Cluj, 1971, p. 87.

⁸ Ilie Dan, *op. cit.*

Notăm câteva mai interesante: **Barcău** (punctul 284), **Bîtea** (1228), **Bobeica** (514), **Ciurgău** (574), **Dealul Rădiului** (520), **Găvanu** (848), **Glodu** (346), **Hodaie** (235), **Homaru** (365), **Ierugă** (76), **În Sohat** (514), **În Bucină** (76), **La Știubeie** (219), **La Curătură** (310), **Obîrșia** (munte - 836), **Opștea** (762), **Osoi** (310), **Vielniță** (514), **Pîrlitura** (228), **Pleșa** (385), **Tarnița** (munte - 836), **Tinoasa** (munte - 310), **Țuclui** (250), **Vîrfu Hîgilor** (353), **Vîrfu Prihodului** (272), **Zănogița** (182).

Din astfel de exemple se pot lesne constata două lucruri: unele apelative sunt vii și astăzi în graiul local, circulînd alături de toponime; altele au dispărut, amintirea lor fiind perpetuată numai de numele de locuri.

Dar, între evoluția apelativelor și cea a toponimelor există și discordanțe, întîlnindu-se adesea nume de locuri care nu-și au corespondent în termenul dialectal, fie că acesta din urmă a dispărut, fie că aria sa de răspîndire s-a restrîns, mai ales că toponimia este mai stabilă, bine fixată în sistem, conservatoare chiar, știut fiind că „frontierele toponimice se perpetuează, chiar acolo unde rămân puține urme ale delimitărilor dialectale de altădată”¹. Explicația acestei stări de lucruri nu rezidă numai în natura raportului dintre apelative și toponime, în caracterul deschis al lexicului dialectal (cunoscîndu-l bine, vom putea stabili și originea străină a unor termeni entopici de la baza toponimelor, diferită de la o provincie la alta - bulgară, sârbă, săsească, maghiară, slovacă, ucraineană), ci și în situația social - istorică a provinciilor românești. Se știe că în trecutul istoric românesc au avut loc o serie de mișcări metanastatice (generate de cauze diferite) care au determinat și „migrația” sau iradierea unor toponime dintr-o regiune în alta, îndeosebi în regiunea subcarpatică din Moldova, Muntenia, Oltenia și în Dobrogea². Pentru toponimie, aceasta a avut ca rezultat două categorii de fapte: a) crearea de toponime noi pe baza unor apelative care nu circulă în zona în care s-au stabilit noii veniți; b) „aducerea” unor toponime din ținuturile de origine. Uneori, acestea

¹ Rodica Suflețel, *op. cit.*

² Vezi Sabin Opreanu, *Contribuțiuni la transhumanța din Carpații Orientali*, 1930; idem, *Numiri toponimice păstorești în munții Bîrsei, Buzăului și ai Vrancei*. În „Transilvania”, LIX. 1928, nr. 10. p. 802-808; S. Dragomir, *Oierii mărgineni și transhumanța lor în Dobrogea de sud*, 1938; I.I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, 1915; C. Racoviță, *Migrațiuni din Ardeal peste Carpați în lumina toponimiei*, în „Geopolitica și geoistoria”, II, 1942. nr. 1, p. 69-73; Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, 1977; Ion Donat, *Cîteva aspecte geografice ale toponimiei din Țara Românească*, în „Fonetică și dialectologie”, IV, 1962, p. 101-131; Filofteia Modoran, *Toponime care reflectă mișcări de populație românească pe teritoriul țării noastre*, în LR, XXXI, 1982, nr. 1. p. 85-92.



coexistă cu cele mai vechi ale populației locale. În Valea Solonețului (Suceava) întâlnim în aceeași localitate **Tinoasa și Glodoasa**. În nordul Olteniei se întâlnesc numeroși termeni entopici aduși din sudul Transilvaniei; **țanc** „colț, vîrf de munte”, **boagă** „viroagă”, **leş** „loc defrișat”, **rât** „fânaș” etc. Evident că nu numai cuvintele respective dovedesc originea locală a noilor veniți, ci și numele de familie și unele particularități de grai.

În sfârșit, cercetarea lexicului dialectal din toponimia românească este de un real folos în depistarea unor termeni entopici dispăruți, în reflectarea unor ocupații din nomenclatura topică (păstorit, agricultură, minerit, pescuit, exploatare forestiere) și mai ales în demonstrarea, pe baza geografiei lingvistice, a ceea ce J. Chaurand numea „une action conservatrice sur le lexique régional”.

SUFIXELE ÎN TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ

Înainte de a discuta mai pe larg diferitele aspecte legate de formarea toponimelor cu ajutorul celor mai importante sufixe toponimice în limba română, e necesar să precizăm ce se înțelege, în general, printr-un *sufix* și care este rolul său. După cum arată George Pascu, „un sufix este un sunet ori un grup de două sau mai multe sunete care, alipit de radicalul unui cuvânt, servește la formarea unui alt cuvânt cu un anumit înțeles”¹. Sufixe pot fi simple, compuse și variate. Sufixe compuse și variantele s-au născut prin analogie. George Pascu împarte sufixele după categoriile gramaticale pe care le pot forma în: *substantivale, adjectivale, pronominale, verbale și adverbiale*. Limba română formează cuvinte cu sufixe de origine latină, slavă, bulgară, albaneză, neogreacă, turcă, maghiară. Sufixe de origine latină ocupă primul loc și din punct de vedere al productivității lor. Pe când numărul cuvintelor derivate prin sufixele de origine latină este foarte mare, numărul cuvintelor derivate prin sufixele de origine străină este cu mult mai mic (cu excepția celor de origine slavă), redus uneori la câteva exemple.

Pe de altă parte, academicianul Iorgu Iordan definește sufixele drept „adaosuri ce arată pe autorul acțiunii exprimate de verb”². În continuare, același autor menționează că, odată creat cu ajutorul unui sufix, cuvântul nou are „aceleași drepturi” cu vechiul cuvânt (cuvântul de la care s-a format) în ce privește posibilitatea de a servi drept punct de plecare pentru formarea de cuvinte noi. Formațiile noi pot da naștere, adesea, la alte formații care, la rândul lor, devin câteodată bază pentru a treia serie de formații.

Limba română contemporană, avându-i ca autori pe Vladimir Robu și Iorgu Iordan, dă o imagine mai amplă asupra derivării cu sufixe. Numărul sufixelor în limba română contemporană este de aproximativ 360. Autorii acestei vaste lucrări împart sufixele în:

¹ Vezi George Pascu, *Sufixe românești*. București, 1916, p. 1.

² Vezi Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 272.

a. Sufixe de agent

1. -ar lat. -arius, sl. -ar etc: *căprar-caprarius, fterar-ferarius, păcurar-pecorarius*. Este un sufix foarte productiv.
2. -tor, -toare - lat. -torius: *croitor, muncitor, învățător*.
3. -giu - ture. -gi: *boiangiu, cafegiu, geamgiu*.
4. -(i)er - fr. -ier', *bufetier, liftier, restanțier*.

b. Augmentative

1. -an, -ană, -și. -an: *băietan, fetișcană, șoiman*. Se menționează sensul conotativ peiorativ al multor augmentative: *bogătan, golan, chiaburan*.
2. -oi, -oaie lat. -oneus, -onea: *buboi, măturoi, pietroi, cămeșoi*, cu sens depreciativ: *baboi, băiețoi, maimuțoi*.
3. -oc, -oacă - lat., sl. *fătoc*.
4. -aie, sl. este un indice de cantitate mare: *fleșcăraie, pălălaie*.

c. Diminutive

1. -aș (de origine variată, relativă): *cuțitaș, scăunaș*.
2. -el, -ea lat. -ellus, -ella: *copăcel, fântânea, mielușea*.
3. -ic(ă) - lat. /cfa.): *bucățică, cărticică, lopățică*.
4. -ior, -ioară - lat. -eolus, -eola, -iolus, -iola: *căscioară, cârnăcior, frățior*.
5. -iță sl.: *cheiță, linguriță, peniță*.
6. -uc(ă) - lat: *băbucă, mămucă*.
7. -ui, -uie - lat. -uleus, -ulea: *brădui, cetățuie*.
8. -uț(ă) - lat. -uceus, -ucea: *acut; brăduț, căluț, crenguță*.

d. Colective

1. -et- lat. -etum: *bănet, pășăret*.
2. -ime - lat. -imen: *burghezime, țărănime, muncitorime*.
3. -iș - sl.: *aluniș, frunziș, pietriș*. Toponime: *Brădiș, Cărpinișul, Frăsinișul, Păltinișul*.

e. Sufixe adjectivale

1. -esc - lat. -iscus: *bărbătesc, ciobănesc*.
2. -os - lat. -osus: *arătos, călduros*.
3. -ar lat. -arius: *albinar, bucătar*.
4. -ăreț, -ăreață - lat. -aricius: *băltăreț, vorbăreț, băgăreț*.

f. Sufixe adverbiale

1. *-ește: bărbătește, românește.*
2. *-iș, -îș: chiorăș, frunziș.*
3. *-mente: actualmente, eminamente* (probabil, de origine italiană).

După cum putem remarca, aceste definiții și clasificări au mai mult un caracter general. În domeniul toponimiei însă unele fapte lingvistice sunt adesea neclare, studiul necesitând o aprofundare mai amplă și variată.

Marea bogăție a numelor topice rezultate din derivarea cu ajutorul sufixelor este urmarea unei anumite libertăți pe care și-o iau creatorii de toponime în formarea de variante noi, libertate derutantă uneori, deoarece vorbitorii „nu cunosc nici o piedică și nici o limită în domeniul derivării, când nevoia cere să recurgă la acest mijloc de creație: de la orice temă și cu orice sufix poate, teoretic cel, puțin, să ia naștere un nume topic nou, menit să caracterizeze, să definească scurt, dar cu atât mai pregnant, un loc a cărui așezare geografică, înfățișare exterioară impune utilizarea unui toponimic deja existent, eventual al unui apelativ, pentru care locul respectiv să capete ființă în conștiința lingvistică a regiunii unde se găsește”¹.

Trebuie să reținem, în primul rând, că abundența de nume topice derivate nu este un act nemotivat și întâmplător, ci este rezultatul nevoii de a caracteriza și a defini scurt, deci de a individualiza locurile, deosebindu-le prin numele date unele de altele, pentru a evita price confuzie ce s-ar putea ivi. Apoi este evident faptul că din orice temă, cu ajutorul unui sufix, ia ființă un toponim nou, „diferit de cel primitiv și cu alt conținut semantic decât cel al apelativului-temă, al radicalului-bază în general”, căci numele nou creat este un nume „propriu”, cu o individualitate specifică.

Derivarea, ca procedeu de creare a unor toponime noi, nu este unica modalitate în acest sens, ci se adaugă altor procedee (lexicale, gramaticale, compunere etc.) și este folosită de vorbitorii de pe un teritoriu geografic-lingvistic, pentru a se preciza, fără echivoc, următoarele aspecte:

A. Raporturi de natură istorico-socială (origine, dependență, proprietate), stabilite între om și loc, dominantă fiind deci „apartenența”, termen mai potrivit ideii decât alte expresii².

B. Numele topic nou creat se deosebește de un altul după mărime, înfățișare, felul terenului; vegetației sau faunei; într-un cuvânt, trăsătura dominantă este *caracteristica* specifică.

¹ Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, 1963, p. 395.

² Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 404.

După cum arăta Viorica Florea¹, *sufixul toponimic* are, de obicei, trei accepții:

- sufix al unui nume comun;
- sufix al unui antroponim;
- sufix al unui toponim.

E de notat că numai într-o cercetare din perspectivă istorică se poate vorbi de sufixe în cadrul toponimiei, la denumiri ca: *Aluniș, Brădet, Cânepiște, Deleni, Văcăria, Văleni* ș. a., deoarece numai dintr-o astfel de perspectivă se poate proceda la analiza sau segmentarea în: *Alun-iș, Brădet, Văl-eni*, care este aplicată derivatului - nume comun folosit ca toponim, în raport cu numele comun de bază, și nu toponimului. Orice derivat este analizat, *respectiv segmentat*, în raport cu cuvântul de la care derivă; dar toponimul provine direct de la derivatul nume-comun, prin urmare el este neanalizabil. Din aceeași perspectivă, toponime ca *Albești, Alexeni* sunt analizate ca *Alb-ești, Alex-eni*. De data aceasta, analiza se aplică antroponimului, adică patronimului, format prin derivare de la un nume de persoană (*Albu, Alexe* sau *Alexa*). Toponimul ca atare nu poate fi supus unei analize sau segmentări atâta timp cât nu este format prin derivare, ci prin proveniență directă de la patronim. Că foarte frecvent patronimele sunt în același timp și toponime, aceasta nu este o problemă care privește structura toponimului. Prin urmare, în acest caz, toponimul este neanalizabil. Aceleași observații se pot face și în legătură cu toponime ca *Angheluță, Aroneanu, Băiașu, Miclăușoaia, Rădoia* etc, cu deosebirea că aici toponimele provin nu de la patronime, ci de la nume de persoane, masculine sau feminine. A analiza toponimele în felul următor: *Angheluță, Aron-eanul, Băi-eșu, Miclăuș-oaia* înseamnă a aplica toponimelor analiza ce se cuvine antroponimelor, care sunt *derivate*. Toponimele provin însă direct de la antroponime, de aceea nu pot fi supuse unei analize sau segmentări. Toponimele care pot fi analizate, segmentate, sunt cele formate de la alt toponim, în raport cu care se face segmentarea, ca în cazul *Almăjel - Almaj, Olt-eț, Olt-ișor - Olt, Urzic-uță* ș.a. Analiza sau segmentarea este explicabilă, pentru că toponimele menționate nu provin *direct* de la un toponim, ci sunt derivate. În cazul prezentat mai sus, derivarea s-a făcut cu ajutorul unui sufix toponimic diminutival, dar vom vedea că sunt posibile și altfel de derivate. Că toponimul care provine de la un nume comun derivat e neanalizabil o dovedesc exemple (situații ca următoarele): de la *Aluniș* există derivatul *Aluniș-el*, de la *Ascunsul*, derivatul *Ascunș-el* (variante fonetică a lui *Ascuns-el*), în care sufixul diminutival apare iară să

¹ Vezi *Sufixul în toponimie*, în *Studii de onomastică*, Cluj-Napoca, 1976, p. 184-203.

se țină seama că în *Aluniș* este un sufix colectiv *-iș*, iar în *Ascunsul* un sufix de participiu: în limba română comună apariția unui sufix diminutival după sufixul colectiv *-iș* sau după un sufix de participiu este exclusă. Așadar, derivatele *Aluniș-el*, *Ascunș-el* sunt posibile numai pentru că *Aluniș*, *Ascunsul* sunt neanalizabile. Evident că de un sufix toponimic nu putem vorbi în cazul toponimelor neanalizabile: *Aluniș*, *Brădet*, *Cânepiștea*, *Văcăria* ș.a., ci numai în cel al toponimelor analizabile: *Almăj-el*, *Bistricioara*, *Olt-ișor*, *Poie-n-ița*, *Urzic-uța*, pentru că numai în acest ultim caz se derivă un toponim; în celelalte, toponimul provine de la un derivat-nume comun sau antroponim. Prin urmare, *sufixul toponimic este acel segment de expresie care derivă un toponim, nu un nume comun sau un antroponim folosit ca toponim*. Definit în acești termeni, *sufixul toponimic are o singură accepție*. Se exclude astfel accepția de sufix al unui nume comun sau de sufix al unui antroponim, și aceasta nu poate fi decât deosebit de util în studiile de toponimie.

Condițiile definiției sufixului toponimic sunt îndeplinite nu numai de sufixele toponimice diminutivale, ci și de alte sufixe. Ne referim, în special, la sufixele *-ani*, *-eni*, de fapt variante ale aceluiași sufix, și la sufixele *-ari*, *-ași*, dar numai în situația în care aceste sufixe derivă un toponim de la alt toponim: *Grând-ași* - *Grând*, *Pestriș-ani* - *Pestriș*, *Poien-ari* - *Poian-a* ș.a. Suffixele în discuție indică originea, proveniența, astfel că între derivat și toponimul de bază e raportul cunoscut: derivatul denumește o așezare ai cărei locuitori își au originea sau provin din cealaltă așezare, denumită prin toponimul de bază. Aceleași sufixe nu pot fi considerate toponimice, atunci când toponimul reprezintă un nume comun derivat: *Braniștari* (*branișt-ari*), *Crângeni* (*crâng-eni*), *Deleni* (*del-eni*), *Rovinari* (*rovin-ari*), sau un antroponim derivat, respectiv un patronim (cu sufixul *-ani* sau *-eni*): *Albeni* - *Alb-eni*, *Mogoșani* - *Mogoș-ani*, deoarece în aceste cazuri sufixul aparține numelui comun sau antroponimului derivat, nu toponimului.

În afară de sufixele menționate mai sus, mai pot fi considerate toponimice și alte sufixe. Derivând toponime, sufixul *-a* este un sufix toponimic ca și cele discutate anterior. Spre deosebire de acestea însă, sufixul *-a* nu formează un toponim numai de la un alt toponim, ci și de la un nume comun sau de la un antroponim. De aceea, el poate fi considerat sufix de *toponimizare*, de transformare a unui nume comun sau a unui antroponim în toponim. Valoarea sufixului *-a* nu poate fi prezentată decât în strânsă legătură cu originea lui. Este sigur că sufixul *-a* a luat naștere prin analogia cu articolul feminin de la toponimele de acest gen: *Poiana*, *Stârmina* ș.a., cel puțin pentru toponimele de pe teritoriul țării noastre.

Faptul că alături de toponimele cu sufixul *-a*: *Arbora*, *Corduna*, *Dragoș*, *Oraș*, *Pallina*, *Uîma*, apar toponime cu articolul masculin: *Frânghiul*, *Frunzei*, *Lebădăul*, *Nedeiul* (ca urmare a derivării regresive) demonstrează o corespondență între *a* sufix (provenit de la articolul feminin, prin analogie) și articolul masculin. În ce privește originea lui, sufixul toponimic *-a* de pe teritoriul țării noastre are o altă origine decât sufixul toponimic *-a* de pe teritoriul balcanic sau romanic. Valoarea sufixului toponimic *-a* nu poate fi înțeleasă decât ca un acord gramatical între apelativul (nume comun) care desemnează locul (*moșie*, *pantă*, *vale*, *uliță*) și numele care urmează să denumească acest loc, pe baza unui nume comun (*ulm*, *paltin* etc.) sau a unui antroponim (*Arbore*, *Dragos*) sau a unui toponim (*Cordunul*, *Orașul*), în sensul că genul gramatical al apelativului se impune ca gen al denumirii. Astfel, *Arbore* e probabil rezultatul acordului între apelativul *moșie* și numele de persoană *Arbore*, după cum *Ulma* e rezultatul acordului între *moșie* sau *vale* sau alt apelativ de gen feminin și cuvântul comun *ulm*.

Faptul că în denumiri ca *Bujor a*, *Coma*, *Ogor a* etc. *-a* final nu e articol, ci sufix toponimic se explică și printr-un argument de natură fonologică: dacă denumirile respective ar reprezenta forma de feminin a numelor comune *bujor*, *corn*, *ogor*, atunci *o* accentuat ar trebui să fie diftongat (în forma nearticulată *o* este urmat de *a*, prin urmare, diftongarea lui este obligatorie). Lipsa diftongării arată că denumirile s-au format cu ajutorul sufixului *-a*, fie de la numele comun masculin, fie de la un nume de persoană (*Bujor*, *Cor nu*). În concordanță cu aceste observații, lipsa diftongării lui *o* sau *e* accentuat în denumiri ca *Berea*, *Cerna*, *Cernavoda*, *Dersca*, *Dâlboca*, *Droga*, *Hâlboca*, *Petra*, *Pleşca*, *Socola* se poate explica fie prin aceea că toponimul este un antroponim (care nu cunoaște forma nearticulată), fie prin faptul că toponimul e un nume comun de origine străină, întrebuințat numai ca toponim, deci numai în forma articulată (*Cernavoda*), fie, în sfârșit, prin faptul că toponimul poate fi derivat cu sufixul *-a* de la un antroponim.

Toate aceste aspecte prezentate până acum ne dau posibilitatea enunțării unei definiții complete a *sufixului toponimic*.

După cum am văzut, sufixul toponimic formează un toponim de la alt toponim, dar recunoașterea sufixului toponimic *-a* care derivă toponime de la nume comune sau de la antroponime sau de la toponime ne obligă la o completare: *sufixul toponimic este segmentul de expresie care derivă un toponim de la un nume comun, de la un antroponim sau de la un alt toponim*.

În cele ce urmează, ne vom referi în mod succint la modalitatea de formare a toponimelor în limba română. După cum am afirmat anterior, o modalitate specifică de formare a toponimelor românești o reprezintă *derivarea cu ajutorul sufixelor*. Însă, așa cum menționează academicianul Iorgu Iordan, „cele mai multe numiri formate în acest mod sunt nu numai inexistente în limba curentă, ci chiar imposibile din punctul de vedere al normelor acesteia”¹.

S-a afirmat, și pe drept cuvânt, că subiectele vorbitoare nu cunosc nici o piedică sau limită în domeniul derivării; când nevoia cere să recurgă la acest mijloc de creație; se poate naște un nou toponim de la orice temă și cu orice sufix, menit să definească scurt, dar pregnant, un loc a cărui așezare geografică sau înfățișare exterioară impun utilizarea unui toponim deja existent, ajutat de un element derivat, pentru ca locul respectiv să capete „ființă” în conștiința lingvistică a regiunii unde se găsește. Multe toponime feminine, având ca temă nume de ființă (animale sau oameni) se formează prin derivarea cu sufixul *-oaie*: ex. *Aricioaia*, *Brezoaia*, *Corboaia*, *Ursoaia*, *Vulturoaia* ș.a., sau, cu același sufix, toponimul având drept temă nume de ființe- ce pot fi considerate apelative, adică feminine provenite din substantivele masculine corespunzătoare: *Armășoaia-armaș*, *Chităroaia-chitar*, *Faur oaia faur*, *Roboaia-roh*, *Vameșoaia-vameș*, *Vărzăroaia-vărzar*.

Vasile Ioniță, în *Valori ale sufixelor în toponimia Văii Superioare a Timișului*, analizând sufixele: *-easa*, *-easca*, *-oaia*, *-oanea* din zona respectivă, e de părere că aceste sufixe au o funcție maritală („nevasta lui...” sau înseamnă că numele topice create cu ajutorul lor sunt „moșia, proprietatea lui...”). Așa, de exemplu, *Alboteasa*, *Brătoanea*, *Măteșanea* au fost proprietățile lui *Albotă*, *Bratu*, *Măteș*, sau locurile respective și-au luat numele de la¹ cel al personajelor feminine din familiile *Alboteștilor*, *Bratonilor*, *Măteșenilor* etc.

Sufixul cu cea mai mare frecvență în toponimia românească, cu care se formează majoritatea toponimelor românești referitoare la localități, este sufixul *-ești*. Numeroase nume de locuri sunt formate de la numele cneazului sau al boierului cu sufixul *-ești*, forma de plural a sufixului *-esc(u)*. Acest sufix arată adesea o proveniență locală, în sensul că numele de familie format cu acest sufix reprezintă singularul toponimului corespunzător: *Bălcescu* e originar din *Bălcești*, și nu dintr-un strămoș *Balcu* sau *Bâlcu*, care vor fi existat, probabil cândva ca întemeietori sau

¹ *Toponimia românească*, p. 395.

stăpâni ai satului în discuție; la fel pentru *Golescu*, un individ născut într-o localitate *Golești* etc.

Sufixul *-ești* ne trimite în mod obligatoriu și la originea personală, chiar atunci când, sub forma de singular, e oarecum sinonim cu *-eanu*. Funcția lui e de a indica *originea personală* a locuitorilor, adică a descendenților celui ce a întemeiat ori a dominat satul; se pot da numeroase exemple de toponime formate cu acest sufix. Am selectat însă, doar câteva pentru ilustrarea celor menționate mai sus: *Albești*, *Alimănești*, *Balotești*, *Bălănești*, *București*, *Călimănești*, *Cârlomănești*, *Crăiești*, *Drăgănești*, *Făurești*, *Fitionești*, *Golești*, *Hălăucești*, *Huruești*, *Ibănești*, *Ivești*, *Lungești*, *Mărășești*, *Mircești*, *Mânzătești*, *Nănești*, *Negrești*, *Nicorești*, *Oncești*, *Pleşești*, *Plotonești*, *Rătești*, *Românești*, *Simonești*, *Ștefănești*, *Țibănești*, *Vladimirești*, *Zărnești*.

Toponimele în *-ani* și *-eni* au ca forme de singular sufixele *-ean* și *-eana* (forma de feminin). Numărul toponimelor formate cu acest sufixe, care sunt, de fapt, unul singur¹, căci au la bază vechiul slav *-eninu*, este extraordinar de mare. Acest lucru se datorește în mare parte faptului că ele apar în însăși limba vorbită, unde au de altfel o frecvență deosebit de mare și, totodată, funcțiuni care se pretează la o largă utilizare tocmai în domeniul toponimiei.

Iorgu Iordan menționează că aceste sufixe (*-ani* și *-eni*) sunt adesea sinonime cu *-ești*, deoarece, alipite la nume personale, toate trei ajută să se creeze toponimice care arată „apartinența”, atât a localității cât și a oamenilor, pentru că trăiesc în localitatea respectivă. O altă funcțiune a acestui sufix este strict „locală”; un nume topic în *-ani* sau *-eni*, a cărui temă este ea însăși un toponim (real sau virtual), înseamnă, cel puțin teoretic, că oamenii satului respectiv au venit, la început, din localitatea pe care o indică tema.

În privința toponimelor formate cu sufixul *-eana*, se poate menționa faptul că ele apar în Moldova și pe teritoriul apropiat de Moldova (ne referim la județul Buzău), dar se întâlnesc frecvent și în județele Alba, Hunedoara, Arad, precum și în județul Gorj. Se observă că există, în general, un paralelism relevant pentru toponime, între *-eni* și *-eanu*, pe de o parte, și *-ani* și *-ana*, pe de altă parte; dacă numele de grup este terminat în *-eni*, femininul singular corespunzător este *-eana*: ex. *coteni* - *Coteana*, *Curteni* - *Curteana*, *găureni* - *Găureana*; dacă numele de grup se formează cu *-ani*, corespondentul la feminin singular este *-ana*: ex. *băcăuani* -

¹ *Toponimia românească*, p. 395.

Băcăuana, hațegani - Hațegana. Putem semna și alte toponime în *-eana*: *Bălăceana, Brădeana, Copăceana, Coteana, Curteana, Foltana, Găurea, Rădeana, Trestiana, Zătreana.*

Revenind la cele două forme de plural *-ani* și *-eni*, se remarcă faptul că denumirea acestor toponime poate fi motivată de un raport de subordonare, exprimat prin sufix¹. Noua denumire apare prin raportarea la un toponim. Despre toponimele formate cu acest sufix, Iorgu Iordan afirma: „Dată fiind semnificația lor, urmează că le putem utiliza în cercetarea migrațiilor, a colonizărilor: când la baza lor se află un nume de localitate, toponimicele în *-enil-ani* ne ajută să stabilim proveniența oamenilor care au întemeiat satele respective”².

Descoperirea numelui de loc de la care apar astfel de derivate înseamnă implicit descoperirea motivării denumirii noi. Toponimele pe care le vom da în continuare, spre exemplificare, arată în exclusivitate originea locală a oamenilor: *Agrăpieni, Buzoieni, Cerșani, Copăcenii, Crângenii, Dămilenii, Dragosloveni, Focșani, Hotărârii, Humeni, Josenii, Lătureni, Livezeni, Noroieni, Orbenii, Perișani, Podeni, Răducănenii, Săhăteni, Schimenii, Stâncășeni, Tovani, Văłani, Văłeni, Vlădenii, Vălimărenii* ș.a.

Există sufixe specializate a indica prezența unui anumit element material caracteristic locului. Dintre aceste sufixe, unele au o funcție dublă, și anume colectiv locală din care face parte și sufixul *-ar(i)*. Suffixul *-ar(i)* reprezintă un sinonim al sufixului *-(a) -an(i)*. Este vorba aici de o funcție „locală” și anume un număr important de toponime formate cu sufixul *-ar(i)* ilustrează originea locuitorilor din satul respectiv, ca în exemplele următoare: *Blidari* (cu o formă de plural *Blidărele*), *Brăniștari, Ciorari, Delari, Focșari, Goștinari, Poienari, Roșcari, Rovinari, Văłari*, care e sinonim cu *Văłani* și *Văłeni*. Sub forma lui de singular, acest sufix are sau poate avea valoare antroponimică: formația întreagă servește drept nume personal. Deosebirea dintre valoarea antroponimică și cea toponimică este ca și inexistentă, căci ambele au la bază aceeași funcție locală a lui *-ar(i)*.

Suffixul *-aș(i)* formează toponime mai puțin numeroase decât cele cu sufixul *-ar(i)*. Iorgu Iordan afirmă că este vorba de toponime, și în ce privește funcțiunea sufixului, căci *-aș*, a cărui origine n-are nici o legătură cu aceea a lui *-ar(i)*, îndeplinește unele dintre funcțiunile acestuia³. Suffixul

¹ *Ibidem*

² Vezi Gh. Bolocan, *Structura numelor de sate românești*, în „Limba română”, nr. 6, 1976, p. 593-608.

³ *Toponimia românească*, p. 416.

-aș(i) îndeplinește două funcții principale: una de a forma nume de agent și una locală. Toponimia românească cunoaște destul de multe numiri formate cu acest sufix și care arată originea locală a oamenilor: *Băltași, Cătunași, Colibași, Crângași, Dudași, Grindași, Luncași, Lungași, Măglași, Murgași, Negrași, Valinași*.

Numeroase și interesante sunt toponimele derivate cu ajutorul sufixului *-arie*. Majoritatea toponimelor formate cu acest sufix au sens colectiv, în special cele ce au ca temă un nume de animal. Unele dintre acestea par, din cauza noutății sau rarității lor, imposibile în vorbirea zilnică, chiar acolo unde, ca în Moldova, formațiile similare se întâlnesc foarte frecvent. Ne referim la exemple ca: *Argintăria, Băltăria, Broscăria, Cenușăria, Cerbăria, Corbărie, Dohotăria, Găvănărie, Gropăria, Iepăria, Lupăria, Orzărie, Ploscăria, Rotăria, Socărie, Șoimăria, Vițelărie, Vulpărie* etc.

O categorie de toponime se formează cu sufixul *-ăuți* și se întâlnește în special în nordul Moldovei. În general, ele reprezintă nume de oameni (nume propriu-zise sau porecle).

Acest lucru s-ar datora faptului că funcția lui *-ăuți* este întocmai ca a prototipului ucrainean (acest sufix e de origine ucraineană), adică funcție patronimică: indică originea personală a locuitorilor. De aceea, trebuie să-l considerăm drept sinonim al sufixelor *-ești* și *-eni*, pe care, de altfel, le-a înlocuit adesea în epocile și în regiunile unde influența ucraineană a fost mare. Exemplele următoare sunt derivate cu sufixul *-ăuți* (*-ouți, -euți, -iuți*). *Bădăuți, Bălcăuți, Chinăuți, Dălhăuți, Dobronăuți, Frătăuți, Gărbăuți, Hătcăuți, Ivancăuți, Măneuți, Popăuți, Părhăuți, Rădăuți, Sinăuți, Șerbăuți, Tișăuți, Văscăuți*.

Deoarece provin mai totdeauna de la un nume de plantă, vom grupa la un loc toponimele derivate cu sufixele *-et* și *-iș*. Derivatele în *-et* sunt colective și provin de la nume de arbori, astfel încât semnificația lor obișnuită este „loc acoperit cu...” sau „pădure de...”. Toponimele în *-iș* nu sunt colective propriu-zis, ci arată locul unde se petrece acțiunea în mod obișnuit. Tema lor este verbală. La toponimele cu sufixul *-etț*, când tema este latinească, avem a face cu formații moștenite ca atare. Destul de des întâlnim și colective în *-iș*, derivate de la un primitiv identic, alături de cele în *-et*, ca în exemplele: *Cornetul - Comisul, Frăsinetul - Frăsinișul, Gorunetul - Goruniș, Păltinetul - Păltinișul, Stejaretul - Stejăriș* ș.a.

Toponimele derivate cu sufixul *-inț(i)* au reprezentat obiectul numeroaselor discuții controversate privind, în special, funcția lor. După Iorgu Iordan, acesta ar avea o funcție nu locală (cum arată Emil Petrovici), ci de indicare a originii personale, judecând după tema celor mai multe

toponime din această categorie. Într-adevăr, tema toponimelor de acest fel este, de obicei, un nume de persoană, fapt ce ne dă dreptul să le socotim „sinonime” cu cele derivate cu sufixele *-ești* și *-eni* (*-ani*). Când un toponim derivat cu *-inț(i)* îndeplinește o funcție locală (în exemplele: *Dunărinț*, *Tufărinț*), trebuie admis că această funcție s-a dezvoltat după cea personală. Acest lucru s-a demonstrat și în cazul unor sufixe ca *-eni/-ani*, care, atât în limbile slave, cât și la noi, indicând originea locală, a ajuns, destul de timpuriu, să aibă și valoare personală. Cu aproximație, și toponimele derivate cu sufixul *-inț(i)* sunt răspândite în cea mai mare parte în ținuturile din nordul Moldovei: *Băcăinți*, *Belinț*, *Bogodinț*, *Chesinț*, *Gădinți*, *Jeledinți*, *Lăbășinț*, *Mărgininț*, *Miculinți*, *Nicolinț*, *Stroinți*, *Voivodinț* ș.a.

Toponimele formate cu sufixul *-iște*, cuprind și, formații care, în majoritatea cazurilor, au la bază nume de plante, ca și cele în *-et* și *-iș*, anterior menționate. Au același sens colectiv, cu diferența că prezența actuală a plantei respective nu e absolut necesară: *Cărpinișie*, de exemplu, înseamnă și „loc acoperit cu carpeni în momentul de față”, dar și „loc care a fost acoperit cu carpeni”.

Acest sufix, spre deosebire de altele, a cunoscut o evoluție aparte. Din slava veche, a intrat în limba română prin cuvinte ca: *braniște*, *seliște*, *boiște*. La rândul lor, aceste apelative topice au devenit toponime, pe care trebuie să le considerăm ca fiind create de români.

Sufixul *-iște* formează și toponime derivate de la apelative aparținând altor domenii decât flora. Faptul trebuie relevat în mod special, fiindcă explică deosebirea de funcție între acest sufix și „sinonimele” lui. Un amănunt caracteristic, care se datorește tocmai înțelesului fundamental și originea lui *-iște*, este că printre temele străine de sectorul florei se găsesc nume de animale. Iată câteva toponime formate cu acest sufix: *Ariște*, *Boiștea*, *Braniștea*, *Cașiștea*, *Câlniștea*, *Corniștea*, *Făuriștea*, *Gâșiștea*, *Gruiștea*, *Horodiștea*, *Jariștea*, *Loviștea*, *Malăeștea*, *Porumbiștea*, *Rariștea*, *Râmniștea*, *Siliștea*, *Spoiliștea*, *Târgoviștea*, *Variștea*, *Ziliștea* ș. a.¹

Vom vedea, în continuare, câteva categorii de toponime care au la bază formații adjectivale, interesante mai ales din punct de vedere al derivării cuvintelor. Acestea sunt adjective, numai morfologic vorbind. În ce privește funcția, nu există nici o deosebire între ele și formațiile substantive: toate sunt substantive, fiindcă toate numesc noțiuni propriuzise, în calitatea lor de „nume” în sens strict. Este evident că, teoretic cel puțin, toponimele în discuție au fost, la origine, alcătuite din doi termeni:

¹ *Toponimia românească*, p. 445-446.

un substantiv și adjectivul care-l determină. Cu vremea, acesta din urmă a început să fie întrebuințat singur, ca având o importanță mai mare decât substantivul, deoarece exprimă particularitatea esențială a. locului respectiv, care deosebea pe acesta de locurile asemănătoare sau identice, exprimate prin același nume. Din grupa acestor toponime fac parte cele derivate cu sufixele -at, -os, -ov/a, -av/a.

Toponimele derivate cu sufixul -at sunt formate de la nume de plante, iar altele de la nume de animale. În dicționare și în diverse colecții de material folcloric nu găsim nici un exemplu similar. Singurul derivat aparent asemănător cu toponimele în discuție e *aluat*, sinonim al lui *aluniș*, însă funcția sufixului diferă, prin faptul că servește la formarea unui substantiv cu sens colectiv, pe când, în cazurile de care e vorba aici, el are funcția pur adjectivală, iar înțelesul derivatelor respective este acela de „loc acoperit cu..., bogat în...”. Iată câteva exemple de acest gen: *Adâncată*, *Brusturata*, *Conduratul*, *Fânatul*, *Guruiata*, *Horojata*, *Lăpușata*, *Măderat*, *Periatul*, *Râmată*, *Trestiat* ș.a.

Mai numeroase decât toponimele derivate cu sufixul -at, cele cu sufixul -os se aseamănă cu primele atât prin valoarea semantică pe care o au, cât și prin faptul că au rămas necunoscute limbii comune. Deseori temele se repetă, așa că întâlnim, de la același nume de plantă, două derivate toponimice, unul în -at, altul în -os, perfect sinonime. Exemple de aceste sinonime: *Arărnioasa*, *Bătăioasa*, *Aninoasa*, *Baboiasa*, *Băioasa*, *Bolboși*, *Brezoioasa*, *Budăioasa*, *Butucoasa*, *Cărpănosul*, *Ciulinosul*, *Delosul*, *Dumbosul*, *Furnicosul*, *Luncoșul*, *Lugoj*, *Mărosul*, *Miroasă*, *Mosoroasa*, *Păioasa*, *Băroasa*, *Pucioasa*, *Răchitoasa*, *Silos*, *Spinoasa*, *Teioasa*, *Tinoasa*, *Ulmoasa*.

Ultima grupă de toponime care au la bază formații adjectivale sunt cele derivate cu sufixele -ov/a și -av/a. Deși de origine slavă, există totuși destule nume topice de acest gen formate de la teme neslave. Un aspect semnificativ ce merită să fie menționat aici este acela al accentului, care variază. La unele dintre aceste toponime el se află pe temă, la altele pe sufix. Masculinele bisilabice, de exemplu, sunt accentuate pe silaba inițială (adică pe temă): *Búcov*, *Chisnov*, *Dránov*. Cele cu trei sau mai multe silabe primesc accentul pe sufix: *Bratilóv*, *Cârciunóv (ui)*. Aceleași norme sunt valabile și pentru toponimele feminine, care nu pot avea însă mai puțin de trei silabe (sufixul însuși e bisilabic), așa că trisilabicele merg cu masculinele bisilabice (ex.: *Glógova*, *Tútova*), iar celelalte cu masculinele de trei sau mai multe silabe (ex.: *Calinóva*, *Ciucuróva*). Trebuie menționat faptul că aceste sufixe nu pot fi considerate toponimice atunci când toponimul provine direct de la un nume comun sau de la un

antroponim derivat cu unul din aceste sufixe, ci numai în cazul în care sufixul formează un toponim, de la un nume comun, un antroponim sau un toponim, ca în cazul *Braș-ov* - nume de persoană *Braș(a)*, *Bratil-ov* - nume de persoană *Bratil*, *Bârnova*, dacă toponimul provine de la numele de persoană *Bârnă* (sau de la un nume comun slav, fără sufixul *-ova*), *Ciucur-ova*, dacă toponimul este format de la numele de persoană *Ciucur(e)*, *Crai-ova*, dacă toponimul are la bază numele de persoană *Crai*. În continuare, vom da câteva exemple de toponime derivate cu sufixele menționate: *Ardeova*, *Bârnova*, *Brașov*, *Bârzava*, *Corbova*, *Cocorbva*, *Craiova*, *Dâmbova*, *Dranov*, *Gabrovul*, *Gârbova*, *Glogova*, *Ilova*, *Lipova*, *Milcovul*, *Moldova*, *Petrovul*, *Prahova*, *Racova*, *Snagovul*, *Topolog* (dintr-un mai vechi *Topolovul*), *Târnava*, *Vârciorova* ș. a.

În toponimia românească, sufixele toponimice prezintă o importanță deosebită și o mare diversitate în ceea ce privește vechimea și răspândirea lor în diferite zone ale țării. Referitor la vechimea acestor sufixe, unii specialiști consideră că cea mai veche atestare este cea a sufixului românesc *-esc/pl. -ești*, pe la 1440. Alexandru Graur menționează că sufixul cel mai mult folosit la formarea de nume de localități pornind de la substantive este *-ești*, la baza formațiilor fiind întotdeauna nume de persoane. Numele formate cu acest sufix ar fi mai vechi decât secolul al XV-lea. De atunci, au fost semnalate asemenea nume de localități în *-ești* și de la începutul secolului al XV-lea. Dar colecțiile de documente existente ne oferă exemple de nume în *-ești* chiar din secolul al XIV-lea, sau mai devreme.

Astfel, în diploma lui Dan I din anul 1385, întâlnim numele de sat *Dăbăcești*, sau și mai vechi, numele unui sat *Lucescu* (aflat pe teritoriul polonez). Trecând Carpații, atestările acestui sufix se apropie de mijlocul secolului al XIV-lea. În *Documenta historiae Valachorum în Hungaria illustratia*, e amintit la anul 1369 numele unui sat scris *Radeest*¹, care se afla undeva lângă Lugoj (mai exact, în părțile Belințului, la vest de Lugoj); „villa Rad”² așa cum apare în documentul din 1370, numește aceeași așezare. Evident, este vorba de un sat *Rădești*, dispărut astăzi. Editorii acestor documente și-au dat seama de acest lucru și au înșirat acest nume printre numele românești de sate din secolul al XIV-lea din Ungaria.

¹ Vezi E. Petrovici, *Vechimea atestării sufixului - esc (pl. -ești)*, în „Cercetări de lingvistică”, nr. 1, 1968, p. 33-34.

² Cf. I. Pătruț și Malvina Pătruț, *Toponime bănățene în -ești*, în „Cercetări de lingvistică” nr. 2, 1967 și nr. 2, 1968, p. 289-298.

Localitatea nu e însă consemnată cu nume maghiarizat în 1389; ea apare la 1454 sub denumirile *Radafalua* sau *Radfalwa*, iar la 1597, *Radefalwa*.

Unii specialiști consideră că cele două numiri reprezintă două localități diferite: *Radafalua*, pe cea dispărută din vechiul județ Timiș sau Caras, iar *Radfalwa* e identificată cu *Rădmănești* din județul Timiș. Această opinie nu poate fi susținută, dată fiind forma net distinctă a celor două toponime. Pesty mai menționează existența unei așezări *Felești*¹, la nord de Lugoj (scris *Felește*) la anul 1364, cu ocazia fixării hotarelor satului Ikus. Documentul în care se consemnează acest lucru nu a putut fi găsit, deoarece Pesty nu dă nici o indicație în acest sens. E cunoscut doar documentul din 1371. Dar, s-a considerat că pentru *Transilvania*, două localități cu sufixul *-ești*, redat prin *-osd* și *-esd*, sunt cele mai vechi. Astfel, la 1326 apare localitatea *Fylesd* (*Filești*)², care este alta decât cea atestată de Margareta Ștefănescu la 1364, sub forma de *Felește*. Acest toponim *Fylesd* este localizat în fostul raion Alba, regiunea Hunedoara, pe când cel de la 1364 se află în fostul raion Făget, regiunea Banat. Același *Fylesd* apare la 1293 sub forma „poss-episcopalis”, terra capituli (Albensis) *Fylesd*... La 1276 îl găsim din nou, de data aceasta ca „silva Filesd”. Cea de-a doua localitate este *Hodosd*, atestată la anul 1214, sub forma „bilotus de *Hodosd*”³.

Din cele menționate până acum, putem trage concluzia că cea mai veche localitate în *-ești* atestată pe teritoriul țării noastre, astăzi dispărută, apare la anul 1214, în *Transilvania*.

Deși a fost contestată autenticitatea documentului din 1351-1352, azi se poate spune cu certitudine că cea mai veche localitate atestată în *Țara Românească* e *Bădești* (1351-1352), existentă și în prezent în județul Argeș.

Documentul despre care este vorba nu s-a păstrat; dar el este inclus într-un act emis de domnul Țării Românești, Gavril Movilă, în anul 1618, când se spune că satul *Bădești* a fost dăruit bisericii din Câmpulung de către Nicolae Alexandru Basarab: „satul *Bădeștii după râu Doamnii*, tot și cu tot hotarul... până unde se hotărăște cu satul *Domnești* și cu *Ratevoieștii*, pentru că acest sat *Bădeștii* au fost bătrână și dreaptă moșie, de la, moși, de

¹ *Ibidem*.

² Vezi *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1967-1968, cap. *Localități dispărute*, p. 330.

³ Vezi *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1967-1968, cap. *Localități dispărute*, p. 340.

la strămoși, sfintei biserici a domniei mele; dat și miluit de răposatul Io Neculai Alexandru Voevod”.

Localitatea este menționată sub forma *Bădeștii*, de câteva ori în documentul din 1618. Prin urmare, acesta e cel mai vechi toponim cu sufixul *-ești* pe care îl cunoaștem până acum în *Țara Românească*. Tot în această parte a țării, mai întâlnim alte trei toponime în *-ești*, atestate într-un document de la 1386: *Trufești*, *Dușești* și *Godinești*.

În ce privește Moldova, toate toponimele formate cu sufixul *-ești* apar în documente numai la sfârșitul secolului al XIV-lea. De exemplu, localitățile *Doliești* și *Leontinești* sunt atestate într-un act din 1399. Ultimul există și azi, în județul Bacău. În apropierea lui se găsește și *Doliești*. Cea mai veche localitate în *-ești* apare în Moldova, într-un document de la 1398: ea este *Vlădești*, pe Siret.

De asemenea, într-un document de la Alexandru cel Bun, din anul 1400, sunt pomenite cinci localități derivate cu sufixul *-ești*: *Șurinești*, *Mânjeștii*, *Todereștii*, *Șerboteștii*, *Iacobeștii*. Mai putem menționa și alte toponime în *-ești*, atestate înainte de 1400: *Zărnești* (1372), aproape de Brașov, *Călimănești* (1388), *Orlești* (1389), *Bucureștii* (1392) pe râul *Luncavăț*, afluent pe dreapta al Oltului, *Bogdănești* (1392), pe Olt, *Hinăteștii* (1392).

Se poate spune că sufixul *-esculpi*, *-ești* a format încă din epoca „latinei daco-moesice”¹ nume de descendenți și de locuri: ex.: *Nicorescu* „fiul lui Nicoară”, *Nicoreștii* „așezare, stâna, moșia, cătunul, satul urmașilor lui Nicoară sau al oamenilor cneazului sau boierului Nicoară”.

În documentele oficiale, numele de sate în *-ești* apar adesea fie sub formă slavă, derivată din numele de persoane cu sufixele *-ovic(i)*, *-ivic(i)*, *-ev(i)ci* (în documentele scrise în slava cane elariilor din Muntenia și Moldova), fie sub formă maghiară, compusă din numele de persoane urmate de *-falwa*: „satul lui...” (în documentele oficiale maghiare). În documentele moldovenești apar frecvent și nume de sate atât cu formă oficială - slavă (cu sufix slav), cât și cu forma românească, cu sufixul *-ești*. Astfel, *Panceștii* (1529) e amintit la 1407 sub forma *Pancovii*. Se presupune că forma populară românească a acestor toponime a avut întotdeauna sufixul *-ești*.

Numărul așezărilor în *-ești* a fost cu mult mai mare în trecut decât astăzi. Cea mai mare parte a lor a dispărut în cursul timpurilor din diferite motive. Din secolul al XV-lea au fost atestate numeroase localități, dintre care menționăm: *Pârteștii (de Jos)* - cel mai vechi sat din Valea

¹ Emil Petrovici, *op. cit.*



Solonețului. Vechea vatră a satului se află pe locul numit astăzi *Săliște*. Atestările istorice, ca și urmele culturii materiale dovedesc că satul exista încă înainte de descălecatul Moldovei, fiind sub controlul a doi juzi. Atestarea documentară de la 13 aprilie 1415 dovedește fără îndoială că numele *Pârlești* provine din antroponimul *Pârtea*, la care s-a adăugat sufixul *-ești*: „și am dat mănăstirii banului Ivan vornic... un sat la obârșia Solonețului, unde a fost Tatomir și Partea”¹.

Todirești - deși satul exista încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea (la 12 iulie 1434 este pomenit ca proprietate a mănăstirii Moldovița), e de presupus că puținii locuitori care ȧu supraviețuit invaziei tătarilor s-au retras în pădurile din preajmă. La începutul secolului al XV-lea, satul devine proprietate boierească, așa cum menționează actul din 12 martie 1439, când localitatea aparținea logofătului Gavril Trorușanul. În secolul următor satul este atestat de mai multe ori cu formele: *Toderești*, *Todereștii* și *Todorești*².

Benedechești (*Benedekesth*, 1479), de la numele *Benedek*, se găsea în apropierea Lugojului, între satele *Sâlha* și *Ezeris*.

Dragotinești (*Dragotenesth*, 1464), așezat în districtul Lugoj; e identic cu *Dragotenfalwa* (1470) din împrejurimile *Jdioarei* (Lugoj).

Gonțești (sau *Goncești*: *Gonczesd*, 1598), lângă satul Bara (Lugoj).

Herțești (*Herczest*, 1514-1516), proprietate („praedium”) în fostul district Bujorul (Făget).

Iovănești (*Iwanfalwa*, 1455); s-a presupus că, este identic cu *Jovănești* care apare pe hărțile din 1723 și 1761, între localitățile *Pajoga*, *Bulza* și *Nemeșești* (Făget).

Negotești. Se presupune că e al doilea nume al localității *Ohaba-Bistra* (jud. Caraș-Severin); atestat la 1430, 1470, sub denumirea de *Negotesth*.

Două așezări apropiate - una ținea de *Fârdea*, alta de *Mănăștiur* (jud. Timiș) - se numeau *Prodănești*. Localitățile sunt consemnate la 1545 sub forma *Prodanfalwa*, alături de *Gladna*, *Zold* și *Drăgășinești*; la 1464, *Prodanesth*; 1596: *Prodeniest*; 1598: *Prodaniest*; 1599, 1607, 1609: *Pudanets*; 1612: *Pradunest*.

Slăvești (așezare în districtul *Margina*, jud. Timiș), notată *Zlanesth*, *Zlanesty* (1597), *Slavest* (1723). În apropierea satului *Pietroasa*

¹ Vezi Ilie Dan, *Toponimie și continuitate în Moldova de Nord*, Editura Junimea, Iași, 1980, p. 85.

² *Op. cit.*, p. 86.

(jud. Timiș), un deal împădurit se numește *Slăvești*; același nume îl poartă și o pădure de lângă localitatea apropiată, *Coșavița*.

Vâlcești (pe malul râului Bega, în fostul district Lugoj). E consemnat în documente sub diverse denumiri: *Welchesdfalwa* (1480), *Welkfahva* (1539), *Welkawch* (1544), *Welche* (1548), *Verchesth*, *Velchiest* (1573), *Velchest* (1598). Așezarea trebuie să se fi numit *Vâlcești* - derivat de la *Vâl* cu -orientându-se după forma menționată *Welkfalwa*.

Așezarea înregistrată sub formele *Zarnosth* (1514-1516), *Zernkiesty* (1597, 1620), reprezintă toponimul românesc *Zărnești*, din fostul district *Mănăștiur*, *Cziernest* (1612) ca și *Zarnosth*, *Zerniesty* se referă, fără îndoială, la aceeași așezare; forma *Cziernest* trebuie să fie greșită ca și altele din același document. După această formă, unii specialiști înserează, inexact, așezarea de la *Czernest*. Toponimul este, evident, un derivat de la numele de persoană *Zărnea* sau *Zărna*¹.

S-a constatat că pentru perioada veche (aproximativ aceeași perioadă, 1387-1620, pentru *Moldova*, 1369-1600 pentru *Țara Românească*), numărul toponimelor în -ești este mai mare decât în *Țara Românească*. În *Moldova* numărul lor este de 641, iar în *Țara Românească* de 528. Această statistică este valabilă pentru documentele cuprinse în *Catalogul documentelor moldovenești* și în *Catalogul documentelor Țării Românești*. Înregistrând și toponimele în -ești pentru cele două provincii, *Marele dicționar geografic al României* arată că acest sufix este mai răspândit în *Țara Românească* decât în *Moldova*. Cifrele sunt grăitoare în acest sens: pentru *Țara Românească*, există un număr de 2668 de toponime în -ești, iar pentru *Moldova* - 1720.

Dacă urmărim, spre exemplu, toponimul *Popești*, vom observa că apare în *Țara Românească* de 68 de ori, iar în *Moldova* de 10 ori, în *Transilvania* de șase ori. În legătură cu acest fapt, Iorgu Iordan arată că „din peste 70 de toponime *Popești*, numai zece sunt moldovenești, restul muntenesci și oltenesci”². Însă la pagina 544 din lucrarea citată, referindu-se la același toponim, afirmă că, pentru *Țara Românească*, *Marele dicționar geografic al României* înregistrează 75 de localități *Popești*, iar pentru *Moldova* 14 localități cu același nume.

Făcând o comparație între toponimele în -ești și celelalte formații sufixate, ajungem la concluzia că acest sufix este cel mai des întrebuințat în toponimia românească.

¹ Ioan Pătruș și Malvina Pătrat, *Toponime bănățene în -ești*, în „Cercetări de lingvistică” nr. 2, 1968, p. 289-298.

² Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 161.

Numărul toponimelor în *-ești* pe întreg teritoriul românesc este cel mai mare (4958), după cum arată *Marele dicționar geografic al României* și *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*.

Într-un articol al lui Ion Donat¹, se arată că proporția de nume în *-ești* scade de la 1600 până astăzi, ceea ce se explică, de obicei, prin colonizarea regiunilor de câmpie, unde numele se dădea de oficialități; dar nu aceasta este cauza principală a scăderii, căci cea mai mare scădere se observă înainte de sfârșitul secolului al XVIII-lea, iar după 1790 numărul numelor în *-ești* crește din nou, grație creării de sate răzeșești.

În zona de munte și deal, în zona satelor moșnenești, numărul satelor în *-ești* este sensibil mai mare. O frecvență deosebit de mare o are sufixul *-ești* la numele de sate din județele Gorj, Vâlcea, Argeș, Muscel, Prahova, Buzău. În zona cuprinsă între județele Dolj și Ilfov, frecvența ridicată a satelor în *-ești* se datorește aceluiași cauze. Pe teritoriul din județele menționate mai sus se constată faptul că numărul toponimelor în *-ești* este în creștere (1835 - 833; 1861 - 1184; 1887 - 1174; 1896 - 1336). În anul 1968, o scădere bruscă (de aproximativ 300 de denumiri) nu strică echilibrul, satele în *-ești* reprezentând 21% din numărul total pentru regiunea analizată, în secolul al XVII-lea, din 1547 de sate, 787 sunt derivate cu *-ești*, adică 50% din total. Situația este aceeași, în secolul al XVIII-lea. După anul 1800, din sursele cercetate, se constată o armonizare a spectrului toponimic românesc.

Numele de sate în *-ești* reprezintă aproximativ un sfert din totalul numelor de sate din zona amintită, și anume câteva județe din partea sudică a țării. Prezența acestui model în toponimia românească este motivată, în primul rând, social. Tot social e motivată și absența lui în unele regiuni ale țării.

Având la bază relații de proprietate de apartenență, răspândirea toponimelor în *-ești* relevă în primul rând aspectele sociale. Absența numelor în *-ești* nu presupune absența elementului etnic românesc, ci absența unor relații bazate pe proprietate și apartenență.

Forma de singular a acestui sufix, *-esc(u)* este mai puțin frecventă decât pluralul său în *Catalogul documentelor moldovenești* nu apare decât de patru ori în următoarele toponime: *Bunescu*, *Cămărănescu*, *Hreasca*, *Șerbănescu*, iar în *Catalogul documentelor Țării Românești*, de 11 ori: *Bălcineasca*, *Berovoescu*, *Biseasca*, *Blădeasca*, *Dudeasca*, *Grigo iasca*, *Măneasca*, *Muereasca*, *Mușeteasca*, *Negrească*, *Tomescu*. Unele din acestea se păstrează și astăzi: *Berivoiescu*, *Dudeasca*, *Negrească*.

¹ Alexandru Graur, *Nume de locuri*, Editura Științifică, București, 1972.

Constatăm, deci, că în perioada veche, atât în Moldova cât și în Țara Românească, prezența sufixului *-esc(u)* în toponimie era destul de redusă, în timp ce forma sa de plural era foarte răspândită, deoarece numele satului se forma de la cel al întemeietorului cu ajutorul sufixului *-ești*. În *Marele dicționar geografic al României*, numărul toponimelor cu *-esc* crește față de perioada veche atât pentru *Moldova*, cât și pentru *Țara Românească* (449 în *Țara Românească*, 118 în *Moldovă*), dar, comparativ cu cele în *-ești*, cifrele acestea sunt totuși destul de mici.

În Transilvania nu găsim în *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania* decât zece localități cu acest sufix.

Se poate conchide că este puțin folosit la formarea toponimelor. Mai frecvent este în *Țara Românească*, unde și pluralul *-ești* are frecvență mai mare.

Sufixul *-eni (-ani)* este un sufix de origine slavă (sl. *-ěninŭ*)¹. Este adevărat că potrivit sensului și funcției slavului *-ěnin/ŭ*, din care derivă, are adesea numai valoare „locală”. Ca și sufixul *-ești*, acest sufix ne spune de unde provin oamenii unui sat: primul, din ce persoană, iar al doilea din ce loc provin. Ca vechime, toponimele în *-eni (-ani)* apar alături de cele în *-ești*, aproape de la primele documente existente. Astfel, primul toponim în *-eni/-ani* este atestat la anul 1232 sub forma *Seryan*². Această localitate azi dispărută, se află lângă Rovine, raionul Arad, fosta regiune Banat. Altă localitate în *-ani* este *Suceani*, existentă și astăzi cu această formă în Banat³. Apare pentru prima dată în anul 1256, sub forma *Zechien*. Iată, deci, că acest sufix apare în documente destul de timpuriu, chiar înainte de primul toponim în *-ești*, atestat de Emil Petrovici, ceea ce înseamnă că în secolul al XIII-lea existau localități în *-eni (-ani)* pe teritoriul românesc, și numai întâmplarea de a fi menționate sau nu într-un document face să ne putem da seama de existența lor. Așezările de mai sus sunt atestate pentru *Transilvania*.

În *Moldova*, primul toponim în *-ani* îl întâlnim într-un document de la 1400, acesta fiind satul *Lățcani*, de pe apa Vasluiului, care există și astăzi, sub forma *Lețcani*. Apare în documente, cam în aceeași perioadă, cu primul toponim în *-eni* de pe teritoriul *Moldovei* (*Vlădeni*, 1398). Diferența dintre cele două documente este doar de doi ani.

¹ *Dicționar istoric al localităților din Transilvania. Localități dispărute*, p. 401.

² *Toponimia românească*, p. 403.

³ *Op. cit.*

În *Țara Românească*, prima localitate în *-ani* o găsim într-un document de la 1392 prin care Mircea Voievod, domnul țării, întărește o serie de dării, printre care și jumătate din satul *Groșani*¹.

În ceea ce privește răspândirea acestui sufix, se constată că e mai frecvent în *Moldova* decât în *Țara Românească*. Pentru perioada veche înregistrăm în *Moldova* un număr de 400 toponime cu *-eni* (*-ani*), iar în *Țara Românească*, 314. *Marele dicționar geografic al României* ne oferă în acest sens o surpriză, dar numai la prima vedere. Cifrele date (1514 pentru *Țara Românească* și 1321 pentru *Moldova*) trebuie interpretate ținând cont de faptul că teritoriul Țării Românești (cu Oltenia și Dobrogea) este cu mult mai întins decât al *Moldovei*. Dar, referindu-ne la o serie de toponime în *-eni*, cum ar fi *Popeni*, *Munteni*, *Rădeni*, vom constata că acestea apar în număr mult mai redus în *Țara Românească* decât în *Moldova*. Astfel, *Popeni* nu apare niciodată în *Țara Românească*, în timp ce în *Moldova* apare de 7 ori, iar *Munteni*, care apare de 21 de ori în *Moldova*, apare în *Țara Românească* doar de 4 ori. Exemplele de acest fel sunt destul de numeroase. În *Transilvania*, cele două exemple citate apar, fiecare dintre ele, câte o singură dată. Numărul toponimelor în *-eni* (*-ani*) de pe teritoriul *Transilvaniei* este de 426, număr destul de mare, dacă ținem cont de faptul că acestea reprezintă doar localitățile, nu și alte nume de locuri. Numărul total al toponimelor cu acest sufix pe întreg teritoriul țării este de 3261.

În cursul secolului al XIX-lea se constată o scădere permanentă a numărului toponimelor cu acest sufix. Satele care au denumiri în *-eni/-ani* sunt, în majoritatea cazurilor, provenite dintr-un transfer de populație de la un sat la altul, de la un județ la altul sau chiar de la o provincie la alta. Un spor însemnat de nume de localități în *-eni/-ani* se constată în 1896, în județele Gorj, Argeș și Dâmbovița.

Forma de singular *-an* (*-ean*) apare destul de rar, mai ales pentru perioada veche. Astfel, în *Catalogul documentelor moldovenesti*, apare în 13 toponime, iar în *Catalogul documentelor Țării Românești*, în 29. Pentru perioada mai nouă, frecvența acestui sufix este mai mare. *Marele dicționar geografic al României* înregistrează pentru *Țara Românească* 739 de nume de locuri cu *-an* și *ean*, *-ana*, *-eana*, *-anca*, *-eanca*, în timp ce pentru *Moldova*, doar 281.

Spre deosebire de *-ani*, care este mai productiv în *Moldova*, s-ar părea că forma de singular apare mai ales în *Țara Românească*.

¹ *Catalogul documentelor Țării Românești (1369-1600)*, București, 1957, p. 3.

Dicționarul istoric al localităților din Transilvania indică pentru această provincie doar 36 de localități cu sufixul *-an (-ean)*.

Din cele arătate până acum, se poate trage concluzia că acest sufix ca și *-esc(u)* se folosește în toponimie mai mult cu formele corespunzătoare de plural.

Înainte de a ne ocupa de celelalte sufixe mai importante pentru toponimia românească, vom insista pe scurt asupra celor mai importante caracteristici ale sufixelor toponimice *-ești* și *-eni (-ani)*, prezentate pe larg mai sus.

Sufixul *-ești* este, cu siguranță, în formarea numelor de locuri, cel mai vechi și mai răspândit. De obicei, cu ajutorul lui se formează noi toponime de la un nume de persoană (sunt formanții topici cu ponderea cea mai mare în toponimia românească), referindu-ne nu numai la localități (existente sau dispărute), ci și la unele accidente de teren. Cauzele care au determinat marea productivitate a acestui sufix în toponimie sunt de natură istorică și socială. În această situație, sufixele *-ești*, *-eni* sunt întrebuințate în același timp pentru formarea de noi toponime (desigur că există și nume de sate care provin direct dintr-un antroponim, neînsoțit de sufix). Așa cum a arătat Iorgu Iordan, *-ești* indică originea *personală* a locuitorilor, iar *-eni (-ani)* e specializat în indicarea originii *locale*.

Atestările istorice sunt de mare interes pentru vechimea localităților în *-ești*. Compararea acestor mențiuni documentare cu datele din unele dicționare speciale, permite urmărirea evoluției în timp (ca număr, concurență și substituie) a acestora, precum și stabilirea deosebirilor existente între Moldova, Țara Românească și Transilvania.

Margareta Ștefănescu citează toponimul Felește (*Felești*) ca având cea mai veche atestare (într-un document din 1364). Emil Petrovici este însă de părere că cea mai veche localitate în *-ești* aparține Banatului: *Radest (Rădești)*, numele unui sat de lângă Lugoj, dispărut astăzi, menționat într-un document din 1329.

Ținând seama de faptul că în documentele din Banat sufixul *-ești* este redat prin *-esd*, *-osd*, *-est*, *-ost*, Ioan și Malvina Pătruț au demonstrat că, de fapt, în Banat există alte două localități cu *-ești*, care sunt mai vechi decât cea menționată anterior. Este vorba de *Fylesd (Filești)*, atestat la 1326 în regiunea Hunedoarei, și *Hodosd (Hodești)*, menționat în 1214.

În ceea ce privește Țara Românească, documentele menționează și aici localități în *-ești*, încă din secolul al XIV-lea. Cea dintâi e menționată într-un act domnesc în 1383: *Dăbăcești*. Un an mai târziu, apar numele de sate *Trufești*, *Dușești*, *Godinești*, iar în 1387 o specificare din documentul



istoric respectiv arată felul cum satele își luau numele după cel al întemeietorului: „Partea lui *Dăbăcescu* din *Dăbăcești*”.

Nu cu mult diferită este situația numelui de loc în *-ești* în Moldova, în sensul că primele atestări documentare aparțin sfârșitului secolului al XIV-lea: la 1398 întâlnim un nume de sat *Vlădești* pe Siret. Trei sate în *-ești* (situate pe Tazlăul Sărat) apar într-un document din 1399: *Doliești*, *Liontinești* și *Măzărești*.

E de presupus, ca și pentru alte sate din Moldova, care sunt menționate în documentele din perioada 1380-1400, că ele sunt mai vechi ca așezări omenești, „cel puțin din vremea descălecatului” (Mihai Costăchescu). După anul 1400 (într-un document din acest an întâlnim numele de sate *Șurinești*, *Mânjești*, *Toderești*, *Șerbotești*, *Iacobești*, pe apa Vasluiului), numărul localităților în *-ești* crește tot mai mult.

Comparând pe baza documentelor istorice situația localităților în *-ești* în Moldova și *Țara Românească* (perioada 1370-1600), constatăm că toponimele în *-ești* sunt mai numeroase în Moldova (641), în raport cu cealaltă provincie (528). Situația este exact inversă pentru perioada mai recentă. Pe baza *Marelui dicționar geografic al României*, ajungem la concluzia lui Iorgu Iordan „*-ești* este mai frecvent în Muntenia, iar *-ani* (*-eni*) mai frecvent în Moldova”¹.

Statistic, lucrurile se prezintă astfel: în *Țara Românească* - 2668 de nume, în Moldova, doar 1720².

Cât privește sufixul *-eni* (*-ani*), vom face următoarea observație: numeroase derivate în *-eni* (*-ani*) pot exprima atât originea personală, cât și pe cea locală.

Și toponimele în *-eni* (*-ani*) apar încă din secolul al XIII-lea. Cel dintâi exemplu este, așa cum am arătat anterior, *Seryan* (1232), care reapare în anul 1489, dar cu forma de *Seryeni* (sat dispărut din Banat).

În Moldova, primul exemplu de acest fel datează din anul 1400. E vorba de *Lățcani*, pe apa Vasluiului (forma actuală e *Lețcani*, nume existent și lângă Iași, dar satul e recent).

Cea dintâi atestare din *Țara Românească* e reprezentată de satul *Groșani* (1392).

Și documentele istorice și *Marele dicționar geografic al României* probează că acest sufix este mai răspândit în Moldova decât în *Țara Românească*, concluzie la care a ajuns și Iorgu Iordan¹.

¹ Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 160-161.

² Ilie Dan, *Vechimea și răspândirea sufixelor -ești, -eni, -ani*, în „Limba română”, nr. 5, 1985, p. 392.

Pe baza celor prezentate, se observă că sufixele *-eni* (*-ani*) sunt al doilea ca importanță în toponimia românească, numărul total al localităților formate cu acesta fiind de 3261 (ne referim la epoca veche, deci până la 1620).

Interesante constatări se pot face și cu privire la rangul de frecvență al unui nume topic sufixat. Iată, de exemplu, cele mai importante:

1. *-ești*

a. Moldova: *Averești* (12), *Bălănești* (13), *Berești* (14), *Bogdănești* (12), *Cristești* (20), *Grozești* (11), *Mogoșești* (12), *Petrești* (10), *Popești* (10);

b. Țara Românească: *Albești* (31), *Sădești* (11), *Bălănești* (21), *Cernătești* (14), *Gândești* (15), *Costești* (26), *Drăgănești* (17), *Golești* (14), *Popești* (65), *Șerbănești* (19);

c. Transilvania: *Avrămești* (4), *Cornești* (7), *Mihăiești* (4), *Românești* (5), *Tomești* (5);

2. *-eni*

a. Moldova: *Băleni* (8), *Broșteni* (20), *Deleni* (21), *Movileni* (14), *Munteni* (21), *Podoleni* (11), *Rădeni* (11), *Ungureni* (12);

b. Țara Românească: *Bădeni* (24), *Călugăreni* (12), *Copăcenii* (15), *Coșoveni* (12), *Coțofeni* (14), *Deleni* (12), *Fundeni* (15), *Mărgineni* (13), *Olteni* (16), *Podeni* (14), *Văleni* (13);

c. Transilvania: *Călugăreni* (3), *Crișeni* (5), *Deleni* (5), *Mărgineni* (5), *Suseni* (6), *Văleni* (12).

E de reținut că un nume ca *Popești* apare de 75 de ori în toponimia românească.

Sufixul *-ăuți* este un sufix de origine ucraineană, având la bază pe *-ovtsi*, o variantă mai veche a actualului *-ivtsi*². Prin transformarea lui *v* în *u* bilabial și apoi, printr-o adaptare fonetică treptată, s-a ajuns mai întâi la forma *-ouți*, iar mai târziu la forma actuală *-ăuți*. Funcțiunea lui *-ăuți* este, ca și cea a prototipului ucrainean, patronimică, arătând originea personală a locuitorilor. Trebuie, deci, considerat un sinonim al lui *-ești* și *-eni*, pe care le-a substituit în regiunile unde influența ucraineană a fost mai puternică. Documentele slave scrise în Moldova conțin numeroase toponime formate cu acest sufix, care apare sub aspectul său original (*-ouți*). Astfel, se întâlnește, într-un act din 1434, satul *Balasinouți*, despre care ni se spune că aparține mănăstirii *Horodnic* (din ținutul Sucevei). De-abia prin secolul

¹ *Toponimia românească*, p. 159-160

² Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 246.



al XVII-lea întâlnim forma actuală *-ăuți* care a rezultat din *-ouți* prin disimilație (o-u/ă-u). În regiunile puternic influențate de ucraineni *-ouți* continuă să existe până astăzi.

Primul toponim derivat cu acest sufix însemnat pentru toponimia românească este satul *Zubrăuți*, despre care se vorbește într-un document de la 1374¹.

După cum vedem, sufixul apare în forma pe care o cunoaștem astăzi: *-ăuți*. Alături de această formă apar în documente și forme intermediare de adaptare fonetică. Astfel, într-un document de la 1392, în care găsim aici toponime cu acest sufix, întâlnim și forma *-euți* în numele satului *Măreșeuți*. Altădată, îl descoperim sub forma *-ouți*, ca în *Ivancouți* sau *-ovți*, ca în *Pcmcovți* sau *Radovți*. Se poate remarca răspândirea destul de mare a toponimelor în *-ăuți*, în perioada veche, pe teritoriul *Moldovei*. Nu ne putem aștepta la același rezultat pentru celelalte provincii, deoarece populația ucraineană a venit în contact direct doar cu populația din *Moldova*. Astfel, în *Țara Românească* găsim, după cum probează *Catalogul documentelor Țării Românești*, următoarele toponime în *-ăuți*: *Belovți*, *Calugherovți*, *Sadovți*. Pentru perioada mai apropiată de noi, constatăm o descreștere a numărului de toponime în *-ăuți*. *Marele dicționar geografic al României* înregistrează în *Moldova* 37 de astfel de toponime. Din perioada 1387-1620, unele toponime se păstrează și astăzi cu aceeași formă: *Badeuți*, *Bolăsăuți*, *Bliscinăuți*, *Brașăuți*, (*Braseuți*, *Brasovți*), *Broscăuți* (*Boroscăuți*), *Bucurăuți*, *Carepcăuți*, *Cernăuți*, *Ciorgăceuți*, *Crăciucăuți*, *Davidăuți*, *Dobrinăuți*, *Grabăuți*, *Haucăuți*, *Havrilăuți*, *Ilișeuți*, *Ivancăuți*, *Matieuți*, *Mărășeuți*, *Pancovți*, *Popăuți*, *Rădăuți*, *Roncăuți*, *Sinașeuți*, *Sorocinăuți*, *Stancăuți*, *Văscăuți*, *Vladimirăuți*, *Vorăncăuți*, *Zăbrăuți*.

Pentru *Țara Românească*, întâlnim toponimul *Dălhăuțul* de cinci ori, în fostul județ Râmnicu-Sărat. Tot în dicționarul amintit mai sus, *Cătăuțul* apare de cinci ori. Nici în *Transilvania* nu există prea multe toponime cu acest sufix. În *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania* apar următoarele localități: *Bârsăuți*, *Drăuți*, *Lădăuți*, *Păpăuți*, *Străuți*, *Trăpărăuța*. O situație nesigură prezintă *Tăuți* și *Răuți*, care s-ar părea că sunt derivate cu sufixul *-ăuți* dar, în același timp, ar putea fi diminutivale plurale de la apelativul *tău* și adjectivul *rău*. Faptul că în *Transilvania* ne întâmpină un număr mai mare de toponime în *-ăuți* față de *Țara Românească* se explică prin aceea că spre partea de răsărit a

¹ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, *Viața românească*, Iași, 1931, p. 109.

acestei provincii a fost posibilă și influența ucraineană. Acest sufix poate fi considerat drept unul din criteriile distinctive ale toponimiei noastre pe provincii, fiind specific *Moldovei*.

Numărul toponimelor formate cu sufixul *-et* nu este prea mare. În *Catalogul documentelor moldovenești* numărul lor este de patru: *Cornetul*, *Groșetul*, *Făget* și *Rugetul*, iar în *Catalogul documentelor Țării Românești*, toponimele în *-et* sunt mai numeroase, în număr de 22, cel mai vechi toponim atestat fiind *Nucetul*, într-un document de la 1402. Această diferență în ce privește răspândirea în cele două provincii se menține și în *Marele dicționar geografic al României* unde, pentru *Țara Românească*, găsim 234 de toponime în *-et*, pe când în *Moldova* doar 37. În *Transilvania*, numărul localităților derivate cu sufixul *-et* este apropiat de cel al *Moldovei*, fiind dat de cifra 24. Se poate constata că acest sufix nu este folosit prea des în toponimie.

Nici sufixul *-at* nu este răspândit prea mult în toponimie. În *Catalogul documentelor moldovenești*, întâlnim un număr de 17 toponime în *-at*, iar în *Catalogul documentelor Țării Românești* există o situație asemănătoare. Pentru *Țara Românească* găsim un număr de 321 de astfel de toponime, iar pentru *Moldova* 120. *Transilvania* numără 43 de localități cu sufixul *-at*.

Sufixe toponimice românești prezintă numeroase *trăsături specifice*. Formațiile cu sufixul *-oaie* sunt continuatoare ale celor cu sufixul *-ă*, pe care le-au înlocuit cu vremea, pentru ca, până la urmă, ele înseși să dispară (fiind înlocuite cu derivate cu sufixul compus *-oaica*).

Asta pentru că, sub raport cronologic, femininele latinești în *-a* sunt mai vechi decât cele formate cu sufixul *-onea* (care în limba de origine au apărut așa de târziu), încât sunt atestate numai în mod cu totul excepțional. Singura deosebire dintre aceste două categorii de toponime formate cu sufixele amintite se reduce la faptul că cele cu sufixul *-oaie* continuă să fie vii în vorbirea curentă, mai ales la nume de persoane, al căror feminin se formează de la masculinul corespunzător, cu ajutorul acestui sufix.

Sufixele *-ani* și *-eni* constituie o particularitate, în special a toponimiei moldovenești (în sensul lingvistic al termenului). Acestea ajută la formarea toponimelor ce indică „apartenența”, atât a localității, cât și a oamenilor ce trăiesc în acea localitate. A doua funcție a acestor - sufixe este strict „locală”. Ne referim, bineînțeles, la formațiile cu aspect de plural al sufixului, care alcătuiesc, dealtfel, marea majoritate. Singularul *-(e)an* are, evident, aceeași semnificație, dar prezintă pentru discuția noastră o importanță redusă, deoarece derivatele corespunzătoare au valoare

patronimică, chiar dacă, de fapt, ele sunt toponime, căci și ele trimit tot la originea locală a celor pe care-i numesc.

Sufixul *-ar(i)*, sub forma lui de singular, poate avea și valoare antroponimică. Deosebirea dintre această valoare și cea toponimică este însă ca și inexistentă, deoarece ambele au la bază aceeași funcție locală a sufixului *-ar(i)*. În ce privește funcția sufixului, toponimele cu sufixul *-ar* sunt sinonime cu cele în *-aș(i)*, pentru că *-aș*, a cărui origine n-are nici o legătură cu aceea a sufixului *-ar*, îndeplinește unele dintre funcțiile acestuia. Cea mai cunoscută și pe care lingviștii au constata-o încă de la început, este de a forma nume de agent. Identitatea semantică a ambelor sufixe se manifestă, în mod elocvent, prin existența a două derivate de la una și aceeași temă: *Cimpoier* și *Cimpoieș*, *Scutari* și *Scutași*.

Altă funcție a acestui sufix și care ar trebui să ne intereseze mai mult ar fi cea locală. Vom releva faptul prin câteva exemple din două localități din apropierea municipiului Tecuci: *mățcaș* (locuitor din satul *Matca*) și *poienăș* (originar din satul *Poiana*, vechea *Piroboridava*).

În cazul toponimelor derivate cu sufixul *-ărie*, se poate remarca faptul că, atunci când tema e un nume de obiect în accepția curentă a cuvântului, înțelesul acestor toponime variază între cel colectiv propriu-zis și cel care evocă acțiunea verbului corespunzător, căci acest sufix are la bază sufixul *-ar*, a cărui funcție obișnuită este de a forma nume de agent. Astfel, *Cercurărie* poate însemna și „depozit”, mulțime mare de cercuri, dar și „locul unde se lucrează cercuri” (unde își exercită meseria cercurarul).

Sufixul *-esc/pl. -ești* e adjectival și arată o însușire asemănătoare, de același fel cu noțiunea exprimată de primitiv. De aici provine și întrebuințarea acestui sufix cu valoare patronimică. Această valoare e foarte veche, după cum apreciază majoritatea specialiștilor. După cum am văzut, începând cu secolul al XV-lea, apariția sufixului *-escu/pl. -ești*, fiind tot mai frecventă, era natural ca locuitorii unui sat, considerați urmașii întemeietorului acestuia, să poarte numele lui, prevăzut cu forma de plural a acestui sufix.

Iată un exemplu: locuitorii satului *Cotuna Corbului* se vor numi *Corbuleștii*.

Nume topice românești foarte numeroase sunt cele cu formă *diminutivală*. Se poate spune că, în principiu cel puțin, de la orice cuvânt, indiferent de natura lui și indiferent dacă apare ori nu în nomenclatura geografică, este posibilă formarea unui diminutiv toponimic.

În limba română, *diminutivarea* cunoaște o mare bogăție. Toponimele românești se prezintă cu o terminație diminutivală și putem

găsi în aceste cazuri sufixe dialectale sau arhaice, necunoscute de limba literară: româna nu a fixat o ierarhie între sufixele sale; sufixele diminutive românești au o valoare *hipocoristică*.

Din cele arătate mai sus, se poate deduce faptul că sufixele diminutive românești sunt puțin apte pentru a exprima nuanțe depreciative. Există, în primul rând, diminutive propriu-zise. În aceeași regiune sau în regiuni diferite găsim ambele forme ale toponimului respectiv, anume forma diminutivală alături de primitivul ei. Raportul așa-zis logic dintre localitățile respective este, teoretic, asemănător cu acela dintre două noțiuni obișnuite ale căror nume se găsesc într-o situație identică; localitatea indicată prin diminutiv are sau pare a avea un aspect „minor” în comparație cu cealaltă. După cum se știe, forma diminutivală servește, în primul rând, ca mijloc de diferențiere lingvistică: oricare ar fi „dimensiunile” lor, unele lucruri capătă numiri diminutive, numai pentru că în acest fel se înlătură eventualele confuzii. Nevoia de claritate se face simțită cu deosebire în toponimie, unde omonimiile se pot produce cu mai multă ușurință (aceasta din cauza materialului lingvistic mai puțin bogat în comparație cu al lexicului propriu-zis) și, uneori, pot avea urmări mai supărătoare decât în domeniul vorbirii curente. Marea majoritate a diminutivelor toponimice aparține acestei categorii. Nu întotdeauna primitivul unui nume topic diminutival apare el însuși în nomenclatura geografică. În asemenea cazuri, se poate presupune că a existat și el ca toponim, dar a dispărut cu vremea, sau că oamenii din partea locului au pornit de la apelativul corespunzător pentru motive pe care nu-i necesar să le comentăm. L-am folosit sub aspectul lui diminutival, indiferent dacă acesta circula în limbajul zilnic, și nu sub aspectul lui obișnuit. Oricum ar fi, astfel de formații trebuie considerate ca diminutive autentice și puse, deci, alături de cele amintite mai sus.

În afară de aceste două grupe de diminutive, constatăm încă una, care este din punct de vedere lingvistic, cea mai interesantă. Pornind de la faptul că vorbirea obișnuită cunoaște numeroase derivate cu forma diminutivală, dar cu sens neutru, întrucât noțiunile respective n-au nimic „minor” în ele, ci prezintă numai o asemănare mai mult ori mai puțin vizibilă cu noțiunile pe care le numesc primitivele corespunzătoare, specialiștii au descoperit exemple similare în lexicul geografic.

Astfel, diminutivele de râuri se numesc *afluenți*-, de la șiruri de munți, câte un *pisc*; de la sate, sate mai mici, unele rezultate, probabil, prin colonii, din acele sate. Astfel putem menționa: *Lotrișorul*, *Lotrița* (afluenți ai *Lotrului*), *Oltețul* (afluent al *Oltului*), *Moldovița* (afluent al *Moldovei*) etc.

Într-o descriere a regiunii Carpaților musceleni găsim precizarea: „La dreapta, spre nord, *Piatra lui Crai*, precedată de *Pietricica*, de *Plaiul* și *Plățicul...*, continuat de *Drăgan* și *Drăgănelul...*, *Măgura* și *Măgurica*, *Pleșa* și *Pleşcioarele...*”¹

Tot astfel avem satele *Cârța* și *Cârțișoara* (numită și *Cârța Mică*), *Rebra* și *Rebrișoara*².

Cu o ușoară deosebire, neesențială, toponimul diminutival nu indică o localitate asemănătoare cu cea evocată de primitiv, ci una situată în apropierea acesteia.

Astfel, *Bucureștioara* e o apă care curgea prin sau pe lângă *București*, după cum *Tecucel* se cheamă pârâul din marginea orașului *Tecuci*, iar *Vasluietul*, pârâul ce străbate *Vasluiul* ș.a.

Și aici s-a produs această diferențiere pentru evitarea unor confuzii. Avem cazuri numeroase ce dovedesc în mod indiscutabil că, la un moment dat, două locuri vecine au purtat același nume; pentru înlăturarea omonimiei s-a simțit nevoia „diminutivizării” unuia dintre ele. Astfel, pârâul *Vasluietul* se chema la început *Vaslui*, întocmai ca orașul din apropiere. Tot așa se vor fi petrecut lucrurile și cu *Tecucelul*, dacă ținem seama de etimologia lui, care este, după afirmația lui Iorgu Iordan, un cuvânt de origine slavă: *tek* - „a curge”³: râul s-a numit mai întâi *Tecuci* (adică „apă curgătoare”) și apoi orașul pe care-l străbătea. Această situație la care s-a ajuns oarecum prin forța lucrurilor, căci posibilitățile de a imagina numiri noi sunt limitate, nu putea dura tară riscul de a confunda, măcar în unele împrejurări, două locuri atât de deosebite unul de altul. Și atunci s-a recurs la procedeul în discuție, procedeu comod, prin faptul că subiectele vorbitoare modificau prea puțin, dar suficient, pentru atingerea scopului, vechea stare de lucruri.

În sfârșit, există și toponime aparent diminutive sau pseudo-diminutive. E cazul atâtor denumiri ardelenesti cu sufixul *-oara*, cum ar fi: *Feldioara*, *Timișoara*, *Uioara* etc, a căror finală este adaptarea la sistemul limbii noastre a maghiarului *-var*. La acestea mai putem adăuga altele, precum *Adămuș-magh*, *Adamos*, *Alecuș-magh*, *Elekes* etc, și ele un produs al analogiei. Numai etimologic vorbind, astfel de toponime nu sunt formații diminutive. Pentru conștiința românilor care le întrebuințează, ele nu diferă prin nimic de celelalte, chiar atunci când tema nu poate fi

¹ Vezi „Cercetări de lingvistică”, 1969.

² Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, ediție de Ilie Dan, București, Editura Minerva, 1974, p. 298.

³ *Toponimia românească*, p. 447-448.

„extrasă”, adică nu poate fi simțită ca un element lingvistic de sine stătător (exemplu sus citat: localitățile *Feldioara, Uioara*).

Cele mai importante sufixe diminutive întâlnite în toponimia românească sunt următoarele:

- el, ea, de origine latină¹ (*Brădețelul*);
- ic(ă), de origine latină (*Mămica*);
- iar, -ioară, de origine latină (*Ialomicioara, Bistricioara*);
- uc(ă), de origine latină (*Inucu*);
- ui, uie, de origine latină (*Cetățuie*);
- uț(a), de origine latină (*Brezuța*);
- aș, de origine slavă (*Butucărașul*);
- eț, de origine slavă (*Blândețul*);
- ici, de origine slavă (*Păduricea*);
- iță, de origine slavă (*Holdița, Bocșița, Bâsculița*).

După cum se poate observa, cele mai multe sufixe toponimice diminutive sunt de origine latină, fiind urmate de cele de origine slavă.

Urmărind răspândirea în toponimie a formațiilor derivate cu sufixe diminutive, constatăm că răspândirea lor diferă de la provincie la provincie. Astfel, în *Țara Românească* apar mai multe toponime cu sufixe diminutive decât în *Moldova*. Acest fapt trebuie pus în legătură cu teritoriul mai întins al *Țării Românești* comparativ cu cel al *Moldovei*, dar poate și cu o preferință pentru astfel de formații. În *Țara Românească*, pentru perioada veche, aflăm un număr de 114 toponime cu sufixe diminutive, în timp ce în *Moldova* doar 81. În *Marele dicționar geografic al României* diferența pe provincii este și mai mare în această direcție. Astfel, pentru *Țara Românească* sunt înregistrate un număr de 1229 de toponime, iar pentru *Moldova* numai 673.

În *Transilvania* numărul localităților cu sufixe diminutive este de 506, cifră destul de mare, dacă ținem seama de faptul că *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania* înregistrează doar numele de localități. În ceea ce privește răspândirea sufixelor diminutive în comparație cu restul sufixelor din toponimia românească, constatăm că numărul lor este destul de mare. Acesta se ridică la cifra de 2508 (după *Marele dicționar geografic al României*) pe întreg teritoriul românesc, ceea ce înseamnă că se situează imediat după sufixele toponimice -ești și -eni.

¹ Pentru originea acestor sufixe, vezi Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Editura Ministerului învățământului, București, 1956, p. 310 și G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916.

Să vedem acum și câteva exemple de toponime diminutive prezentate în ordine alfabetică, deoarece e mai greu de precizat la care din categoriile menționate aparțin¹:

Agrașel, Alunișelul, Băbușă, Bălănelul, Bistricioara, Brusturașul, Căprioara, Câmpșorul, Cotnărelul, Crucișoara, Curtișoara, Dornișoara, Dumbrăvioara, Făurei, Fântâioara, Gârbovățul, Glodișorul, Grăndușul, Hălmăgel, Hârtopelul, Hodișel, Ialomicioara, Lotrișorul, Mănăstirea, Milcovelul, Moldovița, Manteorul, Nebunașul, Negrișoara, Nucșoara, Oltenicioara, Păguior, Pelinci, Pârscovelul, Ploieștiori, Plopșorul, Răchișel, Rănușă, Rumeniori, Sălcioara, Sebeșel, Siliștioara, Slănicelul, Stupărei, Tălmăcel, Ungurașul, Vâlcele, Zimnicele, Zlătărei ș.a.

Toponimia românească, studiind nume de locuri existente sau dispărute, are o importanță deosebită pentru limba și istoria poporului nostru. Urmărind evoluția toponimelor de la o perioadă la alta, pe provincii, putem afirma că unele dintre ele s-au păstrat până astăzi, alte toponime au dispărut sau au fost înlocuite cu alte nume. Dacă ne referim în primul rând la toponimele în *-ești*, vom observa că, și în Țara Românească cât și în Moldova, numărul celor dispărute este relativ mic. Aceeași remarcă o putem face privind toponimele în *-eni*. O situație oarecum particulară o au sufixele *-eseu* și *-an*. Dacă aceste sufixe erau mai puțin folosite în trecut, astăzi ele sunt cu mult mai productive. Ele apar într-un număr cu mult mai mare de derivate în *Marele dicționar geografic al României* decât în documente.

Cât despre sufixele diminutive, ele au aproximativ aceeași situație ca și sufixele *-ești* și *-eni*, în sensul că sunt foarte productive, atât în perioada veche cât și astăzi, în toate cele trei provincii românești. Acest lucru este posibil, deoarece de la majoritatea apelativelor și numelor de locuri sau persoană se pot obține formații sufixate cu acestea.

Deci, cele mai productive sufixe rămân sufixele *-ești* și *-eni*. Numărul toponimelor formate cu aceste sufixe este extrem de mare atât în documente cât și în *Marele dicționar geografic al României* și *Catalogul documentelor Țării Românești*. În privința sufixului *-eni*, se remarcă preferința mai mare a moldovenilor de a forma toponime cu acesta. În sprijinul acestei afirmații vin și următoarele exemple: toponimul *Popeni* care apare în Moldova de șapte ori nu este prezent în Țara Românească decât sub forma *Popești*. Sub forma *Popeni*, nu apare niciodată. Toponimul *Munteni*, pe care-l găsim în *Marele dicționar geografic al României* de 21 de ori pentru Moldova, în Țara Românească nu-l întâlnim decât de patru

¹ *Toponimia românească*, p. 448 și urm.

ori, iar toponimul *Rădeni*, care apare de 11 ori în Moldova, în Țara Românească nu-l găsim decât o singură dată. Toate acestea ne dau dreptul să afirmăm că sufixul *-eni* are mai mare productivitate în Moldova.

Analizând numărul toponimelor formate cu sufixele *-ești* și *-eni*, constatăm că, în fiecare dintre cele trei provincii, numărul celor în *-ești* este mai mare decât al celor în *-eni*. Numărul total al toponimelor în *-ești* în cele trei provincii este de 4958, iar al celor cu *-eni* de 3261. Aceste doua sufixe, *-ești* și *-eni*, au ponderea cea mai mare în toponimia românească.

În urma cercetării întreprinse, referindu-ne în primul rând la toponimele din *Marele dicționar geografic al României*, care sunt în număr de aproximativ 30000, observăm că formațiile sufixate sunt de aproximativ 50%, iar frecvența mare a sufixelor *-ești* și *-eni* conferă toponimiei o specificitate proprie limbii române.

FORMAREA NUMELOR DE FAMILIE ROMÂNEȘTI

Onomastica este o știință al cărei domeniu nu a fost precis delimitat, părerile cercetătorilor fiind împărțite în această privință.

În *Dicționarul limbii române moderne*, onomastica este definită ca „știința care se ocupă cu studiul numelor proprii. Totalitatea numelor proprii dintr-o limbă”¹.

Onomastica este considerată de N.A. Constantinescu „studiul tuturor numelor proprii de persoană (antroponime), de alte ființe vii (zoonime) și de locuri (toponime)”².

Studiul numelor de persoană și de animale, precum și numele topice sunt obiectul de studiu pentru onomastică, așa cum remarcă Ștefan Pasca³ și Al. Graur⁴.

Ultimul cercetător sesizează faptul că *Gramatica limbii române* nu includea în categoria numelor proprii și denumirile populare ale corpurilor cerești, întrucât la numele proprii sunt trecute denumirile culte ale lor.

În literatura străină de specialitate, așa cum remarcă Sabina Teiuș⁵, la numele proprii sunt trecute numele diverselor întreprinderi, asociații, organizații, titlurile unor opere literare și artistice, numele mitologice precum și numeroase altele.

Cercetarea numelor de persoană a devenit o preocupare constantă a specialiștilor începând cu 1853 când August Friederich Port publică, la Leipzig, prima lucrare în domeniul onomasticii cu titlul *Die Personen und Familiennamen*, în care sunt date și câteva etimologii românești, complet depășite astăzi.

Numele de persoană românești au început să fie studiate la începutul secolului trecut, dar abia în deceniul al IV-lea au apărut două

¹ *Dicționarul limbii române moderne*, Editura Academiei, București, 1958, p. 563.

² N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Editura Academiei, București, 1963, p. 9.

³ Ștefan Pasca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936.

⁴ Al. Graur, *Nume de persoane*, Editura Științifică, București, 1965.

⁵ Sabina Teiuș, *Referitor la sfera și locul onomasticii în lingvistică*, în *Studii și materiale de onomastică*, Editura Academiei, București, 1969.

lucrări de sinteză¹, fără ca vreuna din acestea - așa cum arăta N. A. Constantinescu - „să ajungă a stabili baza hagiografică și nici principiile ce domină această ramură a onomasticii”².

În dezvoltarea antroponimiei distingem patru mari perioade³:

1. Epoca de formare a poporului și a limbii române, epoca în care au circulat nume daco-romane, ca cele întâlnite pe inscripțiile din provinciile dunărene romanizate, nume de sfinți (*Paul, Toader*), precum și nume laice formate din cuvinte de origine tracă (*Brad, Bucur, Murg, Moș*) sau din limba latină, privind culoarea ca: *Albu, Căruntu, Negrea*, rudenia: *Fecior, Fratu, Sora* etc. sau nume explicabile prin alte cauze: *Aura, Bunea, Corbu, Cucu, Soare, Ursu*.

Faza a doua începe după așezarea slavilor în Dacia și cele două Moesii, când românii au împrumutat de la slavi, pe lângă toponime, și nume de persoană de origine veche slavă ca: *Bogdan, Bran, Cernea, Dragu, Neagu, Preda, Radu, Vlad*.

Tot acum s-au primit de la pecenegi și cumani o serie de toponime sau nume de persoană ca: *Basarab, Coman, Talaba* etc. Mai târziu au pătruns nume de la unguri și ucraineni ș.a.

3. A treia perioadă este marcată de influența cultă a bisericii ortodoxe de limbă slavonă, în statele române, după întemeierea lor în anul 1185. În acest timp, biserica ortodoxă impune onomasticii o formă greco-slavă. De la începutul secolului al XIX-lea circulă așa-zisele *nume-biblice* sau nume *calendaristice* (*Dimitrie, Ioan, Gheorghie, Vasilie*).

Începând din secolul al XII-lea și până în secolul al XIX-lea în antroponimia română predomină numele de aspect hagiografic în defavoarea numelor laice de creație românească sau împrumutate de la vecini.

4. Perioada modernă se caracterizează prin nume luate din istoria românească, sub influența Școlii Ardelene, urmate de un „val de nume exotice”, aduse de modă în decursul epocii capitaliste sub influența culturii apusene, după 1848, val care a sporit neconținut până la alterarea majorității numelor de botez ale burgheziei de la orașe, extinzându-se progresiv în satele supuse influenței urbane.

¹ Ștefan Pasca, *O epocă de înflorire a studiilor onomastice*, în „Dacoromania”, VI, 1930.

² Apud Alexandru Viciu, *Etnografia. A. Nume de familie la românii ardeleni*, Blaj, 1929.

³ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 10.



În aceeași perioadă se observă o reluare a numelor istorice: *Decebal, Bogdan, Mircea, Anibal*.

Împărțirea se referă la numele care, la origine, au fost nume de botez, dar care, cu timpul, măcar unele dintre ele, au devenit nume de familie.

Aproape toate studiile de toponimie și antroponimie apărute în literatura noastră de specialitate se opresc la discutarea unui material onomastic concret, atestat în diferite documente sau adunat direct prin anchete pe teren. Punctul de vedere mai mult practic din care a fost privit la noi materialul onomastic, fapt datorat în mare parte lipsei de culegeri de nume proprii, n-a permis elaborarea unor lucrări cu caracter exclusiv teoretic.

Strâns legată de delimitarea sferei onomasticii este problema locului acesteia printre celelalte ramuri ale lingvisticii. Mai persistă și astăzi părerea că onomastica ocupă un loc marginal în lingvistică, aceasta fiind rezultatul modului în care a fost pusă problema. S-a pornit de la ideea că materialul studiat de onomastică s-ar deosebi de materialul principal al lingvisticii.

Numele proprii fac parte din lexicul limbii. Ca atare, ele pot contracta diferite relații sintactice în propoziție sau în frază, ca și celelalte elemente lexicale ale limbii, ajutând astfel la realizarea comunicării.

Pe acest plan, se poate evidenția legătura dintre onomastică și gramatică, aflate într-un raport reciproc.

Totodată, onomastica aduce în limbă noi procedee de formare a cuvintelor; numele proprii se supun legilor de dezvoltare a limbii. Dealtfel, numelui propriu i se recunoaște, fără tăgadă, valoarea de monument de limbă care conservă și atestă fapte lingvistice petrecute în diferite perioade ale dezvoltării unei limbi.

Aici onomastica vine în sprijinul istoriei limbii, permițând restituirea unor forme și tipuri dispărute din vorbirea curentă.

Onomastica este strâns legată și de dialectologie¹.

Cele două ramuri se completează reciproc; pe de o parte, numele proprii pot conserva stadii arhaice ale unor fapte fonetice, morfologice sau sintactice din graiurile populare, ajungând astfel la interpretarea lor, iar, pe de altă parte, adesea se întâmplă ca unele nume proprii să nu poată fi explicate decât prin intermediul unor cuvinte regionale.

Din cele mai vechi timpuri, trăind în colectivitate, oamenii au simțit nevoia de a vorbi unul despre altul. Atât timp cât cel despre care se

¹ Cf. Ilie Dan, *Probleme de filologie română*, Iași, 2003, p. 267-275.

vorbea era prezent, el putea fi desemnat într-un anumit fel și fără a avea un nume propriu-zis. Dar, când cel despre care se vorbea era absent, era indispensabil ca el să fie diferențiat printr-un semn oarecare de ceilalți oameni.

Datorită acestui fapt, s-a ivit nevoia imediată ca fiecare persoană să aibă un nume. Nu avem nici un material referitor la felul cum oamenii din comuna primitivă se numeau unul pe altul.

„Dar, judecând lucrurile prin prisma datelor mai noi privitoare la populațiile înapoiate și mai ales folosindu-ne de metoda deductivă, ajungem la concluzia că primele nume nu puteau fi decât cuvinte ale limbii comune.”¹ Oamenii erau desemnați fie prin indicarea vreunei particularități fizice -calitate sau defect - fie prin vreo întâmplare deosebită din viața lor, în același fel în care se dau astăzi porecele.

Această afirmație presupune că numele apăreau la persoanele cât de cât înaintate în vârstă, pentru că de cele mai multe ori un copil nou-născut nu se distinge prea mult de ceilalți copii din punct de vedere fizic, iar de întâmplări din trecutul lui nu poate fi vorba. Singurul lucru care ar fi putut interveni ar fi fost circumstanțele privitoare la data nașterii: o fată e numită *Venus* sau *Venera*, pentru că s-a născut într-o vineri; *Natalia* înseamnă „de Crăciun”.

Cu timpul, după ce s-a creat deprinderea de a avea un nume pentru fiecare persoană adultă și s-a format astfel conștiința că orice ființă umană trebuie să aibă o denumire, oamenii au început să dea nume copiilor chiar de la naștere.

Acum intervine un nou criteriu de formare a numelor - bucuria părinților că au un copil, speranțele pe care și le pun în copilul lor. De acum înainte nu mai e vorba de faptele pe care le-ar fi făcut purtătorul, ci de dorința părinților de a-l vedea manifestându-se într-un anumit fel.

Oamenii primitivi cred în forța magică a numelui, închipuindu-și că stabilesc destinul viitor al copilului, folosind ajutorul semnificației numelui acestuia.

Numele nu justifică totdeauna conduita ulterioară a celor care le poartă.

Numele își păstrează individualitatea lor, chiar dacă nu admitem nici un fel de influență a numelui asupra caracterului celui care-l poartă.

Aceasta se poate dovedi străbătând calea urmată de scriitorii care nu pornesc de la nume ca să descopere însușirile omului, ci, după ce și-au

¹ Al. Graur, *op. cit.*, p. 17.

fixat în minte trăsăturile de caracter ale unui personaj, îi aleg un nume potrivit cu ele.

Alt caz unde se poate face o legătură între nume și caracterul celui care-l poartă e constituit de pseudonime. Fiind alese de cei interesați, ele ne dezvăluie un aspect al caracterului lor, ne arată cum ar dori ei să fie priviți în public.

În sfârșit, dacă numele actuale, nefiind alese de purtătorii lor, nu ne pot lămuri asupra caracterului persoanelor, ele ne pot da în schimb o indicație asupra mentalității părinților.

Unii își numesc copiii simplu, *Măria, Ion*, iar alții aleargă după falsa strălucire a unor denumiri „pompoase” ca *Rosalinda* sau *Cunigunda*.

„Am văzut până acum primele două faze în evoluția numelor de persoane. Ele au o caracteristică comună: atât cele care pornesc de la însușiri ale personajului, cât și cele care exprimă speranțele părinților, sunt în mod obligatoriu analizabile, vorbitorii le înțeleg așa cum înțeleg orice cuvânt al limbii comune”¹.

Deși este utilizat pe scară largă, numele propriu -această veche categorie lingvistică - suscită și astăzi discuții contradictorii.

De asemenea, nu s-a căzut încă de acord asupra criteriilor esențiale de separare a numelor proprii de cele comune.

În *Gramatica limbii române*, se afirmă că „unele substantive denumesc numai anumite ființe, lucruri sau fenomene, considerate izolat, pentru a le distinge de celelalte din aceeași categorie sau specie, și de aceea poartă numele de substantive proprii. Ele exprimă noțiuni care nu se formează prin abstragerea notelor comune de la mai multe exemplare”.

Pentru a defini noțiunea de nume propriu, e nevoie să recurgem la apelative ca, raportat la ele, să scoatem în evidență trăsăturile caracteristice ale numelui propriu.

După cum știm, orice cuvânt se realizează pe două planuri:

1. al mesajului;
2. al semnalizării.

Diferența între nume proprii și apelative intervine pe planul mesajului, al conținutului, și nu pe acela al semnalizării, al expresiei. Dacă urmărim pe plan sincron procesul realizat de vorbitor, pe de o parte, și procesul realizat de auditor, pe de altă parte, în ceea ce privește numele comun și numele propriu, constatăm următoarele relații:

Nume comun - proces realizat de vorbitor: proces realizat de auditor, obiecte concrete - noțiune - nume - noțiune - obiecte concrete.

¹ Al. Graur, *Nume de persoană*, Editura Științifică, București, 1965, p. 19.

Nume propriu - proces realizat de vorbitor: proces realizat de auditor: *obiect concret* - *nume* - *obiect concret*.

Comparând aceste două relații, putem observa că, spre deosebire de numele comun, numele propriu nu dispune de treapta generalizării, a abstractizării, treaptă care conferă numelui comun un conținut semantic.

În timp ce, în cazul numelui comun, se pornește întotdeauna de la mai multe obiecte concrete, în cazul numelui propriu, punctul de plecare îl constituie un singur obiect¹.

Numele proprii sunt o categorie istorică, care, în epoci mai îndepărtate, au avut la bază un apelativ care caracterizează într-un fel oarecare pe purtătorul lui.

Încă de atunci numele propriu și-a câștigat una dintre caracteristicile sale: *distribuirea individuală a semnului*. Această convenție de desemnare individuală devalorizează semnificația lingvistică a cuvântului întrebuițat în funcție de nume propriu.

Astfel, apelativele care stau la baza numelor proprii ajung să-și piardă sensul în această funcție.

De exemplu, prenumele *Floarea* nu mai deșteaptă în conștiința vorbitorului noțiunea de „floare”.

Faptul că mai multe persoane poartă prenume identice nu este condiționat de caracteristicile comune pe care le-ar avea aceste persoane.

Prin urmare, numele propriu posedă numai facultatea de a desemna ceva, singularizând totodată, pe când numele comun are dublă facultate: de *a însemna* și de *a desemna* ceva.

După Gardiner, „numele propriu este un cuvânt sau un grup de cuvinte având drept scop specific identificarea și care atinge sau încearcă să atingă acest scop numai prin complexul său sonor distinctiv, fără referire la vreun sens pe care l-ar fi posedat de la început acest complex sonor sau pe care l-ar fi câștigat prin asociații cu obiectul sau cu obiectele identificate”².

În domeniul lexicului, găsim o permanentă trecere a apelativelor în nume proprii și invers, a numelor proprii în apelative.

„După opinia noastră, diferența esențială dintre un nume propriu și un nume comun este aceea că numele propriu individualizează strict obiectul desemnat, deosebindu-l de altele din aceeași clasă (...). Numele

¹ Sabina Teiuș, *op. cit.*

² Apud Sabina Teiuș, *op. cit.*



propriu posedă o valoare distinctivă și singularizatoare împinsă până la izolare”¹.

Numele propriu este un semn lingvistic - (înțeles ca unitate biplană, formată dintr-un complex sonor și un sens, nu numai ca un simplu simbol), un cuvânt, dar nu un cuvânt lipsit de sens, gol din punct de vedere semantic, cum susțin unii lingviști.

A considera numele proprii drept „forme pure” ale intelectului, simple „etichete mentale” care nu au nici un înțeles, înseamnă a săvârși o eroare.

Ca „etichete”, numele proprii ar trebui să fie ceva foarte abstract, dar, ca mijloace de singularizare și individualizare a unor aspecte, ele nu pot fi concepute decât ca ceva foarte concret, deși sunt cuvinte, iar cuvintele care au la bază noțiuni sunt mai abstracte decât noțiunile pentru că relațiile cuvintelor cu obiectele sunt mediate de noțiuni, dar cuvintele pot fi și mai concrete, pentru că se pot referi la un singur exemplar al unei spețe.

„Distanța mai mare sau mai mică a conținutului cuvântului față de obiectele sau fenomenele denumite nu arată decât că uneori acest conținut este mai concret, alteori mai abstract”².

Chiar dacă individualizarea realizată cu ajutorul numelui propriu este strictă, trebuie subliniat și faptul că sensul numelui propriu prezintă diferențe de nuanță subiectivă, care se manifestă de la un grup de vorbitori la altul.

Cauzele sunt, indiscutabil, de natură extralingvistică.

După ce un apelativ devine nume propriu într-un fel sau altul, „toate numele proprii au fost cândva cuvinte ale limbii comune”, valoarea intrinsecă pe care o primește și care este nouă este aceea de singularizare. De aceea, putem spune că numele proprii posedă, față de numele comune, o valoare semnificativă superioară.

El are mai degrabă un conținut dublu decât niciunul.

Deci, pe de o parte, sensul numelui propriu trebuie căutat în cantitatea de informații primită prin intermediul numelui comun, care denumeste noțiunea ce urmează a fi individualizată, pe de altă parte, prin relațiile complementare ce ni se dau despre corespondentul real. Acesta din urmă conferă numelui propriu autonomie. Prin urmare, numele proprii depășesc în comprehensiune numele comun.

¹ Ion Roșianu, *Despre numele proprii și conținutul lor*, în „Cercetări de lingvistică”, nr. 1, 1972.

² Ion Roșianu, *op. cit.*

Însă formarea numelui propriu poate crea și creează de fiecare dată un echilibru în raport cu conținutul pe care îl exprimă. Acest conținut este dat de relația rațională ce se stabilește între forma numelui și reflectarea obiectului, mediată de noțiune, relație care se încheie cu un bagaj informațional capabil să distingă obiecte luate în particular.

Numele propriu se caracterizează printr-un grad mai mare de variabilitate față de particularul desemnat.

Concordanța creată între conținutul și forma unui nume propriu nu este veșnică. Ea se păstrează atâta timp cât convenția socială o promovează. Orice nume propriu include în sine atât o constantă a semnificației, cât și o variabilă.

Aceste două coordonate sunt obiectiv determinate de faptul că numele propriu denumește un obiect denumit, care, la un moment dat, are un anumit rol în țesătura complexă a raporturilor dintre oameni.

Acesta este un alt aspect al diferenței dintre numele proprii și cele comune.

„Numele proprii denumesc obiecte unice, în sensul că ele nu pot fi niciodată exemplare de serie, nu se pot multiplica”¹.

Conținutul numelor proprii este unic, individualizat și unificator, de aceea și denumirea cu nume proprii este o denumire superior individualizantă și unificatoare, care se produce nu înainte, ci după denumirea prin intermediul „universaliilor”.

„Numele proprii se caracterizează prin unicitate, unitate și unidimensionalitate, iar numele comune sunt generice, plurivalente și bidimensionale”².

În concluzie, în urmărirea procesului de denominare cu nume proprii și implicit în realizarea funcției lor semiotice, trebuie să ținem cont atât de obiectele concrete, cât și de noțiunile ce se realizează pornindu-se de la aceste obiecte, și bineînțeles, de complexul sonor care îmbracă, a doua oară, aceste noțiuni.

Semnul lingvistic - nume propriu reprezintă, ca și numele comun, o structură a trei elemente: *complex sonor* (forma), *semnificația* (conținutul) și *referentul* (corespondentul său real).

Numele propriu diferă de numele comun nu atât *prin structura sa*, cât prin rolul și raportul diferit pe care îl au elementele acestei structuri, unele față de altele.

1. Numele chinezești

¹ *Ibidem.*

² *Ibidem.*

Dintre sistemele de nume pe care le cunoaștem, cel mai diferit de al nostru este cel chinezesc. „În principiu, orice chinez, bărbat sau femeie, are trei nume. Numele masculine nu se deosebesc cu nimic de cele feminine.

Fiecare dintre cele trei nume este format dintr-o singură silabă.

Dintre cele trei nume, primul este al familiei, și el se moștenește din tată în fiu.

Al doilea nume aparține tuturor copiilor acelorași părinți și este numele generației.

Al treilea nume aparține numai individului. În cazul *Li Hung-Ceang*, *Li* este numele moștenit de la tată; *Hung* se numește personajul nostru și de asemenea toți frații și surorile sale, iar *Ceang* este rezervat numai pentru el.

În familie se folosesc numai ultimele două nume sau chiar numai ultimul. Sunt cazuri când personajul are numai două nume, cel de-al doilea nume lipsind.

În sfârșit, există și cazuri rare, când numele este format din patru silabe”¹.

În englezește, toate cele trei nume se scriu separat și cu majusculă; în rusește, al treilea nume se transcrie cu minusculă și se leagă prin liniuță de unire cu al doilea (această din urmă grafie s-a încetățenit și la noi).

Femeile își păstrează și după căsătorie toate trei numele, astfel încât în familia soțului ele pot fi denumite și cu numele de familie, căci acesta e suficient ca să le diferențieze de cumnați și copii.

Copiii primesc ca prim nume numele de familie al tatălui.

Toate trei numele au un înțeles în limbă și adesea sunt nume de lucruri sau ființă.

Nu există nume de botez tradiționale, fiecare alege ce îi place.

La chinezi, întâlnim de multe ori denumiri care, la noi, nu s-ar putea da ca nume de botez (de exemplu: „centru”, „cuțit”, „mlaștină”).

Sistemul numelor din chineză s-a extins asupra mai multor limbi din Extremul Orient, printre care coreeana, vietnameza și birmana. Japoneza are alt sistem de nume, de mai multe silabe, deci întrucâtva mai asemănător cu al nostru.

2. Nume semitice și turcești

Populațiile purtătoare ale numelor ebraice și arabe sunt din aceeași familie a limbilor semitice.

¹ Al. Graur, *op. cit.*, p. 25-26.

Numele ebraice sunt importante, întrucât prin intermediul creștinismului s-au răspândit în toată lumea și, deci, și în țara noastră.

Deși turcii aparțin altei familii de limbi, turco-tătare, multe dintre numele turcești sunt împrumutate din arabă, iar prin intermediul turcesc au ajuns până la noi multe dintre acestea.

La vechii semiți se pot observa trei tipuri de nume de persoane.

În feniciană, ebraică și în armeană, găsim atât nume formate dintr-un singur cuvânt, cât și nume compuse din două cuvinte. Cartaginezii, care vorbeau limba feniciană, aveau nume ca:

Hamilcar - „darul zeului Melcart”;

Asdrubal - „ajutat de Baal”.

În ebraică, întâlnim apoi un tip de nume care par mai vechi, constituite din adevărate fraze:

Elyahu (*Elie*, rom. *Ilie*) - „Dumnezeul meu este Iehova”;

Elisabeth - „Dumnezeu e bucurie”;

Immanuel (rom. *Emanoil*) - „Dumnezeu e cu noi”;

Iehohanan (rom. *Ion*) - „Dumnezeu e milos”;

Nume compuse:

Abraham - „Tatăl mării mulțimi”;

Bartholmai (rom. *Bartolomeu*, *Vartolomei*) - „Fiul lui Thomai”;

Ieremia - „Iehova să înalțe”.

Nume simple:

Aaron - „gură”, adică „profet”;

Adam - „roșu”, adică „pământ roșu, lut, țărână”;

David - „iubitul”;

Eva - „viață”;

Hannah (rom. *Ana*) - „îndurare”; *Rebecca* (rom. *Raveica*) - „splendoare”; *Thomas* (rom. *Toma*) - „geamăn”.

De remarcat faptul că femeile poartă nume de același fel cu bărbații.

După cum se poate observa din exemplele date mai sus, multe nume încep cu *I-* sau *El-* sau se termină cu *-el*; atât *i-* cât și *El-* reprezintă numele lui Dumnezeu, primul fiind o prescurtare a lui *Iahve* (*Iehova*), iar al doilea un pseudonim al lui Dumnezeu.

Nume cu *I-* sau cu *El-* sunt foarte multe, de exemplu: *Iehoiachim* (rom. *Ioachim*, *Achim*) - „Dumnezeu să înalțe”;

Jonathan - „dar al lui Dumnezeu”;

Ioseph (rom. *Iosif*) - „Dumnezeu să înmulțească”;

Daniel - „judecătorul lui Dumnezeu”;

Gabriel - „eroul lui Dumnezeu”;

Natanael - „dar al lui Dumnezeu”.

În limba vechilor evrei au pătruns cu timpul și nume de origine străină, în special în limba pe care au vorbit-o evreii încreștinați.

Latinești:

Luca (abreviat din lat. *Lucanus* sau *Lucianus*);

Marcu (lat. *Marcus*).

Grecești:

Andrei (gr. *Andreas*).

Cu numele ebraice se aseamănă într-o oarecare măsură cele din limba arabă, vorbită astăzi nu numai în Arabia, ci și în Siria, Irak, Liban, Egipt, Libia, Tunisia, Algeria, Maroc.

Nume arabe găsim și la populații care vorbesc limbi aparținând altor familii lingvistice, dar care au suferit influența culturală a arabilor.

Nouă ne sunt cunoscute aceste nume prin intermediul turcilor.

Numele de origine arabă se disting foarte ușor în turcește, prin aceea că nu respectă armonia vocalică: în turcește, prima vocală a cuvântului decide timbrul următoarelor sunete.

Inventarul, relativ sărac, al cuvintelor comune întrebuințate ca nume de persoană nu este suficient pentru a diferenția între ele numeroasele personaje care se încrucișează în viața arabă.

De aceea, destul de curând, au apărut nume mai complicate.

„Cel mai cunoscut este adaosul *ben* „fiu” pus înaintea numelui tatălui *ben* ajută la deosebirea a două personaje care au același nume personal, de exemplu:

Aii ben Hassan - „Aii, fiul lui Hassan”

Aii ben Ahmed - „Aii, fiul lui Ahmed”.

Și vechii evrei au folosit pe *ben* ca element de compunere al antroponimelor (*Beniamin*), dar au format cu ele nume personale, nu de familie.

Mai târziu, evreii, care au trăit printre arabi, au împrumutat și tipul arab, adică au folosit pe *ben* înaintea numelui tatălui, formând astfel nume de familie: *Bendavid*, *Bensimon*¹.

Prin arabi, nume ebraice (biblice) au ajuns până la turci: *Daud* (*David*), *Ibrahim* (*Abraham*), *Suliman* (*Solomon*) etc.

Există și alt fel de a diferenția numele de persoane: unora dintre ele li se adaugă la început *Abd El* „servitorul lui”, alipit la un epitet al lui Dumnezeu.

¹ Al. Graur, *op. cit.*, p. 30.

Abd El se schimbă, după dialecte și după consoana cu care începe cuvântul următor, *mAbdul*, *Abder*, *Abdur*.

Înainte de *Abd*, se mai poate pune încă un nume, și astfel se formează serii mai complicate, ca *Gamal Abdel Nasser* (arabul *nasser* înseamnă „ajutător”).

Se poate ajunge la nume foarte lungi, de exemplu numele complet al lui Abdel Kader este *Sidi el Hagi Abdal Kader Uled Mahiddin in Mahiddin*. Se remarcă elementul final *-din*, care înseamnă „religie”, „credință”, prezent în numeroase formații arabe și turcești.

Turcii au luat termeni până și din persană. Spre exemplu, cu elementul *Zade*, care înseamnă „fiu”, au format nume mai lungi: *Tursuhzade*.

Însă au folosit și propriul lor cuvânt pentru „fiu” -*oglu*, cu care au format nume ce sunt cunoscute și la noi:

Bacaloglu - „fiul băcanului”;

Ceaușoglu - „fiul ceaușului”;

Davidoglu, *Pazvantoglu* etc.

De origine turcească este și elementul *cara* - turc. *Kara* „negru” (așezat înaintea unor nume de botez: *Carabatac*, *Carabogdan*, *Caracostea*, *Caragiale*, *Caraiani*, ultimul creat cu varianta grecească a numelui *Ion*). Dar nu orice nume care începe cu *cara* conține neapărat elementul turcesc care înseamnă „negru”.

3. Nume africane

În Africa se vorbesc numeroase limbi, destul de puțin studiate. În primul rând, este de remarcat că și la populațiile de culoare au ajuns numele arabe. În general, oamenii politici africani pe care-i cunoaștem din presă poartă un nume de familie din limba lor, pe când prenumele lor e francez sau englez (după cum țara lor a fost colonie franceză sau engleză): *Patrice*, *Lumumba*, *Antoine*, *Cizenga* sunt nume cunoscute din Congo.

Tanganika a fost până la primul război mondial colonie germană; așa se explică faptul că primul ministru al ei, Nyerere, purta un prenume german: *Julius*.

După cum englezii poartă adesea prenume care au existat înainte, sau sunt și astăzi, nume de familii sau nume geografice, tot așa fac și africanii care au stat sub dominația englezilor.

„Aproape toate limbile vorbite azi în Europa: romanice (provenite din latină), slave, baltice, germanice, celtice, greaca, albaneza și multe din cele asiatice, armeană, persană, indiană sunt înrudite între ele și derivă dintr-o limbă unică, vorbită acum câteva mii de ani și denumită, prin convenție, indo-europeană.



Toate aceste limbi, cu excepția latinei, au sau au avut în trecut același sistem de formare a numelor de persoane, ceea ce ne face să credem că au moștenit acest sistem din limba comună primitivă. Fiecare om avea un singur nume, de obicei compus din două elemente, fiecare având înțelesul lui”¹.

4. Nume indiene

Dintre numele indiene care se folosesc și astăzi amintim:

Ceandragupta - „protejat de lună” (ind. *ceandra* „lună” și *gupta* „protejat”);

Kalidassa - „sclav al zeiței Kali” (ind. *dassa* „sclav”, „rege” și *Indra* - numele unui zeu).

În unele cazuri apar și nume dintr-un singur element, format cu un sufix:

Sakuntala, eroina piesei cu același titlu a lui Kalidassa, derivă de la ind. *sakunta* „pasăre”².

5. Nume persane

Asemănătoare cu numele indiene sunt numele vechi persane, printre care:

Artakhasatra (devenită în grecește *Artaxerxes*) „domnie curată” (pers. *arta* „curat” și *hasatra* „domnie”);

Khsayarsa - „bărbat domnitor” (pers. *Khsaya* „domnitor și *arsan* „om”);

Mitradates - „dăruit de zeul Mitras”;

Zarathustra - „cămilă de aur” (pers. *zarath* „de aur” și *ustra* „cămilă”).

Și aici apar nume formate dintr-un singur element: *Darayawans* - „stăpânitor”.

6. Nume grecești

La noi se întrebuințează nume grecești în număr foarte mare. Unele din istorie, din mitologie, altele mai sunt folosite până astăzi chiar ca nume de familie.

Numele de zei, de eroi din legende sunt adesea neanalizabile pentru cunoscătorii limbii grecești, fie că elementele de formație nu s-au păstrat ca termeni izolați, fie, mai sigur, pentru că aceste nume aparțin de fapt unei civilizații preeleneice: *Achilles*, *Artemis*, *Helene*, *Hermes* etc.

Marea majoritate a numelor grecești sunt compuse în același fel ca cele indiene și iraniene.

¹ Al. Graur, *op. cit.*, p. 33.

² *Ibidem.*

Ele sunt grupate, fie după primul element de compunere, fie după al doilea.

Printre numele grupate după primul element de compunere, amintim:

andro - „bărbat”;

Androides (*Kleos* „glorie”); *Andromakhe* (*makhe* „luptă”).

Dio - ca rădăcină a numelui *Zeus*: *Diodoros* (*Doros* „dar”); *Diogenes* (*genes* „născut”); *Diomedes* (*med* „sfat”). Dintre numele grupate după al doilea element, amintim: *agora* - „adunare publică”;

Anaxagoras (*anax* „rege”); *Protagoras* (*protos* „cel dintâi”); *Phythagoras* (*Phythoss* „*Apollo*”). *Kratos* - forță:

Polykrates (*polys* „mult”); *Sokrates* (*so* „teafăr”).

Femeile aveau adesea nume formate ca și ale bărbaților, numai că, bineînțeles, cu terminație feminină:

Eunike (*eu* „bun” și *nike* „victorie”);

Kleopatra (*Kleos* „glorie” și *Pater* „tată”) etc.

În alte cazuri însă, găsim și nume formate dintr-un singur termen:

Aglaia - „strălucitor”;

Aspazia - „plăcută”;

Eirene - „pace”.

7. Nume germane

În germană, situația se prezintă ca în greacă, dar cu unele deosebiri, explicabile din cauze istorice.

Numele germanice le cunoaștem mai târziu decât pe cele grecești. Germanii din Evul Mediu erau la un nivel cultural și economic mai scăzut decât grecii din antichitate.

Ca și în greacă, și în germană numele sunt grupate fie după primul element, fie după al doilea.

Dintre numele grupate, după primul element de compunere, amintim câteva exemple:

ad (al) - „nobil”: *Adalbert*, *Albert*, *Albrecht*;

berht, r- „strălucire”: *Bertold*, *Bertrand*;

frid- „pace”: *Friedrich*;

sig - „victorie”: *Siegfried*, *Sigmund*, *Sigismund* etc. După numele grupate după al doilea element, amintim: *bal* - „îndrăzneț”: *Archibald*, *Humboldt rich* - „bogat”: *Alaric*, *Dietrich* etc.

8. Nume slave

În vremea veche, numele de persoană se formau în slavă prin aceleași procedee ca și la celelalte populații de limbă indo-europeană.

Totuși, slava se folosește în general mai puțin de compunere, dar a dezvoltat procedeul formării cuvintelor cu sufixe.

Dintre elementele larg răspândire ca al doilea termen al compunerii, cităm pe *-mir* și *-slav*.

-Mir: valoarea lui nu este destul de clară. Unii îl traduc prin „pace”, alții prin „lume” și mai ales prin „vestit”.

Branimir, Brankomir (*brani* „luptă”);

Dragomir (*drag* „drag”);

Liubomir (*liub* „iubit”);

Radomir (*rad* „voios”);

Vladimir (*vlad* „stăpânire”);

-Slav: „glorie”

Borislav (*bor* „luptă”);

Radoslav (*rad* „voios”);

Svetoslav (*svet* „lumină”).

Există nume slave formate și cu alte elemente, de exemplu *Bogdan* („dat de Dumnezeu”: *bog* „Dumnezeu” și *dan* „dar”)¹.

În Evul Mediu, în limbile slave de răsărit și de sud au intrat numeroase nume de origine grecească.

Dintre numele specifice rusești, împrumutate din diverse limbi, amintim:

Tatiana, după o sfântă din Asia mică;

Natalia, cu diminutivul *Natașa*, de la latinescul *Natale Domini*, „nașterea Domnului”, este numele unei sfinte din calendarul grecesc;

Vera, din cuvântul rusesc care înseamnă „credință”.

9. Numele latinești

Deși limbă indoeuropeană, latina nu cunoaște sistemul de nomenclatură al celorlalte limbi din indoeuropeană ci, după cât se pare, împreună cu ilira (limbă indoeuropeană dispărută încă din antichitate), a adoptat sistemul etrusc al celor trei nume.

„Fiecare copil de sex masculin capătă un prenume personal, la care se adaugă numele ginții, urmat de o poreclă.

Primul nume era individual, al treilea era al familiei, iar al doilea, care avea întrebuințarea cea mai largă, era al întregii ginți”².

Din cauză că numele individual, pe care copilul îl primea îndată după naștere, se punea înaintea celorlalte, i s-a zis „praenomen”, adică

¹ O discuție amplă asupra acestui termen (nume și prenume) poate fi urmărită la Ion Popescu-Sireteanu, *Vechi nume românești*, Iași, 2003, p. 126-142.

² Al. Graur, *op. cit.*, p. 38.

prenume sau „ceea ce se pune înaintea numelui”, adevăratul nume fiind socotit al ginții.

Existau în total numai 18 prenume, corespunzătoare numelor de botez ale creștinilor: Appius, Aulus, Decimus, Gaius, Gnaeus, Kaeso, Lucius, Mamercus, Manius, Marcus, Numerius, Publius, Quintus, Servius, Sextus, Spurius, Tiberius, Titus.

Important este faptul că dintre cele 18 prenume câteva erau rare (*Appius, Aulus, Manius, Numerius*), iar altele se păstrau numai în amintirile istorice (*Kaeso, Mamercus*).

Erau, deci, curenți numai 10 prenume, ceea ce înseamnă că în fiecare localitate erau totdeauna mai mulți oameni cu același nume. Pentru a-i diferenția, se folosea al doilea nume, al ginții, corespunzător numelui nostru de familie.

Acest al doilea nume se termină absolut fără excepție în *ius*, care forma adjective: toate numele de gintă aveau valoare de adjective. Dintre cele mai cunoscute, amintim: *Aemilius* (rom. *Emil*), *Aurelius, Claudius, Cornelius, Horatius, Iulius, Livius, Lucretius, Octavius, Ovidius* etc.

În general, aceste nume nu au etimologie latină, ceea ce întărește convingerea că sunt de origine străină, mai precis etruscă.

Dar două nume nu erau de ajuns.

Data fiind sărăcia prenumelor, se întâmplă adesea ca în aceeași gintă să fie două persoane cu același prenume. Așadar, devenea obligatoriu pentru orice roman existența și unui al treilea nume, „cognomen”, adică porecla.

La început, acest al treilea nume nu a fost individual, dispărând odată cu cel care-l purta, dar cu timpul el devine fix și se transmite din tată în fiu.

Se mai cunosc cazuri de alipire al unui al patrulea nume, nu pentru a diferenția un personaj de altul numit la fel, ci pentru a cinsti o activitate glorioasă. De exemplu: *Publius Cornelius Scipio*, cucerind Africa, primește porecla de *Africanus*.

„Copiii adoptați, fiind destul de mulți, părăseau ginta tatălui natural, cum și cele trei nume pe care le aveau dinainte și adoptau în întregime numele tatălui adoptiv”¹.

Sclavii nu aveau nume, ci numai poreclă. Dacă erau eliberați, luau de obicei prenumele și numele gentilic al fostului stăpân, la care adăugau porecla din timpul sclaviei, drept cognomen, de exemplu sclavul *Tiro*, eliberat de M. Tullius Cicero, devine M. Tullius Tiro.

¹ Al. Graur, *op. cit.*, p. 38.

La Roma, fetele nu primeau nici un nume la naștere.

Dacă era în casă o singură fată, ea era desemnată prin substantive comune ca: „fetița”, „mititica” etc; dacă erau mai multe fete, erau diferențiate prin „cea mare”, „cea mică” sau prin porecle care indicau însoșiri.

Numele oficial era, obligatoriu, forma feminină a numelui gentilic al tatălui, de exemplu, pe fata lui M. Tullius Cicero o chema Tullia.

În momentul când fata se mărita și intra în familia soțului ei, ea purta, bineînțeles, numele său oficial.

Dintre numele feminine romane, amintim: *Aemilia, Aurelia, Oaudia, Cornelia, Iulia, Livia, Octavia, Valeria*.

Spre sfârșitul Republicii, apar în circulație și nume grecești ca: *Cynthia, Corinna, Delia, Lesbia*.

În epoca creștină, au început să pătrundă în latinește nume străine, în primul rând din *Vechiul și Noul Testament*, unele în forma lor originală, altele traduse sau adaptate la structura limbii latine, iar mai târziu, și nume grecești.

Vechimea numelui de familie și evoluția lui în sistemul antroponomastic oficial rămâne încă o problemă pe care o vor lămuri cercetările viitoare.

Precizarea vechimii numelor de familie e dealtfel cât se poate de dificilă, nu numai la noi, unde atestările documentare sunt târzii și mai ales fragmentate, ci chiar în Occidentul mai favorizat, sub raport documentar, decât noi.

În Anglia, numele de familie au apărut pe la 1300, iar registrele de stare civilă devin obligatorii la 1538.

În Țara Galilor, Henric al VIII-lea (sec. al XVI-lea) a ordonat nobililor să aibă nume de familie, dar la celelalte clase nu se generalizează nici în secolul al XVIII-lea.

Și în Germania, primele, patronimice apar în secolul al XIII-lea, prin secolul al XIII-lea încep să se răspândească printre nobili, prin secolul al XIV-lea „ating” și burghezia, iar prin secolul al XVI-lea încep să se generalizeze.

În unele părți ale Germaniei, încă în secolul al XIX-lea, numele de familie nu se extinseseră ca întrebuințare în mediul rural.

Famiile ale căror nume figurează în actele din veacul al XV-lea sunt foarte puține, căci în cele mai multe cazuri găsim în actele contemporane mai ales nume de botez.

Chiar dacă atestările veacurilor al XV-lea - al XVII-lea ale numelor de familie se înmulțesc, acestea nu au totuși un caracter general:

foarte puține sunt familiile care să fi utilizat de la această epocă, în mod regulat, același nume de familie, ereditar.

Numele de familie se impune ocazional abia în secolul al XVII-lea, dar oamenii din popor îl adoptă în mod regulat mult mai târziu.

În Ardeal, obligativitatea numelui de familie datează abia de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, în urma unei dispoziții dată de împăratul Iosif al II-lea.

„O cât de sumară examinare a documentelor ne dă siguranța că mult înainte de secolul al XVII-lea, al XVIII-lea se păstra în mod ereditar și ca distinctiv onomastic familiar a fost adoptat în relațiile cu oficialitatea - pentru prima oară de clasa boierilor și numai mai târziu de masa poporului de rând.

Ereditatea numelui de familie se datorește deci în cea mai mare măsură tradiției scrise, menținută de cancelariile administrative”¹.

S-a spus că introducerea în uzul antroponomastic oficial al numelor de familie se datorește emancipării servilor. Afirmția poate fi justă în bună parte.

Cu emanciparea economică și socială a țăranilor au intrat și ei ca element de sine stătător în organismul vieții publice; prin mica proprietate agricolă pe care o aveau erau supuși unor obligațiuni individuale față de viața publică, reprezentată prin organele administrative și juridice.

În raporturile cu aceste organe de conducere și control, ei se prezentau ca indivizi făcând parte dintr-un organism natural (familia) și erau trecuți în registrele oficiale cu un nume, care le dovedea această apartenență familială.

Așezământul juridic fundamental, care a stat la baza evoluției societății românești, a mijlocit inițierea și ereditatea numelui de familie și la români.

„Boierimea numeroasă din Țara Oltului care mai întâi apare numită în documente cu nume de familie, pe care apoi îl și păstrează din generație în generație, are o origine cnejească, ca dealtfel aproape toată boierimea românească”².

Din comunitatea de interese ale membrilor coborâtori din același ascendent a ieșit și s-a impus această solidaritate familială, care a făcut ca familia să devină o adevărată realitate socială, legată indisolubil de o proprietate.

¹ Idem, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936.

² Ștefan Pașca, *op. cit.*, p. 32.



Această gospodărie familială, conservată prin tradiție și susținută de legiuri tradiționale, a mijlocit la început și a impus mai târziu în documente uzul consecvent și colectiv al unui indicativ familial, care era simbolul solidarității familiale, manifestat față de oficialitate și colectivitatea socială.

La origine, numele de familie sunt adesea supranume.

Și cum, foarte obișnuit, și supranumele se moștenește, o distincție între supranumele familiale și numele de familie se face dificil, mai ales pentru epoci mai îndepărtate.

De aici provine greutatea pentru noi de a le distinge, ceea ce ne face să procedăm cu multă prudență, când în anumite cazuri avem de a face cu supranume și să preferăm a le nota ca nume de familie.

Astfel de exemple constau din numele de botez și alte două distinctive, a căror valoare antroponomastică - de supranume sau de nume de familie - nu se poate preciza:

„*Alhan, alias Tekelecs;*

Ardelean alias Burduk (s-a păstrat *Ardelean*);

Avram alias Muntjan”¹.

Examinarea acestor exemple ne dă convingerea că atât numele de familie provenit de la numele de botez al șefului nucleului familial, cât și supranumele său personal devenit distinctiv familial, aveau, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în uzul oficial, o valoare identică.

„Înainte de a se fi statornicit tradiția numelui de tradiția numelui de familie, un personaj de seamă era designat prin prenume și poreclă (patronim), adăugând uneori numele bunicului sau numai cu porecla ambilor.

Încercări de a statornici un nume de familie din patronim cu sufixul *-eseu* se cunosc din secolul al XVII-lea; formula aceasta s-a menținut secole de-a rândul - fiul lui Jupan Iorga din Câmpina semnează la 1800: *Scarlat Iorgulescu* - și ea se folosește și astăzi pentru a crea un nume nou de familie”².

În limbile indoeuropene vechi, cu excepția latinei, problema numelor de familie nu s-a pus, întrucât astfel de nume nu existau.

„Un singur nume (fiind singur, nu poate fi numit prenume) a putut fi de ajuns în colectivități restrânse unde erau puține șanse ca două persoane să fie numite la fel. Situația se schimbă, pe de o parte, din cauza

¹ *Ibidem.*

² N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Editura, Academiei, București, 1963, p. 36.

înmulțirii populației, un trib sau chiar o gintă cuprinzând numeroase familii în sensul nostru actual, pe de altă parte, din cauza dezvoltării generațiilor, dintre triburi, apoi dintre popoare. Ținând seama de numărul relativ mic de cuvinte care se folosesc ca nume, se ajunge repede ca mai multe persoane să fie numite la fel.

Trebuie cu atât mai mult să se găsească un mijloc de a le diferenția, cu cât se înmulțesc cazurile de vânzări și cumpărări moștenite, înfierii, care pretind identificarea precisă a persoanelor interesate. Prin urmare, devine necesar un al doilea nume”¹.

Cel mai simplu mijloc de diferențiere a două persoane care poartă același nume era să se spună și numele tatălui la genitiv: Alexandru cel Mare era numit *Alexandru al lui Filip*.

Un al doilea mijloc a fost adăugarea numelui tatălui însoțit de cuvântul *fiu*, antepus sau postpus, și acestea constituie un prim fel de nume de familie.

În epoca medievală, cei dintâi care-și adaugă un al doilea nume sunt nobilii, adică proprietarii de pământ. În general, numele era legat de proprietate, la numele de botez se adăuga numele localității sau al ținutului, de care era legat titlul de noblețe; înaintea acestuia se introduce, de obicei, prepoziția *de*:

- în engleză: *of*
- în franceză: *de, du, de la*
- în germană: *von*.

În englezește, se folosește până azi prepoziția *of* numai pentru numele legate de titluri de proprietate: *Principe of Wales*, prințul de Țara Galilor. Astfel, numele nobililor se cunoaște numai pentru că înaintea lui se pune *lord* sau *sir*.

Lord se folosește cu numele de familie.

Cam în același fel s-au folosit la noi în trecut *conu, coana* (*Conu Mihai, Coana Margareta*, dar niciodată *Conu Popescu* sau *Coana Ionescu*).

Domnul, domnișoara se pot folosi și cu numele de familie și cu prenumele, pe când *doamna*, în limbajul distins, nu se folosește decât cu numele de familie.

În secolul trecut s-au introdus la noi termenii francezi, dintre care *monsieur* și *mademoiselle* au devenit repede ridicoli, în timp de *madame* a rezistat mai bine. La început, numele de familie s-au creat spontan, după nobili, au început și burghezii, să poarte nume de familie, apoi și țărani,

¹ Al. Graur, *Nume de persoane*, Editura Științifică, Bucureștii, 1965, p. 73.

iar aceste nume s-au întrebuințat oarecum la voia întâmplării, folosindu-se numele tatălui, numele localității de origine, un nume de meserie.

În trecut, în Germania au fost folosite ca nume de familie diminutivele formate cu sufixul *-ung* sau *-ing*:

Adelung, Niebelung. Dintre numele vechi, germanice, unele au fost păstrate și au devenit nume de familie.

Spaniolii au adoptat un sistem cu trei nume, al treilea fiind numele de familie al mamei: *Jose Carretero Ruz*.

În slavonă, s-a foosdit cuvântul *sin* „fiu”, întâlnit adesea și în numele românești din trecut: *Mihai sin Gheorghe* „Mihai, fiul lui Gheorghe”.

În limbile slave moderne, cele mai multe nume sunt formate cu sufixe. În rusă și bulgară cu *-ov* sau *-ev*: *Ivanov, Iakovlev*, în polonă, sufixul mai obișnuit este *-owicz* sau *-ewicz*: *Kyrilowicz, Mickiewicz*.

În rusă, un sufix destul de răspândit este *-in*: *Borodin*, apoi, se formează cu sufixul adjectival *-îi* sau *-oi*: *Bednîi* „săracul”, *Tolstoi* „grosul”.

În ucraineană, sunt foarte utilizate numele în *-enko* și *-juk*: *Makarenko* și *Pavliuk*.

În rusește, se folosește un sistem de trei nume. primul nume este prenumele, păstrat în inventarul vechi slav: *Vladimir*, sau preluat din calendar: *Ivan, Nikolae*.

Al treilea nume este numele de familie, iar între primul și al treilea se intercalează un patronimic: un nume terminat în *-ovici* sau în *-evici*.

La noi, în trecut, nu existau alte nume decât cele de botez. Dacă se cerea o precizare mai puternică, se adaugă numele tatălui sau al soțului, câteodată al mamei sau al soției, în genitiv: *Ion al lui Gheorghe, Petru al Ioanei, Ileana lui Vasile*.

„Din grupe de acest fel s-au născut mai târziu unele nume de familie: *Toma Alimoș* nu este decât *Toma al lui Moș*¹.

Mai răspândite sunt până astăzi numele formate de la feminine: *Airinei, Aioanei*.

Dar în multe părți, la țară, un sistem de nume de familie s-a format abia de curând și încă nici astăzi el n-a înlocuit în toate ocaziile formulele vechi.

Cercetarea atentă a sistemului de denominație personală este importantă prin aceea că ne ajută să tragem o serie de concluzii de ordin lingvistic, social, economic, privitoare la regiunea lingvistică respectivă.

¹ Al. Graur, *op. cit.*, p. 89.

În cadrul acestui sistem general de denominație personală, deosebim două părți distincte:

1. *Sistemul antroponimic oficial, legalizat*, reprezentat de documente istorice, inclusiv actele oficiale contemporane, sistem uzitat în viața administrativă, socială, armată, impus și susținut de necesități juridice și menținut de codul civil.

2 *Sistemul popular, neatestat*, așa cum apare din graiul nucleelor sociale, în discuția privitoare la indivizi sau la grupuri de indivizi în afară de viața socială.

Sistemul popular de denominație personală

Deși este produsul acelorași factori de ordin psihologic, social și economic, ca și sistemul oficial, sistemul popular de denominație personală se prezintă totuși în forme deosebite.

Formula populară de denominație e mult deosebită de cea oficială, în sensul că e mai labilă, mai puțin rigidă, se schimbă de la o dată la alta, după circumstanțe legate de viața individului.

Numele de botez, personal, în sistemul popular de denominație are rolul fundamental, întrucât e cel care rămâne neschimbat pentru toată viața individului; celelalte elemente ale formulei de denominație se schimbă, înlocuindu-se după circumstanțe sociale, familiale și economice în care e pus individul.

Sistemul popular de denominație e mai real și mai expresiv decât cel oficial, întrucât ține seama de situația socială a individului. El se adresează unui cerc intim de indivizi, care se cunosc de aproape și devine enigmatic pentru nucleele sociale mai îndepărtate.

„Sistemul popular (care cuprinde porecle, calificative și supranume):

- există alături de cel oficial și chiar îl concurează puternic, mai ales în mediul rural;
- se bazează parțial pe acesta;
- multe dintre porecle sau supranume însoțesc în momentul folosirii lor numele sau prenumele persoanelor respective;
- apariția acestui sistem înaintea celui oficial este incontestabilă;
- izvorăște din însăși viața colectivității;

- scopul acestui fel de denotație personală este în primul rând de diferențiere a persoanelor, de individualizare, de identificare a lor”¹.

În mod curent, individualizarea persoanelor se face cu ajutorul unor procedee variate care se încadrează într-un sistem propriu popular de denotație - numele de familie nefiind cunoscute de membrii colectivității.

Existența sistemului popular este absolut necesară la sate, unde coincidența numelor de botez dă naștere la confuzii.

Individualizarea persoanelor în sistemul popular se face prin două procedee:

1. Stabilirea corelației cu numele individului de care persoana în discuție depinde din punctul de vedere al înrudirii (prin intermediul formulelor de genitiv).

2. Folosirea calificativelor și poreclelor acordate cu intenție ironică în funcție de defectele și năravurile celui vizat sau de împrejurările memorabile din viața acestuia.

Albert Dauzat² consideră că „printr-o lege ce domină reînnoirea limbii, supranumele se substituie puțin câte puțin numelui, pentru a-l înlocui exact în întrebuințarea sa și, ca stabilizat, supranumele nu se fixează la un singur individ, tinde să treacă la descendenții acestuia, să devină ereditar, colectiv.”

I. De cele mai multe ori individualizarea se face prin:

1. *stabilirea paternității*, numele de botez al individului fiind pus în corelație cu:

a. numele de botez al tatălui: *Ion a lui Ștefan*;

b. numele de familie: *Vasile a lui Ciobanu*;

c. porecla acestuia: *Gheorghe a lui Bălan*;

d. pentru mai multă precizie sunt folosite concomitent:

- numele de botez și numele de familie al tatălui: *Petre a lui Dragomir Tanase*;

- numele de botez și porecla acestuia: *Dumitru a lui Ion Golanu*.

Când numele tatălui, prin frecvența sa, face posibilă confuzia, se recurge la o completare:

e. precizarea ascendenței tatălui: *Niculae a lui Stan a lui Ene*.

2. *stabilirea filiației materne*. Sunt recunoscute în felul acesta indivizi care și-au pierdut de timpuriu tatăl, fiind crescuți de mamă:

¹ Natalia Cernăuțeanu, *Observații asupra sistemului de denotație personală în mediul rural*, în „Limbă și literatură”, nr. 5, 1961.

² Albert Dauzat, *Les noms de personnes*, Paris, 1925, p. 167.

a. numele fiului pus în legătură cu numele de botez al mamei:

Gheorghe al Măriei;

b. porecla acestuia putându-se distinge între porecla aparținând persoanei mamei: *Mitică al Ciulii;*

și cea moștenită de la soț adaptată cu ajutorul sufixelor *-easa*: *Ion al Ciuculesei*, și *-oaia*: *Florea al Dionoei*. Precizări se pot aduce prin:

c. punerea în corelație a numelui mamei cu numele de botez, numele de familie sau porecla soțului, când acesta, dispărut mai târziu, este încă știut în sat: *Ion al Floarei lu' Mihalache;*

d. menționarea ascendenței mamei cu ajutorul numelui de botez sau poreclei părinților acestuia: *Ion al Biții Tinchii* sau

Mitu Ștefanei lu' Bordei;

3. foarte rar, individualizarea persoanei se face menționându-se numele soacrei numai în cazurile când aceasta are o personalitate mai conturată decât restul familiei:

Ioniță al Măritei Leanei Medințoaiei.

II. De o largă răspândire în scopul individualizării persoanelor se bucură calificativele și poreclele.

Se deosebesc următoarele categorii:

1. Porecle și calificative transmise în cadrul aceleiași familii de la o generație la alta, care și-au pierdut sensul sau au intrat într-un cadru semantic fals: *Topală, Ciușcanu, Bălângă, Chituc.*

2. Porecle care se referă la defecte sau năravuri ale indivizilor, între acestea distingem.

a. Porecle referitoare la aspectul fizic al indivizilor.

b. Porecle care se referă la defecte sau întâmplări ale persoanelor în viață.

c. Porecle care surprind felul de a vorbi al oamenilor, vizând defecte de pronunțare (exemplu *Brânjă*).

d. Porecle care au la bază locul de origine: *Olteanu, Munteanu.*

e. Cele provenite de la nume de funcții sau îndeletniciri: *Dascălu, Brigadieru, Cizmaru.*

III. O categorie aparte o formează poreclele transmise în cadrul familiei, cu modificări de formă.

„Poreclele și calificativele sunt elemente onomastice de mare importanță. Atribuite incidental indivizilor, ele au șansa de a fi acceptate ca distinctiv onomastic de către întreaga colectivitate ca și de către indivizii însăși, transformându-se astfel în astfel de supranume”¹.

¹ Natalia Cernăuțeanu, *op. cit.*

Transformarea poreclelor în supranume are lor dintr-o necesitate socială și antroponimică de a identifica mai ușor o persoană.

Sistemul oficial de denominație personală

Sistemul oficial este cel mai simplu. El are la bază cea mai veche formulă: nume de botez + nume de familie (+ supranume).

1. Numele unic (de botez sau supranume).

2. Numele compus din două elemente: numele de botez al individului, pus în relație cu alt individ care depindea, din punct de vedere social sau economic, de locul de origine, de îndeletnicirea personală.

Elementul fundamental al sistemului oficial de denominație este numele de familie.

După Natalia Cernăuțeanu¹, numele de familie se încadrează în următoarele categorii:

I. Nume patronimice:

1. Fără sufix

2. Formate cu sufixul *-eseu*.

II. Nume provenite din supranume:

1. Nume de origine (formate cu sufixul *-eanu* sau fără sufix).

2. Nume de îndeletniciri.

3. Nume având la bază însușiri și împrejurări al căror sens s-a pierdut.

Urmărind frecvența numelor, se poate constata că cele mai multe sunt patronimice fără sufix (provenite din numele de botez ale strămoșilor).

Patronimicele cu sufixul *-eseu* erau puține la număr în sate.

Situația cu totul diferită a numelor de familie la orașe dovedește că aici fixarea acestor nume s-a făcut pe altă bază.

Frecvența actuală a numelor în *-eseu* și *-eanu* la orașe ne face să credem că normele s-au aplicat mai ales în târguri și orașe, unde contactul cetățenilor cu oficialitatea era direct și aplicarea dispozițiilor putea fi urmărită cu rigurozitate.

Numele de familie se poate forma în șase moduri:

1.a. Din patronim pus la genitivul slav:

Marina Husulova;

b. din patronim pus la genitivul românesc: *Vladul Caplei*;

¹ *Ibidem.*

c. cu sufixele de filiație *-eseu, -ov, -ici, -ovici* sau fără sufix, precedat de *sân* „fiul lui...”.

2. din numele funcției: *Badea Vamesov*;

3. din numele bunicului;

4. din supranume: *Coman Gura*;

5. din numele moșiei, format cu sufixul *-ianul, -anul* sau precedat de prepoziția *de, de la, din*: *Stan de Codru*;

6. din numele fratelui (adelfonimul), al mamei văduve (matronimul), al socrului sau al altei rude de seamă¹.

În multe limbi, nenumărate antroponime sunt la origine termeni ai limbii comune: *apelative*.

Pe întreg teritoriul țării noastre ne întâmpină un mare număr de antroponime ce au la bază apelative, substantive și rareori adjective din limba curentă: *deal, pădure, pârâu, baltă, pânză* etc. folosite uneori singure, alteori însoțite de determinanți.

S-a petrecut cu acești termeni un proces de antroponimizare în sensul că din apelative (substantive comune) s-au transformat în nume proprii.

Antroponimele se deosebesc într-o măsură destul de mare de apelative.

Spre deosebire de funcția de generalizare a limbii, funcția de bază a antroponimelor este aceea de individualizare. Și apelativele pot numi sau determina un obiect unic, dar numai într-un anumit context, în timp ce antroponimele arată un lucru, indiferent de context.

Majoritatea antroponimelor aveau la origine un sens lexical, dar cu timpul acest sens a dispărut.

Apelativele au un caracter concret, un sens precis, „au dubla facultate de a însemna și desemna ceva”, spre deosebire de numele propriu, care „posedă numai facultatea de a desemna ceva, singularizând totodată”². Procesul antroponimizării se realizează treptat pe parcursul istoriei.

Antroponimul devenit nume propriu rupe legăturile semantice cu apelativul, se referă la un singur obiect, și nu la o clasă întreagă.

Apelativele, elemente lexicale ale limbii, devenite antroponime, și-au păstrat în general sensul și aspectul pe care îl aveau inițial.

De multe ori, la baza unui toponim au stat apelative de origine străină, mai ales slave, fie că acestea au făcut parte din lexicul curent al

¹ N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*.

² Sabina Teiuș, *Referitor la sfera și locul onomasticii*, în *Studii și materiale de onomastică*, Editura Academiei, Cluj, 1969, p. 7.

limbii și apoi au dispărut, fie că au existat în limba populațiilor bilingve și „au trăit” prin diferite regiuni ale actualului nostru teritoriu în timpul simbiozei slavo-române, și s-au păstrat în limbă până astăzi.

Câteva exemple de nume de familie provenite de la apelative confirmă afirmațiile precedente.

Băiaș - de la apelativul *băiaș*, *băieș* cunoscut (la Orlat-Transilvania) și cu sensul de „lucrător care scoate din cariere piatră de var”;

Băcanu - din *băcan* „negustor de comestibile”;

Băltăreț - de la apelativul *baltă*;

Bărdaș - de la apelativul *bardă*, derivat cu sufixul -aș;

Dâmboiu - de la apelativul *dâmb*;

Pânzaru - *pânză* + sufixul de agent -ar;

Prundeanu - de la apelativul *prund* + sufixul -eanu etc.

Un mare număr de nume arată - la început țară intenție de ironie - o infirmitate sau un defect avut de un individ.

„Supranumele provenite de la aceste calificative trăiesc de obicei cu individul care le poartă. Sunt totuși foarte dese cazurile când - prin extensiune - se dau și restului de indivizi făcând parte din același grup familial, chiar dacă acei indivizi nu au infirmitatea indicată de nume. Evident, supranumele de acest fel se cristalizează și ele ca nume de familie”¹.

Se atestă ca supranume sau ca nume de familie următoarele forme, indicând la origine particularități fizice:

Albu > adjectivul *alb*;

Breazu > adjectivul *breaz*;

Buzatu > adjectivul *buzat*;

Chelu;

Chioru;

Crețu;

Grosu;

Mărunțelu;

Mutu;

Negru;

Știrbu.

Alte nume indică particularități psihice:

Măgădan („prost”, „vlăjgan”);

Moleșitu („moale”);¹

¹ Ștefan Pasca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, 1936.

Prostu - din adjectivul *prost*.

Tot particularități fizice sau psihice indică și calificativele injurioase-figurate, precum:

1. *Baboi* (= un bărbat cu mișcări încete, greoaie);
2. *Buluc* (= de la *buluc* „corp rotund ca o bășică”);
3. *Cârlan* (= necioplit, bădăran).

Există și nume provenite din termeni care indică părțile corpului omenesc: *Colțu*, *Colțea*, *Ureche*.

Îmbrăcămintea sau uneori adaosurile vestimentare au dat naștere la nume ca următoarele: *Cerceleu*, *Căltunea*, *Desculțu* etc.

Sunt în antroponimia românească numeroase antroponime care au la bază nume de arbori și plante. Evoluția semantică a acestor nume provenite din nume de plante și arbori e adesea enigmatică. Iată câteva exemple:

Busuioc;

Hrișcă;

Stejar;

Verzea.

Alte nume provin de la numele unor produse agricole:

Bostan;

Orzu;

Orzescu;

Ovesea.

Antroponimele care au la bază apelative se formează prin mijloace diferite. Acestea se explică prin nevoia de a crea cât mai multe antroponime cât și prin nevoia de diferențiere și individualizare a antroponimelor față de apelative.

Faptul că la tema unui apelativ din care derivă un antroponim pot fi adăugate sufixe pe care apelativul nu le are

În limba comună face ca, în toponimie, sufixele ce se pot alipi unei teme să fie nelimitate, ca și derivatele lor.

Sufixe din limba comună au diferite valori: diminutivală, augmentativă, de agent. În antroponimie sufixele au rolul unor elemente de formare.

Între numele de persoane și numele geografice au fost stabilite legături destul de strânse. Unele nume de localități sunt de fapt nume de persoane, ca de exemplu: *Snagov*, *Roman*, *Pantelimon*.

N. A. Constantinescu afirmă că „materialul antroponimic este parțial repetat în toponimie și invers: din unele toponime s-au creat nume de persoană”¹.

„Numeroase sate, târguri și orașe amintesc prin numele lor pe cel care le-a întemeiat sau le-a stăpânit cândva în calitate de proprietar al moșiei respective...”²

Numele care indică apartenența sau originea locală a indivizilor sau a familiilor se bucurau de o deosebită circulație în sistemul antroponomastic documentar, mai ales în epocile anterioare fixării unui criteriu uniform și definitiv de denominație personală.

Nu toate calificativele de origine pe care le oferă formele de denominație cuprinse în documente au fost purtate de indivizii numiți cu ele.

Ele ne interesează exclusiv pentru stabilirea domiciliului unui individ.

Întrebuințarea acestor calificative depindea de locul unde se redacta documentul și de importanța lui. Totuși, unele dintre calificativele de origine notate în documente s-au păstrat ca nume de familie, întrucât indicau locul proprietății agricole, familiale, donată sau recunoscută, ca proprietate familială, de o diplomă voievodală.

Numele de familie al multor boieri români din Țara Oltului sunt de acest fel: *Isaia*, *Arpășanu de Jos*; forme hibride maghiare-latinești ca: *Amthei Beryhoi de Kis*.

Mai importante pentru noi sunt numele de familie formate în românește. Cele mai numeroase sunt, evident, numele alcătuite prin derivație, de la numele de localități.

Acestea atestă imigrări individuale sau, în tot cazul, restrânse, prin căsătorii, dintr-o localitate în alta.

Bănățeanu - derivat cu sufixul *-eanu* de la numele topic *Banat*;

Bârghișan - derivat cu sufixul *-eanu* de la toponimul *Bârghiș*;

Bucureșteanu - derivat cu sufixul *-eanu* de la numele topic *București*;

Craioveanu - *Craiova* + sufix *-eanu*;

Copăceanu - numele topic *Copăcel* + sufix *-eanu*;

Drăgușanu - derivat cu sufixul *-an* de la numele de loc *Drăguș*;

Făgărașan - *Făgăraș* + sufixul *-an*; *Felmereanu* - derivat cu sufixul *-eanu* de la numele de loc *Felmer*;

¹ N.A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 9.

²² Iorgu Iordan *Toponimia românească*, p. 154.

Gălățean - *Galați* + sufixul *-an*; *Ieșanu* - *Iași* + sufixul *-anu*;
Mărginean - derivat cu sufixul *-eanu* de la numele topic *Marginea*;
Moldovan - *Moldova* + sufixul *-an*;
Muntean - *Muntenia* (apelativul *munte*) + sufixul *-ean*;
Mureșanu - *Mureș* + sufixul *-anu*;
Olărean - toponimul *Olar* + sufixul *-an*;
Olteanu - *Olt* + sufixul *-an*;
Orăștean - *Orăștie* + sufixul *-an*;
Poenaru - numele topic *Poiana* + sufixul de agent *-ar*; *Pietreanu* - numele topic *Piatra* + sufixul *-eanu*; *Râșnovan* - derivat cu sufixul *-an* de la toponimul *Râșnov*;
Rucăreanu - derivat cu sufixul *-eanu* de la numele de loc *Rucăr*;
Secoleanu - *Săcele* + sufixul *-eanu*; *Turdeanu* - *Turda* + sufixul *-anu*.

O altă categorie de nume de familie sunt cele care reprezintă nume de popoare.

Datorită situației geografice, poporul român cumulează, în onomastică, mai multe nume etnice decât oricare alt neam. Iată câteva exemple, de asemenea nume de familie:

Arbănașu și *Arnăutu* - designa pe un albanez;
Armeanu și *Armanu* - exprimă admirație pentru elementul urban armenesc din târguri;

Arapu („arab”) - indică culoarea.

Alte *etnonime* amintesc popoarele turcice venite în nordul Mării Negre: *Coman*;

Tătaru - amintește pe tătarii din secolul al XIII-lea și pe cei de mai târziu: erau și tătari botezați în Moldova: *Caraman* sau *Caraiman* — se referă la turci; *Turcu* și *Turculeț*;

Misir și *Misirlui* - persoane venite din Egipt. Popoarele germanice se recunosc în nume ca: *Aliman*; *Neamțu* - folosit numai ca nume de familie. Francezii și italienii, răspândiți în Orientul Latin și în porturile Mării Negre, se recunosc în nume ca:

Latinu - păstrat numai ca toponim, dar mai ales *Frâncu*, în variantele lui de formație greacă; *Frângu*; *Frangu*;

Sârbu - frecvent ca nume de familie, se referă în genere la slavii de sud, sârbi și bulgari;

Leahu - înseamnă „polonez” și indică originea etnică;

Rusu - are o largă răspândire ca nume de familie;

Grecii - ca antroponim, poate numi originea etnică, dar și o poreclă pentru aromânii emigrați din „țara grecească”;

Ungureanu - este numele dat în trecut în mod curent românilor veniți din Transilvania, care aparțineau de Ungaria. Desigur, uneori este într-adevăr cel numit astfel, dar de multe ori este vorba de un român care a călătorit în ținutul al cărui nume îl poartă sub forma unui derivat.

Într-o vreme când numele de familie nu erau prea fixe, iar meseriașii erau destul de rari, s-a adăugat adesea la numele de botez numele meseriei, suficient pentru a se putea identifica persoana astfel denumită.

Supranumele provenit de la apelative, numind obiectiv îndeletnicirea individului sau a colectivității, au trecut în rândul numelor de familie, adoptate fiind oficial în sistemul antroponomastic legal, într-o epocă în care se impunea obligația purtării unui nume de familie.

Supranumele provenite de la titlul unei îndeletniciri se dau uneori individului, chiar și atunci când acesta a încetat să mai exercite acea îndeletnicire.

Mai interesante din punct de vedere istoric decât supranumele, fiindcă sunt mai numeroase și mai variate, sunt numele de familie provenite de la titlul unei îndeletniciri sau al unei demnități.

Multe dintre acestea sunt la origine supranume ironice, pentru că indivizii respectivi nu au avut asemenea îndeletniciri sau demnități, nici ei și nici ascendenții familiei lor. Astfel de nume de familie sunt: *Banii*, *Craia*.

E interesant de constatat că nu totdeauna cei numiți cu nume de familie ca *Boer*, *Nemeș*, *Popa* au făcut efectiv parte din aceste categorii sociale¹.

În momentul când numele de familie au fost înregistrate în acte, ca o necesitate juridică, supranumele au fost cele care au preluat această funcție. Titlul îndeletnicirii individuale sau familiale a devenit atunci un mijloc obișnuit pentru formarea numelor de familie.

Multe din îndeletnicirile documentate de numele de familie nu sunt de origine locală rurală, nu sunt legate de viața agricolă, păstorească sau industrială țărănească a unei regiuni.

Ștefan Pasca clasifică numele de familie date după titlul ocupației în patru categorii²:

¹ Ștefan Pasca analizează materialul antroponimic din Țara Oltului în trei grupe: *nume de botez*, *supranume*, *nume de familie*.

² Ștefan Pasca, *op. cit.*

a.îndeletniciri păstorești sau de gospodărie agricolă indică nume de familie ca:

Berbecar - *berbecar* „păzitor de oi”;

Boar - *boar* (rar) „păzitor de boi”, în Muntenia „proprietar de boi”;

Brânzar - *brânzar* „cel care face brânza la el acasă sau în altă parte, dar nu la stână”, „vânzător de brânză”;

Cocișu - maghiarul *kocsés* „rândaș”;

Colcer - ung. *kulcsár* „pivnicer”;

Păcurar - lat. *pecorarius* „păstor de oi”;

Răcar, *Răchiar* - *răchier* „cel care face rachiu”;

Rășinar - *rășinar* „unul care face negoț sau adună rășina”

Stupar;

Văcar.

b. Nume care indică o îndeletnicire locală, uneori incidentală:

Bobar - *bobar* „cel care ghicește cu bobii”;

Brudar - *brudar* (în Moldova și Transilvania) „cel care mână brodul, podar”;

Crâșmar - *crâșmar* „proprietar de crâșmă”;

Clopotar - *clopotar* „cel care face clopote” sau „cel care trage clopotele la biserică”;

Surlașu - *surlaș* „cântăreț din surlă”.

c. Nume provenite de la titlul unei îndeletniciri: *Bărbier* - *bărbiari*, azi *bărbier*. Neologism intrat de timpuriu în limbă, prin filiera greacă. În limba veche, cuvântul are și sens de „medic”;

Botar - *botar* (Transilvania) „meșteșugar care face și vinde bote, dogar”;

Butnarii - *butnar* „cel care face buți”;

Căldărar - *căldărar* „meșteșugar care face sau repară căldări și alte vase de aramă”;

Cojocar - *cojocar* - „meșteșugar care confecționează sau împodobește cu cusături tradiționale cojocul”;

Dârstar - *dârstar* „cel care bate postavul de lână în piuă, spre a-l face mai mișos”.

Alte asemenea nume de familie sunt:

Ferestroi, *Grădinar*, *Olar*, *Pânzaru*, *Pietrar*, *Ploscar*, *Rotaru*, *Șelaru*, *Spătar*, *Tăbăcar*, *Vărzaru*, *Zugrav*.

Multe nume de familie date după titlul unei ocupații sunt de origine maghiară. Unul dintre cercetătorii care s-au ocupat de studiul

elementelor grecești în patronimia românească a fost dr. Ioan Bilețchi-Albescu¹.

Câteva dintre cele mai cunoscute nume de familie de origine ungurească sunt:

Bodnar - *dogar* (câteva familii din Bucovina); *Bodnărescu* - originar din Bucovina; *Conta* - ung. *Kontar*;

Lăcătușu - rom. *lăcătuș*, ung. *Lakatos* (intrat de timpuriu în lexicul limbii române);

Molnar - „*morar*”;

Sabău - „*croitor*”, ung. *szabo*;

Socaciu - „*bucătar*”, ung. *szakacs*.

d. Numele de familie provenite de la titlul unei demnități sau categorii sociale sunt, în parte, la origine, supranume ironice, indivizii numiți neîndeplinind, probabil, decât rar, demnitățile respective.

Dintre acestea amintim: *Banu*, *Boier*, *Călugăru*, *Cătană*, *Dascălu*, *Pârcălabu*, *Plăeșu*, *Popa*, *Pușcașu*, *Tunaru*; *Armașu*, *Cluceru*, *Postelnicu*, *Spătaru*, *Vornicu*.

În general, pentru a forma nume de familie și unele tipuri speciale de nume de botez urmează aceleași reguli ca pentru formarea substantivelor comune.

Limba română folosește rar compunerea și faptul acesta se reflectă și în formarea numelor de persoană.

„Sufixe sunt îmbinări de sunete sau un singur sunet care se atașează la sfârșitul unei rădăcini, pentru a forma cuvinte, sensuri sau valori gramaticale noi”².

„La formarea numelor derivate dintr-un nume tulpină se folosesc pe lângă sufixele obișnuite în lexicul limbii române și alte sufixe, specific onomastice, unele de origine străină”³.

Rolul sufixelor în formarea numelor de persoană din limba română a fost considerabil. Numele scurte și frecvente în circulație primesc cele mai multe sufixe, iar cele lungi se scurtează înainte de a le primi. Cele mai multe sufixe sunt de origine latină sau slavă veche, urmează cele neogrecești, ucrainene, sârbo-bulgare.

Adăugarea sufixelor la un nume format din apelative nu ține seama de număr și de gen: „Porc apare ca nume bărbătesc sub forma

¹ Ioan Bilețchi-Albescu, *Elemente ungurești în patronimia românească*, în „Anuarul Liceului Dragoș-Vodă”, Câmpulung Mold., 1941.

² *Dicționarul limbii române moderne*, Ed. Academiei, București, 1958.

³ N.A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 17.

feminină *Porca*, iar femininul *Burtă* creează formele de gen masculin *Burtul, Burtel, Burtin, Burtuș*"¹.

Derivarea cu sufixe de la prenume este un mijloc foarte folosit, întrucât, în general, sufixul aduce o nuanță semantică nouă cuvântului de bază.

Derivarea în antroponomastică este legată mai ales de numele de botez, de o necesitate psihologică; sufixele, pe lângă funcția diminutivală obișnuită, mai cuprind o nuanță hipocoristică.

Numărul sufixelor în antroponomastică este, din această cauză, foarte mare. Vom prezenta pe cele mai importante:

- A, sufix onomastic adăugat la masculin pentru a crea patronimul, ca în *Porca*, sau femininul din masculin, ca în *Dumitra - Dumitru și Stana - Stan*.

- *Ache (-achi)* „sufix neogrec de alintare”² a pătruns în limba română din neogreacă spre sfârșitul secolului al XVI-lea prin nume de persoane.

În limba greacă, sufixul *-ache* formează diminutive, în special de la prenume, situație care s-a transmis și limbii române în situații identice:

Petrache, Tudorache.

În bulgară nu există sufixul *-ache*, ceea ce dovedește că la noi a venit direct din limba greacă.

Alte nume terminate în *-ache* sunt:

Enachi;

Anghelache;

Dumitrache etc.

-Ache și *achi* au apărut pe teren românesc simultan.

„Sufixul *-ache* se răspândește în Muntenia și Moldova, treptat, în așa măsură încât în secolul al XIX-lea pătrunde, prin modă, în pătura de jos, la orașe și sate, adaos la prenume ca un sufix dintre cele mai productive”³.

Vom da, în continuare, niște exemple de nume terminate în *-ache*, care confirmă productivitatea acestui sufix între 1600-1850:

Agache;

Balasache;

Conache;

Dimache;

¹ *Ibidem.*

² N.A. Constantinescu, *op. cit.*

³ *Ibidem*, p. 44.

Dumitrache;
Hurmuzache;
lordache;
Malache;
Săndulache;
Theodorache;
Tudorache;
Ursache;
Vasilache;
Zamfirache etc.

Derivatele în *-ache* întâlnite astăzi sunt mai ales nume de familie.

Sufixul *-ache* în antroponomastică este asociat cu alte sufixe:

-ache + sufixe diminutive *-iță*: *Costăchiță*; *-el*: *Costăchel*;

-ache + sufixul *-eseu* (de la nume de familie): *Costăchescu* și *Iordăchescu*;

-ade, *-ide* sunt „sufixe grecești cu funcțiunea patronimică, cunoscute încă din epoca homerică.”

Se prezintă în formele grecești *-adis* și *-idis*, iar în patronimia românească, modificate în *-ade* și *-ad*, *-ide* și *-id*:

Adamide;
Apostolide;
Demetriad;
Eliade;
Philippide;
Stamatiade;
Steriad etc.

-An, *-anu*

Sufixul *-an*, cu sens augmentativ și peiorativ, ca în *Adaman*, *Alexan*, *Badan*, nu trebuie confundat cu sufixul *-anu* (*-eanu*, *-ianu*) din *Cârțan*, *Cincan*, *Cunțan*, *Dejan*, nume de familie derivate de la toponimele *Cârța*, *Cincu*, *Cunța*, *Dej*, care indică apartenența locală.

-Ar (iu) - sufix de origine latină derivă „nomina agentis”: *Berbecariu*, *Pușcariu*;

-Ciu, *-cea* - sufix slav, la nume împrumutate ca: *Danciu*, *Stanciu* sau formate în limba română ca: *Banciu*, *Onciu*.

-Ciuc - sufix ucrainean, mai nou, pătruns în onomastica românească din Bucovina sub regimul austriac: *Sauciuc* - *Sava*, *Vacariuc* - *Văcaru* etc.

-*Ea* - este al treilea sufix, în ordinea importanței și a frecvenței, pentru formarea numelor de familie: acest sufix apare, totuși, în românește ca sufix cu formă și valoare unitară.

G. Pascu¹ îl consideră de proveniență slavă generală, având la origine forma -*a*.

Ștefan Pasca² propune ca etimon sufixul slav -*ja*.

I. Bilețchi-Albescu³ este de părere că acest sufix provine din desinența slavă de genitiv.

N. A. Constantinescu⁴ adoptă explicația lui Bilețchi-Albescu și dă o importanță exagerată în onomastica românească patronimicelor cu desinență slavă -*a* pentru numele românești de bărbați terminate la nominativ în -*e* și -*ea* pentru cele terminate în consoană.

Cu ajutorul acestui -*e* s-au format și sufixele diminutive slave -*ce*, -*le* și -*ne*, rezultate prin asocierea sufixului sau desinenței -*e* la sufixul precedent sau la consoana finală a temei și devenite în faza lor modernă mai productive.

Sufixul -*ea* are mai multe variante:

1. Varianta -*e*

„Această variantă se deosebește de -*ea* prin repartiția diferită în spațiu și timp”⁵.

Astfel, în partea de sud și sud-vest a țării, numele actuale în -*e*, de felul lui *Cârste*, *Dobre*, sunt rezultatul unor împrumuturi relativ recente din onomastica popoarelor slave sud-dunărene.

Paralel cu ele, există, de la aceleași teme, forme în -*ea*: *Cârstea*, *Dobrea*, *Ganea*, care sunt fie vechi în limbă și provenite din prenume slave, fie recente și provenind din nume de familie bulgărești în -*ea*.

2. Varianta -*a*

Această formă reprezintă în unele cazuri (după *r*, *s* sau *z*) o variantă fonetică dură a lui *ea*, ca în perechile:

Ciurea - *Ciura* *Buzea* - *Buza* *Sturzea* - *Sturza*.

Există și cazuri contrare, în care -*a* este originar și a fost înlocuit numai ulterior, din diverse motive, cu sufixul -*ea*, dând naștere unor dublete de tipul *Costa* - *Costea* sau în care -*a* este un alt sufix, ca în

¹ George Pascu, *Sufixe românești*, Ed. Academiei, București, 1916.

² Ștefan Pașca, *op. cit.*

³ I. Bilețchi-Albescu, *Nume de popoare și elemente slave în patronimia românească*, 1939.

⁴ N.A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 33.

⁵ Ioana Vintilă-Rădulescu, *Sufixul antroponimic -ea*, în „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română”, voi. IV, București, 1967.

hipocoristicele slave de felul lui *Ghera*, *Iura*, care circulă în românește paralel cu *Gherea*, *Iurea*.

Pentru unele nume de familie se poate face și presupunerea că varianta cu *-a* este rezultatul înlocuirii deliberate de către înșiși purtătorii lor a sufixului *-ea* cu *-a*, după modelul numelor de familie grecești, albaneze și aromânești terminate în *-a*.

3. Varianta *-ia*

Apare în numele de familie purtate de ardeleni și bănățeni (*Creția*, *Ilenția*, *Monția*) și a fost explicată de AL Graur¹ ca variantă ortografică a lui *-ea*.

Asemenea forme s-au răspândit apoi în Muntenia și Moldova, de exemplu *Horia* pentru *Horea*; tot printr-o grafie străină s-ar putea explica și forma *Golia*, față de *Golea*.

Temele la care este atașat acest sufix sunt foarte variate. Se atașează la numele proprii, și anume la antroponime.

Temele -antroponimice pot rezulta din:

- a. prenume;
- b. nume de familie.

Sufixul *-ea* se deosebește de un sufix tipic pentru formarea numelor de familie, cum este *-eseu*, numele de familie în *-ea* nefiind decât rezultatul utilizării formațiilor în *-ea* care aparține altor categorii de antroponime, datorită faptului că în limba română, spre deosebire de limbile slave, numele de familie nu au o marcă specială, iar prenumele pot fi folosite drept nume de familie, chiar dacă ele sunt provenite din diverse alte tipuri de formații.

Aldea;
Badea;
Cornea;
Costea;
Cristea;
Florea;
Ganea;
Manea;
Milea;
Negrea;
Voinea etc.

¹ AL Graur, *op. cit.*, p. 122.

-*Eanu* este al doilea sufix foarte obișnuit la formarea numelor de familie, cel care dă naștere unor nume legate de localitatea de origine a posesorului.

Cel mai obișnuit sufix pentru a forma numele de familie de la nume geografice este sufixul *-eanu*, de origine slavă.

Cuvintele formate cu sufixul *-eanu*, derivate de la nume geografice, nu sunt neapărat nume proprii. Ele sunt de obicei adjective, dar chiar dacă sunt substantive nu sunt întotdeauna nume proprii de persoană.

Aproape de la fiecare oraș se pot forma nume de familie terminate în *-eanu* și, de asemenea, multe sunt formate de la nume de sate:

Bolintineanu de la *Bolintin*;

Rebreanu de la *Rebra*;

Tismăneanu de la *Tismana*.

Sufixul *-eanu* are o serie de variante fonetice, cauzate de consoana precedentă.

El apare sub forma *-anu*, în primul rând după consoane pronunțate dur:

- după *t*: *Tătăranu* de la *Tătaru*;
- după *r*: *Cocoranu* de la *Cocora*;
- după *ș*: *Argeșanu*; *Mureșanu*; *Orășanu*;
- după *j*: *Almăjan*; *Blajan*; *Gorjan*;
- după *ț*: *Vânțan*;
- după *s*: *Bârsan*;
- după *z*: *Rogozan*.

Forma *-anu* apare întotdeauna când rădăcina se termină în *-u* consonant, căci acesta nu comportă o formă muiată:

Băcăuanu;

Hârlăuanu;

Tăzlăuanu.

Tot cu forma *-anu* apare sufixul acolo unde *-eanu* ar altera profund caracterul consoanei finale a rădăcinii:

Felecan de la *Feleac*;

Hațegan de la *Hațeg*;

Busuiocan de la *Busuioc*.

Suffixul apare sub forma *-anu*, acolo unde rădăcina se termină în *i* consonantic:

Argetoianu de la *Argetoaia*;

Brătianu de la *Brătia*;

Brezoianu de la *Brezoaia*;

Daiana de la *Daia*.

După / vocalic:

Cozianu de la *Cozia*;

Roșianu de la *Roșia*;

Slobozanu de la *Slobozia*.

O situație neclară prezintă numele derivate de la numele de localități formate cu sufixul *-ești*, ca în cazurile:

Bereșteanu;

Bucureșteanu;

Căzăneșteanu;

Corneșteanu;

Ploieșteanu;

dar și cazuri de *e* schimbat în *i*:

Budișteanu;

Popișteanu;

Udișteanu.

Când numele de localitate este un plural feminin articulat, derivatul nume de familie se formează cu suprimarea articolului:

Ciocianu de la *docile*;

Fărcașanu de la *Fărcășeie*;

Pogoneanu de la *Pogoanele*.

„O variantă mai rară a sufixului *-eanu* este forma *-ianț*, caracteristică pentru Banat și are corespondent exact în sârbește”¹.

Exemplele cele mai cunoscute sunt:

Gătăianțu de la *Gataia*;

Râmneanțu de la *Râmna*.

-Escu

Am arătat în paginile precedente că în diverse țări, primii care au căpătat și au luat numele de familie au fost nobilii și că la noi primele nume de familie au fost ale boierilor, formate cu sufixul *-escu*.

Ei și-au luat numele de la moșia pe care o stăpâneau iar aceasta, la rândul ei, își trăgea numele de multe ori de la o persoană care o stăpânise mai înainte. Multe localități poartă până astăzi nume terminate în *-ești*, având ca primă parte rădăcina unui nume de botez. Pe urmașii lui *Filip* îi cheamă *Filipeștii*, pe urmașii lui *Bucur* - *Bucureștii* etc.

A existat convingerea că în Moldova sunt firești numele formate cu sufixul *-eanu*, iar în Muntenia cele cu sufixul *-escu*.

¹ Al. Graur, *op. cit.*, p. 121.

Ideea aceasta este numai parțial adevărată, în sensul că, în Muntenia și în Oltenia, sunt mai frecvente decât în Moldova numele în -escu.

Aici s-au format nume în -eseu de la nume de localități.

În secolul al XIX-lea au apărut nenumărați *Ionescu, Dumitrescu*, de la numele de botez *Ion, Dumitru*.

Nu întotdeauna procedeul de formare a acestor nume este înțeles, și uneori apar nume care sunt formate de la nume de botez, ca în exemplele:

Piperescu;

Muzicescu;

Sătescu.

În general, ele se trădează ca fiind „fabricate”.

Numele de familie sunt mai solemne, oficiale; când sunt derivate de la numele de botez, se aleg formele mai pretențioase ale acestora.

Față de *Năstase, Tănase* găsim *Anastasia, Atanasiu*, dar *Anas tas eseu, Atanăsescu* stau alături de *Năstăseseu, Tănăsescu*.

Față de, -*Gheorghe, Gică* apare *Georgescu* etc. Sufixele diminutivale se elimină la formarea derivatului nume de familie; în aceeași situație se află și alte sufixe:

- de la *Dobrin* se formează *Dobrescu*.

În nomenclatura *orășenească* există și excepții:

- de la *Costache* se formează *Costăchescu;*

- de la *Petrache* se formează *Petrăchescu, Petrescu*.

Al. Graur și Iorgu Iordan consideră sufixul -escu de origine tracă.

Încercări de a statornici un nume de familie din patronim cu sufixul -eseu se cunosc din secolul al XV-lea.

-Eș - este un sufix neaccentuat, de origine slavă. După Pașca, este cunoscut și în toponime de origine maghiară ca:

Ghimeș; Tulgheș,

și la nume de familie ca:

Babeș;

Mateș;

Radeș.

G. Pascu citează câteva nume de familie provenite din poreclă¹:

Mareș;

Verdeș.

-Ete, după Pascu, ar proveni din lat. -ittus, sufix diminutival.

¹ G. Pascu, *Sufixe românești*, Editura Academiei, București, 1916.

Sufixul este specific pentru Oltenia și constituie un nou singular, refăcut din plurale în *-eți* ale cuvintelor formate cu sufixul *-eț*.

N. A. Constantinescu¹ consideră sufixul *-ete* de origine latină și slavă.

După ce noul sufix s-a răspândit și s-a consolidat, el a ajuns să fie atașat, în Oltenia, și la nume de persoane, în special la nume de botez.

Pascu citează nume ca:

Boghete - boghiu;

Cocorete - cocor;

Cornete - corn;

Frunzete - frunză;

Păunete - păun.

-i - sufix maghiar pentru nume de familie formate din toponime (rom. *-ean*) s-a impus de timpuriu cu același sens unor familii supuse influenței maghiare din Transilvania:

Dordai;

Pătai;

Fratai;

Tordai;

Ion Budai Deleanu;

Gheorghe Șincai.

-ilă este împrumutat din slavă, unde formează nume de purtători ai unei calități; în general, formează cuvinte depreciative și unele hipocoristice.

În românește, servește la formarea de epitete derivate de la adjective și de la verbe care, la rândul lor, întrebuințate ca porecle, pot ușor deveni nume de familie:

Bușilă;

Cornilă;

Frățilă;

Băncilă.

-iu, accentuat, provine din genitivul grecesc patronimic, cu ajutorul căruia se formează nume de familie grecești și care s-a utilizat ca sufix patronimic abia în secolul al XIX-iea, sub influența greacă în mediul urban și mai ales în Moldova de sud, la nume ca:

Anastasiu;

Atanasiu;

Dimitriu;

¹ N.A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 52.

Eftimiu;
Gheorghiu;
Grigoriu.
-Oiu

Sextil Pușcariu, comparând numele românești *Brăiloiu, Crețoiu, Rădoi, Coroi, Stăncioiu, Drăgoiu* cu numele slave terminate în *-oje*, ajunge la concluzia că în românește numele în *-oiu*, care se găsesc cu deosebire la mocanii crescători de oi din sudul Transilvaniei, cuprind în mare parte sufixul slav *-oje*.

În patronimicele românești *Albăstroiu, Andrițoiu, Brăiloiu, Burduloiu, Floroiu, Lupoiu, Oncioiu, Pătrășcoiu*, sufixul *-oiu* este identic cu sufixul *-onu* din Banat.

Sufixul *-onu*, în Banat, derivă porecle, supranume, devenite adeseori nume de familie, lipsite de înțeles augmentativ, peiorativ sau diminutiv.

Este, deci, un sufix care derivă supranume patronimice.

Funcția sufixului *-onu* e absolut identică cu funcția ce o avea sufixul *-esc*, astfel cristalizat în nume de familie.

Ștefan Pasca, în lucrarea citată, crede că sufixul *-oiu* este sufix augmentativ (ca în *pietroi*), de aceea nu-i acordă rolul pe care Petrovici l-a consemnat pentru acest sufix în Banat.

Pașca adaugă:

„S-ar părea că unele din formele masculine provin de la forma feminină (deci de la *Tomoaia* - soția lui *Toma*, *Tomoiu* = fiul *Tomoaiei*)”.

Al. Graur afirmă că aria pe care sunt răspândite numele în *-oiu* este mai largă, căci ele apar cu mare frecvență în Oltenia și în vestul Munteniei: *Cârstoiu, Filipoiu, Mitroi, Pătroiu, Stănoiu, Vlădoi* etc.

Aceste nume nu sunt augmentative, deoarece ele denumesc în mod obișnuit pe copiii celor care poartă numele de bază, cum a arătat Pasca, dar nu sunt nici diminutive.

-Otă - este sufix de origine slavă.

Sufixul formează porecle, patronimice și nume de familie.

El se adaugă la:

a. nume de origine slavă:

Balotă;

Bârzotă;

Milotă;

Neagotă etc.

b. derivate calendaristice:

Gogotă;

Lamotă;

Manotă;

Palotă;

Pascotă.

c. la teme necunoscute:

Barbotă;

Borbotă;

Coșotă;

Florbotă;

Lopotă.

d. dar mai ales la nume noi românești:

Albotă;

Balotă;

Barbotă;

Bașotă;

Bootă (bou);

Bumbotă;

Calotă (cal);

Capotă;

Cașotă;

Jacotă;

Laiotă;

Leotă;

Racotă¹.

O privire de ansamblu asupra numelor de familie din limba românească ne relevă bogăția și varietatea acestora. Avem o antroponimie cu aspectul unui adevărat mozaic.

Bogăția ei este legată de bogăția și diversitatea aspectelor de viață ale poporului român, viață care nu s-a scurs liniștită.

Numele de familie din antroponimia românească reprezintă viața însăși a poporului, documentul vieții desfășurate de-a lungul veacurilor pe acest pământ. Studiul competent și aprofundat al antroponimiei pune la dispoziția istoricilor, dar și a lingviștilor un bogat material antroponomastic.

Istoria numelor de familie, a antroponimelor, ajută la dezvăluirea istoriei poporului și a limbii sale.

¹ Alte sufixe din antroponimia românească sunt discutate de N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. XXVII-LXVI.

Varietatea numelor de familie se evidențiază atunci când se cunosc și modalitățile de formare a lor. Procedeele sunt la fel de variate ca și la numele comune.

S-a plecat, la început, în procesul denominației, de la cele mai simple cuvinte.

Ce poate fi mai simplu decât a forma un nume de familie pornind de la un cuvânt obișnuit al lexicului, de la un apelativ.

A fost nevoie în acest scop de antroponimizare, proces de durată, realizat în timp și care este totuși destul de complex.

A fost necesar ca apelativele să-și piardă sensul, să desemneze un singur obiect pentru noua lor funcție, aceea de antroponime, iar antroponimia românească este destul de bogată în nume de familie care au ca punct de plecare apelative existente și astăzi în limbă.

deal - Deleanu;

munte - Munteanu;

prund - Prundeanu;

trandafir - Trandafirescu.

Numele de plante, ca apelative ale limbii curente, stau și ele la baza creării numelor de familie:

bujor - Bujoreanu;

orz - Orzescu;

busuioc - Busuiocanu.

Transformarea acestor elemente vii ale limbii în nume de familie este opera populației care a locuit în toate zonele țării, în cazul nostru a populației românești, dar foarte rar a populațiilor alogene.

Expresia directă a stărilor de fapt din vremuri trecute sunt numele de familie create de la nume de localități.

Numele care indică apartenența sau originea locală a indivizilor sau a familiilor se bucurau de o deosebită circulație în sistemul antroponomastic documentar, mai ales în epocile anterioare fixării unui criteriu uniform și definitiv de denominație personală.

Cele mai numeroase nume de familie sunt, evident, numele formate prin derivație, de la nume de localități.

Acestea atestă imigrări individuale sau, în tot cazul, restrânse, prin căsătorii, dintr-o localitate în alta:

Bănățeanu;

Bucureșteanu;

Craioveanu;

Făgărășan;

Gălățean;

Ieșean;

Moldovan etc.

Destul de numeroase și variate sunt numele de familie provenite de la titlul unei îndeletniciri sau al unei demnități; Multe din numele de familie provenite de la titlul unei demnități sunt la origine supranume ironice, indivizii numiți cu nume de titluri neîndeplinind niciodată, nici ei și nici ascendenții familiei lor, asemenea demnități.

Marea majoritate a numelor de familie de acest fel au fost private de nota ironică, fiind simple apelative, indicând îndeletnicirea.

Istoriceste, asemenea nume de familie sunt interesante fiindcă atestă vechimea unor îndeletniciri și ilustrează felul de viață economică și socială.

Legată de istorie este și antroponimia care amintește de trecerea sau poposirea diferitelor popoare pe acest pământ.

Stratul slav este cel mai puternic reflectat în antroponimie, expresie a bilingvismului slavo-român.

Slavii au conviețuit cu populația din Dacia începând din secolul al VI-lea și după ce o parte din ei au trecut Dunărea, spre a se așeza în Peninsula Balcanică.

Când vorbim de antroponime cu aspect slav în limba română, nu trebuie să exagerăm în nici o direcție. Nu trebuie minimalizat sau ignorat aportul nici unui element etnic. Slavii au creat o serie de nume de familie până la integrarea lor definitivă în masa etnică românească.

În acest sens, putem vorbi de o antroponimie propriu-zisă care comportă trei subdiviziuni, în funcție de particularitățile fonetice întâlnite și care vin să vorbească de graiul slav în care au fost create: *slava de est*, în estul și nordul țării, *aria sud-orientală* (în sudul țării) și *aria sud-occidentală* slavă, în vest. Situația este similară și pentru toponimia de origine slavă.

Numele de familie *pseudo-slave* au fost create de români pe baza elementelor slave, apelative cu circulație în limba română.

Acestea au fost folosite pentru denominație în forma lor inițială sau au fost derivate cu sufixe românești de proveniență slavă.

Majoritatea numelor de familie cu aspect slav au fost create de români, antroponimia noastră este una românească.

Aportul celorlalte elemente este situat la periferie.

Pecenegii, cumanii, tătarii și alte popoare au lăsat puține urme în antroponimie.

Mișcările de populații, măsurile de colonizare, vechile așezări, ocupațiile locuitorilor, evenimentele și realitățile istorice sunt alte aspecte

ale istoriei și societății românești oglindite în numele de familie din antroponimia noastră.

În ce privește sufixele, rolul lor în formarea numelor de familie a fost considerabil. Cele mai caracteristice sunt: *-eseu*, *-eanu*, *-ea*, *-oiu*.

La noi, primele nume de familie formate cu *-eseu* au fost ale boierilor.

Al doilea sufix, *-eanu* „produce” nume legate de localitatea de origine a purtătorului.

-Ea este, după cum afirmă Al. Graur, al treilea sufix în ordinea importanței și a frecvenței. La teme antroponimice, totuși, *-ea* este mult depășit de *-eseu* și *-oiu*.

Declinarea numelor de persoane comportă anumite particularități specifice.

Se spune, în general, că numele feminine sunt articulate, cele masculine nu. Excepții există și într-un caz și într-altul.

Sunt nearticulate hotărât nume ca: *Mărie*, *Ioană*, *Lenuță*.

Dacă în limba română utilizarea vocativului în forma nominală este certă (*Radu* pentru *Radule*, *Lenuța* pentru *Lenuță*), nu este mai puțin adevărat că la numele feminine se simte (mai ales în mediul rural) și tendința inversă a folosirii nominativului sub forma vocativă.

Numele masculine pot fi și ele articulate, dacă se termină în *-u(l)*: *Barbu*, *Mar cu*, *Boicu* și nearticulate, dacă se termină în consoană: *Ștefan*; în *-ă*: *Gavrilă*, în *-e*: *Ilie*.

Atât *-u* final de la masculine cât și *-a* de la feminine sunt lipsite de articole.

La numele de familie, valoarea articol a lui *-u* final sau *-a* final este și mai evidentă, atunci când vorbim de nume provenite direct sau prin intermediul unor porecle sau supranume din rândul apelativelor: *Albu*, *Blănaru*, *Ciobanu*, *Croitoru*, *Lungu*, *Mărunțelu* etc. Aici intră și numele de familie care indică regiunea de proveniență: *Munteanu*, *Olteanu*, *Mureșanu* etc.

Aceste nume ca și cele provenite din nume de meserii sunt mult mai răspândite în Transilvania, în forma nearticulată: *Ardelean*, *Bănățean*, *Bercean*, *Sălăjean* etc.

Unele dintre ele apar și în forma articulată, dar mai rar: *Banu*, *Ursu*, *Văcaru* etc.

Articulate sunt și numele terminate în *-ar(i)u*, *-er(i)u* și în *-oiu* și *-eseu*.



În privința ordinii numelor de familie, în unele limbi (chineza, maghiara) se pune obligatoriu înainte numele familiei, iar în altele (latină) acesta este situat la urmă.

În limbile europene moderne, printre care și româna, regula este că prenumele precede. Sunt însă cazuri când, în mod oficial, se procedează și invers: pe listele de plată, la armată, în cataloage, peste tot unde numele se pun în ordine alfabetică, întrucât ordinea alfabetică se stabilește după numele familiei.

Antroponimia este mult mai complexă decât se poate dovedi în demersul de față, deoarece sunt frecvente surprizele de a identifica în ele reflexul aspectelor de viață.

Antroponimia, numele de familie și de botez, sunt fenomene istorice, ea se modifică în decursul timpului.

Numele de familie nu au și nici nu pot avea toate aceeași vârstă. Unele dispar, altele le succed, și toate acestea ca urmare a unor condiții ce operează în perioade și împrejurări concrete.

Antroponimia reflectă condițiile social-istorice specifice fiecărei epoci.

Supusă prefacerilor, ea este în concordanță cu viața societății respective, putând fi considerată, pe bună dreptate, o reflectare a istoriei și a mentalității românești.

NUMELE PROPRII ÎN OPERA LUI ION CREANGĂ

“În fabulația artistului român nu găsim, ca la Rabelais, antonomaze cu ecouri simbolizante în nume străine, decât cu totul întâmplător, dacă ne gândim la **Ciorti**, numele rusesc al diavolului sau la **Ivan Turbincă**, supranumit astfel în rusește, după vrăjitul lui sac de soldat. În schimb, există nume care insinuează în mod sintetic atributele supranaturale ale personajelor hiperbolizate”¹: **Ochilă**, cu capacitatea de a vedea tot ce se petrece pe pământ și în alte planete, **Păsări-Lăți-Lungilă**, sinteză a celor două dimensiuni neasemuit de mari, **Setilă**, cu „burdăhan și nesățios gâtlej”, ca un al doilea Pantagruel, **Gerilă**, care îngheța cu suflarea lui tot ce întâlnea, **Flămânzilă**, „sac fără fund, care mânca brazdele de pe urma a 24 de pluguri și tot crăpa de foame, de nu-l mai sătura nici pământul”². Ultimele două nume sunt luate din circulația orală. Ele aparțin altor tipuri de basme, înafara variantelor lui **Harap-Alb**.

“Originalitatea lor constă în faptul că povestitorul le-a augmentat și multiplicat trăsăturile în dublu scop: pe de o parte, pentru a acoperi cu ele sfera și valența numelor, nesatisfisacute în folclor, iar pe de altă parte, pentru a împlini necesitatea de portretizare, care să scoată, pe cât posibil, personajele din schema folclorică. Cu numele lui Păsări-Lăți-Lungilă, Creangă reușește o sinteză originală, simbol întreit al lungimei, lățimei și al aptitudinilor vânătoarești.”³

Geniul răului, care în basme este reprezentat de uriași sau zmei, în general, fără nume, la Creangă, în **Povestea lui Harap-Alb** poartă numele de **Spânul**. Geniul binelui, Făt-Frumos din basm, împodobit cu toate calitățile, poartă un nume mai umanizat, conform structurii sale mai realiste: **Harap-Alb**.

¹ M. Apostolescu, *Ion Creangă între marii povestitori ai lumii*, Editura Minerva, București, 1987.

² Ion Creangă, *Povestea lui Harap-Alb*.

³ M. Apostolescu, *op. cit.*

“Un proces de metamorfozare, pornind de la epitet sau de la al doilea termen al comparației, se întâmplă și cu numele babei, personaj prezentat de autorul nostru cu porecle de valoare simbolică: **tălpoiul, pohoța, hoanghina, babornița, hârca**, sau, prin asociație cu mama dracului, nici mai mult, nici mai puțin, decât **talpa iadului**.”¹

A defini arta lui Creangă numai prin aptitudinea povestitorului de a da întrebuintare în opera sa materialului celui mai tipic limbii populare înseamnă a nu aduce decât o explicație parțială specificului creației sale. Limba populară este pentru Creangă un izvor și un mijloc al narațiunii și nu măsura întreagă a stilului său artistic, deoarece așa cum afirmă T. Vianu, „poporul întreg a devenit artist individual în Creangă”².

DICȚIONAR

1. Nume de persoană

A. Nume de botez

ALECU: „Zău, mare pomană și-a mai făcut **Alecu** Baloș cu școala ceea a lui, cine vrea să înțeleagă!” (**Amintiri**)

Alecu - bulg. **Aleko** + suf -ko³.

ALEXANDRU: „Moș Ion Roată, văzând că, după atâția ani de zile, nu l-a uitat colonelul **Alexandru** Cuza și că l-a primit cu atâta bunătate, a început a plânge cu hohot și a-l ruga să-i citească hârtia.” (**Ioan Roată și Vodă-Cuza**)

Alexandru - gr. **Alexandros** „care protejează pe oameni”.

ANDREI: „încă a doua zi după asta, iaca și mătușa Măriuca lui moș **Andrei** vine la noi, c-o falcă-n ceriu și cu una-n pământ și se ia la ciondănit cu mama din pricina mea.” (**Amintiri**)

Andrei - gr. **Andreas** „bărbăție, curaj”.

ANGHILIȚA: „Știi că și mătușa Măriuca e una din cele care scoate mahmurul în om; nu-i femeie de înțeles, ca mătușa **Anghilița** lui moș Chiriac, s-a mântuit vorba.” (**Amintiri**)

¹ *Ibidem*.

² T. Vianu, *Ion Creangă*, în volumul *Studii de literatură română*, Editura Didactică și Pedagogică, 1965.

³ Am preluat, în mare parte, etimologiile din DEX, August Scriban, (*Dicționarul limbii românești*, 1939), dar și din lucrările de onomastică semnate de Iorgu Iordan, Al. Graur, Emil Pelrovici, Ștefan Pașca, dar și dintr-o lucrare specială (Tatiana Petrache, *Dicționar enciclopedic al numelor de botez*, 1998).

Anghilița, varianta feminină de la **Anghel** + sufixul diminutival -
ită.

Anghel - gr. **Anghelos** „înger”, pentru „arhanghel”, „sol”.

CATRINA: „Soră-mea **Catrina** zice atunci cu mierare: - I-auzi
bădiță! Doamne, cum sunt unia de năpăstuiesc omul chiar pe sfânta
dreptate!” (Amintiri)

Catrina, variantă de la **Ecaterina** - gr. **Aikaterine**, femininul de
la **Ekateros** sau **Ecatos** „care lovește de departe”¹.

CHIRIAC a lui **Goian**: „Până-n seară, am și colindat mai tot
satul, ba și pe la scăldat am tras o raită, cu prietenul meu **Chiriac** a lui
Goian, un lăinic și un pierde-vară ca și mine.” (Amintiri)

1. **Chiriac** - gr. **Kiriakos** „domnesc”, „de duminică”;

2. **Goian** (**Neagu**), scurtare din sârb.-bulg. **Neago/mir** - sl.
„alinare”; **Neagu** - **Negoian** - **Goian**.

CHIRICĂ: „[...] Și cum te cheamă pe tine? - Tot **Chirică** mă
cheamă.” (Povestea lui Stan Pățitu)

Chirică, varianta de la **Chiriac** - sufixul diminutival -ică.

CHIRILAȘ: „Și cu câtă carte știu, cu câtă nu știu, peste câțiva ani
pot s-ajung dichiu la vreun mitoc și să strâng un știubeiu plin cu galbeni, ca
părintele **Chirilaș**, de la jugărit din Vânătorii Neamțului.” (Amintiri)

Chirilaș - **Chiril** + sufixul diminutival -aș;

Chiril - gr. **Kirilos** - **Kiros** „dumnezeiesc, divin”.

CONSTANTIN a Cosmei: „Nic-a lui **Constantin** a Cosmei, din
Humulești, se duse și el cu talpele beșicate pe urma lui Oșlobanu.”
(Amintiri)

1. **Constantin** - lat. **Constantinus**;

2. **Cosma** - gr. **Kosmas**, cf. **Kosmos** „ordine”, „podoabă”;
sărbătoare populară (1 nov.).

COSTACHE: „Dar nu merg pe drum, de rușine să nu întâlnesc
vrin om, ci sar în grădină la **Costache** și merg tupiliș prin păpușoi.”
(Amintiri)

Costache - lat. **Constantinus** + sufixul grecesc -ache.

DAVID: „De aceste și altele ca aceste a vorbit bunicul **David** cu
mama și cu tata, mai toată noaptea, duminică spre luni și numi spre marți.”
(Amintiri)

David - ebr. **Dawidh** „iubitul”.

¹ Multe din etimologiile propuse de N.A. Constantinescu au fost contestate, autorul
nefiind lingvist, ci istoric.

DAVIDICĂ: „De-a mai mare dragul să fi privit pe **Davidică**, flăcău de munte cu barba în furculiță și favorite frumoase, cu plete crețe și negre ca pana corbului, cu fruntea lată și senină, cu sprâncenele stufoase, cu ochii mari, negri ca murele și scânteietori ca fulgerul, cu obraji rumeni ca doi bujori, nalt la stat, lat în spete, subțire la mijloc, mlădios ca un mestecăn, ușor ca o căprioară și rușinos ca o fată mare.” (**Amintiri**)

Davidică - David - ebr. „iubitul” + sufixul diminutival **-ică**.

DĂNILĂ. „Erau odată într-un sat doi frați și amândoi erau însurați. Cel mare era harnic, grijuliu și chiabur, pentru că unde pune a mână pune și Dumnezeu mila, dar n-avea copii. Iară cel mic era sărac. De multe ori fugea el de noroc și norocul de dânsul, căci era leneș, nechitit la minte și nechibzuit la trebi, s-apoi mai avea și o mulțime de copii!” (**Dănilă Prepeleac**)

Dănilă: varianta slavă, cu **-ă** final de la **Daniel** - ebr. **Danihil** „judecătorul lui Dumnezeu” sau „Dumnezeu a judecat”.

DEDIU: „Ciubuc Clopotarul tot din Ardeal știa puțină carte, ca și mine; și apoi a pribegit de-acolo, ca și noi, s-a tras cu bucatele încoace, ca și moș **Dediu** din Vânători și alți mocani din pricina papistășiei mai mult, pe cât știu eu.” (**Amintiri**)

Dediu - sl. **Deadu** „bunic”.

DOCHIA: „Pesemne baba **Dochia** nu-și lepădase toate cojoacele. Începea a bura, apoi a o întoarce în lapoviță [...].” (**Amintiri**)

Dochia - gr. **Eudokia** - vb. **dokeo** „a socoti”, de aici **-(Ev)Dochia** „bunăvoință”.

DUMITRU: „Și a treia zi după asta, dându-ne schimburi și câte două părechi de obiele de suman alb, ne-am încălțat cu opincile binișor și sărutând mâna bunicăi, am luat-o prin Bobotești, iar cu bunicul, și cu **Dumitru**, fratele mamei cel mai mic.” (**Amintiri**)

Dumitru - gr. **Demetrios** „închinat zeiței agriculturii” (**Demeter**) „care aparține zeiței Dernetra”, „a rodi”.

EFREM: „De-atunci Grigore Nazianzul, **Efrem** Sirul, Solomon Înțeleptul și alți răposați de veacuri nu se mai pot liniști în morminte: întrebare peste întrebare li se face.” (**Popa Duhu**)

Efrem - ebr. **Efraîm** - vb. **phareh** „a fructifica”. **FILARET:** „Musteciosul Davidică de la Fărcașa, până tipărea o mămăligă, mântuia de spus pe de rost, repede și fără greș, toată istoria **Vechiului Testament** de **Filaret** Scriban, împărțită în perioade, și pronumele conjunctive de dativ și acuzativ din gramatica lui Măcărescu.” (**Amintiri**)

Filaret - gr. **Philaretos** „virtuos”.

GAVRIL: „Și când să iasă cu dânsa din grădină, iaca ursul se trezește, și după dânsul, **Gavrile!**” (**Povestea lui Harap-Alb**)

1. **Gavril** este numele popular al ursului” (cf. Iorgu Iordan, El. Brâncuș, *Note la Ion Creangă, Opere I*, Editura Minerva, 1970, p. 309);

2. **Gavril**, variantă de la **Gabriel** - ebr. **Gabriel** „eroul lui Dumnezeu”.

GHEORGHE: „[...] că de ceilalți băieți ai mei, Vasile și **Gheorghe** am rămas tare mulțumit cât au învățat acolo.” (**Amintiri**)

Gheorghe - gr. **Gheorgios** „agricultor”, „țăran”.

GRIGORAȘ: „Cătă de nu te lăsa pe tânjală, pune mâna pe afișat mai răpede și vin-acasă; căci Ioana lui **Grigoraș** Roșu, de la noi, așteaptă cu nerăbdare să-ți fie preuteasă.” (**Amintiri**)

Grigoraș - **Grigore** + sufixul diminutival **-aș**: **Grigore** - gr. **Gregorios** „care veghează”.

GRIGORE a lui Petre Lucăi: „Oare **Grigore** a lui Petre Lucăi de la noi din sat pe la ce școli a învățat de știe a spune atâtea bongoase și conăcăria pe la nunți?” (**Amintiri**)

1. **Grigore** - gr. **Gregorios** „care veghează”;

2. **Petre** - lat. **Petrus** „piatră”;

3. **Luca** - lat. **Luea** - **Lucas**, hipocoristic din **Lucanus**.

ILARIE: „Și-apoi atunci... pune-ți, cuvioase **Ilarie**, plosca cu rachiu la șold, icrișoare moi cât se poate de multe și altceva de gustare în buzunarele dulamei [...]” (**Amintiri**)

Ilarie - lat. **Hilarus** - gr. **Ilaros** „vesel”, „plăcut”.

ILIE: „Într-o zi, pe-aproape de Sânt-**Ilie**, se îngrămădise, ca mai totdeauna, o mulțime de trebi pe capul mamei.” (**Amintiri**)

Ilie - ebr. **Elijahu** „Dumnezeul meu este Iehova”

IOAN: „Și părintele **Ioan**, de sub deal, Doamne, ce om vrednic și cu bunătate mai era!” (**Amintiri**)

Ioan - lat. **Johannes** - gr. **Iannes** - ebr. **Johanan** „Dumnezeu e milos”.

IOANA: „Iar pe soră-ta **Ioana**, de grăbiți ce-am fost, o uitasem acasă, pe prispă, în albiuță.” (**Amintiri**)

Ioana, varianta feminină de la **Ioan**.

IPATE: „- Apoi, dă, bade **Ipate**, unde-i vorbă, nu-i mânie, mai bine să te tocmești întâi, decât pe urmă.” (**Povestea lui Stan Pățitu**)

Ipate - gr. **Ipotos** „suprem”.

IRINUCA: „Irinuca era o femeie nici tânără, nici tocmai bătrână; avea o față balcâză și lălâie de-ți era frică să înnoptezi cu dânsa în casă.” (**Amintiri**)



Irinuca - **Irina** + sufixul diminutival **-ucă** (**Irina** - gr. **Eirine** „pace”).

ISAIA: „Leneș fără păreche mă făcusem, căci mama, după câtă minte avea, nu se îndura să mă trimită nici la o cofa de apă, numai să învăț carte și să mă fac popă, ca părintele **Isaia** Duhu, profesorul nostru.” (Amintiri)

Isaia - ebr. **Yshayah** „Iehova e mântuirea”.

ISPAS: „Mă rog, la Mănăstirea Neamțului: icoană făcătoare de minuni, casă de nebuni, hram de **Ispas** și iarmaroc în târg, tot atunci.” (Amintiri)

Ispas - sl. **spasov**, pol. **ispas** (denie) „înălțarea Domnului” (sărbătoare religioasă ortodoxă, la 9 iunie).

IVAN: „Era odată un rus, pe care-l chema **Ivan**. Și rusul acela din copilărie se trezise în oaste.” (**Ivan Turbincă**)

Ivan, varianta rusă și bulgară a numelui **Ioan**.

LAZĂR: „Asta era în sâmbăta lui **Lazăr**, pe la amiazi.” (Amintiri)

Lazăr - ebr. **Eleezar** „Doamne-ajută!”

LUCA: „[...] **Luca** Moșneagu, megieșul nostru, vă duce cu căruța lui cu doi cai ca niște zmei.” (Amintiri)

Luca - lat. **Lucas**, hipocoristic din **Lucanus**.

MALCA: „**Malca** - așa era numele nurorei lui Strui - a ieșit afară să-și vadă harabagiul.” (**Moș Nichifor Coțcariul**)

Malca - ebr. **Malka** „regină”.

MĂRIOARA: „Dar cum să te cobori, căci jos era prăpădenie! Dacă vede ea și vede că nu mă dau, zvârr” de vro două-trei ori cu bulgări în mine, dar nu mă chitește. Apoi începe a se aburca pe cireș în sus, zicând: «Stăi, măi porcane, că te căptușește ea **Mărioara** acuș!»” (Amintiri)

Mărioara - **Măria** + sufixul diminutival **-oară** (**Măria** - ebr. **Maryam**) „doamnă, stăpână”.

MĂRIUCA: „Însă a doua zi după asta, iaca și mătușa **Măriuca** lui moș Andrei vine la noi, c-o falcă-n ceriu și cu una-n pământ și se ia la ciondănit cu mama din pricina mea.” (Amintiri)

Măriuca - **Măria** + sufixul diminutival **-ucă**.

MIHAI: „Și câte și mai câte nu cânta **Mihai** lăutariul din gură și din scripca sa răsunătoare, și câte alte petreceri pline de veselie nu se făceau la noi, de-ți părea tot anul zi de sărbătoare!” (Amintiri)

Mihai - gr. **Mikael** - ebr. **Mikha'el**, nume teoforic „cine este ca Dumnezeu”.

MIRĂUȚĂ: „Mai bună minte avea **Mirăuță** din Grumăzești, care umbla trela-lela, în puterea iernii, pe la tărâbile jidovești, întrebând ba teacă de cosor, ba căpestre de purici, ba cuie de la corabia lui Noe, ba fragi [...]”(Amintiri)

Mirăuță - **Miron** + sufixul **-ăuță** (**Myron** - gr. **Miron**) „parfum lichid”, „balsam”.

NAFTANAIL: „La Mănăstirea Neamțului, stând adeseori de vorbă cu starițul **Naftanail**, părintele Duhu îi zicea, sfichiindu-l, că rușii din această lavră românească s-au puiezi ca și holera adusă în Moldova pe cozile cailor rusești la 1828.” (**Popa Duhu**)

Naftanail - **Natanail** - ebr. **Nathanael** „dat de Domnul”.

NASTASIA: „- Ca să te mieri tu, **Nastasia**, zise bunicul, scoțând o pele de porc sălbatic din cămară și croind câte-o păreche de opinci pentru Dumitru și pentru mine.” (**Amintiri**)

Nastasia - gr. **Anăstasis** „ridicare, înviere”.

NATALIȚA: „Și câte oștiri străine și o droaie de cătane călări, tot nemți de cei mari, îmbrăcați numai în fir, au trecut în vremea copilăriei mele, cu săbiile scoase, prin Humulești, spre mănăstirile de maice, după **Natalița** cea frumoasă!” (**Amintiri**)

Natalița: **Natalia** (- lat. **Natalis** „ziua de naștere”) + sufixul **-iță**.

NICĂ a lui Costache: „**Nică**, băiet mai mare și înaintat în învățătură până la piciorul broaștei, era sfădit cu mine din pricina Smărândiței popei [...]”(Amintiri)

1. **Nică**, hipocoristic de la **Ionică** (**Ioan** + sufixul diminutival **-ică**);

2. **Costache:** **Constantin** (- lat. **Constantinus**) + sufixul grecesc **-ache**.

NICĂ a Petricăi: „Iar vornicul **Nic-a Petricăi**, cu paznicul, vătămanul și câțiva nespălați de mazili se purtau printre oameni de colo până colo, și, când, deodată, numai iaca vedem în prund câțiva oameni claie peste grămadă, și unul din ei mugind puternic.” (**Amintiri**)

1. **Nică**, hipocoristic de la **Ionică** (Al. Graur);

2. **Petrică:** **Petre** (- lat. **Petrus** - gr. **Petros** „piatră” + sufixul diminutival **-ică**).

NICĂ a lui Ștefan a Petrei: „Din partea tatei, care ades îmi zicea în bătaie de joc: «Logofete, brânză-n cuiu, lapte acru-n călimări, chiu și vai prin buzunări!», puteam să rămân cum era mai bine: «**Nic-a lui Ștefan a Petrei**», om de treabă și gospodar în Humulești.” (**Amintiri**)

1. **Nică** - **idem**;

2. **Ștefan** - gr. **Stefanos** „coroană regală, cunună, ghirlandă”;

3. Petre - idem.

NICHIFOR : „Moș **Nichifor** nu-i o închipuire din povești, ci e un om ca toți oamenii; el a fost odată, când a fost, trăitor în mahalaua Țuțuienii din Târgul-Neamțului, dinspre satul Vânătorii Neamțului.” (**Moș Nichifor Coțcariu**)

Nichifor, variantă de la **Nechifor** - gr. **Nikeforos** „cel biruitor”, „purtător de victorie”.

NIONIL : „- Dacă o para luată pe nedrept îți mănâncă o sută drepte, apoi șase mii de lei (leafa mea pe un an), care mi-a oprit-o stărițul **Nionil**, pe nedrept, câte parale drepte vor mânca de la Monastirea Nemațului?” (**Amintiri**)

Nionil, f.et. Probabil, o variantă de la **Emanoil**.

NICOLAI : „[...] am să ieu nepotul cu mine și am să-l duc la Broșteni, cu Dumitru al meu, la profesorul **Nicolai** Nanu de la școala lui Baloș, și-ți vede voi ce scoate el din băiet.” (**Amintiri**)

Nicolai: variantă de la **Nicolae** - gr. **Nikolaos** „învingător”

PAVEL : „Aproape de Crăciun, **Pavel** facu o păreche de ciubote de iuft vărului meu Ioan, cu care era prietin unghie și carne.” (**Amintiri**)

Pavel - lat. **Paullus** - gr. **Pavlos**; prin filieră greco-slavă; **Pavel** „mititel”.

PETRE : „Sfântul **Petre**, auzind pe cineva cântând din urmă, se uită înapoi și, când colo, vede un ostaș mătăhăind pe drum în toate părțile.” (**Ivan Turbincă**)

Petre - lat. **Petrus** - gr. **Petros** „piatră”.

RUȘTA lui Valică : „**Ruștei Iui Valică** și **Măriucăi** lui **Onofreiu** găsești să le dai și să le răs dai?” (**Amintiri**)

1. **Rușta** - numele balcanic **Rușsa** (N.A. Constantinescu);

2. **Valică** - **Vasile** (- gr. **basilios** „rege”, „împărat”) + sufixul diminutival **-ică**.

SIMEON : „Iar postorona de dascălu **Simeon** Fosa din Țuțueni, numai pentru că vorbește mai în tâlcuri decât alții și sfârcăiește toată ziua la tabac, cere câte trei husăși pe lună.” (**Amintiri**)

Simeon (Simion) - gr. **Symeon** „împlinirea dorinței”.

SMĂRĂNDIȚA : „[...] **Smărăndița** popei, o zgâtie de copilă ageră la minte și așa de silitoare de întrecea mai pe toți băieții și din carte, dar și din nebunii [...]” (**Amintiri**)

Smărăndița - **Smaranda** (- subst. **smaragd**, **smarand**) + sufixul diminutival **-iță**.

SOLOMON: „De-atunci Grigore Nazianzul, Efrem Țirul, Solomon înțeleptul și alți răposăți de veacuri nu se mai pot liniști în morminte; întrebare peste întrebare li se face.” (**Popa Duhul**)

Solomon - ebr. **Shelomoh** „pașnic”.

STAN: „Era odată un flăcău stătut, pe care-l chema **Stan**. Și flăcăul acela din copilăria lui se trezise prin străini, fără să cunoască tată și mamă și fără nici o rudă care să-l ocrotească și să-l ajute.” (**Povestea lui Stan Pățitul**)

Stan - vb. sl. **stan** „a sta în sus”, „a se ridica”.

ȘTEFAN: „- Nu-i rău, măi **Ștefane**, să știe și băietul tău oleacă de carte, nu numaidecât pentru popie, cum chitește Smaranda, că și popia are multe năcăfale, e greu de purtat.” (**Amintiri**)

Ștefan - gr. **Stefanos** „coroană regală”.

TEOFAN: „într-o dimineață, n-are ce lucra părintele Duhu?! Ie pe **Teofan**, alt călugăr de la spital, și se duc împreună la biserica Sfântului Lazăr de sub dealul Cetății [...]” (**Amintiri**)

Teofan - gr. **Theofanes** - „arătarea Domnului”, „Bobotează”.

TOADER a Catincăi: „Și Nic-a lui Costache, dușmanul meu și cu **Toader a Catincăi**, alt bojmalău, au trecut pe lângă mine vorbind cu mare ciudă; și se vede că i-a orbit Dumnezeu de nu m-au putut găbui.” (**Amintiri**)

1. **Toader**, variantă de la **Teodor** - gr. **Teodoros** „darul lui Dumnezeu”;

2. **Catinca**, variantă de la **Ecaterina** - gr. **Aikaterine**, femininul de la **Ekateros** sau **Ecatos** „care lovește de departe”.

VALICĂ: „Ruștei lui **Valică** și Măriucăi lui Onofreiu găsești să le dai și să le răsdai?” (**Amintiri**)

Valică: **Vasile** (gr. **basilios** „rege”) + sufixul diminutival **-ică**.

VASILE a Iliaiei: „[...] **Vasile a Iliaiei**, dascălul bisericei, un holteiu zdravăn, frumos și voinic.” (**Amintiri**)

1. **Vasile** - **idem**;

2. **Iliaia**, feminin de la **Ilie** (- ebr. **Eliyâhû** „Dumnezeul meu este Iehova”).

VASILE a Vasilcăi: „- Lui dascălul **Vasile a Vasilcăi** îi plăteam numai câte un sorocovăț pe lună.” (**Amintiri**)

1. **Vasile** - **idem**;

2. **Vasilca** - **Vasilie**.

ZAHARIA lui Gâtlan: „- Ei, amu, ce-i de făcut? Hai să intrăm ici, în ograda asta, zise **Zaharia lui Gâtlan**, că ne trecem vremea stând în mijlocul drumului.” (**Amintiri**)

1. **Zaharia** - ebr. **Zacharias** „Iehova și-a amintit”;

2. **Gâtlan**, poreclă, de la substantivul **gât**.

ZAHEI: „**Zahei** însă ne lăsase vorbind și se ca'mai dusesse în târg, după mama, să-i spuie bucfurie despre pupăză [...]” (**Amintiri**)

Zahei (Zaheu) - ebr. **Zakkai** „curat”, „nevinovat”.

B. Nume de familie

ANIȚEI: „Și intrăm noi la Vasile-**Aniței** și ne așezăm la fereastră după obicei.” (**Amintiri**)

Anița: **Ana** - ebr. **Hannah** „îndurare” sau „bună” + sufixul **-iță** (N.A. Constantinescu).

ARBORE: „Odată, ieșind supărat de la Mitropolie, îl întâlnește părintele **Arbore** de la Bărnovschi și-l întreabă [...]” (**Popa Duhu**)

Arbore, substantiv comun, la origine supranume - lat. **arbor**.

BALOȘ: „Zău, mare pomană și-a mai făcut Alecu **Baloș** cu școala ceea a lui, cine vrea să înțeleagă.” (**Amintiri**)

Baloș - Balosin - magh. **Balasz - Blasius** „vlah din Serbia, secolul al XIII-lea” (B.P. Hasdeu, **Magnum Etymologicum Romaniae**, I-III).

BORDEIANU: „Abia despre ziuă s-a îndurat Vasile **Bordeianu**, strungarul nostru, de s-a dus în Humulești, cale de două ceasuri cu piciorul, și a înștiințat pe tata, de a venit cu căruța și m-a luat acasă. (**Amintiri**)

Bordeianu - Bordei, substantiv + sufixul **-anu**.

BRÂNCOVEANCA: „înspre apus - miază-zi vin monastirile: Agapia, cea tănuită de lume; Văratcul, unde și-a petrecut viața **Brâncoveanca** cea bogată și milostivă [...]. (**Amintiri**)

Brâncoveanca, feminin de la **Brâncoveanu - Branco** (- sârb-croat **Branko** „valah”) + sufixul **-eanu**.

CIUBĂR: „Cam pe vremea aceea trăia moș Nichifor în Țuțueni, pe când bunicul meu fusese cimpoiaș la cumătria lui moș Dediu din Vânători, fiind cumătru mare **Ciubăr-vodă**, căruia moș Dediu i-a dăruit patruzeci și nouă de mioare oacheșe numai de câte un ochiu.” (**Moș Nichifor Coțcariul**)

Ciubăr, substantiv comun, de origine bulgară.

CREANGĂ: „în sfârșit, cât s-a bălăbănit mama cu tata din pricina mea, tot pe-a mamei a rămas; căci într-o duminică, prin cărneleaga, a venit tatul mamei, bunicu-meu David **Creangă** din Pipirig, la noi.” (**Amintiri**)

Creangă, substantiv comun, de origine bulgară.

CUZA: „Peste câțiva ani după aceasta, trecând **Cuza-vodă** spre București, a poposit la Agiud unde l-a întâmpinat o mulțime de lume, ca pe un domnitor.” (**Moș Ion Roată și Vodă-Cuza**)

Cuza: 1. „Luând numele **Cozea** drept derivat din **coz**, lorga confundă două nume deosebite și explică greșit pe **coz** prin „frumos”: **Cuzea - cozul „frumosul”**;

2. După Tiktin, **coz** - turc **kuz**, folosit la jocul de cărți, are sensul fr. **atout**, germ. **Trumpf**;

3. Drăganu găsește numele **Cuze** și **Cuza** în Panonia pe la 1230, „cunoscut la bulgari și români” (N.A. Constantinescu).

DUHU: „Cine-a întâlnit vreodată în calea sa un popă, îmbrăcat cu straie săracuțe, scurt la stat, smolit la față, cu capul pleș, mergând cu pas rar, încet și gânditor [...]. Acesta era părintele Isaia **Duhu**, născut în satul Cogeasca-Vechi din județul Iași.” (**Popa Duhu**)

Duhu, substantiv comun, de origine veche slavă.

FORĂSCU: „între acești din urmă erau de-alde bătrânul Alecu **Forăscu**, poreclit și Tololoiu, Grigore **Cuza** și alți câțiva de-alde aceștia, care, ținându-se de obiceiurile strămoșești, în toate sărbătorile* ascultau cu evlavie slujba bisericească de la început până la sfârșit, cântând și cetind la strună de-a valma cu dascălii și preoții bisericei [...].” (**Moș Ion Roată și Vodă-Cuza**)

Forăscu - Cristofor - gr. **Kristoforos**.

Cu afereză: **Forăscu** sau **Nichifor** - gr. **Nikeforos** „cel biruitor” (N.A. Constantinescu)

FOTEA: „în altă zi ne trezim că iar vine părintele la școală, cu moș **Fotea**, care ne aduce un drăguț de biciușor de curele, împletit frumos.” (**Amintiri**)

Fotea - gr. **Fotos** „lumină”

GHICA: „La 1852, în ziua când s-a sfințit paraclisul spitalului din Târgu-Neamțului și s-a deschis școala domnească de acolo, eu, împreună cu alți băieți, isonari ai bisericeii, stam aproape de **Ghica-vodă**, care era de față la acea serbare, înconjurat de o mulțime de lume și nu ne mai săturam privindu-l.” (**Amintiri**)

Ghica - gheorca, cu afereză: **Ghica** (N.A. Constantinescu)

GOIAN: „- Ură, tu mă Chiriece, zis eu lui **Goian**; și noi, mă Zaharie, să prufnim din gură ca buhaiul; iară iștilalți să strige: hai, hăi!” (**Amintiri**)

Goian - Negoian - Neagu, scurtare din sârb-bulg. **Neago/mir** - sl. „alinare” (N.A. Constantinescu)

HURMUZACHI: „La 1857, pe când se ferbea Unirea în Iași, boierii moldoveni liberali, ca de-alde Costache **Hurmuzachi**, M. Kogălniceanu și alții, au găsit cu cale să cheme la Adunare și câțiva țărani fruntași [...].” (**Moș Ion Roată**)

Hurmuzachi - Hurmuz, substantiv, de origine turcă, cu sensurile:

1. "perlă falsă";
2. "arbust" (N.A. Constantinescu).

IORDACHE: „Era în sat și dascălul **Iordache**, fărânitul de la strana mare, dar ce ți-i bun?” (**Amintiri**)

Iordache - Gheorghie (Gheorgache) - gr. **Gheorgos** „agricultor”.

KOGĂLNICEANU: „La 1857, pe când se ferbea Unirea în Iași, boierii moldoveni liberali, ca de-alde Costache Hurmuzachi, M. **Kogălniceanu** și alții, au găsit cu cale să cheme la Adunare și câțiva țărani frunțași [...]” (**Moș Ion Roată**)

Kogălniceanu - Cogălniceanu, cf. râul **Cogâlnic** (N.A. Constantinescu).

LUPU: „Și mi se pare că avea dreptate bietul bătrân, căci în locul bisericii Sfântului Lazăr fusese altă biserică, de lemn, al cărei hram era Sfântul Dimitrie, făcută și înzeastrată de Vasile **Lupu** voievod, ca și cea de la noi din Humulești.” (**Amintiri**)

Lupu, substantiv, întâlnit ca prenume, nume de botez și poreclă - lat. **lupus**.

MĂCĂRESCU: „Mustăciosul Davidică de la Fărcașa, până tipărea o mămăligă, mântuia de spus pe de rost, răpede și fără greș, toată istoria **Vechiului testament** de Filaret Scriban, împărțită în perioade, și pronumele conjunctive de dativ și acuzativ din gramatica lui **Măcărescu**.” (**Amintiri**)

Măcărescu - Macarie - gr. **Makarios** „fericit” + sufixul **-eseu**.

NANU: „[...] am să ieu nepotul cu mine și am să-l duc la Broșteni, cu Dumitru al meu, la profesorul Nicolae **Nanu** de la școala lui Baioș, și-ți vede voi ce scoate el din băiet.” (**Amintiri**)

Nanu: 1. prescurtare de la numele bulg. **Naiden - Nano - Nanu** (Al. Graur);

2. **Nanu - Nan - Anania** - ebr. **Hananiah** (N.A. Constantinescu):

NAZIANZU: „De-atunci Grigore **Nazianzul**, Efrem Sirul, Solomon Înțeleptul și alți răposați de veacuri nu se mai pot liniști în morminte; întrebare peste întrebare li se face.” (**Popa Duhul**)

Nazianzul f.et. este, probabil, numele unui sfânt din calendar. Poate fi, probabil, o variantă a lui **Nazarie**.

ONOFREIU: „Ruștei lui Valică și Măriucăi lui **Onofreiu** găsești să le dai și să le răsdați?! (**Amintiri**)

Onofrei - Onufrie - lat. **Onuphrios** - egipt. **Onnophris**, calificativ al zeului **Osiris** (N.A. Constantinescu).

OȘLOBANU: „Oșlobanu, prost-prost, dar sa nu-l atingă cineva cu cât e negru sub unghie, că-și azvârle țarnă după cap, ca buhaiul.” (Amintiri)

Oșlobanu - nume de localitate **Oșlobeni** - **Oșlab** (Transilvania)

PANDELACHI: „- la du-te și dumneta, moș Vasile, și dumneta, bade Ilie, și dumneta, bade **Pandelachi**.” (Moș Ion Roată)

Pandelachi - **Pândeale** (**Pantelimon** - gr. **Pantelemón**) „milostiv” + sufixul **-achi** (N.A. Constantinescu)

ROATĂ: „- Ba eu, drept să vă spun, cucoane, n-am înțeles! cică zise cu îndrăzneală unul dintre țărani, anume **Ion Roată**.” (Moș Ion Roată)

Roată, substantiv întâlnit ca nume de familie mai ales în Moldova.

ROIBU: „[...] Vasile **Roibu** din Bejani, mai pe-atâția, alții câți? [...]” (Amintiri)

Roibu, adjectiv „roșu”, folosit des ca nume de cai.

ROȘU: „Cătă de nu te lăsa pe tânăla, pune mâna pe afiștat mai răpede și vin-acasă; căci Ioana lui Grigoraș **Roșu**, de la noi, așteaptă cu nerăbdare să-ți fie preuteasă.” (Amintiri III)

Roșu, adjectiv, cu valoare de nume și poreclă.

SĂVUCU: „Toate ca toatele, dar la cusut și sărăduit sumane și mai ales la roată, mă întreceam cu fetele cele mai din tors; și din astă pricină, răutăcioasa de Măriuca **Săvucului**, care, drept să vă spun, nu-mi era urâtă, făcea adeseori în ciuda mea și-mi bătea din pumni, poreclindu-mă «Ion Torcălau», cum îi zicea unui țigan din Vânători.” (Amintiri II)

Săvucu - **Sava** - gr. **Sabbas** „rege hindus, originar din Saba”

SCRIBAN: „Musteciosul Daviducă de la Fărcașa, până tipărea o mămăligă, mântuia de spus pe de rost, răpede și fără greș, toată istoria Vechiului Testament de Filaret **Scriban**, împărțită în episoade [...]”. (Amintiri)

Scriban - lat. **scriba** „scriitor” - **Scriv**, cf. gr. **Skribanos**; a fost un personaj real.

SIMIONESCU: „Și ia acum înțeleg eu că Gâtlan, căruia îi zicea în școală Zaharia **Simionescu** a fost mai cu minte decât noi toți; căci el din cele aduse de noi s-a folosit; iară noi, din fericirea lui pace!” (Amintiri)

Simionescu: **Simion** (- gr. **Simeon** „împlinirea dorinței”) + sufixul **-escu**.

SIRUL: „De-atunci Grigore Nazianzul, Efrem **Sirul**, Solomon Înțeleptul și alți răposai de veacuri nu se mai pot liniști în morminte; întrebare peste întrebare li se face.” (Popa Duhul)

Sirul, nume etnic: „sirian” - gr. **Siria**.

ȘTEFĂNESCU: „- Ștefănescule (căci așa mă numeam la Folticeni), astăzi nu mai mergem la școală, că nu știm tabla și vreau să învăț pe mâne la gramatică.” (Amintiri)

Ștefănescu: Ștefan + sufixul -escu.

TEODORESCU: „Așa fiind el, cică unul dintre călugării Socolei a zis că e bun de călugăr, numindu-l «Duh diavolesc», și de unde până unde l-a și călugărit, și Duhu i-a rămas numele. Iară el Isaia Teodorescu se iscălea.” (Popa Duhu)

Teodorescu: Teodor (- gr. Teodoros) + sufixul -escu.

TODOSIICĂI: „Petre Todosiicăi, crâșmarul nostru, așa-i că ți-a mâncat nouă sute de lei?” (Amintiri)

Todosiica, feminin de la **Teodosie** - gr. **Teodosios** „dar al lui Dumnezeu”.

C. Porecle. Alte nume

BALAN: „Arunci Stan alergă la poartă, zicând: - Țibă, Hormuz, na, Bălan, nea! Zurzan, dați-vă-n lături, cotarle!” (Povestea lui Stan Pătitul)

Balan, adjectiv „alb”

BODRÂNGĂ: „Și ne întorcem noi la gazdă pe la asfințitul soarelui, mâncăm ce mâncăm și-apoi rugăm pe moș **Bodrângă** să ne cânte.” (Amintiri)

Bodrângă f.et.; probabil, e o creație onomatopeică.

BOTEZĂTORUL: „[...] apoi tot pe aici, treacă spre iarmaroace: la Peatră de Duminica Mare, și la Folticeni de Sânt-Ilie; la Secu, hram de Tăierea capului Sf. Ioan **Botezătorul**.” (Amintiri)

Botezătorul - verbul „a boteza”, de origine latină, din greacă + suf. -ător.

BULIGĂ: „N-apucase moș Bodrângă a lua bine fluierul de la gură, și iaca ne trezim cu popa **Buligă** ce-i ziceau și Ciucăiău, din ulița Buciumenii, tămăiet și aghezmuit gata des-dimineată, Dumnezeu să-i iepure!” (Amintiri)

Buligă, variantă de la **Bulu**, cf. substantivului **bulă**, ard. „zdreanță” (N.A. Constantinescu)

CEL-DE-PE-COMOARĂ: „- Parcă ești **Cel-de-pe-Comoară**, măi, de știi toate cele!” (Povestea lui Stan Pătitul)

Cel-de-pe-Comoară, expresie tabuistică pentru **drac**, „e stăpânul comorilor din pământ” (cf. I. Mușlea, Ov. Bârlea, **Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu**, Editura Minerva, 1970).

CHIORĂLĂ: „Dar se vede că așa l-a lăsat Dumnezeu. Poate că acesta-i vestitul Ochilă, frate cu Orbilă, văr primare cu **Chiorălă**, nepot de soră lui Pândilă, din sat de la Chitilă, peste drum de Nimerilă.” (**Povestea lui Harap-Alb**)

Chiorălă, augmentativ pentru **chior**, de origine turcă.

CHIORPEC: „D-apoi cu moș **Chiorpec** ciubotarul, megieșul nostru, ce necaz aveam! Ba adică, drept vorbind, el avea necaz cu mine; căci, una-două, mă duceam la om și-l tot sucăleam să-mi deie curale, ca să-mi fac biciu.” (**Amintiri**)

Chiorpec - verbul **a cârpi**, de origine slavă veche.

CHITILĂ: (vezi **Chiorălă**)

Chitilă (verb moldovenesc) **a chiti** „a ascunde”.

CIUBUC: „**Ciubuc** mocanul, care, neavând femeie, nici copii, ce i-a venit mai târziu, de evlavie cea mulă ce avea, sau din alte împrejurări, a închinat toată averea Monăstirii Neamțului, și el s-a călugărit.” (**Amintiri**)

Ciubuc, substantiv comun, de origine turcă.

CIUCĂLĂU: „[...] și iaca ne trezim cu popa Buligă ce-i ziceau și **Ciucălău**, din ulița Buciumenii, tămăiet și aghezmuit gata des-dimineată, Dumnezeu să-i iepure!” (**Amintiri**)

Ciucălău - substantiv moldovenesc **ciucălău** „cocean de porumb”, întrebuintat ca poreclă.

CÂNILIC: „- Dragul mamei **Cânilic**, bine-ți șade mitropolit! Unde-i neneacă-ta să te vadă?” (**Popa Duhu**)

Cânilic - substantiv moldovenesc cu sensul **boț**, **bucățică**, adaptare populară a numelui **Calinic** (fost mitropolit).

CLOPOTARUL: „[...] iară popa, unchiul unchiului mamei mele, **Ciubuc Clopotarul** de la Mănăstirea Neamțului, care făcuse un clopot mare la acea monăstire, cu cheltuiile lui, și avea dragoste să-l tragă singur la sărbători mari [...]; pentru aceea îi și ziceau Clopotarul.” (**Moș Nichifor Coțcariul**)

Clopotarul - substantiv **clopot** + sufixul **-ar** (nume de profesie).

COLUMB: „Profesorul **Columb** de la liceu, care zise odată părintelui Isaia: «Bună dimineața, Duhule», el îi răspunse: - Mulțămesc, cadavrule!” (**Popa Duhu**)

Columb f. et.; e un nume propriu, cărturăresc.

COȚCARIUL: „Prietenul lui moș Nichifor s-a răsuflat și el către alți prieteni ai săi, și de-atunci oamenii, cum sunt oamenii, ca să-i puie sânge rău la inimă... au începui a porecli pe moș Nichifor și a-i zice «Moș Nichifor **Coțcariu**».” (**Moș Nichifor Coțcariul**)

Coțcariul - verb „a face coțcării”; „pișicher”, „poznaș”:

CRĂCIUN: „Aproape de **Crăciun**, Pavel tăcu o păreche de ciubote de iuft vărului meu Ioan, cu care era prietin unghie și carne.” (Amintiri)

Crăciun - verb lat. **creare** (“crearea lui Christos”) sau subst. **creatione**, „zi de naștere”.

CUCUZEL: „[...] mama, în slăbăciunea ei pentru mine, ajunsese a crede că am să ies un al doilea **Cucuzel**, podoaba creștinătății, care scotea lacrimi din orice inimă împietrită, aduna lumea de pe lume în pustiul codrilor și veselea întreaga făptură cu viersul său.” (Amintiri)

Cucuzel: „compozitor bisericesc din sec. al XII-lea” (cf. G. Tohăneanu, I. Funeriu).

DUMAN: „Mergând el cu **Duman** și Tălășman ai săi, tot înainte spre iarmaroc [...]” (Dănilă Prepeleac)

Duman - turc. **duman**, tătar **tuman** „negură”, „negru” (N.A. Constantinescu).

DUMINICĂ: „Și fiind însărcinată pe al treilea an, cu mare greutate a putut să ajungă și până la sfânta **Duminică**.” (Povestea porcului)

Duminică - lat. **domenica** (dies) „ziua Stăpânului, a Domnului”.

FĂT-FRUMOS: „Și dacă vei avea cândva nevoie de mine, atunci să știi că mă cheamă **Făt-Frumos** și să mă cauți la Mănăstirea-de-Tămâie.” (Povestea porcului)

Făt-Frumos, **făt** „copil”, „prunc” - **frumos**, adjectiv calificativ (origine latină).

FLĂMÂNZILĂ: „[...] **Flămânzilă**, foametea, sac fără fund sau cine mai știe ce pricopseală a fi, de nu-l mai poate sătura nici pământul.” (Povestea lui Harap-Alb)

Flămânzilă - substantivul **flămând** + sufixul augmentativ **-ilă**, întrebuințat ca poreclă.

FOCA: „Într-una din zile, și chiar în ziua de Sfântul **Foca**, scoate vornicul din sat pe oameni la o clacă de dres drumuri.” (Amintiri)

Foca - gr. **Focas**, prin etimologie populară: „apărător de foc” (N.A. Constantinescu).

GERILĂ: „[...] o dihanie de om, care se pârpălea pe lângă un foc de douăzeci și patru de stânjini de lemne și tot atunci striga, cât îi lua gura, că moare de frig.” (Povestea lui Harap-Alb)

Gerilă - substantivul **ger** + sufixul augmentativ **-ilă**, poreclă.

GÂTLAN: „**Gâtlan**, bun mehenghi, ie un pahar și-l întinde gazdei, zicând: - Ia poftim, puiculiță, de cinstește dumneata întâi! să vedem, poate c-ai pus ceva într-însul! ” (Amintiri)

Gâtlan, augmen. de la substantivul **gât**.

HARAP-ALB: „[...] apoi îl scoate din fântână și-i dă paloșul să-1 sărute, ca semn de pecetluirea jurământului zicând: - De-acum înainte să știi că te cheamă **Harap-Alb**; aista ți-i numele și altul nu.” (**Povestea lui Harap-Alb**)

Harap-Alb: harap „rob”, „arab”;

alb, adjectiv calificativ **Note**, la I. Creangă, **Povestea lui Harap-Alb**, Lyceum, editura Albatros, 1983)¹.

HORMUZ: „Atunci Stan aleargă la poartă, zicând: -Țibă, Hormuz, na, Bălan, nea! Zurzan, dați-vă-n lături, cotarle!” (**Povestea lui Stan Pățitu**)

Hormuz, substantivul turcesc **hurmuz** „mărgel”.

ÎȚIC: „- Moș Nichifor, oare n-om păți ceva noaptea asta? Ce-a zice **Îțic**?” (**Moș Nichifor Coțcariul**)

Îțic, nume dat, curent, evreilor; este simțit ca generic.

MANDA: „Na, na, na, măria-ta! parcă asta grijă am eu acum!... vorba ceea: «Nu-i Tanda, și-i **Manda**, nu-i teiu-beleiu, ci-i beleiu-teiu... de curmeiu».” (**Amintiri**)

Manda f. et. Poate fi o formă prescurtată din **Smaranda**.

MIERCURI: „- Se vede că tot mai ai oleacă de noroc de ai nimerit tocmai la mine. Eu sunt sfânta **Miercuri**, de-i fi auzit de numele meu.” (**Povestea porcului**)

Miercuri - lat. **Mercurie dies** „ziua zeului Mercur”, cu valoare metaforică.

MICHIDUȚĂ: „- Bun!... zise Dănilă în gând; las' că te-oiu chiui eu! Măi **Michiduță**! Ia chiuie tu întâi, ca să aud cum chiui.” (**Dănilă Prepeleac**)

Michiduță: nume tabuistic pentru **drac** (cf. I. Mușilea, **Ov. Bârlea**, op.cit.)

MOGOROGEA: „Ion **Mogorogea**, cu vătrarul subsuoară, se puna de pricină că nu ură, și numa-ți crăpa inima-n tine de necaz!” (**Amintiri II**)

Mogorogea - verbul **a mogorogi**, „a vorbi nedeslușit”, „a bodogăni”, „a bombăni” (cf. G.I. Tohăneanu, **I. Funeriu în Note**, la Ion Creangă, **Amintiri din copilărie**, Lyceum, Editura Albatros, București, 1976).

¹ O discuție mai amplă se găsește în articolul lui Luca Dumitrescu, *Sensul „Harap Alb”*, în „Universul literar”, nr. 43, 12 octombrie 1940.

MOȘNEAGU: „- Ioane, cată să nu dăm cinstea pe rușine și pacea pe gâlceava!... Ai să pleci unde zic eu. Și Zaharia lui Gâtlan merge cu tine. Luca Moșneagu, megieșul nostru, vă duce cu căruța lui cu doi cai ce niște zmei.” (Amintiri)

Moșneagu: augmentativ pentru substantivul **moș**; este un supranume.

NIMERILĂ (vezi **Chiorâlă**)

Nimerilă - de la verbul **a nimeri** + sufixul **-ilă**.

NOE: „Mai bună mintea avea Mirăuță din Grumăzești, care umbla trela-lela, în puterea iernii, pe la tărbile jidovești, întrebând ba teacă de cosor, ba căpăstre de purici, ba cuie de la corabia lui Noe, ba fagi [...]” (Amintiri)

Noe f. et; personaj biblic. Din ebr. **Noach** „mângâiere”.

OCHILĂ (vezi **Chiorâlă**)

Ochilă: augmentativ format de la verbul **a ochi** sau de la substantivul **ochi** + sufixul **-ilă**. **ORBILĂ** (vezi **Chiorâlă**)

Orbilă: augmentativ de la adjectivul **orb** + sufixul **-ilă**.

PĂSĂRI-LĂȚI-LUNGILĂ, cu varianta **PĂSĂRILĂ:** „[...] Când voia, așa se lătea de tare, de cuprindea pământul în brațe. Și dacă se întâmpla să nu nimerescă paserile cu săgeata, ele tot nu scăpau de dânsul; și le prindea cu mâna din zbor, le răsuca gâtul cu ciudă apoi le mânca așa, crude, cu pene cu tot.” (Povestea lui Harap-Alb)

Păsări-Lăți-Lungilă: **Păsări** - subst. **pasăre**; **Lăți** -verb **a lăți**; **Lungilă**, augmentativ de la adjectivul **lung** + sufixul **-ilă**.

PĂȚITUL: „- Ia păziți-vă mai bine treaba și nu-mi tot spuneți cei verzi pe păreți, că eu sunt Stan pățitul!” (Povestea lui Stan Pățitul)

Pățitul - verb **a păți**. Aici este o poreclă.

PÂNDILĂ (vezi **Chiorâlă**)

Pândilă - verbul **a pândi** „a trage cu ochiul” + sufixul **-ilă**.

PREPELEAC: „Dar cine poate sta împotriva lui Dănilă Prepeleac? (că așa îi era porecla, pentru că atâta odor avea și el pe lângă casă făcut de mâna lui.” (Dănilă Prepeleac)

Prepeleac - subst. **prepeleac** „țeapă pe care se aranjează fânul, căpița”; „par pe care se usucă vasele spălate” (de origine ucraineană).

ROȘ: „- Mâncați, beți și vă veseliți, dar de fata împăratului Roș nici nu gândiți!” (Povestea lui Harap-Alb).

Roș, adjectiv, de origine latină.

SARSAILĂ: „[...] Să te înveți tu de altădată a mai băntui oamenii. Sarsailă spurcat ce ești!” (Ivan Turbincă)

Sarsailă: expresie tabuistică pentru **drac** (cf. I. Mușlea, Ov. Bârlea, op. cit.).

SCARAOSCHI: „În acea zi, **Scaraoschi**, căpitanul dracilor, voind a-și face meandrele cum știa el, a dat poruncă tuturor slugilor sale ca să apuce care încotro a vede cu ochii, și pretutindene, pe mare și pe uscat, să vâre vrajbă între oameni și să le facă pacoste.” (Povestea lui Stan Pățitu)

Scaraoschi: nume eufemistic pentru **drac**.

SETILĂ: „[...] o arătare de om băuse apa de la 24 de iazuri și o gârlă pe care umblau numai 500 de mori și tot atunci striga în gura mare că se usucă de sete.” (Povestea lui Harap-Alb)

Setilă: augm. de la subst. **sete** + sufixul **-ilă**.

SOBIETZKI. „Din sus de Humulești vin Vânătorii Neamțului, cu sămânța de aceia care s-au hărțuit odinioară cu **Sobietzki**, craiul polonilor.” (Amintiri)

Sobietzki: numele unui rege polonez, personaj real.

SPÂNUL: „Și merg ei o zi, și merg două, și merg patruzeci și nouă, până ce de la o vreme le întră calea în codru și atunci numai iaca ce le iese înaintea un om **spân** [...]” (Povestea lui Harap-Alb)

Spânul: denumire populară pentru „omul fără păr”; de origine veche greacă, folosit, inițial, ca poreclă.

STATU-PALMĂ-BARBĂ-COT: „Și odată scoate sfânta Duminică obrăzarul și sabia lui **Statu-Palmă-Barbă-Cot**.” (Povestea lui Harap-Alb)

Statu-Palmă-Barbă-Cot: „statură de o palmă, barba de un cot”; este o poreclă.

ȘTRUL: „într-o dimineață, mercuri înainte de Duminica Mare, moș Nichifor deciocălase căruța și-o ungea; când numai iaca se trezește la spatele lui cu jupan **Ștrul** din Târgul-Neamțului, negustor de băcan, iruri, ghileală, sulimineală [...]” (Moș Nichifor Coțcariul)

Ștrul: nume curent dat evreilor.

ȘCHIOPU: „- Măi parpalecule, nu cumva ești botezat de sfântul Chirilă **Șchiopul**, care ține dracii de păr?” (Povestea lui Stan Pățitu)

Șchiopu - adj. **șchiop**, (de origine latină).

TALPA-IADULUI: „**Talpa-iadului**, cum aude despre această minunăție, trimite slujnica degrabă, să-i cheme femeia cea străină la palat.” (Povestea porcului)

Talpa-Iaduiui: expresie eufemistică pentru **drac**.

TANDA: „Na, na, na, măria-ta! parcă asta grijă am eu acum!... vorba ceea: «Nu-i **Tanda**, și-i Manda, nu-i teiu-beleiu, ci-i beleiu-teiu... de curmeiu».” (**Amintiri**)

Tanda f. et; este posibil să fie o formație onomatopeică.

TĂLĂȘMAN: „Mergând el cu Duman și **Tălășman** ai săi, tot înainte spre iarmaroc [...]” (**Dănilă Prepeleac**)

Tălășman f. et.

TOLOLOIU: „între aceștia din urmă erau de-alde bătrânul Alecu Forăscu, poreclit și **Tololoiu**, Grigore Cuza și alți câțiva de-alde aceștia [...]” (**Ioan Roată și Vodă-Cuza**)

Tololoiu: cuvânt popular pentru **prostănac**.

TORCĂLĂU: „[...] răutăcioasa de Măriuca Săvucului, care drept să vă spun, nu-mi era urâtă, făcea adeseori în ciuda mea și-mi bătea din pumni, poreclindu-mă «Ion Torcălău».” (**Amintiri**)

Torcălău: augm. pentru „cel care toarce”, cu sufixul **-ălău**.

TRĂSNEA: „Noroc din ceriu până-n pământ că nu m-a prins melianul de **Trăsnea**, care avea mare ciudă pe mine, de când că zăpsise în grădina lui la furat mere domnești și pere sântiliești, căci m-ar fi snopit în bătaie.” (**Amintiri**)

Trăsnea: „trăznit”, „zărghit”; e o poreclă de la **a trăsni**.

TURBINCĂ: „- Doamne, dacă tu ești cu adevărat Dumnezeu, cum zici, rogu-te, blagoslovește-mi **turbinca** asta, ca, ori pe cine-oiu vrea eu, să-l vâr într-însa; și apoi să nu poată ieși de aici fără învoirea mea.” (**Ivan Turbincă**)

Turbincă: subst. rus. cu sensul „raniță soldățească”.

ȚANDURĂ: „Și când colo, doftorii satului, moș Vasile **Țandură** și altul, nu-mi aduc aminte, erau la noi acasă și prăjeau pe foc într-un ceaun mare niște hoștine cu său.” (**Amintiri**)

Țandură: formulă moldovenească pentru **ciob**, **așchie**, **scândură mică**, (de origine latină).

URSILĂ: „Dar nu știu ce face dracul, că face el ce face, și cu mare greu scapă labele lui moș **Ursilă**.” (**Dănilă Prepeleac**)

Ursilă: augm. pentru subst. **urs** + sufixul **-ilă**.

VERDE: „Și împăratul, fratele craiului, se numea Verde-împărat; și împăratul **Verde** nu avea feciori, ci numai fete.” (**Povestea lui Harap-Alb**)

Verde, adj. de origine latină, calificativ.

VIDMA: „Ștoți, **Vidma**! Unde vrei să te duci?” (**Ivan Turbincă**)

Vidma - din rusă: „vrăjitoare”, „ființă primejdioasă”, denumire dată morții.

VINERI: „Și drumeața, pornind, a mers iar un an de zile tot prin locuri sălbatice și necunoscute, până ce cu mare greu ajunse la sfânta Vineri.” (Povestea porcului)

Vineri - lat. *Veneris* (dres) (zeița Venera), cu valoare metaforică.

ZURZAN: „Atunci Stan aleargă la poartă, zicând: -Țibă, Hormuz, na Bălan, nea! **Zurzan**, dați-vă-n lături, cotarle!” (Povestea lui Stan Pățitul)

Zurzan f. et.; ni se pare o creație onomatopeică.

2. Nume de locuri

AGAPIA: „Și ca să mă scape de belea, m-au trimis la stână în dumbrava **Agapiei**, lângă podul Cărăgiței, unde erau și oile noastre, să șed acolo până s-a mai potoli boliștea.” (Amintiri)

Agapia-sat, în comuna Filiorul, județul Neamț. Satul se află la 35 km de orașul Piatra-Neamț. Se mărginește la nord cu satul Vânătorii Neamțului, la vest cu mănăstirea Secu și Sihăstria, la sud cu satul Filiorul, la est cu satul Ceahlăiești.

Agapia-mănăstire: mănăstire de călugărițe în județul Neamț, situată în cuprinsul curbăturii munților Măgura, către apusul satului Agapia.

1. **Agapia-din-Deal** a fost construită la 1585 de Petru al IV-lea, Șchiopul;

2. **Agapia-din-vale** a fost construită în iunie 1642 de către hatmanul Gavril, fratele lui Vasile-Vodă (**Marele dicționar geografic al României**).

Agapia - gr. *Agapia* „afecțiune, agapă” (N.A. Constantinescu).

ARDEAL: „Când am venit eu cu tata și cu frații mei, Petre și Vasile și Nică, din **Ardeal** în Pipirig, acum șasezeci de ani trecuți, unde se pomeneau școli ca a lui Baloș în Moldova?” (Amintiri)

Ardeal - magh. *erdő* - **Erdely** „pădure” (Iorgu Iordan).

BACĂU: „Căci trebuie să vă spun că la Humulești torc și fetele și băieții, și femeile și bărbații; și fac multe giguri de sumani, și de noaten, care se vând și pănură, și cusute; și acolo, pe loc, la negustori armeni veniți înadins din alte târguri: Focșani, **Bacău**, Roman, Târgu-Frumos [...]” (Amintiri)

Bacău: județ, numit după capitala sa, **Bacău**. Se întinde de la șesul Siretului până la creasta munților Carpați, la hotarul țării spre Ardeal, cuprinzând valea de jos a Bistriței și aproape întreg cursul Trotușului. Se

mărginește la nord cu județele Neamț și Roman, la nord-est cu Bârlad, la est cu Tecuci, la sud cu județul Vrancea, la vest cu Transilvania (M.D.G.R.).

Bacău - magh. **bako** „călău” (N.A. Constantinescu).

BAIA: „[...] cam pe la prânzul cel mare ne-aflăm iar la Fălticeni, trecând desculți prin vad, în dreptul **Baei**, Moldova înghețată pe la margini, și la dus și la întors, de ne degera măduva-n oase de frig!” (Amintiri)

Baia: comună rurală în județul Suceava. Se mărginește la est cu comuna Fântâna-Mare, la vest cu Sasca, la nord cu Fălticeni și pâraul Buciumeni (M.D.G.R.).

Baia: 1. subst. **baie** sau de la vb. **a băia** „a educa, a mângâia copilul” (S. Pușcariu);

2. vb. **a băia** „a naște” (G. Ivănescu);

3. magh. **banja** „mină”. Aceasta este etimologia.

BASARABIA: „Frații noștri din Transilvania, Bucovina, **Basarabia** și cei de peste Dunăre, din Macedonia și de prin alte părți ale lumii, numai să ne vadă că trăim bine, și ei se vor bucura și ne vor iubi, de n-or mai îndrăzni dușmanii în vecii vecilor, a se lega de români.” (Moș Ion Roată)

Basarabia subst. - **basarab** (**bas** + **-aru** „cel bun” + **aba** „tată” + suf. **-(i)a**) (N.A. Constantinescu).

BĂLȚĂTEȘTI: „Înspre apus miază-zi vin mănăstirile: Agapia, cea tăinuită de lume; Văratul unde și-a petrecut viața Brâncoveanca cea bogată și milostivă, și satele Filioara, hățașul căprioarelor cu sprincene scăpate din mănăstire; **Bălțateștii**, cei plini de salamură, și Ceahlăieștii, Topolița și Ocea [...]” (Amintiri)

Bălțatești: comună rurală în județul Neamț, numită astfel de la satul de reședință. Este așezată în drumul șoselei naționale județene Piatra-Neamț, la 28 km depărtare de orașul Piatra-Neamț. Se mărginește la S-E cu comuna Hangu, Filiorul și la N-E cu Grumăzești. Este atestată în hrisovul lui Neculai-Vodă Mavrocordat în anul 1715 (M.D.G.R.).

Bălțatești - nume de persoană **Baltă** + suf. **-ești**, sau poate are la bază o poreclă **Bălțatu**.

BĂRNARIUL: „Și atât era de cuprins, de s-au umplut munții: Hălăuca, Peatra lui Iepure, **Bărnariul**, Cotnărelul și Boampele, până peste Patru-Vodă, de turmele și tamazlăcurile lui.” (Amintiri)

Bărnariul (Bărnărelul): nume în comuna Broșteni, județul Suceava (M.D.G.R.).

Bărnariul: f. et; probabil, un termen regional maghiar.

BEJENI: „[...] în satul Humulești, din târg drept peste apa Neamțului; sat mare și vesel, împărțit în trei părți, care se țin tot de una: Vatra Satului, Delenii și Bejenii.” (Amintiri)

Bejeni: „corp” din satul Humulești, comuna Humulești, în județul Neamț (M.D.G.R.).

Bejeni - vsl. **bejati** „a fugi” (N.A. Constantinescu). Este vorba de locul pe care s-au așezat imigranții ardeleni.

BISTRIȚA: „Și noi, pe căldurile cele, ne ungeam cu leșie tulbure, ședeam afară cu pelea goală, până se usca cenușa pe noi, apoi ne băgăm în Bistrița de ne scăldam.” (Amintiri)

Bistrița (râul): izvorăște de sub muntele Prislopu, ce formează hotarul între Maramureș și Transilvania. În județul Neamț: trece prin comuna Broșteni și își îndreaptă cursul de la N-V spre S-E. Trece prin toate satele ce alcătuiesc comuna Bistrița, pe o întindere de 34 km. Se varsă în Siret, în aval de Bacău (M.D.G.R.).

Bistrița: 1. **Bis Tertia**, „de două ori a treia” (Al. Graur); etimologie latinizantă, total greșită;

2. slav. **bystr** „repede” (Iorgu Iordan, **Toponimia românească**).

BLĂGEȘTI: „- Cum ni-a fi scris de la Dumnezeu sfântul, zise Zaharia cu glas aproape stâns și-apoi rămase dus pe gânduri tot drumul, până la Blăgești, peste Siretiu, unde ni-a fost și masul în noaptea aceea.” (Amintiri)

Blăgești: sat pe moșia Pașcanilor, județul Iași, așezat pe șesul din stânga Siretului, la E și la distanța de 3,6 km de Pașcani. Numele satului provine de la un pescar statornicit mai întâi pe acest loc.

Blăgești: nume de persoană **Blaga** + suf. **-ești**.

BLEBEA: „Aproape de Boiștea vine satul **Blebea**, care mai mult de jumătate, după ce-și scapă căciula pe baltă, zice «Să fie de sufletul tatei!».” (Amintiri)

Blebea: sat în comuna Petricani, județul Neamț, așezat pe apa Neamțului (M.D.G.R.)

Blebea: bulg. **blebja**, **blebe** (Șt. Pașca, **Nume de persoană și nume de animale în Țara Oltului**).

BOAMPELE: „Și atât era de cuprins, de s-au umplut munții: Hălăuca, Peatra lui Iepure, Bărbariul, Cotnărelul și **Boampele**, până dincolo peste Patru-Vodă, de turmele și tamazlăcurile lui.” (Amintiri)

Boampele: munte în comuna Broșteni, județul Suceava.

Boampele: f. et. Ar putea fi o variantă a lui **boaită** „umflătură”.

BOBOIEȘTI: „Și a treia zi după asta, dându-ne schimburi și câte două părechi de obiele de suman alb, ne-am încălțat cu opincile binișor și, sărutând mâna bunicăi, am luat-o prin **Boboiești**.” (Amintiri)

Bobotești: sat în comuna Pipirig, județul Neamț (M.D.G.R.)

Boboiești - nume de persoană **Bobu** + suf. -ești.

BODEȘTI: „- Ba a ținut mult ratoșul de la **Bodești**.” (Moș Nichifor Coțcariul)

Bodești: sat în comuna Bodeștii-Precistei, județul Neamț, la 13 km depărtare de orașul Piatra-Neamț. Se mărginește la N cu satele Oșlobeni și Dumbrăvile, la S cu satul Dobreni, de care se desparte prin culmile dealului Prohalu, la E cu satul Corni (M.D.G.R.).

Bodești - nume de persoană **Bodea** - apelativul **Boghe** „bufniță” + suf. -ești (Șt. Pașca).

BOIȘTEA: „Din jos din satele **Boiștea** și Ghindăoanii, care înjugă numai boi ungurești la carăle lor.” (Amintiri)

Boiștea: sat în comuna Petricani, județul Neamț. Așezat pe coasta de S-V a dealului cu același nume, între satele Ocea, Topolnița și Țolicea de Sud, se mărginește la E cu Petricanii de sus și Târgul Nou, la V cu Săcălușești și Fabrica și Blebea, de care se desparte prin culmea dealului Pădurea Grași, la N (M.D.G.R.).

Boiștea - apelativul **boiște** „depunerea icrelor la pești” (Vasile Breban, **Dicționar al limbii române contemporane**, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986), de origine bulgară.

BORCA: „A doua zi am purces din Fărcașa pe la Borca spre Pârâul Cârjei și Cotârgaș, până ce am ajuns și la Broșteni.” (Amintiri)

Borca: comună rurală în județul Suceava, situată la V și la o distanță de 63 km de Fălticeni. Se mărginește la E cu comuna Sabasa, de care se desparte prin râul Bistrița, la V cu Transilvania, la S cu comuna Fărcașa, la N cu comuna Mădeiul, având ca hotar pârâul Chiriac (M.D.G.R.).

Borca: 1. subst. **borca** „rochie de lână” (N.A. Constantinescu)

2. **bor**, varianta de la **bour** + suf. -ca (cf. suf. slav -ka) (Iordan, *op. cit.*).

BRAȘOV: „dar pe la Grumăzești încolo, moș Nichifor a tras o dușcă de rachiu din plosca lui cea de **Brașov**, și-a aprins luleaua și a început a lăsa iepele mai la voie.”

Brașov: oraș, capitala județului Brașov.

Brașov: 1. slav. „frate” + suf. -ov (Weigand, apud N.A. Constantinescu);

2. nume de persoană slav **Bras(a)** „hipocoristic de la **Brat(islav)**” (Iorgu Iordan, *op. cit.*).

BROȘTENI: „- Las', măi Ștefane și Smărănducă, nu vă mai îngrijiți atâta; că azi e duminică, mâine luni și zi de târg, dar marți, de-om ajunge cu sănătate, am să ieu nepotul cu mine și am să-l duc la **Broșteni**, cu Dumitru al meu, la profesorul Nicolai Nanu de la școala lui Baloș.” (Amintiri)

Broșteni: comună rurală în județul Suceava, spre V și la 76 km de Fălticeni. Se mărginește la E cu comunele Mădeiu și Mălini, la V cu comuna Neagra-Șarului, la S cu Mădeiu, Borca și Transilvania, limitându-se prin Bistrița și Neagra-Broștenilor, la N cu Bucovina, prin Bistrița.

Broșteni - nume de persoană **Broștean** + suf. **-eni**; **broștean** „broșcoi mic” (Iorgu Iordan, *op. cit.*).

BUCIUMENI (Ulița): „[...] și iaca ne trezim cu popa Buligă, ce-i ziceau și Ciucălău, din **ulița Buciumenii**, tămăiet și aghezmuț gata desdimineată.” (Amintiri)

Ulița Buciumeni: uliță în satul Humulești.

Buciumeni - nume de persoană **Bucium** + suf. **-eni**.

BUCOVINA (vezi **Basarabia**).

Bucovina - slav. **bukov** „de fag” + suf. **-ina** (Al. Graur).

CĂCAINA: „- Elisei a curățit de lepră pe Neeman Sirianul, trimițându-l să se scalde în râul Iordanului. Iară eu vă trimit la **Căcaina**, ca să vă curățiți de lepra ignoranței și a trândăviei.” (Popa Duhu)

Căcaina: afluent al pârâului Cobâla, în județul Iași (M.D.G.R.); pârâu în nord.estul orașului Iași, „înfrumusețat” cu forma **Călcaina**.

Căcaina: f. et.; de fapt, numele micului pârâu invocă mizeria și „vidanja” naturală din cartierul **Sărărie**.

CEAHLĂIEȘTI: „înspre apus miazăzi vin monăstirile: Agapia, cea tăinuită de lume; Văratul unde și-a petrecut viața Brâncoveanca cea bogată și milostivă, și satele Filioara, hățașul căprioarelor cu sprincene scăpate din mănăstire; Bălțătești, cei plini de salamura, și **Ceahlăiești**, Topolița și Ocea [...]” (Amintiri)

Ceahlăiești: sat în comuna Filioara, județul Neamț. Se mărginește la E cu mănăstirea Agapia, înspre pârâul Topolnița spre N și S cu pârâul Agapia. Se află la 33 km de orașul Piatra-Neamț (M.D.G.R.)

Ceahlăiești - numele topic **Ceahlău** - maghr. **csahlo** „vultur, șoim” + suf. **-ești**.

CIERUL CUCULUI: „[...] pe la scădat, în **Cierul Cucului**, unde era băteliseta flăcăilor și a fetelor, doriți unii de alții, toată săptămâna, de pe la lucru!” (Amintiri)

1. **Cierul**: vale în comuna Cârligele, județul Neamț;

2. **Cierul**: deal în comuna Dobreni, județul Neamț (M.D.G.R.).

Cierul Cucului: cier (- turc. cajyr - eir - cier „câmp împrejmuit cu gard, unde pasc caii”) + subst. **cuc** (Iorgu Iordan).

CÂRJEI (PÂRÂUL): „[...] și suind pe la fundul Hălăucii, am ajuns după un târziu în Fărcașa unde ne-a fost și masul, împreună cu părintele Dumitru de la Pârâul Cârjei.” (Amintiri)

Pârâul Cârjei: pârâu în județul Suceava. Izvorăște de după Bâtea-Teiușului și se varsă în Bistrița (M.D.G.R.).

Pârâul Cârjei: subst. **pârâu** (cf. alb. **perrua**) + subst. **cârjă** (-slav. **kruju**).

COCIORVA: „[...] iar spre crivăț, peste Ozana, vine Târgul-Neamțului, cu mahalalele Pometea de sub dealul **Cociorva**, unde la toată casa este livadă mare.” (Amintiri)

Cociorva: ramură de dealuri, ce se detașează din culmea Tazlăului, între Pârâul Cociorvei și Pârâul Bacei, județul Neamț. (M.D.G.R.).

Cociorva - subst. **cociorbo** (- rusă, ucr.) „unealtă alcătuită dintr-o placă și o lopătică cu care se scoate cenușa din cuptoarele de pâine” (Dicționar enciclopedic, Ed. Enciclopedică, București, 1993).

COGEASCA-VECHE: „Acesta era părintele Isaia Duhu, născut în satul **Cogeașca-Vechi**, din județul Iași.” (Popa Duhu)

Cogeașca-Vechi: sat în comuna Cucuteni, în județul Iași, situat pe dealul cu același nume (M.D.G.R.).

Cogeașca-Vechi: nume de persoană **Cogea** + suf. **-ească** și adj. **vechi** (latinesc).

CONDRENI: „- Nu-i acasă Ion, zice mătușa Mărioara; s-a dus cu moșu-tău Vasile sub cetate, la o chiuă din **Condreni**, s-aducă niște sumani.” (Amintiri)

Condreni: sat în comuna Vânătorii Neamțului, județul Neamț. Este situat pe valea pârâului Neamț în apropiere de Cetatea Neamțului. Se mărginește la S-V cu satul Lunca, spre N-E cu Cetatea Neamțului, spre S cu satul Vânători (M.D.G.R.).

Condreni - numele de persoană **Condrea** + suf. **-eni** (**Condrea** - subst. **condur**) (Iorgu Iordan, „Viața românească”, Iași, 1921, apud. Șt. Pașca).

COTÂRGAȘ: „A doua zi am purces din Fărcașa pe la Borca spre Pârâul Cârjei și **Cotârgaș**, până ce am ajuns și la Broșteni.” (Amintiri)

Cotârgaș: sat în comuna Broșteni, județul Suceava (M.D.G.R.).

Cotârgaș: subst. **catârgaș** (- **catâr** + suf. -aș).

COTNĂRELUL (vezi **Bărnariul**).

Cotnărelul: munte în comuna Pipirig, județul Neamț. Se întinde între satele Agăpieni, Tărășeni, Cujbeni, Plotunul, Doinești, Băboiești, până la marginea județului Suceava (M.D.G.R.)

Cotnărel: forma diminutivală de la **Cotnari** + suf. -el.

DEALUL OMULUI: „Și de atunci i-a mers lui Ciubuc numele de omul lui Vodă, încât și până astăzi un deal, în partea despre Plotunul, unde era mai mult așezarea lui Ciubuc, se cheamă **Dealul Omului**.” (Amintiri)

Dealul Omului: subst. **deal** (-slav. **delu**) + subst. **om** (-lat. **homo**).

DELENI (vezi **Bejeni**).

Deleni: „trup de sat” în comuna Humulești, județul Neamț (M.D.G.R.).

Deleni - subst. **delean** „locuitor al unei regiuni de deal” (cf. Tiktin, apud Iorgu Iordan, *op. cit.*) - **deal** + suf. -**ean**.

DUMESNICU: „Când venea tata noaptea de la pădure din **Dumesnicu**, înghețat de frig și plin de promoroacă, noi îl spăriem sărindu-i în spate pe întuneric.” (Amintiri)

Dumesnicu: probabil, din numele de persoană **Dumesnicu**

DUNĂREA: „Frații noștri din Transilvania, Bucovina, Basarabia și cei de peste **Dunărea**, din Macedonia și de prin alte părți ale lumii, numai să ne vadă că trăim bine, și ei se vor bucura și ne vor iubi, de n-or mai îndrăzni dușmanii, în vecii vecilor, a se lega de români.” (Moș Ion Roată)

Dunăre: fluviu, care udă partea de S a țării. Izvorăște din vâlcelele Pădurii Negre (Schwartzwald) către 6 long E și după ce traversează Europa, se varsă în Marea Neagră către 28 long. E (M.D.G.R.).

Dunăre - traco. - dacul **danu** + -**ris** (“râu, apă curgătoare”).

FĂLTICENI: „Peste câteva zile după asta, auzim că Nică Oșlobanu s-a dus să învețe la școala catihetică din **Fălticeni**, vorbă să fie!” (Amintiri)

Fălticeni: oraș în județul Suceava, la 340 km de București și 122 km de Iași. Este așezat pe „spinarea” celor trei ondulații și coastele dealului Târgului, ce despart pârâul Șomuzul-Mare de pârâul Buciumeni. Are o vechime de 208 de ani (M.D.G.R.)

FĂLTICENII-VECHI „Mă rog ție, hai cu mine la câmp spre **Fălticeni-Vechi**; vom învăța împreună, sau câte unul, eu la gramatică și tu ca ce-i vrea [...]” (Amintiri)

Fălticeni-Vechi: sat în comuna Oprișeni, județul Suceava, aproape de Fălticeni; este atestat în zapisul lui Ștefan Voievod (M.D.G.R.)

Fălticeni 1. nume de familie **Făltea** „om falnic”, „om care mănâncă mult” + suf. **-eni** (M.D.G.R.);

2. „oameni veniți din Făltici” (B.P. Hasdeu).

FĂRCAȘA: „[...] și suind pe la fundul Hălăucii, am ajuns după un târziu în **Fărcașa**, unde ne-a fost și masul [...]” (Amintiri)

Fărcașa: comună rurală în județul Suceava. Este situată la S-E plaiului Muntele, spre V și la 69 km de Fălticeni. Se mărginește la E cu comuna Boroaia, despărțită de aceasta prin muntele Hălăuca, la V cu comuna Călugăreni din județul Neamț, la S cu comuna Galul și Pipirig din județul Neamț, iar la N cu comunele Borca și Sabasa (M.D.G.R.).

Fărcașa - nume de persoană **Farcaș** - magh. **Farkaș** „lup”.

FILIOARA (vezi **Ceahlăiești**).

Filioara: sat în comuna cu același nume, județul Neamț, situat la 55 km de orașul Piatra-Neamț. Se mărginește la V cu comunele Humulești și Grumăzești, la S cu comuna Bălțătești și Crăcăoani, la V cu comuna Vânătorii-Neamțului, la N cu comunele Humulești și Vânătorii-Neamțului (M.D.G.R.).

Filioara: forma feminină de la numele de persoană **Filioru**.

FOCȘANI (vezi **Bacău**).

Focșani: oraș în județul Vrancea (fost Putna), situat la 198 km de București. Se mărginește la S cu Râmnicu-Sărat, de care se desparte prin râul Milcov, la V cu Odobești, la E cu Tecuci, iar la N cu Făurei (M.D.G.R.).

Focșani - **Focșa** (-**Foca**) + suf. **-ani** (Șt. Pașca).

GALAȚI: „Hii! opt-un cal, că nu-s departe **Galații**.”

Galați: oraș, reședință de județ, în județul Galați.

Galați: 1. nume de persoană slav. **gal** „negru” + suf. **-ati** (N. Drăganu, apud Iorgu Iordan, **Toponimia românească**);

2. - cuman. **Gala(t)** - arab. **kalhat** „cetate, fortăreață, oraș întărit” (Al. Philippide, **Originea românilor**, apud. Iorgu Iordan, **op. cit.**).

GHINDĂOANI: „Din jos din satele Boiștea și **Ghindăoani**, care înjugă numai boi ungurești la carăle lor.” (Amintiri)

Ghindăoani: sat în comuna Crăcăoani, județul Neamț, la E de satul Bălțătești, pe valea pâraiașului cu același nume (M.D.G.R.).

Ghindăoani - nume pe persoană **Ghindă** + suf. **-ani**.

GOLIA: „- Dar dacă, din întâmplare, ar sări stupitul înspre **Golia**, cum ți s-ar pare?” (Popa Duhu)

Golia: biserică în orașul Iași.

Golia - nume de persoană **Golia** „gol, dezbrăcat” (Șt. Pașca); la început a fost o poreclă a unui boier - **Golea**.

GRUMĂZEȘTI: „Mai bună minte avea Mirăuță din **Grumăzești**, care umbla trela-lela, în puterea iernii, pe la târăbile jidovești, întrebând, ba de teacă de cosor, ba capestre de purici [...]” (**Amintiri**)

Grumăzești: comună în județul Neamț, aflată la 27 km de orașul Piatra-Neamț. este așezată în partea dinspre mijloc și S a plaiului de Sus-Mijlociul, străbătut în direcția de V-E de un șir de dealuri, ce formează prelungirea dintre Crăcăoani și Văratcul (**M.D.G.R.**).

Grumăzești - numele de persoană **Grumăzea** (-grumaz „gât”) + suf. -ești.

HĂLĂUCA (vezi **Bărnariul**).

Hălăuca: deal în județul Suceava.

Hălăuca - ucr. *galóvka* „căpușor” (Iorgu Iordan).

HUMULEȘTI: „Ș-apoi **Humuleștii**, și pe vremea aceea, nu erau numai așa, un sat de oameni tară căpătâiu, ci sat vechiu răzășesc, întemeiat în toată puterea cuvântului: cu gospodari tot unul și unul, cu flăcăi voinici și fete mândre, care știau a învăța hora, dar și suveica, de vuia satul de vătaie în toate părțile; cu biserică frumoasă și niște preoți și dascăli și poporeni ca aceia, de făceau mare cinste satului lor.” (**Amintiri**)

Humulești: sat în comuna Humulești, județul Neamț. Este așezat pe valea pârâului Neamț (căruia aici i se zice Ozana), spre S la 1 km de Târgu-Neamț și spre N la 37 km de Piatra-Neamț, mărginit la V cu satul Vânători și la S cu satul Săcălușești. Este atestat la 17 iulie 1489 (**M.D.G.R.**).

Humulești - nume de persoană **Humulescu** (- **Humu**, variană de la **humă** + suf. -ești).

IAȘI: „Și **Iășii**, pe care nu-i văzusem niciodată, nu erau aproape de Neamț, ca Fălticenii, de unde, toamna, târziu [...] mă putea rezezi din când în când, [...] la clăci în Humulești.” (**Amintiri**)

Iași: oraș, reședință de județ a județului Iași. Se situează pe capetele de S ale dealurilor Copoul și Șorogari, pe valea dintre aceste două dealuri, Căcaina și pe șesul Bahluiului, pe care trece râul Bahlui; o parte se prelungește peste pârâul Nicolina, pe podișul sudic al comunei Galata. Se află între plășile: Copoul la N, Braniștea la E, Codrul la S și Stavnicul, cu o parte din Copou, la V. Este atestat într-o cronică slavonă din secolul al XIV-lea, când exista un principat al Iașilor (cf. Tocilescu, Istoria română, 1886, p. 120).

Iași: 1. - **Ias(i)** - v. rus **Iasi** „alani” (Al. Philippide, op. cit., apud Iorgu Iordan, op. cit.);

2. Au fost propuse și alte etimologii: cumană, pecenegă, maghiară sau a fost pus în legătură cu **iasigii**.

MACEDONIA (vezi **Basarabia**).

Macedonia - nume de persoană **Matyedon, Matzedon** + suf. **(-i)a** (Șt. Pașca).

MILCOV: „[...] căci numai pâraiașul **Milcov**, ce trece pe la Focșani, le desparte.” (**Moș Ion Roată**)

Milcov: râu ce izvorăște din muntele Fundul-Milcovului, din Vârful-Monteorului, fostul județ Râmnicu-Sărat. Se îndreaptă spre N până la comuna Șindrilari (județul Vrancea), de aici spre E, până la comuna Vârteșcoi, apoi intră în județul Buzău (fost județul Râmnicu-Sărat). Se varsă în râul Putna, la E de comuna Răstoaca. Până în secolul al XVIII-lea curgea prin Focșani, acum îl lasă spre N. Este atestat în **Letopisețul** lui Grigore Ureche, p. 153-156, în care se descrie lupta de la 1473 între Ștefan cel Mare și Radu cel Frumos (**M.D.G.R.**).

Milcov - bulg. **milkav** „dezmiardător, afabil, grațios” (Iorgu Iordan, **op. cit.**).

MOLDOVA: „- Apoi, iaca ce, oameni buni: de sute de ani, două țări surori, creștine și megieșe, **Moldova** noastră și Valahia sau Țara Muntenescă, de care poate-ți fi auzit vorbindu-se, se sfâșie între dânsle, spre cumplita urgie și pieire a neamului românesc.” (**Moș Ion Roată**)

Moldova - subst. **molid** + suf. sl. **-ov(a)**.

Moldova: Iordan citează în **op. cit.**, p. 437 și alte exemple ca **Moldovișul**, de la apelativul **moldoviș** „loc crescut cu molizi”¹.

MOLDOVA (RÂUL): „După un scurt popas, făcut la podul de la Timișești, de pe **Moldova**, pornim înainte spre Moțca și suim încet-încet codrul Pașcanilor.” (**Amintiri**)

Moldova: râu, afluent al Șiretului. Izvorăște din Bucovina, din Culmea-Lucinei, de sub vârful Cârlibaba, la N de satul Moldova și mai spre V de vârful Vezul-Velăi. Curge spre S-E în sens invers cu râul Suceava, care izvorăște din același loc. Formează limita între Suceava, Neamț și Roman (**M.D.G.R.**)

MOTȚA (vezi râul **Moldova**).

Moțca: sat în comuna Cristești, județul Suceava, așezat pe dealurile: Moțca, Surda și Coasta-Unei, situat la 10 km de Pașcani.

Moțca: forma feminină de la numele de persoană **Moțcu** (- **moț**).

¹ O amplă discuție etimologică, la Ion Popescu-Sireteanu, *Nucleul lexical „MOLD” și numele Moldova*, în „Teologie și viață”, LXVIII, 1991, nr. 4-8, p. 93-133.

NEAMȚ: „Căci nu vă pară șagă: de la Neamț până la Iași e câtu-i de la Iași până la Neamț, nici mai mult, nici mai puțin.” (Amintiri)

Neamț: județ. Se mărginește la V cu Transilvania, despărțindu-se printr-o linie convențională, stabilită pentru prima oară în 1792 de către hatmanul Neculai Hangherliul și Banul Lupu Balaș, începând de la Curmătura dintre muntele Țăbleșul-Mic și Obcina-Albiilor și trecând pe la vârfurile Straja, Prislopu, Preluca-Ursului, Piciorul-lui Sfirdea și Piatra-Roșie. Se mărginește la S cu județul Bacău, la E cu Romanul și o parte din județul Suceava (M.D.G.R.).

Neamț - slav. **nemeti** „muți” (Al. Graur, op. cit.).

NEAMȚULUI (CETATEA): „Iar deasupra Condrenilor, pe vârful unui deal nalt și plin de tihărai, se află vestita Cetatea Neamțului, îngrădită cu pustiu, acoperită cu fulger, locuită vara de vitele fugărite de strechie și străjuită de ceucele și vindereii care au găsit-o bună de făcut cuiburi în ea.” (Amintiri)

Cetatea Neamțului: în județul Neamț, comuna Vânători, situată spre V de Târgu-Neamț, pe partea dreaptă a drumului ce duce la Mănăstirea Neamțului. Este atestată într-un fragment geografic rusesc, scris între anii 1300-1350. Deci epoca aproximativ a fondării este înainte de anii 1300 (M.D.G.R.).

Cetatea Neamțului - subst. **cetate** (- lat. **civitas**) + **Neamț**.

NEAMȚULUI MĂNĂSTIREA: „Și unul dintr-aceștia a fost și Ciubuc mocanul, care, neavând femeie, nici copii, ce i-a venit mai târziu, de evlavie cea multă ce avea, sau din alte împrejurări a închinat toată averea sa Mănăstirii Neamțului, și el s-a călugărit, mai cu toți haidăii său, făcând multe pomeniri cât a fost în viață.” (Amintiri)

Mănăstirea Neamțului: în județul Neamț, la o oră depărtare de Târgu-Neamț, în comuna Vânătorii-Neamțului. În anul 1392, părinții Sofronie, Pimen și Silvan s-au așezat aici. Ștefan Voievod a zidit o biserică pentru ei, cu inscripția anului 1393 (M.D.G.R.).

Mănăstirea Neamțului: subst. **mănăstire** (- slav. **monastyr**) + **Neamț**.

NEMȚIȘOR: „[...] și Condrenii, cu morile de pe Nemțișor și piuăle de făcut sumani.” (Amintiri)

Nemțișor: pârâu în județul Neamț, satul Vânători, se unește, pe dreapta, cu pârâul Ozana, curgând apoi spre E, sub numele de pârâul Nemțișor.

Nemțișor - **Neamț** + suf. **-ișor** (Iorgu Iordan, op. cit.).

(BISERICA) NICORIȚĂ: „Și poate că din această pricină, bolnăvindu-se greu, și-a dat duhul, tocmai când ajunsese îngrijitor la biserica Nicoriță din Tătărași.”

Biserica Nicoriță: biserică în cartierul Tătărași, din Iași.

Nicoriță: varianta feminină de la Nicoară + suf. -iță.

OCEA (vezi Filioara și Ceahlăiești).

Ocea: sat în județul Neamț. Se află pe aceeași linie cu satul Topolnița și Ocea-Blebea. Actualmente, satul se află pe teritoriul comunei Humulești (M.D.G.R.).

Ocea: 1. slav. **ocet** „vâltoare”;

2. nume de pers. **Ocea**. Trebuie acceptată această etimologie.

ODOBEȘTI: „Și cum ne aflăm noi în acesta acasă, crâșmărița iute a lăsat obloanele în jos, a aprins lumânarea și, cât ai bate din palme, ni s-a și înfățișat cu o cană mare de lut, plină cu vin de **Odobești**; și turnând în pahare, săreau stropii din vin de-o șchioapă în sus de tare ce era.” (Amintiri)

Odobești: podgorie în județul Vrancea, în comuna cu același nume, situată pe malul stâng al râului Milcov, în partea de sud a județului. În *Descriptio Moldaviae*, Dimitrie Cantemir pune Odobești pe locul al treilea între loclăitările vinifere din Moldova, după Cotnari și Huși (M.D.G.R.).

Odobești - nume de persoană **Odoabă** + suf. -ești.

OZANA: „Dragu-mi era satul nostru cu **Ozana** cea frumos curgătoare și limpede ca cristalul, în care se oglindește cu mahnire Cetatea Neamțului de atâtea veacuri!” (Amintiri)

Ozana: pârâu în județul Neamț. Izvorăște din munții județului Suceava. Primește pe stânga pâraiele: Agăpeni, al Crungenilor, Cotnărelul, Pipirigul, Stejarul, Dobrina, iar pe dreapta pâraurile: Tărățeni, Plotinul, Domesnicul, Carpănul, al Secului și al Cociorvei (M.D.G.R.).

Ozana: f. et.; va fi fost, probabil, la origine, un antroponim feminin.

PAȘCANI: „După un scurt popas, făcut la podul Timișești, de pe Moldova, pornim înainte spre Moțca și suim încet-încet codrul Pașcanilor.” (Amintiri)

Pașcani: oraș în județul Iași, situat pe șesul drept al Șiretului. Este atestat în hrisovul de danie al lui Alexandru Vodă, datat Suceava, 8 aprilie 1419 și în cel al lui Ștefan Vodă, din 1 februarie 1481.

Pașcani - numele de persoană **Pașca** (- **Pașcu** - bulg. **Paško** „nume de botez pentru cei născuți de Paște”) + suf. -(a)ni (Șt. Pașca, op. cit.).

PĂCURARI: „Iar, mai ales, pe la sfințitul soarelui, tocmai când intram în Iași, pe rohatca **Păcurari**, un flăcaoan al dracului ne-a luat în răs cum se cade [...].” (Amintiri)

Păcurari: cartier în orașul Iași.

Păcurari: 1. apelativul **păcurar** (- lat. **pecorarius**) „cioban” (Iorgu Iordan, op. cit.);

2. subst. **păcurar** „cel ce extrage sau vinde păcură”. Plauzibilă este prima soluție etimologică.

PĂTRU-VODĂ: „Și atât era de cuprins, de s-au umplut munții: Hălăuca, Peatra lui Iepure, Bărnariul, Cotnărelul și Boampele, până dincolo peste **Pătru-Vodă**, de turmele și tamazlăcurile lui.” (Amintiri)

Pătru-Vodă: pârau în comuna Pipirig, județul Neamț. Izvorăște din muntele cu același nume.

Pătru-Vodă - nume de persoană **Pătru** (- lat. **Petrus** „piatră”) + **Vodă** „titlu purtat de domnii țărilor romanești” (de origine slavă).

PIATRA LUI IEPURE (vezi **Pătru-Vodă**).

Piatra lui Iepure: munte în comuna Broșteni, județul Suceava.

Piatra lui Iepure: subst. **piatră** (- lat. **petra** „piatră”) + numele de persoană **Iepure** (de origine latină).

PIATRA NEAMȚ: „Pe bădița Vasile îl prinsese la oaste cu arcanul, îl cetluiau acum zdravăn și-l puneau în cătuși, să-l trimită la **Peatră**.” (Amintiri)

Piatra-Neamț: oraș, reședința județului Neamț. Așezat pe valea râului Bistrița, între munții Cernegura, Cozla și Pietricica. Este atestat într-un document din 1665, prin care Târgul Piatra vinde mănăstirii Bisericieni o dumbravă a orașului, pentru a folosi banii la echiparea oamenilor de oaste ceruți de Dabija-Vodă (M.D.G.R.)

Piatra-Neamț: subst. **piatră** + **Neamț**.

PIPIRIG: „în sfârșit, cât s-a bălăbănit mama cu tata din pricina mea, tot pe-a mamei a rămas; căci într-o duminică, prin cărneleaga, a venit tatăl mamei, bunicu-meu David Creangă din **Pipirig**, la noi și văzând cearta iscată [...].” (Amintiri)

Pipirig: comună în județul Neamț situată între plaiul Piatra Muntelui și județul Suceava, pe râul cu același nume și pe cursul superior al pârauului Ozana, la 62 km de Piatra-Neamț (M.D.G.R.)

Pipirig: apelativ **pipirig** „plantă ierbacee care crește în locuri umede” (apelativ de origine slavă).

PLAIUL-BĂTRÂN: „Iar a doua zi, în duminica de Florii, desdiminează, am plecat din Borca pe **Plaiul-Bătrân**, împreună cu doi plăieși călări, spre Pipirig.” (Amintiri)

Plaiul-Bătrân: munte în comuna Mălini, județul Suceava (M.D.G.R.)

Plaiul-Bătrân - subst. **plai** ("versant al unui munte") + adj. calificativ **bătrân** (lat. pop. *betranus*).

PLOTUN: „Și de-atunci i-a mers lui Ciubuc numele de omu lui Vodă, încât și până astăzi, un deal, în partea despre **Plotunul**, unde era mai mult așezarea lui Ciubuc, se cheamă Dealul Omului.” (Amintiri)

Plotun: pârâu în județul Neamț, comuna Pipirig. Izvorăște din muntele Patru-Vodă și se varsă în Ozana (M.D.G.R.).

Plotun - apelativul **pluton** (- ital. *plotone*) „subunitate militară, mai mică decât compania”; ar putea fi vorba și de un nume de familie.

PODUL CĂRĂGIȚEI: „Și ca să mă scape de belea, m-au trimis în dumbrava Agapiei, lângă **podul Cărăgiței**, unde erau și oile noastre, să șed acolo până s-a mai potoli boliștea.” (Amintiri)

Podul Cărăgiței - subst. **pod** (- slav. *pod*) + nume de persoană feminin **Cărăgița**.

PODU ILOAIEI: „Apoi, după ce s-au hodinit caii, am pornit înainte, spre **Podu-Leloaie**.” (Amintiri)

Podu Iloaiei: târgușor și comună rurală în partea de S a Bahluiului, în județul Iași. Este așezat la capătul podișului ce se întinde de la N la S spre pârâul Bahluețul și râul Bahlui, căci fac confluența în centrul târgului, de unde se deschide șesul Bahluiului. Este atestat în **Hrisovul** lui Calimah-Voevod, în anul 1818(M.D.G.R.).

Podu Iloaiei - subst. **pod** + nume de persoană **Iloaia**, variantă feminină de la **Ilie** (- ebr. *Eliyahu* - **Elie** - **Ilie** „Dumnezeul meu este Iehova”) (Al. Graur, *op. cit.*).

POMETEA: „[...] iar spre crivăț, peste Ozană, vine Târgu-Neamțului, cu mahalalele **Pometea**, de sub dealul Cociorva, unde la toată lumea este livadă mare [...]” (Amintiri)

Pometea: cartier în Târgu-Neamț.

Pometea - apelativul **pomet** (“mulțime, varietăți de fructe”; „livadă cu pomi fructiferi”).

pom + suf. **-et**; varianta feminină.

RĂDĂȘENI: „în **Rădășeni**, sat mare, frumos și bogat, am jucat la trei jocuri într-o singură zi [...]” (Amintiri)

Rădășeni: comună urbană în județul Suceava, situată pe partea de E a plaiului Moldova de Sus, la 2,5 km de Fălticeni. Se mărginește la E cu comuna Oprișeni, la V cu comuna Sasca, la S cu comuna Baia și la N cu Bucovina (M.D.G.R.).

Rădășeni - nume de persoană **Radeș** (-slav. **Radu** „vesel”) + suf. **-eni** (Șt. Pașca, op. cit.).

RĂZBOIENI: „Cum ieșeau din Văratice, intrați în Agapia, și cum ieșeau din Agapia, intrați în Văratice; apoi în **Războieni**, apoi pe la mitoc, și aveai mușterei, de nu erai bucuros [...]” (**Moș Nichifor Coțcariul**)

Războieni: sat în comuna Uscăți, județul Neamț, situat pe pârâiașul **Struginosul (M.D.G.R.)**.

Războieni - subst. **război** (- slav. **razboj** „ucidere, jaf) + suf. **-eni**.

RÂȘCA: „[...] și aveai mușterei, de nu erai bucuros; ba să-i duci la Peatră, ba la Fălticeni, ba la Mănăstirea Neamțului, ba la Secu, ba la **Râșca**, ba în toate părțile, pe la hramuri.” (**Moș Nichifor Coțcariul**)

Râșca: mănăstire de călugări în comuna Bogdănești, județul Suceava, așezată pe malul drept al pârâului cu același nume. Este zidită în anul 1540, în a doua domnie a lui Petru Rareș (**M.D.G.R.**).

Râșca - slav. **rička** „râu” (Iorgu Iordan, op. cit.).

ROMAN (vezi **Bacău** și **Focșani**).

Roman: oraș în județul Neamț, așezat pe malul râului Moldova, la 3 km de vărsarea sa în Șiret. Se află la 47 km de Piatra-Neamț. Este atestat într-un document al lui Roman-Vodă, la 30 martie 1392, de la care îi provine numele.

Roman: 1. nume de persoană **Roman**, care este identic cu **valah**, **olah** (Iorgu Iordan, op. cit., p. 301);

2. cu sensul de „român” (- rus. **roman**; - slav. **roman**; -magh. **római**).

RUGINOASA: „Ne întovărășim cu dânșii, de frica lăieșilor din **Ruginoasa**, și hai-hai, până-n ziuă, iacă-tă-ne în Târgul-Frumos.” (**Amintiri**)

Ruginoasa: sat în județul Neamț, așezat sub culmile dinspre S ale dealului Comori, ce se întinde în prelungirea dinspre E a dealului Cetățuia și la N de Târgușorul Bozieni (**M.D.G.R.**)

Ruginoasa - apelativul **rugină** (origine latină) + suf. **-oasa**; e vorba de un antroponim **Rugină**.

SASCA: „Odată venise lui Oșlobanu rândul să cumpere lemne; și așa, cu toată cărpoșenia lui, iese căne-cânește în medean, aproape de gazda noastră, și găsește un țăran de la **Sasca**, pare-mi-se, ori de la Baia, cu un car încărcat de fag.” (**Amintiri**)

Sasca: comună în județul Suceava, situată la V și la 10 km de Fălticeni. Se mărginește la E cu comuna Baia și Rădășeni, la S cu Mălini și la N cu Brădățel.

Sasca - nume etnonimic; **sască**, formă feminină de la **sas** (Iorgu Iordan, *op. cit.*).

SECU (MĂNĂSTIREA): „Pe acest deal, Smărandă, am fugit în vremea zarvei, cu mă-ta, cu tine și cu frate-tău Ioan, de frica unei cete de turci, care se bătuse chiar atunci cu volintirii la Secu și apoi se îndreptară către Pipirig, după jâfuit.” (Amintiri)

Secu: mănăstire în comuna Vânătorii-Neamțului, județul Neamț, situată pe valea pârâului cu același nume. Atestată la 1560 (M.D.G.R.).

Secu: supranume familiar: „oameni slabi” (Șt. Pașca, *op. cit.*).

SIRET: „- Cum ni-a fost scris de la Dumnezeu sfântul, zise Zaharia, cu glasul aproape stâns, ș-apoi rămase dus pe gânduri tot drumul, până la Blăgești, peste Siretiu, unde ni-a fost și masul noaptea aceea.” (Amintiri)

Siret: râu, care izvorăște din Bucovina, pe culmile Cimirei, din muntele Lungul, mai spre S de satul Bursucheu. Intră în România la 3 km S-E de satul Căndești și curge în direcția N-S.

Siret - ser „a curge” (Iorgu Iordan, *op. cit.*).¹

SOCOLA: „Prin postul cel mare se răspândește vuiet printre dascăli despre desființarea catiheților și trecerea celor mai tineri dintre noi la Socola.” (Amintiri)

Socola: sat și târgușor în Iași, în comuna Bucium. Aici a fost fondat în 1803 seminarul, de către Mitropolitul Veniamin. În anul 1885 s-a mutat în Iași. (M.D.G.R.).

Socola - slav. *sokol* „vultur” (Șt. Pașca, *op. cit.*).

TĂTĂRAȘI: „Și poate că din această pricină, bolnavindu-se grav, și-a dat duhul tocmai când ajunsese îngrijitor la biserica Nicoriță din Tătărași.” (Popa Duhu)

Tătărași: cartier în orașul Iași.

Tătărași - numele emonimic *tătar* + suf. *-aș* (Al. Graur, *op. cit.*).

TIMIȘEȘTI: „După un scurt popas, făcut la podul de la Timișești, de pe Moldova, pornim înainte spre Moțca [...]” (Amintiri)

Timișești: comună rurală, județul Neamț. Este situată pe valea râului Moldova, la 55 km de Piatra-Neamț. Este atestată într-un document al lui Ștefan Voevod, din 24 aprilie 1434, prin care este hărăzită lui Popa Iuga, împreună cu Iazele Buciumeni (M.D.G.R.).

Timișești - nume de persoană *Timiș* (- gr. *Tibiscus*) + suf. *-ești* (Al. Graur, *op. cit.*).

¹ Vezi și Ilie Dan, *Originea numelui Siret*, în vol. *Probleme de filologie română*, Iași, 2003, p. 235-239.

TÂRGU-FRUMOS (vezi Bacău, Focșani)

Târgu-Frumos: oraș în județul Iași, situat în N-V plasei Cârligătura, la 14 km de Iași. Este situat, o parte pe platoul Dealului Târgului, care e o prelungire a Dealului Cotnari, o parte pe Dealul Costeștilor, iar o parte pe șesurile Costești Bahluiești. În partea de E se deschide șesul Bahluiețului. Se mărginește la N, N-E cu comuna Bălceni, la E cu teritoriul satului Prigăreni, la S cu comuna Buznea și la V cu moșia Jara (M.D.G.R.).

Târgu-Frumos: apelativul târg (- slav. **trugu** „târg”) + adj. calificativ **frumos** (- lat. **formosus**).

TÂRGU-NEAMȚ (vezi Pometea).

Târgu-Neamț: oraș în județul Neamț, situat pe râul cu același nume. Se mărginește la V cu satul Vânătorii-Neamțului, la E cu satul Blebea și Grași, la N cu satul Oglinzi și la S cu satul Humulești (M.D.G.R.).

Târgu-Neamț - apelativul târg + **Neamț**.

TOPOLIȚA: „Și cum mă scol, îndată mă trimite mama cu demâncare la țarină, la niște lingurari ce-i aveam tocmiți prăsitori tocmai în Valea-Seacă, aproape de **Topolița**.” (Amintiri)

Topolița: sat în comuna Humulești, județul Neamț. **Topolița:** 1. slav. **topol** „plop”; 2. sârb. **Toplitsa**; 3. bulg. **Topolnitsa**, **Topolova** (M.D.G.R.).

TRANSILVANIA (vezi Basarabia, Bucovina).

Transilvania - lat. **trans** „peste” + lat. **silva** „pădure” + suf. **(-i)a** (Al. Graur, op. cit.).

ȚUȚUIENI: „Țuțuienii, veniți din Ardeal, care mănâncă slănina râncedă, se țin de coada oilor, lucrează lână și sunt vestiți pentru teascurile de făcut oloiu.” (Amintiri)

Țuțuieni: cartier în Târgu-Neamț.

Țuțuieni - apelativul **țuțuian** „cioban din Ardeal”, prin extindere, „țărănoi, bădăran” (Iorgu Iordan, op. cit.).

VALAHIA (vezi Moldova).

Valahia - apelativul **valah** - germ. **welsch** „romanic”, „român” (Al. Graur, op. cit.).

VALEA-SEACĂ (vezi Topolița).

Valea-Seacă: sat în comuna cu același nume; plaiul Bistriței de Jos, județul Bacău.

Valea-Seacă - subst. **vale** + adj. **seacă** (ambele de origine latină).

VĂRATIC (MĂNĂSTIREA): „înspre apus miazăzi vin mănăstirile: Agapia, cea tăinuită de lume; **Văraticul**, unde și-a petrecut viața Brâncoveanca cea bogată și milostivă [...]” (**Amintiri**)

Văratic: mănăstire de călugărițe în comuna Filioara, județul Neamț. A fost construită la sfârșitul secolului al XVIII-lea, de cuvioasa maică Nazaria, sub conducerea stareșului Paisie, de la Mănăstirea Neamțului.

Văratic - subst. **văratic** (- subst. **vară** + suf. **-(a)tic**) „locul de la munte, unde se petrece vara cu oile” (Iorgu Iordan, **op. cit.**)

VÂNĂTORI: „Din sus de Humulești din **Vânătorii-Neamțului**, cu sămânță de oameni de aceia care s-au hărțuit odinioară cu Sobietzki, craiul polonilor.” (**Amintiri**)

Vânători: sat în județul Neamț, situat pe ambele maluri ale râului Bistrița, spre S de orașul Piatra-Neamț.

Vânători - subst. **vânător** (- lat. **venator** „vânător”).

VOVIDENIA: „De aceea, cu fuga alergai la schitul **Vovidenia**, la pustnicul din sfânta Agură, care-și cănea părul și barba cu cireșe negre.” (**Moș Nichifor Coțcariul**)

Vovidenia: schit al Mănăstirii Neamțului.

Vovidenia numele slav al unei sărbători ortodoxe, numită „Ziua lui Ioan”.

Când Eminescu l-a sfătuit că colaboreze la „Convorbiri literare”, Ion Creangă, foarte legat de trecut, a vrut să demonstreze că geniul popular național crease opere de valoare care, fără adăugirea vreunui element străin, puteau fi puse lângă cele mai frumoase producții ale literaturii culte: Împrumută, deci, din popor unele dintre poveștile ce-i fermecaseră copilăria și adolescența, reproducându-le cu fidelitate: însă, înzestrat în mod natural cu un mare talent, el a știut să dea acestor vechi ficțiuni viața ce le lipsea, astfel că **Poveștile** înfățișează, în multe locuri, nu palide figuri din legende, ci portretul viu al țăranilor moldoveni, contemporani scriitorului. Creangă a făcut astfel din basmul tradițional ceea ce Alecsandri făcuse anterior, în **Doinele** sale, din poezia populară: **operă de artă**.

Nu mult mai târziu, el părăsește basmele populare și, fără a se inspira din nici un model, întreprinde redactarea **Amintirilor**, consacrate memoriei părinților și, mai ales, gloriei satului natal și micii sale patrii, Moldova.

Menționatele **Amintiri**, pe lângă faptul că sunt un document autobiografic prețios, completează în mod cu totul fericit **Poveștile**, oferind

un tablou fidel, foarte viu, al vieții rustice moldovenești la mijlocul secolului al XIX-lea. Ele furnizează, de asemenea, multiple indicații asupra obiceiurilor, datinilor și superstițiilor populare, și constituie un repertoriu folcloric de un foarte mare interes.¹

În cele două **Anecdote** consacrate bătrânului Ion Roată, Creangă a „ridicat glasul” pentru frații săi țărani, disprețuiți și oropsiți de puternicii boieri.

În fine, el a reușit magistral pe plan artistic în unica sa nuvelă, **Moș Nichifor Coțcariul**, care conține unul dintre cele mai fine studii psihologice ce s-au făcut asupra țăranului român.

Creangă și-a scris operele în limba simplă și colorată a țăranilor din Moldova; stilul se adaptează perfect nevoilor de moment: este când simplu și naiv, ca basmul popular însuși; când devine, mai ales în descrieri, viu, precis și nervos; când, în sfârșit, amintindu-și de părinți și de satul natal, naratorul își exprimă melancolia în frumoase perioade armonioase.²

Ion Creangă nu s-a temut să introducă în vocabularul său, de o incomparabilă bogăție, vechile cuvinte uzuale, termeni și expresii populare ce i se păreau mai vii decât echivalentele lor din limba literară. A răspândit de asemenea din belșug, în toate părțile operei, ziceri și proverbe țărănești, în versuri sau în proză. Și din acest punct de vedere, **Poveștile** și **Amintirile** sunt prețioase pentru lingvist și folclorist, deopotrivă.

În ceea ce privește alegerea și construcția numelor personajelor, Creangă, ca și Rabelais, de pildă, folosește „antonomaze”³ cu funcții pozitive și negative.

În opera lui Ion Creangă vom găsi consemnate supranume și porecle, așa cum existau în fabulația basmului sau în realitatea satului de munte din **Amintiri**.

În Humulești trăia **Trăsnea**, un „zărghit”, un „chilos”, adică prost, un „tâmp în felul său”; **Mogorogea**, un mormăit, un bodogănilă, veșnic nemulțumit și îmbufnat; **Chiorpec**, un „chiorul dracului”, cum îl numește mândros copilul, pentru că-! mânjea cu „dohot” pe față; **Popa Buligă** zis și „ciucălău”, prieten cu **ciocanul** de rachiu, adică bețiv, căci apărea „tămâiet și aghezmuit gata des-dimineată”. Evident, numele sunt alese atât pentru înțelesurile încorporate, cât și pentru sonoritatea lor plină de haz.

Cf. *Destinul unui clasic* (antologie, prefață, note și bibliografie de Ilie Dan), Editura Albatros, seria Sinteze, 1990, 27+468 p.

² Vezi Iorgu Iordan, *Limba lui Creangă*, în, *Studii de istorie a limbii române literare*, voi. II, 1969, și G.I. Tobăncanu, *Stilul artistic al lui Ion Creangă*, 1969.

³ Cf. M. Apostolescu, *Ion Creangă între marii povestitori ai lumii*, Ed. Minerva, 1987,

„În fabulația artistului român nu găsim, ca la Rabelais, antonomaze cu ecouri simbolizante în nume străine, decât cu totul întâmplător, dacă ne gândim la **Ciorti**, numele rusesc al diavolului, **Vidma**, numele morții, sau la **Ivan Turbincă**, supranumit astfel în rusește, după vrăjitul lui sac de soldat.”¹ În schimb, există nume care insinuează în mod sintetic atributele supranaturale ale personajelor hiperbolizate. **Ochilă**, cu capacitatea de a vedea tot ce se petrece pe pământ și pe alte planete; **Păsări-Lăți-Lungilă** e o sinteză a celor două dimensiuni neasemuit de mari. Aici, în acest personaj, lungimea îi dă posibilitatea să se deșire, încât ajungea cu mâna la lună, la stele și la soare, iar prin lățimea sa putea cuprinde totul în brațe; **Setilă**, cu „burdăhan și nesățios gâtlej”, ca un al doilea Pantagruel (gr. **panta** „tot” + arab. **gruel** „sărat”, nume care indică o stare permanentă de însetare), cu sete nepotolită nici de izvoarele pământului, este „prăpădenia apelor”; **Gerilă** care îngheța cu suflarea lui tot ce întâlnea, tremurând de parcă-l „zghihiuia dracul”; **Flămânzilă**, „sac fără fund, care mânca brazdele de pe urma a 24 de pluguri și tot crăpa de foame.”

“Ultimele două nume sunt preluate din circulația orală. Ele aparțin altor tipuri de basme, înafara variantelor lui **Harap-Alb**. Originalitatea lor constă în faptul că povestitorul le-a augmentat și multiplicat trăsăturile în dublu scop: pe de o parte, pentru a acoperi cu ele sfera și valențele numelor, nesatisfăcute în folclor, iar pe de altă parte, pentru a împlini necesitatea de portretizare, care să scoată, pe cât posibil, personajele din schema folclorică. Cu numele lui **Păsări-Lăți-Lungilă**, spre exemplu, Creangă reușește o sinteză originală, simbol întreit al lungimii, înălțimii și al aptitudinilor vânătorești.”²

Ion Creangă a căutat să scoată numele unor personaje fantastice din anonimatul folclorului și să le facă să semene cu numele oamenilor. Astfel, geniul răului, care în basme este reprezentat de uriași sau zmei, în general nenumiți, la Creangă, în povestea lui **Harap-Alb**, poartă numele de **Spânul**, ființă încărcată cu tot ce este mai rău în om.

Geniul binelui, **Făt-Frumos**, împodobit cu toate virtuțile, poartă un nume mai umanizat, conform structurii sale mai realiste: **Harap-Alb**, înzestrat cu mari calități, dar și cu defecte.

Numele de locuri din **Amintiri**, în special, dar și din **Povestiri**, acoperă, aproape în exclusivitate, realități geografice existente cu preponderență în Moldova: satul natal, **Humulești**, cu împrejurimile sale,

¹ *Idem.*

² M. Apostolescu, *op. cit.*

orașele moldovenești: **Piatra-Neamț, Iași, Roman, Pașcani, Fălticeni, Suceava, Târgu-Neamț**, apele și munții din împrejurimile lor.

Porecele, în majoritatea lor, având valoare stilistică, aparțin lumii satului lui Ion Creangă, așa cum le-a auzit în copilărie: **Ion Torcălău, Mogoroea, Trăsnea, Coțcariul** și multe altele.

Numele de persoană nu sunt simple inserții scriitoricești, ci corespund ființelor care l-au înconjurat pe autor pe parcursul copilăriei și al adolescenței: tatăl - Ștefan a Petrei, mama - Smaranda Creangă, bunicul - David Creangă, colegii seminariști și profesorii, rudele și prietenii.

Numele de locuri sunt formate, cele mai multe, de la nume de persoană cu sufixul **-ești**: **Bălțătești, Blăgești, Boboiești, Ceahlăiești, Grumăzești, Humulești, Odobești, Timișești** sau cu sufixul **-eni**: **Bejeni, Broșteni, Buciumeni, Deleni, Fălticeni, Rădășeni, Războieni, Țuțuieni**.

Multe dintre acestea sunt atestate istoric, ca de pildă: **Agapia** (1642), **Bălțătești** (1715), **Blebea**, atestat ca nume de familie în anul 1726, **Gogeașcă-Veche**, atestat în anul 1719 în **Letopisețul** lui Dumitrașco Cantemir Vodă, **Fălticeni** (numele de familie **Făltea** este atestat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea + sufixul **-eni**), **Focșani** (numele de familie **Focșa**, atestat în secolul al XV-lea + sufixul **-ani**), **Golia**, atestat ca nume de familie în 1758, **Humulești** (1481), **Piatra-Neamț** (1665), **Iași**, atestat în secolul al XIV-lea, **Cetatea Neamțului** (1300), **Mănăstirea Neamțului** (1392), **Pașcani** (1392), **Mănăstirea Secu** (1560), **Socola** (1803), **Timișești** (1434) și **Mănăstirea Văratice**, atestată la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Numele de persoană din opera lui Ion Creangă au o valoare obiectivă, ca în exemplele: **Alecu, Andrei, Măria, Smaranda, David, Dumitru, Ioan, Irina, Lazăr, Pavel, Gheorghe**; dar multe altele au și o valoare stilistică, porecele mai ales, menite să sublinieze trăsătura caracteristică a personajului astfel denumit: **Bodrângă, Ciucălău, Chiorălă, Șchiopu, Spânul, Ciubuc, Setilă, Flămânzilă, Mogoroea, Trăsnea, Gerilă, Cucuzel, Torcălău**. De asemenea, aceste nume sunt general cunoscute, pe întreg teritoriul țării ca în cazul: **Andrei, Măria, Gheorghe, Dumitru, Pavel, Ioan, Ștefan, Irina, Nicolae**, dar apar în **Povestiri** și **Amintiri** și nume specifice Moldovei: **Măriuca, Valică, Nică, Anghilița, Catrina, Mogoroea, Bodrângă, Costache, Mirăuță**. Acestea sunt nume de persoană, în majoritatea lor populare, dar întâlnim și nume livrești, ca: **Filaret, Zahei, Ilarie, Teofan, Efrem, Isaia, Naftanail, Nionil**, venite pe cale religioasă.

Opera povestitorului moldovean oferă un bogat material de toponime și antroponime care se pretează la studii lingvistice și de

toponimie, conținând, precum am arătat mai sus, nume de persoană și de locuri populare, livrești, aparținând unor arii întinse în spațiu și timp, vechi, atestate documentar, dar și nume cu valoare stilistică, care dau un farmec inegalabil operei scriitorului, făcând dovada pitorescului limbii moldovenești. Multe dintre ele le întâlnim și în opera altor scriitori: Sadoveanu, Hogaș, I.I. Mironescu.

“Ion Creangă nu e nici moralist, precum canonicul Schmidt, nici poet sau filosof, ca Andersen; fără să vrea, el este, precum frații Grimm, un folclorist. Creangă e înainte de orice un artist, ca Ch. Perrault [...]. Creangă nu se deosebește de predecesorul său decât printr-un realism uneori puțin mai accentuat și, mai ales, prin bogata colecție de expresii, de dictoane și de proverbe populare pe care el le oferă cititorilor săi, colecție care, după cunoștința noastră, nu are echivalent la nici un alt povestitor european.”¹

BIBLIOTECA JUDETEANA
„GH.ASACHI”
IASI

¹ Jean Boutiére, *Viața și opera lui Ion Creangă*, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 210.

CUPRINS

ROMÂNA, LIMBĂ ROMANICĂ.....	5
CONTINUITATEA POPULAȚIEI DACO-ROMANE ÎN DACIA	25
ELEMENTELE AUTOHTONE DIN LIMBA ROMÂNĂ	31
O PROBLEMĂ CONTROVERSATĂ: FORMAREA LIMBII ROMÂNE.....	38
UNELE ASPECTE ALE ARTICOLULUI ROMÂNESC (PRIVIRE ISTORICĂ)	45
UN ASPECT PARTICULAR ÎN MORFOLOGIA ROMÂNEASCĂ: VOCATIVUL.....	66
Este vocativul un caz?	66
Originea desinențelor vocativului românesc	68
Forme arhaice și regionale	72
Vocativul în limba română contemporană	76
Valorile stilistice ale vocativului.....	80
TERMENI CREȘTINI ROMÂNEȘTI DE ORIGINE LATINĂ.....	88
Aspecte privitoare la creștinismul daco-roman	88
Termeni creștini de origine latină.....	92
ASPECTE PARTICULARE ALE LEXICULUI ROMÂNESC DE ORIGINE LATINĂ.....	123
TOPONIMIE ȘI ANTROPONIMIE ROMÂNEASCĂ	
TOPONIME ȘI ANTROPONIME	137
RAPORTUL DINTRE APELATIVE ȘI TOPONIME	151

IMPLICAȚII ISTORICE ÎN STUDIUL TOPONIMIEI ROMÂNEȘTI.....	164
LEXICUL DIALECTAL ÎN TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ	181
SUFIXELE ÎN TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ.....	189
FORMAREA NUMELOR DE FAMILIE ROMÂNEȘTI	220
Sistemul popular de denotație personală.....	241
Sistemul oficial de denotație personală.....	244
NUMELE PROPRII ÎN OPERA LUI ION CREANGĂ.....	267
DICȚIONAR.....	268
1. Nume de persoană.....	268
2. Nume de locuri.....	287



ISBN 973-116-225-9

